

Сяргей Пясецкі

Багам н^очы
роўныя

LIZKA KURWA

Сяргей Пясецкі

Багам н^очы
роўныя

PRACE SERGIUSZA PIASECKIEGO

1. BOGOM NOCY RÓWNI ^{PEŃCIP BY}
2. KOCHANEK WIELKIEJ NIEDŹWIEDZICY ^{PEŃCIP RUS/BY}
3. JABŁUSZKO
4. SPOJRZE JA W OKNO
5. NIKT NIE DA NAM ZBAWIENIA
6. SIEDEM FIGUŁEK LUCYFERA
7. ADAM I EWA
8. ZAPISKI OFICERA ARMII CZERWONEJ
9. ŻYWOT CZŁOWIEKA ROZBROJONEGO
10. CZŁOWIEK PRZEMIENIONY W WILKA ^{PEŃCIP RUS}
11. DLA HONORU ORGANIZACJI ^{PEŃCIP RUS}
12. WIEŻA BABEL ^{PEŃCIP RUS}

LIZKA KURWA

Памяці верных і дарагіх мне
сяброў, агентаў ІІ Адзела
Яна Прухневіча і Антонія Невяровіча

Sergiusz PIASECKI

**BOGOM NOCY
RÓWNI**

GDĄSK
Towarzystwo Wydawnicze «Graf»
1989

Сяргей ПЯСЕЦКІ

БАГАМ НОЧЫ РОЎНЫЯ

раман

Пераклад з польскай

Мінск
Регістр
2019

УДК 821.162.1-31
ББК 84(4Пол)-44
П 28

Пераклад з польскай *Г.А. Бенкевіч*

Piasecki, S. «Bogom nosy równi» / S. Piasecki. —
Towarzystwo Wydawnicze «Graf», Gdansk, 1989 г. — 292 str.

Галоўны герой і сведка падзей, Раман Забава — супрацоўнік польскай ваеннай разведкі, які выконвае сакрэтныя даручэнні на тэрыторыі Савецкай Беларусі. Гэта яго вачыма мы назіраем за штодзённымі клопатамі жыхароў Мінска 1920-х гг., бачым канкрэтыку памежнага жыцця, бальшавіцкую сістэму ў дзеянні. Непрадказальныя і небяспечныя вандроўкі, шпіёнскія камбінацыі, любоўныя калізіі Рамана Забавы, аднаго з «начных багоў», маглі б стаць добрай асновай нават для галівудаўскай экранізацыі.

ISBN 978-985-7215-03-4

© Г.А.Бенкевіч, пераклад
на беларускую мову, 2019
© Афармленне.
ТАА «Выдавецтва «Регистр», 2019

«Начныя багі» Сяргея Пясецкага

Шаноўны чытач! Ты трымаеш у руках незвычайную кнігу — раман Сяргея Пясецкага (1901–1964) «Багам ночы роўныя». Імя гэтага польскамоўнага пісьменніка, колішняга намінанта на Нобелеўскую прэмію, у апошнія дзесяцігоддзі актыўна вяртаецца на радзіму — у Беларусь, а яго творы ў аічынных кнігарнях карыстаюцца выключным попытам, што можа быць патлумачана шэрагам прычын.

Па-першае, С.Пясецкі, урадженец Ляхавіч, чалавек незвычайнага лёсу: быў сведкам Першай сусветнай вайны, рэвалюцыйных патрасенняў у Расіі, жыцця акупацыйнага Мінска пачатку 1920-х гг., палітыкі і злачынстваў бальшавіцкай улады. Пасля заключэння Рыжскага пагаднення будучы пісьменнік на некаторы час асеў у прымежным Ракаве і, маючы авантурыстычную натуру, стаў зарабляць на хлеб надзённы кантрабандай. Нешчаслівы выпадак прывёў С.Пясецкага за краты польскай турмы. Атрымаўшы доўгатэрміновы прысуд, ён ратаваўся аповедамі са свайго слаўнага мінулага. Аб'яваў польскай газеце пра літаратурны конкурс выклікала ў Пясецкім прагу да слова і жаданне паспрабаваць сябе на мастацкай ніве. Ён пачаў актыўна вывучаць польскую мову: падручнікам для вязня стала польскамоўнае выданне Бібліі. За некалькі месяцаў, на аснове перажытага, С.Пясецкі напісаў прыгодніцкі раман пра жыццё ракаўскіх кантрабандыстаў «Каханак Вялікай Мядзведзіцы», паслаў яго на конкурс — і атрымаў дыплом першай ступені! Так нарадзіўся Пясецкі-пісьменнік. А гэта, у сваю чаргу, дапамагло яму скараціць тэрмін зняволення, а затым у 1938 г. і ўвогуле вызваліцца з турмы. Пасля Другой сусветнай вайны С.Пясецкі апынуўся ў эміграцыі, дзе памёр у адным з лонданскіх хоспісаў.

Па-другое, многія творы С.Пясецкага, антыбальшавіка, кантрабандыста, агента польскіх спецслужбаў, заснаваны на рэальных падзеях, якія апісаны аўтарам з незвычайнай дакладнасцю і на падставе якіх можна ўзнавіць, напрыклад, тапаніміку Мінска 1920-х гг. і яго ваколіц (Камароўка, Лагойскі тракт, гатэль «Еўропа», Сляпянка, Губернатарскі сад, Архіерэйскі лес і інш.). Сучасны чытач знойдзе ў творах Пясецкага назвы вядомых беларускіх вёсак, мястэчак і гарадоў, крок за крокам зможа ўслед за галоўнымі героямі выпрабаваць свае сілу волі і мужнасць, пераадольваючы дзяржаўную мяжу.

Раман «Багам ночы роўныя» быў выдадзены двойчы ў знакамітым варшаўскім выдавецтве «Рой» (1939), затым — у Лондане (1950, 1985, 1996), Варшаве (1989, 2001), Гданьску (1989), а таксама перакладзены на шведскую ды італьянскую мовы. Сімвалічны сэнс назвы гэтага твора відавочны: менавіта ў начны час адбываюцца ў ім асноўныя падзеі, менавіта «начныя багі» савецка-польскай мяжы праўляюць

сябе не толькі вопытнымі агентамі спецслужбаў, кантрабандыстамі, але і яскравымі індывідуальнасцямі, бясстрашнымі людзьмі.

Галоўны герой і сведка падзей Раман Забава з'яўляецца ў творы супрацоўнікам польскай ваеннай разведкі, выконваючы сакрэтныя даручэнні на тэрыторыі Савецкай Беларусі. Гэта яго вачыма мы назіраем за штодзённымі клопатамі жыхароў Мінска 1920-х гг., бачым канкрэтыку памежнага жыцця, бальшавіцкую сістэму ў дзеянні. Непрадказальныя і небяспечныя вандроўкі, шпіёнскія камбінацыі, любоўныя калізіі Рамана Забавы, аднаго з «начных багоў», маглі б стаць добрай асновай нават для галівудскай экранізацыі. Больш таго, галоўны герой падчас працы тэхнікам у Мінскім паштова-тэлеграфным упраўленні заяўляе аб сваёй спробе вынайсці спецыяльны апарат, пры дапамозе якога можна было б прамоўленае чалавекам трансфармаваць на паперу. А гэтыя тэхналогіі, як вядома, прыйшлі да нас толькі ў пачатку XXI стагоддзя, так што талент прадбачання С.Пясецкага таксама не можа не здзіўляць!

Раман «Багам ночы роўня» адразу бярэ чытача ў палон шчырасцю інтанацый аўтара, незвычайнай увагай да асобных дэталей, сатырычнымі ноткамі (чалавек заўсёды застаецца homo ridens, хоць гэты смех часта праз слёзы), тонкім лірызмам, жыццёвай даставернасцю, рамантычным пафасам... Адначасова С.Пясецкі ў даверлівай аўтабіяграфічнай форме (праз дзённік) зафіксаваў споведзь польскага шпіёна, сцвердзіўшы думку пра чалавека як «найважнейшую каштоўнасць», нягледзячы на сітуацыю і насуперак розным ідэалогіям.

І яшчэ адзін важны момант. С.Пясецкі прадэманстраваў у рамане сапраўднае пісьменніцкае майстэрства пры апісанні беларускай прыроды. Асабліва запамінальнымі паўстаюць начныя пейзажы — абавязковы кампанент сюжэтных калізіі, звязаных найперш з вобразамі дарогі, лесу, ракі, калі галоўны герой Забава перасякае памежную прастору. Пісьменніку ў сваім творы ўдалося перадаць уласцівае ўсім беларусам пачуццё еднасці з прыродай як адну з вызначальных рыс нацыянальнага характару.

У рамане «Багам ночы роўня» мы сустрэнем, без перабольшання, адно з лепшых у мастацкай літаратуры апісанняў беларускага Палесся з яго небяспечнымі балотамі і багнай. Аўтар твора разам з героем правядзе чытачоў праз «найбольшыя балоты Еўропы і адны з найбольш значных балотаў свету», дзе «толькі чэрці ходзяць». Паводле скіраванасці маршруту, пракладзенага дзейнымі асобамі рамана, можна ўзнавіць самабытны вобраз Палесся паміж Лунінцом, Альбінскам, Леніна, Мілевічамі, пазнаёміцца з тагачасным укладам жыцця палешукоў.

Упэўнены, што новы пераклад кнігі С.Пясецкага «Багам ночы роўня» на беларускую мову знойдзе свайго адданага чытача і прынясе яму не адну цудоўную хвіліну радасці ад сустрэчы з незвычайным светам рэальных прыгод і героямі-рамантыкамі, а таксама паслужыць справе вяртання імя вядомага пісьменніка ў беларускі гісторыка-культурны кантэкст.

*Мікалай Хмяльніцкі,
кандыдат філалагічных навук*

Мотто:

Абырдыла лічыць быдла нябыдлам.

Норвід

Дзённік шпіёна

Вільня, 1 жніўня 1922 г.

Калісьці я быў у кінатэатры на выключным фільме пра шпіёнаў. Вайскавай разведцы аднае краіны патрэбна было здабыць сакрэтныя дакументы другой краіны. З гэтай мэтай быў пасланы здольны агент разведкі. Пачалася «вялікая гульня». Герой фільма перажывалі незвычайныя прыгоды на сушы, у паветры, на вадзе і нават пад вадой, бо і падводнай лодцы знайшлося месца ў фільме. На экране змяняліся віды еўрапейскіх і экзатычных краін. Падзеі адбываліся ў розных частках свету... Палацы, маёнткі, люксусовыя гатэлі, кабарэ, балі, дыпламатычныя прыёмы. А на гэтым фоне адбывалася зацятая барацьба, якую вялі прыгожыя кабеты і гераічныя мужчыны.

Мяне заўсёды цікавіла справа шпіёнаў. Імпанавалі мне іхні спрыт, энергія, адвага. Але пайсці ў вайсковую разведку, каб знайсці прымяненне сваім сілам, я не спрабаваў, бо лічыў гэта немагчымым.

Я думаў, што агенты разведкі павінны мець незвычайныя здольнасці, скончыць спецыяльныя школы... Я памыляўся. Канешне, пэўная кваліфікацыя патрэбна, і пацвердзілася, што ў мяне яна ёсць. Перадусім я дасканала ведаю расійскую мову. Ведаю розныя мясціны Расіі. Трохі ведаю вайсковую справу. Але ці буду добрым разведчыкам? Гэта можна вырашыць толькі на справе. Перш за ўсе, на выкананні першых заданняў. Так на гэтую працу цалкам, што, зрэшты, правільна, глядзяць кіраўнікі разведак.

Ужо некалькі дзён я з'яўляюся агентам польскай вайскавай разведкі ў Расіі. Мяне праверылі, зарэгістравалі, сфатаграфавалі. Падрабязнасцей не даю, бо для мяне важныя не фармальнасці, а жыццё — жыццё шпіёна, яго сапраўдныя прыгоды і ўражанні. Буду запісваць іх па магчымасці. Можа, калісьці і кагосьці зацікаваць. А мне гэта дапаможа сістэматызаваць думкі і кантраляваць свае ўражанні.

Вельмі цешуся зменамі, якія адбыліся ў маім жыцці. Мяне не пакідае думка, што я — агент разведкі. Ганаруся гэтым. Гэта захапляе і забаўляе мяне. Але адначасова з непакоем задумваюся, ці змагу добра выконваць свае новыя абавязкі.

Аднак не падумайце, што толькі прага да прыгод падштурхнула мяне да гэтай працы. Яна была толькі абуджэннем, прычын жа існавала больш. Найважнейшая — гэта цікавасць: як цяпер жывуць людзі ў Расіі? Апрача гэтага — пасля заключэння Польшчай міру з бальшавікамі ў 1920 годзе — я пакінуў за граніцай бацьку. Пакінуў таксама дзяўчыну, у якую быў трохі закаханы. Гэта не было сур'ёзным каханнем, а хутчэй сяброўствам і прывязанасцю да ейнай сям'і, бо ў сваім доме я быў самотны. І... яшчэ адно: я даў слова траім сваім калегам, якія пасля дэмабілізацыі ў маі 1922 года, з'ядаемыя сумам, вярнуліся да сямей у Мінску, што прыйду на ўмоўленае спатканне 1 верасня 1922 г.

Прычын многа, аднак нагодай да таго, што я стаў шпіёнам, ёсць ахвота да прыгод і цікавасць да жыцця. Я малады. Здароўе маё моцнае. Вытрымка супраць усялякіх цяжкасцей і невыгод агромністая. Выпрабаваў яе на памылковых шляхах памылковай расійскай рэвалюцыі. Аніякай мэты ў жыцці не маю і нікому не патрэбны. А як шпіён магу прынесці многа карысці для свайго краю і нашкодзіць бальшавікам, да якіх адчуваю агіду, таму што яны знішчаюць жыццё і шчасце мільёнаў людзей.

Таму я агент разведкі. Пачынаю новы перыяд свайго жыцця. Пачынаю яго з цікавасцю, без трылогі, рашуча, нават з гордасцю. Ведаю, што гульня пойдзе на вялікую стаўку. На ўсё, што маю, — на жыццё. Але гэта мяне не палохае і не адбівае ахвоты. Наадварот, яшчэ больш цікавіць. Прашу не ўспрымаць гэтыя словы як задаванне адвагай. Папросту занатоўваю свае думкі і пачуцці, не думаючы пра тое, якія ўражанні гэта ўзбудзіць.

Ракаў, 5 жніўня 1922 г.

Да гэтага часу ўсё ідзе марна. Вымушаны быў, каб не вяртацца без выніку, зрабіць па чыгунцы за ўласны кошт вялікі круг: ад Стоўбцаў да Баранавіч, адтуль у Ліду і Маладзечна, а потым у Аляхновічы. Усё гэта сталася па прычыне нядбайнасці тых, чым абавязкам было аблегчыць мне дарогу. Паколькі заставалася ў мяне ўсяго 5 тысяч марак, я, не жадаючы аддаваць апошнія грошы на фурманку, пайшоў пехатою са станцыі Аляхновічы ў Ракаў — 21 кіламетр. Па дарозе ў мяне адарвалася падмётка.

Пасля прыбыцця ў Ракаў я найперш пайшоў да шаўца. Ён узяў у рамонт чаравік і распачаў працу. Выглядам сваім ён выклікаў давер. Хочучы распачаць размову пра гранічныя адносіны, я сказаў яму, што прыбыў з Ракава з мэтай перайсці граніцу ў Мінск, дзе маю сваякоў і дзе хачу ўзяць метрыку, без якой не магу атрымаць пашпарт.

Шавец любіў пагаварыць і падчас працы распавёў мне шмат цікавых, невядомых мне падрабязнасцей пра граніцу і пра Саветы. З яго слоў я даведаўся, што Мінск знаходзіцца ў 33 вёрстах ад Ракава, калі ісці ўздоўж тракту. Ад Ракава да граніцы дзве вярсты. У 5 вёрстах ад граніцы першая вёска — Краснае. Гэтыя дробязі вельмі мяне цікавілі, і таму я вельмі скрупулёзна распытваў яго.

Шавец, добры чалавечка, не хацеў узяць ад мяне платы за рамонт абутку, бо я папярэдне сказаў яму, што з грашыма ў мяне туга. Ён адказаў, каб я разлічыўся пасля вяртання. Я згадзіўся на гэта і пайшоў у штаб 29 пагранічнага батальёна.

Мая матэрыяльная сітуацыя была наступнай: маю 5 тысяч марак. Гэта мае вартасць аднаго даляра. Савецкіх грошай я не маю ўвогуле. Не маю ані зброі, ані дакументаў... З гэтым мяне выправілі на выкананне спробнага задання. Нават адпаведнай для Саветаў адзежы не маю. Ужо шавец звярнуў увагу на гэтую акалічнасць. Але ж усё гэта нецікава і фільм нішто не нагадвае.

ГЛАВА 1

Першая разведка

Дзяжурны абцягнуў левай рукой мундзір ззаду і, нахілючы галаву ўправа, пастукаў у дзверы кабінета камандзіра 29 батальёна — вайсковага аддзялення пагранічнай варты.

— Увайдзіце!

Узводны ўвайшоў усярэдзіну, выпраміўся, казырнуў і пачаў выкідваць з гора некалькі разоў паўтораныя ў памяці словы:

— Пан афіцэр, дакладваю, што нейкі цывільны да пана афіцэра...

— Што за цывільны?

— Кажа, што па сакрэтнай справе.

— Няхай увайдзе!

Праз хвіліну ў кабінет увайшоў высокі шчуплы юнак. За ім стаў у дзвярах узводны.

— Чэсць!

— Чэсць! Чаго пан жадае?

— Па сакрэтнай справе, — «цывільны» сарваўся з месца і паглядзеў на ўзводнага.

— Папрашу выйці! — загадаў афіцэр узводнаму.

Раман Забава падаў пісьмо. Афіцэр перарэзаў канверт, выняў з яго пагранічны пропуск, уважліва яго прачытаў і хвіліну вагаўся.

«Шпіён... Можа, нават афіцэр... Неяк дзіўна апрануты... Клопат з такімі гасцямі!»

— Прашу сесці! — сказаў, паказваючы рукой на стул.

Забава сеў.

— Пан хоча перайсці граніцу на адрэзку майго батальёна?

— Так.

— Калі пан хоча ісці?

— Сёння... калі сцямнее...

— Ці мае пан абраны пункт для пераходу граніцы?

— Не. Але добра было б выйсці на пераходзе паблізу тракту, які вядзе ў Мінск.

— Добра.

Камандзір націснуў кнопку званка. У дзвярах вырас узводны.

— Слухаю!

— Папрасі да мяне камандзіра першай роты. Зараз!

— Слухаю!

Калі ўзводны пайшоў, афіцэр пачаў пераглядаць нагрувашчаныя на століку паперы. Ён меў ахвоту спытаць шпіёна пра пэўныя рэчы.

«Чалавек, як-ніяк, цікавы... — думаў ён, — але лепей дыстанцыя... Можа, таксама пачне пра нешта распытваць або акажацца грубіянам».

Праз нейкі час звярнуўся да Забавы:

— Пан хоча пакінуць у мяне якія-небудзь паперы? Калі так, то залатвім гэта цяпер.

— Канешне.

Забава выняў з бакавой кішэні фрэнча пачак дакументаў, лістоў, фатаграфіі. Афіцэр паклаў усё гэта ў вялікі канверт, апячатаў яго і напісаў на версе дату.

— Калі пан вернецца, папрашу прыйсці ў гэтую дату. А калі мяне не будзе... Праз які час пан думае вярнуцца?

— Гэта залежыць ад акалічнасцей. Можа, зусім не вярнуся, — адказаў Забава даволі весела.

«Няварта было пытацца ў яго пра гэта», — падумаў маёр і голасна дадаў:

— На граніцы цяпер спакойна...

«Навошта я гэта гавару? Супакойваю яго... Ён зусім не выглядае спалоханым».

На калідоры загудзелі крокі, а потым нехта пастукаў у дзверы.

— Увайдзіце!

У кабінет увайшоў высокі малады паручык.

— Пан афіцэр...

— Так, я выклікаў пана. Прашу заняцца гэтым панам. Аблегчыць праход на сваім адрэзку з пропускам, як звычайна: нумары слупоў, гадзіна, прысутныя...

— Слухаю!

Маёр падаў паручыку пропуск і кіўнуў Забаве:

— Шчаслівай дарогі!

— Дзякуй.

Але ж паручык меў нейкую «вельмі важную справу» ў мястэчку, таму ён перадаў Забаву каменданту мінскай заставы, які, па яго словах, зможа «дасканала ўсё залатвіць».

Камендант заставы пачаў даследаваць Забаву:

— Калі пан хоча ісці?

— Як толькі сцямнее.

— Гм... Як толькі сцямнее... Ці не лепей уначы?

— Не.

— Гм... Ну як пан хоча. Толькі раіў бы ісці пану ўначы. Тыя хваробы ўвечары, як ваўкі, лазяць. Спачатку заўсёды больш востра пільнуюць... Ведаеце што... — сказаў пасля хвіліннага перарыву камендант. — Можа, пан згадзіўся б, каб пана там салдат «перакінуў»? Я маю ў мястэчку адну тэрміновую справу... ну, і таго... ну, а пану ўсё адно. Што?

Спыраша Забаву гэта ўгнявіла, але хутка ён памякчэў, бо справа падалася яму ўжо надта камічнай. «Цікава, салдат мяне каму перадасць? Можа, якой бабе, а тая дзіцяці?»

— Добра, — адказаў. — Але глядзі, пан, толькі каб ішлі па той дарозе, якая вядзе ў Мінск.

Камендант усцешыўся:

— А, натуральна! Перакіне пана, дзе толькі пан захоча. Гэты ж хлопец, як халера! Граніцу ведае, як сваю кішэню!

Нарэшце прыйшоў «хлопец, як халера»: маленькі салдат у вялікіх ботах. У яго быў задзёрты прыплюснуты нос. Забаве ўсё здавалася, што той глядзіць на яго праз акно, датыкаючыся да шыбы кончыкам носа.

— Гэты? — неспадзявана гучным басам, нягледзячы на сваю малую постаць, спытаўся ён у каменданта.

— Гэты...

— Добра. Шуруй сабе. Я ўсё зраблю, як належыць! — цыкнуў ён праз зубы вузкай сопляй сліны на сцяну будынка.

Яны засталіся адны. Сядзелі на вялікай кучы каменняў пад старой бярозай. Злева ад комплексу будынкаў батальёна блішчэла возера. Удалечыні, як рамка, чорная сцяна лесу засланяла гарызонт. Салдат маўчаў. Забава быў стомлены доўгай вандроўкай і нядаўняй дарогай пешшу. Мінулай ноччу ён не спаў увогуле, таму вочы яго клеіліся ад сну.

Набліжаўся вечар. Змучанае бледнае сонца ападала што-раз ніжэй да зямлі, заліваючы румянцам касых промняў лагодны чысты фон неба. Запаліла яно вяршаліны дрэў і дахі дамоў. Засцяліла золатам блакітную далеч. Абвязалася багатым пурпуровым поясам, нядбайна кінутым над зямлёй далёка ўлева і ўправа. Пурпурай выстраліла высока ўгору. Уздрыгнула... яшчэ... яшчэ... і пагасла. Уздыхнуў вецер. Зашапталі трыожна камышы. Вада ў возеры з крывава-залатой стала чорнай і пакрылася дробнай лускай хваль. Гарызонт апануўся жалобным цёмным фіялетам... Шарызна пачала працавіта зацягваць неба павуціннем змроку...

Ноч крочыла па зямлі. Ішла, шырока раскідваючы шэрыя лахманы змроку, пакрываючы ўсё мяккім, насычаным вільгаццю плашчом цемры.

Цішыня...

— Можа, пойдзем? — спытаў Забава, абуджаючыся ад думак. Ён амаль не заснуў, размораны цяплом і цішынёй вечара.

— Можа, — басам згадзіўся салдат.

Яны ціха пасунуліся наперад. Наблізіліся да лесу. Спачатку ішлі сцежкай, а потым па прамой. Паблізу звінела рачулка, крадучыся па камянях паміж дрэвамі... Яны павольна перайшлі ваду, пагружаючыся ў некаторых месцах да пояса. Потым ускараскаліся на стромкі ўзгорак.

Салдат спыніўся і паказаў рукой некуды ўніз:

— Там, — зашаптаў ён, — дзе агні... млын... Бальшавіцкая застава... Тут, — выцягнуў ён руку перад сабой, — дарога на Мінск... Я вяртаюся...

Праз хвіліну ён знік у цемры.

Пэўны час Забава нерухома стаяў на месцы. Глядзеў у напрамку млына, агні якога, як вочы звера, які прытаіўся ў гушчары, міргалі ўдалечыні і блішчэлі чырвонай злосцю. Забава выняў з кішэні спружынавы нож, расклаў яго, дакрануўся пальцам да ляза. Павольна выйшаў на дарогу і ціхім, але ўпэўненым крокам рушыў уперад, злёгка нахіляючы галаву, даследуючы вачыма гэтую кароткую прас-тору, якую мог дапільнаваць у цемры.

Ішоў амаль гадзіну. Яго здзіўляла, што да гэтага часу ён не спаткаў па дарозе ніводнага моста. Памятаў, што ша-вец у Ракаве сказаў: «Да Краснага будзе вёрст з пяць... А мастоў? Мастоў хіба з чатыры».

Забаве здавалася, што ён блукае, але ішоў уперад. Адне-куль здалёк да яго вушэй даляталі гукі песні. Напэўна, вясковыя дзяўчаты гулялі на вечарынцы, спяваючы свае бедныя беларускія мелодыі, бедныя, як іх лёс, нудныя і сумныя, як іх жыццё.

Больш за дзве гадзіны ён быў у дарозе, калі заўважыў — хутчэй інстынктам, чым зрокам — нейкі рух перад сабой. У некалькі скокаў апынуўся на полі і лёг у баразне, цалкам зліваючыся з зямлёй. Неўзабаве каля яго прайшлі тры вя-сковыя дзяўчыны, размаўляючы паміж сабой. Забава ўстаў і рушыў услед за імі.

— Скажыце мне, прыгажуні, ці далёка Краснае? — ска-заў ён, набліжаючыся да іх ззаду.

Дзве піскнулі і скокнулі ўбок. Трэцяя, смялейшая, плю-нула.

— Цьфу, цьфу, д'ябал! Перапалохаў!.. Краснае далёка... Вёрст з дзесяць, а можа, і больш...

Забава жاخнуўся.

«Столькі дарогі марна!»

— А гэтая дарога куды?

— Гэтая ў Койданава.

— Вось табе і на!.. Скажыце, дзяўчаты, як дайсці да Краснага?

Дзяўчыны правялі яго больш за кіламетр дарогі і паказалі вузкую палявую сцяжынку:

— Так дойдзеш да Ляхаў. З Ляхаў ідзі ў Барсукі. З вёскі Барсукі ідзі да маёнтка Барсукі. А адтуль ужо рукой падаць да Краснага.

Забава падзякаваў ім і пайшоў, прыспешваючы крок, па дарозе, якую яму паказалі. Калі выйшаў з Ляхаў у Барсукі, заблукаў і зноў прыйшоў у Ляхі. Зноў распытваўся пра дарогу, стараючыся знайсці адзінокага чалавека на адной з вуліц або на падворках.

Нарэшце апынуўся на ўскрайку нейкай вёскі. Стаў на ганку першай з краю халупы, пастукаў у акно:

— Хто там? — пачулася з сярэдзіны.

— Ці далёка адсюль Краснае?

— Тут Краснае. А вы да каго?

— Да «прэсідатэля».

— Прэсідатэль жыве на другім канцы вёскі.

Забава дасканала абследваў абодва канцы вёскі, але не знайшоў тракту, які вёў у Мінск. Вельмі змучыўся. Нарэшце вырашыў не адыходзіць ад вёскі далёка, каб зноў не заблудзіцца. Але неабходна было трохі паспаць, пакуль развіднее.

Пайшоў у поле. Паблізу знайшоў лес. Увайшоў глыбока ў сярэдзіну паміж гіганцкімі хвоямі, шукаючы густых зараснікаў. У адным месцы разгроб рукамі мох і схаваў пад ім канверт з лістамі і фатаграфіямі. Успомніў салдата, які паказаў яму «дарогу на Мінск». Паціху вылаяўся. Лёг у гушчыні кустоў і адразу заснуў.

Забава прачнуўся, дрыжучы ад холаду. Была раніца. Ён выняў з укрыцця лісты і фатаграфіі, схаваў іх на сабе і пайшоў да ўскрайку лесу. Заўважыў дзвюх жанчын, якія працавалі ў полі паблізу дарогі. Падышоў да іх.

— Добры дзень! — прывітаўся.

Кабеты здзіўлена паднялі галовы. Адна падцёрла нос рукой і паправіла хустку на галаве.

— Што хочаце? — адазвалася па-беларуску.

— Скажыце мне, дзе дарога на Мінск?

Кабеты абмяняліся позіркамі, у якіх чыталася паразуменне. Пасля некаторага вагання адна з іх паказала пальцам дарогу, якую, выходзячы з лесу, Забава толькі што мінуў.

— Там дарога ў Мінск... — сказала неахвотна.

— Колькі вёрст адсюль да Мінска?

— Не ведаю... Не лічыла... А людзі па-рознаму гавораць...

Забава выйшаў на тракт і паспешлівым крокам накіраваўся на ўсход па малавыезджанай, парослай травой дарозе.

Уставала сонца. Вясёлае, усмешлівае, вымытае ранішняй расой, акружанае арэолам промняў. Запаліла неба на ўсходзе...

У Мінск Забава прыйшоў на змярканні. Прыйшоў без ніякіх прыгод, шчасліва мінаючы ўсе небяспечныя месцы, пра якія пакуль што не ведаў. Перш-наперш хацеў аднесці ліст і фатаграфію пані Ядвізе Двалінскай па просьбе яе мужа, чыгуначнага служачага ў Вільні, які вельмі яго аб гэтым прасіў. Ён нават пазнаёміўся з гэтай мэтай з Забайвай праз агульных знаёмых.

Раман лёгка адшукаў патрэбную яму вуліцу і прыбыты пад брамай бляшаны нумар дома. Увайшоў на вялікі падворак, які губляўся ў змроку. З брудных смярдзючых сенаў суседняга дамка адчыніў дзверы ў памяшканне. На сустрэч яму выбухнула ў твар хмара пары.

— Хто там? — пачуўся голас жыдоўкі, якая прала бялізну.

— Дзе жыве Двалінская? — спытаў Забава.

— Ідзіце ў самы канец падворка... Там стаіць маленькі дом... Там жыве Двалінская.

Хутка Забава пастукаў у малое акенца збоку ад уваходных дзвярэй схаванага ў глыбіні двара дамка. Праз хвіліну за шыбай паказалася невыразная белая пляма твару.

— Хто там?

— Тут жыве Ядвіга Двалінская?

— Тут. А што хочаце?

— У мяне ліст ад яе мужа.

— Ліст! Ад мужа!

Праз хвіліну Забава апынуўся ў малым пакоіку. Гэты пакой і спальня за шырмай былі жытлом траіх дарослых і дзіцяці. Абстаноўка была ўбогай, але чысціня панавала ўзорная.

На сталае гарэла лямпа. Бацька пані Ядвігі, высокі, атлетычнай постаці мужчына, гадоў за пяцьдзесят, закрыў вокны фіранкамі. Жонка яго ўжо спала за шырмай. Пані Ядвіга стала ўзрушана чытаць ліст ад мужа. Ад хвалявання яе шчокі заліла чырвань.

Бацька пані Ядвігі панура маўчаў. Забаве ён здаўся незадаволеным, але Забава не мог адгадаць прычыну. Пані Ядвіга штораз прабягала вачыма ліст і пачынала зноў чытаць, спыняючыся на кожным сказе.

Вільня, 28 ліпеня, 1922 г.

Каханая Ядзенька!

Вельмі непакоюся, не ведаючы, што з табою. За год не атрымаў ніводнага пісьма. Пісаў некалькі разоў, але ніводнага адказу да гэтага часу не атрымаў. Не магу дадумацца, што б гэта значыла і што з вамі сталася. Напішы падрабязна пра сябе, тады адкажу табе вычарпальна. Здароўе ў мяне добрае. Працую і жыву забяспечана. Толькі непакоюся, не маючы ад вас ніякіх звестак. Найгоршыя думкі прыходзяць мне ў галаву.

Як здароўе Андзі і бацькоў?

Цалую вас усіх. Караль

P.S. Той, хто аддае пісьмо, — мой знаёмы. Можаш ва ўсім давяраць яму.

P.P.S. Разам з пісьмом перасылаю свой здымак.

Пані Двалінская адклала ліст убок.

— Пан даўно бачыў Караля?

— Тыдзень таму.

— Пан з Вільні?

— Не... Жыву пастаянна ў Ракаве... паблізу граніцы. Пачаў займацца перамытніцтвам. Маю некалькі лістоў і пэўныя справы, таму прыйшоў сюды. Жыў калісьці ў Мінску...

— Калі пан вяртаецца?

— Не ведаю. Праз некалькі дзён...

Была ўжо адзінаццатая гадзіна, калі пані Двалінская пасля доўгай размовы з Забайвай пайшла адпачываць. Забава застаўся з яе бацькам.

— Ведаеце што? — сказаў пан Юзаф. — Падабаецца мне пан. Мы павінны пакрапіць нашае знаёмства. Ёсць у мяне ў запасе пляшка першака, ліквідуюем яе...

Неўзабаве на сталае з'явілася літровая шклянка самагонкі. Пан Юзаф ажывіўся. Стаў вельмі шматслоўны. Можа, надакучыла яму маўчанне. У нейкую хвіліну выказаў, відавочна, з прычыны прыходу Забайвы, думку, якая мучыла яго:

— Пан прынёс ліст ад Караля. Ядзька ўспешылася, а я... зусім не! Бо Караль, адкрыта кажучы, гэта слімак. Гэта чалавек, пане, які любіць толькі самога сябе. А калі ўспомніў пра жонку, то таму, што хоча напамніць пра сваю ўласнасць. Як пра карову або казу. А не варты яе... Не варты... Самалюб, мазгай... Яна ў мяне добра загартавалася на любую бяду. Працавітая, цярплівая, верная. Выхоўваў яе. Адукаваў за апошнія грошы, каб такому лялюсю жыццё аздобіла. Ну, прапала! А ўсё бяда! Жарэ чалавека, як іржа жалеза...

— Проша пана, — сказаў Забава, хочучы адарвацца ад прыкрай тэмы. — Якія ў вас склаліся адносіны паміж грамадзянамі і... уладай? Так даўно не быў я ў Расіі.

Пан Юзаф усміхнуўся.

— Адносіны? Адносіны?.. Вельмі простыя адносіны: маўчаць і не думаць! Такія адносіны! Разумее пан? Дыктатура пралетарыяту! Дык-та-ту-ра... І з гэтай прычыны кожны гад, у якога многа спрыту і нахабнасці, мае магчымасць прыгнятаць і эксплуатаваць іншых, якія гэтых

якасцей не маюць... Калісьці ўлады служылі грамадзянам. Цяпер грамадзяне служаць уладам. Служаць са страхам, подлым, агідным страхам, які прыніжае чалавека... Страх ператварыў грамадзян у шпіёнаў... Шпіёнства і даносы ўвайшлі нават у сем'і. У ліпкай краіне жывём, пане, у ліпкай краіне. Тут усё залеплена: пабітыя шыбы — паперай, муры і платы — дэкрэтамі, паркет і сцены — флегмай і брудам! Паветра ліпкае ад смуроду, рукі ліпкія — зладзейскія, позіркі ліпкія — падазроныя і баязлівыя, улады ліпкія — хапкія!.. У кляі, халера, жывём! У кляі здыхаем!..

— Цікаўлюся, як звычайныя грамадзяне ставяцца да ўлад?

— Не-на-ві-дзяць!.. Страшэнна!.. Смяртэльна!.. Ускосна ненавідзяць. Ненавідзяць і ільсцяць. Ненавідзяць, працуючы! Ні ў адной краіне няма такой смяртэльнай нянавісці да ўраду, як у нас! І думае пан, ненавідзяць буржуі? Дзе там... Беднякі ненавідзяць. З буржуямі даўно скончана: пабітыя, альбо павыміралі з галечы, альбо паўцякалі, а тыя, якія засталіся, пры-ста-са-ва-лі-ся! Добра прыстасаваліся!.. Можа, лепш, чым тады. Зрэшты, пан сам убачыць. Пан гаварыў, што хоча ехаць у Гомель да знаёмых?

— Так. І ў сувязі з гэтым падарожжам маю да пана просьбу.

— Ахвотна, калі буду магчы...

Забава меў з даўніх часоў досыць дарагі бранзалет. Уцалеў дагэтуль. Цяпер пастанавіў яго прадаць, каб мець грошы на выкананне разведкі. Паказаў бранзалет пану Юзафу і спытаўся, ці змог бы ён дапамагчы ў продажы.

— Канешне, дапамагу, — сказаў пан Юзаф. — Нават уда-ла пан трапіў. Ведае пан, з чаго цяпер жывуць? Я перакупшчык. Гандаль у нас нібыта забаронены. Але гэта няпраўда, усе гандлююць, перадусім улады. Прыклад падаюць.

Забава пайшоў спаць даволі позна, супакоены тым, што заўтра будзе мець савецкія грошы, якія патрэбны былі на падарожжа. Пан Юзаф зрабіў для яго пасцель на крэслах. Яна была нязручнай, але Забава, змучаны дарогай, адразу заснуў.

Пасля пяці дзён у Гомелі Раман Забава вяртаўся ў Мінск. «Работу» выканаў правільна і добра. Зрэшты, яго заданне (спробнае) не было цяжкім і пераважна з'яўлялася абсервацыйнай разведкай. Ён, аднак, яшчэ дапоўніў яе дакументамі, якія пацвярджалі вельмі няпэўныя дадзеныя.

У Гомелі, дзе Раман уручыў ліст ад бацькоў з Польшчы аднаму чырвонаму афіцэру з 7 кавалерыйскай дывізіі, быў прыняты вельмі добрамысліва. Лёгка атрымаў патрэбныя навіны, і нават пэўныя «матэрыялы» — малавартыя, але якія адкрывалі шырэйшыя магчымасці на будучае. Апрача гэтага пазнаёмілі яго з «тоўстай рыбай» са штаба дывізіі, што Забаве было асабліва патрэбна. Ён быў змучаны, нявыспан, але вельмі задаволены ад добра выкананага задання.

У новым асяроддзі Раман адчуваў сябе дасканала. Ён умеў лёгка прыстасоўвацца да акалічнасцяў і да ролі, якую іграў. Гэта быў ягоны «талент», удасканалены некалькімі гадамі жыцця ў агні вайны, у віры рэвалюцыі. Канспіратыўнае жыццё напаўняла яго радасцю. Ён любіў хавацца пад псеўданімамі, пераходзіць з горада ў горад, пастаянна адчуваць рызыку... напругу нерваў... Гэта была для яго любімая тэрыторыя, такая, якой для добрага плыўца з'яўляецца вада: прыемная, але заўсёды няпэўная, здрадлівая...

На зваротным шляху ён меў добрыя дакументы (натуральна, што падробленыя) — «учётную карточку» і «трудовую книжку», выдадзеную ў Маскве ў Арбацкім раёне. На першай старонцы ўверсе быў тлуста надрукаваны падкрэслены лозунг: «Хто не працуе, той не есць!» Меў троху клопату з грашыма, бо цяжка было яму прывыкнуць плаціць купюрамі, якія абазначалі штосьці іншае. Напрыклад, адзін рубель 1922 года выпуску быў роўны 10 000 рублёў 1921 года выпуску і г. д. Каб пазбегнуць памылак, плаціў, дзе трэба было, буйнейшымі купюрамі і атрымліваў рэшту.

У вагоне ехалі пераважна вайскоўцы. Цягнік быў перапоўнены і ішоў з «нармальным спазненнем» на некалькі гадзін, што было звычайнай справай на савецкіх чыгунках. У Гомелі, па прыкладзе іншых, спрытнейшых, пасажыраў,

пераважна салдат, Раман улез у вагон праз акно. Месцы здабывалі кулакамі. Крык, шум, мацюкі чуліся наўкол...

Раман быў у дарозе некалькі гадзін. Смурод і духата напаўнялі паветра. У суседнім купэ ехала група чырвона-армейцаў, гарачых прыхільнікаў спеваў. Раман абапёрся спінай аб перагародку купэ і драмаў.

Мая мілка каханая,
Заўсёды расчухраная;
Нямытая, падзёртая,
Уся ў брудзе.

У Жлобіне адбыўся кантроль чыгуначнай НК. Правяралі дакументы. Трое чэкістаў абыходзілі купэ. Адзін з іх браў дакументы ў пасажыраў і падаваў калегам для перагляду. Тыя ўважліва аглядалі кожную паперу. На некаторыя глядзелі нават пад святлом. Калі надышла чарга Забавы, той нядбайна падаў паперы. Чэкіст абгледзеў іх.

— Чаму, — звярнуўся да Рамана, — будучы пастаянным жыхаром Масквы, маеце «учётную карточку» са смаленскага ваенкамата?

— «Трудовую книжку» мне выдалі ў 21 годзе, а «учётную карточку» — у 22. У маі гэтага года я выехаў на працу манцёрам у Смаленск і там зарэгістраваўся ў ваенкамаце.

— Угум... — невыразна мармытнуў чэкіст, беручы на праверку наступны дакумент.

Забава заўважыў, што ў салдат правяраюць дакументы вельмі нядбайна. Затое ў цывільных дакументы правяралі вельмі дакладна. Аднаго цывільнага арыштавалі з-за пасведчання, выдадзенага валвыканкамам, з невыразнай пячаткай.

«Найлепш ездзіць па-вайсковаму», — падумаў Раман.
Хор тым часам рыкаў далей:

Узяў я цябе босую,
Галодную і безвалосую;
Рамантаваў цябе доўга я!
Ца-ца!

Купіў табе фальбаны
 І ватовыя трусы;
 Парык за тры рублі купіў табе!
 Ца-ца!

Побач з Забайвай сядзеў старшына з двума чырвонымі трохкутнікамі на рукаве. Насупраць старшыны сядзеў армянін — у цывільным. Яны вялі палітычную размову. Уласна кажучы, гэта была не размова, бо гаварыў увесь час старшына, армянін жа толькі слухаў, ківаў галавой і падтакваў. Відаць было, што ўсходняму чалавеку вельмі хацелася спаць і што размова вельмі яму надакучыла. Але старшына гэтага не заўважаў і з азартам прамаўляў:

— ...Ррррэвалюцыя, таварышы, на месцы стаяць не можа і павярнуць яе немагчыма! Рэвалюцыйны фронт павінен пастаянна прасоўвацца ўперад аж да перамогі!..

Спевакі тым часам «рэзалі» частушкі:

Паскідайце трусы, дзеўкі, — рэвалюцыя!
 Расстаўляйце шырэі ногі — кантрыбуцыя!

— Гэта правільна, да-ска-на-ла! — захапляўся, цмокаючы мясістымі слінявымі вуснамі, армянін. Пацвярджаў невядома што: ці словы песенькі, ці словы старшыны.

— ...У Польшчы, таварышы, паны рыхтуюцца да знішчэння нашай свабоды. Рабочыя канаюць там у турмах, сяляне здыхаюць з голаду, а буржуазія абжыраецца рознымі апельсінамі і рыгае ад пераядання.

Марыяна йдзе п'яна,
 З перапою ўся дрыжыць...
 Кашуля ў яе парвана
 І лева вока ў крыві!

— Гэта, канешне... — армянін вылупіў вочы на старшыну. У Бабруйску Забава нахіліўся праз акно і аддаў пісьмо хлопчыку, які круціўся на пероне.

— Укіль зараз жа ў паштовую скрынку! — сказаў Забава, даючы яму за работу дробную купюру.

Хлопец укінуў пісьмо ў скрынку, якая вісела на сцяне вакзала. Забаве трэба было, каб пісьмо прыйшло ў Мінск з паштовым штэмпелем Бабруйска. Пісьмо было наступнага зместу:

Бабруйск, 10 жніўня 1922 г.

Шаноўная Соф'я Паўлаўна!

Прашу прабачэння, што так доўга не пісаў. Усё спадзявайся асабіста наведаць Вас і напісанне лістоў адкладаў на потым.

Цяпер жыву ў Бабруйску, дзе працую на пошце тэлеграфным тэхнікам. Хутка прыеду ў Мінск і абавязкова прыйду да Вас... Потым раскажу пра сябе падрабязна.

На гэты раз пішу каратка.

Прывітанне для Марыі Дзмітрыеўны, Паўла Аляксандравіча і Эльжбеты.

Раман.

Гэты ліст Забава напісаў сваёй даўнейшай нарачонай, з якой расстаўся ў 1920 годзе. Хацеў падрыхтаваць яе і ейную сям'ю, каб не шакіраваць іх сваім раптоўным з'яўленнем. Слушна прадугледжаў, што ў сям'і маглі адбыцца змены. Гэтае пісьмо павінна было залегалізаваць ягонае вяртанне. Вырасьціў расказаць ім складаную, але добра абдуманую гісторыю свайго жыцця ад 1920 года, каб утаіць, што жыў у Польшчы і быў у польскай арміі. Меркаваў пайсці да іх падчас наступнага візіту ў Саветы, які планавалі на канец жніўня.

У Мінск Забава прыехаў без ніякіх прыгод, толькі амаль аглух ад песень вясялай кампаніі з суседняга купэ.

З Мінска Раман рушыў у дарогу да граніцы папаўдні, хочучы прайсці яе як мага раней. Вельмі баяўся, што ўначы зноў заблудзіцца, бо зваротнай дарогі не ведаў. Вырасьціў ісці трактам як мага далей, а потым пачакаць да змяркання і ісці лесам збоку дарогі аж да граніцы. Адвагі дадала

яму тая акалічнасць, што цяпер меў рэвальвер маркі «наган» расійскі, які вельмі танна купіў у Гомелі ад свайго першага агента.

Ішоў вельмі няпэўнай дарогай, не маючы разумення пра небяспеку, якая таілася наўкол. У будучым вывучыць яе дасканала. Дарога ў Ракаў добра ахоўвалася, паколькі была найкарацейшым злучэннем паміж Мінскам і граніцай. Прадмесце пільнавалі пасты міліцыі і НК, а далей пільнавалі «заградительные отряды».

Каб дабрацца з Ракава ў Мінск, трэба было перайсці сапраўдную граніцу, а потым другую гранічную лінію. Паміж тымі граніцамі кружылі пешыя і конныя сувязныя патрулі. Апрача гэтага, у некаторых пунктах рабілі засады, пускалі часам дрэсіраваных сабак. Далей шырокім поясам валакліся кавалерыйскія патрулі. «Особые посты» пільнавалі важныя пункты. Дадатковую працу ў тылах вяла мытня. Калі дадаць да гэтага выпады салдат пагранічнай варты, якія працавалі «на ўласную руку» для заробку, і працу «сексотаў»*, а таксама іхніх агентаў, якія ў розным адзенні гарцавалі па паграніччы, то зразумела, што пераходы гэтыя не былі лёгкімі.

Такую дарогу можна параўнаць з дарогай на гіганцкай шахматнай дошцы, чорныя палі якой абазначаюць небяспеку, але трэба перайсці з аднаго боку дошкі на другі, па белых палях, і ўвесь час трэба пільнаваць, каб мінуць засады. Пры гэтым не заўсёды вядома, дзе ёсць чорныя квадраты... Жыхары прыгранічнай паласы (сяляне) добра ведалі, што па дарогах, сцежках, палях, лугах і лясах часта ходзяць партыі перамытнікаў. Таму збіраліся па некалькі і, карыстаючыся дасканалым веданнем мясцовасці, рабілі засады, узбройваючыся ў што толькі можна. Здаралася, што партыя «паляўнічых» лавіла групу перамытнікаў, у якой ішоў агент або некалькі агентаў бальшавіцкай разведкі. Сяляне забіралі ў злоўленых перамытнікаў тавар і адпускі іх. У гэты час агенты разведкі звярталіся ў НК, якая з уласцівай ёй энергіяй бралася за «работу». А паколькі

* Сексот (*абрэвіатура, рус.*) – секретный сотрудник.

вельмі лёгка раскрываць злачынствы, здзейсненыя сялянамі, то звычайна вельмі хутка лавілі вінаватых. Абвінавачвалі іх у бандытызме і расстрэльвалі. Таму сяляне, якія рызыкавалі на такой рабоце, працавалі асцярожна. Часта, каб мець абсалютную ўпэўненасць, што справа не выйдзе на свет, забівалі абрабаваных перамытнікаў, трупы закопвалі ў багне, лясах або палях.

Набліжаўся вечар. Сонца садзілася ўсё ніжэй. Раман быў ужо паблізу граніцы. У адным месцы, выходзячы з-за густых кустоў альшыны, якія засланылі паварот дарогі, убачыў у сотні кроках ад сябе будынак, які стаяў ля дарогі. Даўней тут была карчма, у якой цяпер размяшчаўся «заградительный отряд». Вакол будынка мітусіліся чырвонаармейцы. Некалькі асядланых коней стаяла ля ганка.

Забава адчуў небяспеку, але падацца назад не мог. Бачыў, што яго заўважылі. Уцякаць таксама не мог, бо бліжэйшы лес пачынаўся за карчмой... Пайшоў уперад. Паправіў у кішэні рэвальвер, а таксама пачак дакументаў і савецкіх выданняў, якія, выходзячы з Мінска, схаваў пад кашуляй.

«У выпадку патрэбы буду страляць... і — у лес», — думаў Раман. Гэта была ідэя, якую трапна падказала інтуіцыя Забавы. Кожны іншы план мог бы яго загубіць... Перад карчмой было некалькі чырвонаармейцаў. Адны ўваходзілі ў яе, другія выходзілі. Забава — у выпадку патрэбы — мог імгненна стрэліць у некалькіх з іх і, пакуль яны апрытомнелі б, бегчы ў лес. Лес быў на адлегласці трохсот крокаў. Бегаў ён добра, а значыць, калі б яго не закранулі першыя стрэлы, дабег бы да лесу, у якім ужо гойдаліся на дрэвах вячэрнія цені. Там цяжэй было б яго схапіць альбо трапіць куляй.

Ён знаходзіўся ўжо паблізу карчмы. Ішоў пасярод дарогі, штосьці насвістваючы. Чырвонаармейцы разглядалі яго. Забава, замест таго, каб мінуць карчму, падышоў да ганка, дзе стаяла вядро з вадой і банка ад кансерваў, якая замяняла кубак.

— Добры вечар, — сказаў, набіраючы вады з вядра.

Зацікаўленасць яго асобай адразу знікла, і Забава, ні аб чым не спытаны, вышпўшы вады, рушыў у далейшы шлях. Яму было весела. Ён цешыўся, што так добра і смела трымаўся ў цяжкай сітуацыі.

Наблізіўся да лесу. Пераскочыў роў і ўвайшоў паміж высокімі хвоямі. Лёг на зямлю і закурыў папяросу. Пасля доўгага адпачынку рушыў далей ускрайкам лесу.

Спыніўся на краі гіганцкай паляны, акружанай старым борам. Пераразала яе ледзьве бачная дарога, якая знікала з другога боку ў лесе, які цягнуўся амаль бесперапынна аж да сапраўднай граніцы.

Забаве было блага. Паветра стала гарачым, парным, насычаным электрычнасцю. Цішыня была абсалютная. Толькі птушкі, трывожна цвіркаючы, кружылі над самай зямлёй. Але раптам і яны змоўклі.

З захаду надыходзіла бура. Рухала перад сабою вал цесна злучаных воблакаў... Усё замёрла — нібы дыханне затрымала.

Над дрэвамі паказалася цяжкая аднастайная маса хмар. Паўзла паволі... чорная, панурая, страшэнная. Раптам затрымалася якраз над лесам. Збілася цясней, нібы збіраючы сілы для атакі — і... умомант цяжка рынулася на лес, як цела гіганцкай жывёліны на траву лугу. Лес екнуў і задрыжэў. Як заслона апаў змрок. Стрэллі маланкі, белымі, блакітнымі і залатымі ніцямі прашываючы цемру. Цяжка ўздыхнулі грымоты і з трэскам раздзерлі паветра, як бліскавіцы ноч і змрок, на тысячы шматкоў. Рыкнулі нізка, цяжка, глуха...

Бура шалела...

А праз буру, лівень, віхуру брыў безупынна ўперад чалавек. У руцэ трымаў гатовы да стрэлу рэвальвер.

«Абы толькі не згубіць кірунак», — думаў чалавек.

Праз гадзіну бура сціхла. Дажджышча перастаў. Толькі ноч панавала. Ноч цёмная, непраглядная. Ноч такая чорная, што, здавалася, можна было па ёй, як па сажы, пальцам маляваць. Уласнай далоні перад вачыма нельга было разгледзець. А чалавек быў у ёй, як акулуты ў смалу.

Ідучы незнаёмаю дарогаю, Забава часам кружыў паміж дрэвамі, потым, даследуючы нагамі зямлю, зноў знаходзіў дарогу і брыў уперад... у змрок і невядомую яму прастору.

Дарога доўжылася вельмі доўга. У пэўным месцы яе загарадзіў нейкі слуп. Намацаў яго рукой. Ён быў чатырохкантовы і стаяў на маленькім пагорку. Зрабіў некалькі крокаў далей і зноў упёрся ў слуп. Яму нават у галаву не прыйшло, што ён на граніцы, што гэта менавіта пагранічныя слупы. Сеў на ўзгорку, каб адпачыць. Яму вельмі хацелася курыць. З цяжкасцю запаліў папяросу, бо запалкі звільгатнелі.

Выкурыў папяросу і рушыў у далейшую дарогу. Ступні гразлі ў вільготным пяску. З цяжкасцю прасоўваўся ўперад. Ішоў, страчваючы бадзёрасць і ахвоту да далейшай дарогі, што звычайна бывае, калі няма ўпэўненасці, што дарога правільная. Наблізіўся да нейкага муру. Пералез на другі бок. Цяпер ішоў па высокай траве, спатыкаючыся аб нейкае каменне. Нешта перагарадзіла яму шлях. Абмацаў рукамі перашкоду. Гэта быў вялікі жалезны крыж.

«Могілкі, — падумаў Забава. — Дзе ёсць горад мёртвых, там паблізу павінен быць і горад жывых. А можа, гэта Койданава?»

Зусім неспадзявана справа бліснула святло. Раман зрабіў у тым напрамку некалькі крокаў і тут жа ўбачыў яшчэ святло. Яго агарнулі два пачуцці: радасць, што ён сярод людзей, і страх, што мог заблукаць і зайсці далёка ў глыбіню бальшавіцкай тэрыторыі... Ішоў вуліцай. Побач з ім прасунулася нейкая постаць.

— Якая гэта вёска? — спытаўся паспешліва па-расійску.

Жанчына, спалохаўшыся, адсунулася ўбок.

— Гэта не вёска... гэта Ракаў... — даляцелі да яго вушэй кінутыя з цемры словы.

— Ракаў! — паўтарыў Забава, ашчасліўлены, і паклаў у кішэню мокры рэвальвер.

Неўзабаве ён быў на Букраўцы*. Знайшоў «мінскую пляцоўку». Спаткаў яго ўзводны, які быў добра нападпітку.

* Букраўка — цяпер вуліца Пушкіна ў Ракаве.

— Ну, што? Як там, таго?

— Выдатна!

— Я пану казаў... А можа, таго? — ён зрабіў пальцамі выразны знак, які абазначаў прапанову распіць штосьці моцнае.

Хутка ўжо Раман ляжаў на нядбайна збітым з негабляваных дошак ложку, накрыты некалькімі коцамі*. Побач з ім гарэла лямпа, пры святле якой некалькі салдат гулялі ў карты. Час ад часу на сталае паказвалася пляшка гарэлкі. Калі яе апаражнялі, адзін з салдатаў браў бутэльку за горлышка і кідаў з усёй сілы пад ложак, б'ючы аб сцяну так, што тая разляталася на кавалачкі. Робячы гэта, заўсёды казаў:

— У штаб!

Забаве было весела. Выпітая гарэлка разагрэла цела. Вочы салодка зліпаліся, перад ім праплывалі розныя вобразы «адтуль»: пан Юзаф, яго дачка, пасажыры ў вагоне... у вушах гучала песенька: «Узяў цябе босую, галодную, безвалосую...» А тут: «У штаб!»

Дзённік шпіёна

Вільня, 14 жніўня 1922 г.

Маёй працай задаволены, і гэта мяне вельмі цешыць. Кіраўнік сказаў, што спробнае заданне я выканаў дасканала. Папярэдне намерваўся скласці рапарт, што ашукалі мяне наконт граніцы і паказалі няправільную дарогу, але потым перадумаў. Гэта не зменіць сітуацыю. Я павінен абапірацца

* Коц (польск.) — плед, коўдра, пакрывала.

толькі на ўласныя сілы. Аднак гэта забавна: ракаўскі шавец даў мне лепшыя рэкамендацыі, чым «зялёнкі»*.

Я атрымаў нямецкія карты «штабоўкі» і ўважліва іх перагледзеў. Абследаваў папярэдняю трасу, зарыентаваўся ў шляхах і напрамках. Маю таксама кампас фірмы «Bezard»**. Цяпер, маючы зброю, кампас, карты, дам сабе рады.

Я быў у Лідзе ў свайго даўняга сябра, цяпер чыгуначнага электратэхніка, Яна Сноўскага і яго брата Уладка. Вельмі весела правёў у іх час і абяцаў затрымацца даўжэй у наступны раз... калі шчасліва вярнуся «адтуль». З Ліды паехаў у Вільню — спецыяльна з той мэтай, каб узяць лісты ад Караля Краскі да яго жонкі Ядвігі ў Мінск. Ён спаткаў мяне з перабольшаным, а таму няшчырым захапленнем. Пачаў мітусіцца па пакоі:

— Можа, папяросікаў, гарбатачкі?..

— Дзякуй, я нажэрся і напіўся, а папяроскі куру толькі свае, — сказаў я.

Ён з гідлівасцю паглядзеў на мяне. У яго ўсё такое далікатнае, круглае, вылізанае: папяросачкі, гарбатачка...

Калі я прынёс яму ліст ад жонкі, ён нават не пацікавіўся яе здароўем і матэрыяльнай сітуацыяй, толькі спытаў, як Ядвіга выглядае.

— Выдатна! Цудоўна! Калі прыедзе ў Вільню, то зацьміць прыгажосцю ўсіх вільнянак!

Было відаць, што гэта яму не падабаецца. Ён даў мне пачак з падарункамі для сям'і. Адначасова ўручыў залеплены ліст. Я развітаўся з ім і пакінуў ліст на сталe.

— А лісцік, пане дабрадзею?

— Які лісцік?

— Да Ядзюні...

Ён прынёс мне ліст.

— Укінь, пан, сам у паштовую скрыню. Я залепленых лістоў у Расію не бяру.

— Вельмі перапрашаю... думаў...

— Усе думаюць, нават каровы, але трэба думаць не толькі пра сябе. Я раблю гэтыя справы без карысці і павінен ве-

* «Зялёнкі» (жарг.) — пагранічнікі.

** «Bezard» — славутая ў Еўропе фірма па вытворчасці дакладнай тэхнікі.

даць, пра што пан там піша, каб у выпадку, калі «засыплюся», ведаць, каго там пан тым, што піша, ставіць у небяспеку.

Ён паспешліва пераклаў ліст у другі канверт. Я ўпэўнены, што гэты чалавек ніякай ідэі не прысвяціў бы сваю «драгацэнную» асобу. Але гэта... карысны член грамадства.

ГЛАВА 2 «Партыя» Лізкі

Ноч была ціхая і парная. Лес стаў чорны, задуменны. Раман ляжаў дагары на зямлі, гледзячы на чорны фон неба, усыпаны, як луг кветкамі, мноствам зорак, якія хітра змянялі колеры, іграючы вясёлкамі дарагіх каманёў.

Быў за граніцай і «за другой лініяй». Ляжаў на крутым беразе ракі, якая менавіта і ўяўляла «другую лінію». Хвіліну таму пераадолеў яе. Справа, за ракой, у бліжэйшай вёсцы чырвонаармейцы спявалі папулярную савецкую песню:

Над Донам гуляе,
Над Донам гуляе,
Над Донам гуляе казак ма-ла-ды!

Прымітыўныя словы песенькі набіралі незвычайную сілу. Мелодыя плыла ў паветры непарыўнай моцнай хваляй — павольная, урачыстая, узнёслая — і, здавалася, утаймоўвала дыханне ў грудзях.

Дзяўчына лье слёзы,
Дзяўчына лье слёзы,
Дзяўчына лье слёзы над хуткай ра-кой...

Забава ляжаў, заслухаўшыся песняй. Забыўся, дзе ён і куды ідзе. Песня скончылася. Зрабілася ціха і сумна. Толькі ноч абыякава глядзела чорнымі вачыма... Раман думаў у гэтую хвіліну пра людзей, якія спявалі песеньку. Ведаў, што гэта «зялёнкі» — яго ворагі.

«Сярод іх могуць быць добрыя людзі, а павінны ганяцца за мной, страляць у мяне і ў іншых людзей, бо мы — ворагі... А хто зробіў нас ворагамі? Можа, наш супольны вораг?»

Устаў, паслухаў і з рэвальверамі ў абедзвюх руках, з пальцамі на спусках, гатовы ў кожны момант да барацьбы, паволі, без шуму, як прывід, рушыў далей праз пні, кусты, зараснікі хмызняку, ірвы, ямы, ручаі, рэкі.

Увесь быў сабраны ў слыху, зроку, нават нюху, бо ўначы інстынкт самазахавання вельмі абвастрае пачуцці. Ішоў без ніякага страху. Ноч, маці беднякоў і злачынцаў, была магутным яго саюзнікам.

Калі час ад часу выходзіў на тракт, то звычайна шукаў «верставыя» слупы. Гэтыя слупы былі люксусовым помнікам старога ўраду. Кожны з іх здаваўся Раману таямнічым, дыскрэтным прыяцелем, які дапаможа ў дарозе... Яны былі старыя, напалову гнілыя. Фарба пазлазіла з іх. Некаторыя пахіліліся. Некаторых не хапала. Яны былі нямымі сведкамі граніцы, пагранічча і гэтай багатай на незвычайныя здарэнні дарогі. Мачыў іх дождж, сушыў вецер, паліла сонца, сціскаў мароз, але яны цярпліва і верна да канца выконвалі свой абавязак — паважныя, задумлівыя, глядзелі ў мінулае. Для Рамана кожны слуп на гэтай дарозе быў саюзнікам, які казаў без слоў: «Вітаю, сябра! Я — трыццаць першая. Глядзі: зараз граніца... Я сямнаццатая... Смірна! "Заградительный отряд"... Ілбом, дзевятнаццатая... Зараз Старое Сяло... Сыздзі з дарогі!»

Да Мінска Забава дабраўся без аніякіх прыгод, калі пачало світаць. Бакавымі вуліцамі ён увайшоў у горад і прыйшоў у дом Двалінскіх. Пані Ядвіга адчыніла яму дзверы.

— А, гэта пан! — радасна прывіталася яна.

— Дзе пан Юзаф?

— Як звычайна, пайшоў на рынак... Сёння ў нас базарны дзень.

Раман папярэдне заўважыў, што па дарозе ў Мінск ехала многа фурманак.

«Найлепей уваходзіць у горад у базарныя дні».

Ён пачаў здымаць з сябе рэчы, якімі быў абкручаны пад ватоўкай. Гэта былі прэзенты Караля Краскі для жонкі і дачкі. Пані Ядвіга была вельмі задаволена. Прысланыя ёй рэчы мелі ў Расіі вялікую вартасць. Калі яна разгледзела ўсё, то раптам успомніла:

— Татусь купіў для пана вайсковы плашч, амаль новы, шапку, касцюм і тэхнічны значок... Усё, аб чым пан прасіў.

— Грошай хапіла?

— Яшчэ засталіся. Зараз пакажу пану адзенне.

Яна дастала з куфэрка рэчы. Раман быў задаволены. У гэтым адзенні, з тэхнічным значком на шапцы ён мог паўсюль, маючы добра падробленыя дакументы, выдаваць сябе за тэлеграфнага тэхніка. Да таго ж меў у гэтай справе пэўныя веды.

— Вялікі дзякуй за ўсё! — сказаў ён, узрадаваны.

Забава пасля некаторага вагання вырашыў сказаць пані Ядвізе, кім сапраўды ён з'яўляецца і з якой мэтай прыходзіць сюды з Польшчы. Яе гэта не здзівіла і не спалохала. Яна нават выказала ахвоту дапамагаць яму ў шпіёнскай працы, калі гэта будзе трэба. Аказалася, што ў яе многа знаёмых у розных раёнах горада.

— Меней за ўсё мне цікава ведаць пра іх, — сказаў Раман. — Можа, пані мае кагосьці ў Надзвычайцы?

Пані Ядвіга задумалася. Праз хвіліну радасна сказала:

— Ёсць, ёсць... І гэта нават наш далёкі сваяк...

— Як ставіцца да сваёй службы?

— Працуе добра і мае добрую рэпутацыю, але яго нельга назваць фанатыкам. Наадварот... Ён незадаволены і лічыць сябе пакрыўджаным. Хацеў бы быць кімсьці вялікім, бо мае здольнасці, а з'яўляецца толькі звычайным агентам.

— Ці пані ў ім упэўнена?

— Абсалютнай упэўненасці няма, але можна аб гэтым меркаваць. Я калісьці размаўляла з ім. Ён быў расчараваны. Казаў, што ахвотна кінуў бы гэтую сабачую службу і выехаў за граніцу. Хачу адзначыць, што ён какаініст.

— Какаініст? Гэта добра. Няхай пані, калі будзе магчымасць, пагаворыць з ім. Можа, ён мне вельмі спатрэбіцца.

Назаўтра Раман, апрануты як тэхнік, паехаў выконваць новае заданне.

У камендатуры 8 пяхотнай дывізіі ў Бабруйску дзяжурны афіцэр перагледзеў дакументы Забавы.

— Для чаго вам патрэбны пропуск?

— Хачу даведацца пра службовае прызначэнне таварыша Андрэя Смоліна, які службыць у 8 дывізіі.

— Сумняваюся, каб у штабе дывізіі было пра гэта вядома. Найлепей у палку.

— Палкоў тры і «кавполк». Невядома, дзе шукаць.

— Калі ласка, трымайце пропуск.

Забава быў больш за паўгадзіны ў штабе дывізіі. Абгледзеў прыбіральню. Падышоў да некалькіх служачых, распытваючы іх пра таварыша Смоліна, і выйшаў на вуліцу.

Да адыходу цягніка заставалася чатыры гадзіны, і ён пайшоў у крэпасць. Перайшоў цудоўны, некалі бярозавы лес, які цяпер быў напалову высечаны. У крэпасці большасць будынкаў былі зруйнаваныя і ўвогуле не рамантаваныя, хаця зусім не было дзе раскватараваць салдат. Вялізныя комплексы гмахаў панура глядзелі чорнымі праломамі вокнаў і дзвярэй.

На адным з вялікіх пляцаў трэніравалі салдат, якія, заспаня, неахвотна выконвалі каманды. Забава сеў на ганку нейкага будынка і прыглядаўся да гэтых практыкаванняў. Адна група салдат спявала:

Мы кузнецы, и дух наш молод,
Куём мы счастья ключи...

Праз дзве гадзіны, знудзіўшыся, пайшоў на вакзал. Яму вельмі хацелася спаць. Таму, як толькі ён трапіў у вагон, адразу ж размясціўся ў купэ, у якім ехалі некалькі вайскоўцаў, і адразу ж, седзячы, заснуў. У палове дарогі ў Мінск яго прабудзілі. Перад ім стаяў чэкіст:

— Дакументы!

Раман падаў яму пасведчанне і адпускную картку. Чэкіст пайшоў далей.

У Мінску Забава ўзяў кірунак да дома Брагінаў. Гэта была сям'я ягонаў даўняй сяброўкі.

Быў вечар. Імжыў дождж. Прахожыя валакліся вуліцамі, як цяжкія мокрыя хрушчы.

Раман быў крыху знерваваны. «Зараз убачу Зосю», — думаў, адчуваючы ўзрушэнне, якое агортвала яго ўсё мацней.

Пазваніў у пярэднія дзверы вялікага дома.

— Хто там? — пачуўся добра знаёмы голас Зосі.

— Я... Раман...

— О... Ромэк, — пачуўся ўзрушаны жаночы голас.

Паспешліва адамкнуліся дзверы.

— Хадзі сюды... О Божа, каб я ведала, што ты вернешся...

Забава не адразу зразумеў яе. Яна была вельмі знерваная і нібыта чагосьці баялася. На прывітанне не пацалавала яго.

— Ці ведаеш, Ромку, я... замужам, — сказала яна з відавочным высілкам.

— А... так...

Забава ўжо не здзіўляўся. Заўважыў у ёй многа чужога. Таму не называў яе, як даўней, адным з памяншальна-ласкальных імёнаў, а афіцыйльна: Соф'я Паўлаўна.

Прышла маці Соф'і. Цёпла прывіталася.

Забава расказаў добра скампанаваную гісторыю сваіх перажыванняў ад 1920 года, з якой вынікала, што ён служыў у цэнтральнай Расіі і на Украіне, нядаўна толькі пераехаў у Бабруйск. У Мінск прыехаў, каб купіць тэхнічныя кніжкі.

Вырашылі пазнаёміць Рамана з мужам Соф'і не як колішняга паклонніка, а як іх далёкага сваяка, каб муж не прыраўнаваў.

— Хто муж? — спытаў Раман.

— Начальнік станцыі.

— Камуніст?

— Так, партыйны...

Брагін, чалавек «даўнейшых» поглядаў, вясёлы, гасцінны, сапраўды абрадаваўся прыезду Забавы.

— Казаў вам, што вернецца. Што? А? Мая праўда. Але спазніўся, спазніўся... Ну, нічога... маем для яго іншы арэх... Ой, моцны... — смяяўся, паказваючы вачыма на малодшую дачку.

Забава не пазнаў Лізавету. З падлетка яна ператварылася ў прыгожую дзяўчыну, якая блішчэла гордай, вытанчанай прыгажосцю. Трымалася аж занадта свабодна. Прыцягвала вочы Рамана кожным жэстам, кожным поглядам.

«Ого! Стопрацэнтная куртызанка! Акула вырасла! — з адценнем прыкрасці і адначасова зацікаўленасці падумаў Забава. — Постаць якая цудоўная!.. І падкрэслівае гэта і рухамі, і адценнем!»

— А Лізавета Паўлаўна ў партыю не ўступіла? Гэта цяпер так модна! — жартоўна запытаў у яе Раман.

— Не-е... — адказала яна напеўна, прыгожым рухам галавы закідваючы назад валасы.

— Навошта ёй нейкая там партыя? — засмяяўся Брагін. — Яна сама партыя... Партыя Лізкі наймацнейшая ў Саветах. Перад ёю кожны марксіст, калі ён мужчына, скапітулюе. А пан партыйны? — спытаў у Рамана.

— Не... Не люблю ані палітыкі, ані спецыяльных абавязкаў, апрача працы. А партыя накладае абавязкі... Чым быць дрэнным камуністам, якіх многа бачу, лепш застацца добрым грамадзянінам.

— Правільна, — з відавочнай прыемнасцю хуценька пацвердзіў Брагін. — Маё правіла.

Да позняй ночы гулялі ў прэферанс. Забава знарком гуляў дрэнна, даючы магчымасць выйграць Брагіну і Соф'і. Потым Брагін выйшаў. Калі вярнуўся, сказаў Забаве:

— У нас, мой дарагі, надта цесна. Размесцім цябе ў суседкі. У іх месца дастаткова. Увесь пакой свабодны. Спецыяльна для твайго размяшчэння.

Гадзінай пазней Раман ляжаў у ложку ў малым пакоіку і пры святле газнічкі чытаў «Праўду».

Дзённік шпіёна

Мінск, 30 жніўня 1922 г.

Трэцяя гадзіна ночы. Не магу заснуць. Столькі думак. Вырашыў пісаць на чыстых картках нататкі для майго дзённіка. Можна, гэта мяне супакоіць. Потым буду далучаць тое, што напішу, у сапраўдны дзённік.

Пятнаццаць хвілін таму бачыў такі сон. Быў я ў вялікім пакоі, абабітым чырвонымі шпалерамі. Пасяродку вісела на доўгіх канатах трапецыя, а на ёй танцавала голая жанчына. Яна была вельмі прыгожая. Здзіўлена і з захапленнем я глядзеў на яе... Аднекуль справа лілося лагодным промнем ружовае святло. А злева падалі каляровыя промні рэфлектараў, якія пастаянна змяняліся. Жанчына лёгкая і смела выконвала найскладанейшыя практыкаванні — нібы зусім не мела вагі. Зачараваны ейным абаяннем, я падышоў да яе. У гэты момант жанчына глянула ўніз. Я ўстаў, збянтэжаны ад неспадзяванасці. Гэта была Лізка Брагіна. Яна зрабіла некалькі рухаў на трапецыі — смелых і адначасова складаных. Потым кінула мне. Я зразумеў, што яна хоча, каб я дапамог ей сысці з трапецыі. Я наблізіўся да яе і моцна абхапіў Лізку пад каленямі. І тут Лізка пакінула трапецыю і ўсім цяжарам рухнула на мяне. Гэта вырвала мяне са сну.

Я жыву ў Брагіных пяць дзён. І толькі пяць дзён ведаю Лізку. Спачатку звярнуў увагу толькі на яе арыгінальную прыгажосць. А цяпер пераконваюся, што яна мае на мяне дзівосны ўплыў. Не магу гэтага зразумець. Я ж ведаў прыгажэйшых жанчын. А тут нешта звышразумовае. Асабліва дзіўныя яе погляды. Часам яны такія «глыбокія», што адчуваю іх не толькі ў вачах, але і ў грудзях. І губляюся. Амаль што чырванею. Гэта мяне раздражняе, бо я і старэйшы за яе, і больш дасведчаны, і, натуральна, разумнейшы... У гэтым ёсць нейкая гіпнатычная сіла, якая прымушае мужчыну пакорліва схіляцца перад жанчынай.

Я жыву ў малым пакоіку ў пані Жарскай, жанчыны гадоў за 50, полькі, калісьці добра забяспечанай матэрыяльна, а цяпер — прачкі, якая можа ледзь выжыць са сваёй працы. Яе муж, чыгуначнік, памёр ад тыфу ў 1920 годзе. Пасля яго смерці кабета засталася з дачкой, 12-гадовай Юлькай. Маці, жанчына набожная, не магла даць рады з дзяўчынай, якая хутчэй была падобна да неслуха-хлопца. Калісьці з гордасцю паведаміла маці, што ўступіла ў камсамол. Маці не змагла на гэта адрэагаваць так, як хацела, бо ненавідзела бальшавікоў. Махнула рукой: «Рабі, што хочаш, я з табой не дам рады. Некалі пашкадуеш!»

У маім пакоіку, адзеленым ад астатняй часткі памяшкання перагародкай, былі шчыліны, заслоненыя рэшткамі шпалераў. У выпадку патрэбы я мог разгледзець кватэру Жарскай, якая складалася з вялікага пакоя і малой кухні. Маці выходзіла на працу рана. Затое Юлька ўставала позна. Свістала, спявала. Я часта чуў урыўкі папулярных у Расіі песенек:

Скоро солнышко засветит,
А невзгоды спрячутся,
Ленин с Троцким запоют:
«Пирожки горячие!»

Юлька прыбірае мой пакой. Стукае, уваходзіць з сур'ёзным выглядам. Прыбярэ і выходзіць. Я хацеў даць ёй трохі грошай, але яна не ўзяла. Мусіць, маці папярэдзіла, каб не брала. Я купіў ёй трохі танных цукерак. Іх яна ўзяла з ахвотаю.

Мяне часта наведваюць Брагіны. Аднаго разу прыйшоў з сур'ёзнай мінай сам бацька Лізкі. Зачыніў дзверы і міггнуў мне шматзначна.

— Успомнім мінулае?

Паставіў на сталае пляшку самагонкі. Стары вельмі любіў выпіць. А калі падпіваў, то пачынаў скардзіцца, што ён — «лишний человек».

— Разумееш, мой дарагі, — казаў Брагін, — кожны птах на зямлі мае сваё месца і абавязак. А мы ўсе на чужых месцах або зусім без месцаў — падвешаныя ў прасторы.

Я пазнаёміўся з мужам Соф'і Іванам Рыгоровічам Кобзавым. Ён лічыцца ідэйным камуністам. Але я адразу ж скеміў, што буржуазныя перажыткі і слабасці зусім яму не чужыя. Думае, што я сваяк Брагінавай Марылі. Ён доўга размаўляў са мной... Я больш слухаў яго, чым гаварыў. Гэтага хапіла, каб ён прыняў мяне, як потым я даведаўся ад Соф'і, за выключна прыстойнага і лаяльнага ў адносінах да ўлад хлопца — «сярод нашай жудасна сапсаванай моладзі». Гэта чалавек гадоў за 50. Гаворыць ён павольна, крэслячы ў паветры пальцамі, і ўсё дадае: «Разумееце?» Мусіць, заўсёды мае справу з ідыётамі, якія не могуць зразумець самых простых рэчаў. Я заўважыў, што ён пад «абцасам» у жонкі: заўсёды камічна скача перад ёй, імкнецца прадугледзець яе жаданні, зразумець жэсты, нават думкі.

Я заўважыў, што Кобзаву вельмі дорага каштуе ўтрыманне дома, а асабліва жонкі, якая вельмі капрызная і многа вымагае. Уяўляю, колькі маглі каштаваць цяпер у Саветах ейныя модныя сукенкі, празрыстыя халацікі, шаўковыя панчошкі! На гэта ўсё і дзесяці такіх зарплат, якія ён атрымоўвае, не хапіла б.

Аднаго дня, калі жонкі не было дома, Кобзаў паказаў мне спальню, застаўленую не столькі густоўнымі, колькі дарагімі рэчамі. Паказаў рукою на велізарны двухспальны ложка:

— Чорны дуб, — хракнуў ён мнагазначна. — Натуральны чорны дуб! Купіў выпадкова, 50 рублёў золатам. Адно дрэва больш каштуе. Масіў. Чатыры чалавекі не пасунуць. А паглядзі разьбу: чуд!

— Так, канешне, — пацвярджаў я без вялікага пераканання.

— А гэты туалет! Гістарычная, можна сказаць, рэч. Артыстызм! Вачэй нельга адарваць... Так?

— Прыгожы туалет...

— А гэты дыван... Сапраўдны персідскі. Сам прывёз з Самарканды. Арцыдзела*!

— Канешне.

— А гэта як табе падабаецца? — штурхаў мяне локцем і паказваў на вялікую карціну з выяваю жанчыны. Карціна была напісана алеем і вісела над ложкам. — Зараз адкрыю акно.

* Arcydzielo (польск.) — звышправа.

Ён падняў напалову апушчаныя ралеты і вярнуўся да мяне.

— Зося хацела выкінуць на гарышча. Кажа: «Навошта гэтае свінства ў спальні? Тут не лазня, каб голая дзеўкі на сценах віселі!» Ледзь я яе пераканаў, што гэта твор мастацтва... Звярні ўвагу на гэты цёплы тон цела, на гарачую хвалю медных валасоў. Гэта распальвае... Адчуваеш, як гэта распальвае?

— Канешне... Трохі распальвае...

Мне ўспомніўся верш, які выгукнуў паэт рэвалюцыі:

Нам не трэба манны з неба,
Лішне папяровая «муць»!
Мы хочам чорнага хлеба
І «жывую» дзеўку чуць!

У Брагіных я пазнаёміўся яшчэ з адным камуністам — Міхаілам Азімавым. Ён сакратар Губвыканкама. Першы адаратар Лізкі. Яна пазначыла сваіх паклоннікаў нумарамі, і нават надала ім гербы. Я жартам спытаўся, ці таксама маю нумар у картатэцы яе сэрца. «Калі не, то прашу і мяне зарэгістраваць». І адразу ж гэты Азімаў успрыняў мяне неахвотна — як саперніка. Яго задавастыя міны мне агідныя. Я заўважыў, што Соф'я таксама яго не любіць. Сказаў ёй, што знарок буду заляцацца да Лізкі, каб яму дакучаць. Яна весела гэта ўспрыняла.

Два разы я быў у пані Ядвігі. У іх найлепш сябе адчуваю. У Брагіных усё ненатуральнае, фальшывае. Кобзаў — камуніст, які марыць аб мяшчанскіх анучах. Азімаў — надуты індык, педант, самалюб, які лічыць сябе абсалютным і найвышэйшым аўтарытэтам, бажанствам, якое ласкава сыходзіць за звычайных смяротных. Маці Соф'і — нервовая, падазронная, вельмі скупая і брахлівая. Соф'я — хатні тыран, амаль істэрычка, якая «згарэла на алтары сям'і», калі выйшла замуж за старога, брыдкага, нелюбімага мужчыну. Толькі Лізка... Ох, гэтая Лізка... Затое ў сям'і Двалінскіх адчуваю сябе як дома. Усе тут шчырыя, зычлівыя, простыя.

Ціха. Так ціха, нібы я застаўся адзін на свеце.

ГЛАВА 3

Трое адсутных

Іх было чацвёрта... Моцных, маладых, здаровых. Яны сядзелі кругом стала і курылі папярсы.

— Дык што ж гэта за важная справа? — спытаў Раман, пачаргова гледзячы ва ўрачыстыя твары сяброў.

— Кажы ты, Костак, — сказаў Чэслаў. — Я да гутаркі тупы. Ты найлепей усё гэта яму ўкладзеш.

— Так, няхай Костак гаворыць, — сказаў Олек. — Гэта мой праект, але я не хачу, каб думалі, што гэта хвалюе толькі мяне.

Канстанцін сядзеў задумаўшыся... Прыгладзіў валасы над высокім ілбом і паглядзеў на сябра.

— Добра, — сказаў, — добра... Справа, Рамане, такая: мы хочам вяртацца ў Мінск. Навошта нам туляцца па чужых кутках? Там мы пакінулі бацькоў, сяброў. Пакінулі палавінкі нашых сэрцаў. Ты пакінуў бацьку... Жывём тут, а думкамі заўсёды там, сярод сваіх. Мы злачынстваў супраць Саветаў не зрабілі, хіба толькі тое, што служылі ў чужым войску. Але гэта тлумачыцца тым, што мы ўступілі ў войска ў час акупацыі. Пойдзем у НК, прад’явім дакументы і засведчым, што хочам жыць прыязнена і сумленна працаваць у сваім горадзе. Спачатку нас могуць арыштаваць, але сур’ёзных наступстваў не можа быць, бо калі б мы нават на фронце падчас ваенных дзеянняў трапілі ў палон, былі б толькі ваеннапалоннымі, а не вязнямі. Зрэшты, калі б нават нас арыштавалі, то ёсць магчымасць пры дапамозе сваякоў пастарацца вызваліцца. Зрэшты, гэта Беларусь, і мы як беларусы маем права вярнуцца ў Айчыну, не зважаючы на тое, пад якім урадам яна знаходзіцца... Таму пытаем у цябе: ці хочаш далучыцца да нас?

Раман быў здзіўлены.

— Як гэта? Добраахвотна аддацца ў іх рукі? Хлопцы, я там быў. Я ведаю, што там робіцца... Канешне, я згодны з вамі пайсці, але не такім спосабам. Навошта рызыкаваць?.. Я б з вамі і ў пекла пайшоў бы. Але не гэтак. Пойдзем са

зброяй. Схаваемся, а адзін няхай пойдзе... Ubачым, які будзе вынік. Калі гэта скончыцца дабром для аднаго, тады пойдзем усе. А калі дрэнна, то зробім інакш...

— Я вам казаў, што ён не згодзіцца на гэты план, — сказаў Олек.

— Не, Ромак, — сказаў Чэслаў. — Калі так думаеш, то мы пойдзем без цябе. Хочам, каб усё складвалася сваім парадкам. Трэба і тое мець на ўвазе, што з трыма, калі прыйдзем, будуць інакш лічыцца, чым з адным. Мы ніякія там не буржуі, капіталісты або контррэвалюцыянеры... Вяртаемся дадому, да працы, не маючы на сумленні ніякіх злачынстваў: ні крымінальных, ні палітычных. Прыходзім шчыра, адкрыта... Чаго ж нам баяцца?

Доўга яшчэ размаўлялі. Забава, як і дамовіліся, будзе чакаць ад іх звестак з Мінска, а потым таксама вернецца. Хтосьці падаў ідэю: «Невядома, што з намі здарыцца ў жыцці. Прызначым спатканне пасля доўгага часу. Гэта было б цудоўна! Адзін будзе ў Мінску, другі ў Маскве, трэці яшчэ дзесьці. А ва ўмоўлены дзень усе збяромся».

Ідэю прынялі, і Канстанцін напісаў пратакол:

Вільня, дня 19 мая 1921 г.

Мы, ніжэйпадпісаныя, абавязуем, нягледзячы на адлегласць і жыццёвыя акалічнасці, прыйсці на ўмоўленае «спатканне сяброў» 1 верасня 1922 г. а 9 гадзіне ў Мінску ў Губернатарскім садзе на беразе Свіслачы, насупраць летняга тэатра «Рэнесанс».

Прычынамі адсутнасці могуць быць толькі смерць, цяжкая хвароба або турма. Іншыя прычыны будуць разглядацца як выхад з «Саюза Чатырох Сяброў».

*Канстанцін Соліч
Чэслаў Галін
Аляксандр Залойскі
Раман Забава*

Назаўтра Забава развітаўся з імі на віленскім вакзале. Доўга потым чакаў ліст ад іх, але так і не дачакаўся. Замест

ліста праз два месяцы атрымаў звестку, што трое ягоных сяброў былі расстраляны ў Мінску, куды прыйшлі, каб самім здацца ў рукі ўладам. Былі расстраляны як контррэвалюцыянеры, якія прыбылі на тэрыторыю РСФСР з мэтай арганізацыі белагвардзейскіх бандаў.

«Так, нейкія падлюгі зрабілі на іх крывы службовую кар’еру», — падумаў Раман, прыпамінаючы словы знаёмага беларуса, які, расказваючы пра расстрэл сяброў, дадаў: «Дзе маскаль кіруе, там людская кроў таннейшая за ваду».

Вечар быў цёмны. Вецер імчаў па вуліцах, шарпаў дахі, аканіцы, халоднае лісце.

Забава пералез праз паркан у сад сям’і Солічаў, бо брамка ў двор была зачынена. На двары стаў насупраць асветленых вокнаў кухні. Частка дома патанала ў цемры. «Можа, хто-небудзь выйдзе», — думаў Раман. Ён не хацеў уваходзіць усярэдзіну без папярэджання, бо не ведаў, хто там цяпер жыве.

Яму было сумна. Колькі разоў тут пры жыцці Канстанціна спраўлялі вясёлыя забавы, на якія збіралася многа моладзі... А цяпер... Цяпер не мог згадаць, што робіцца за гэтымі сценамі. Толькі прадчуванне падказвала яму, што нічога добрага.

Нехта ўвайшоў у кухню і падышоў да акна. «Гэта Мікалай», — пазнаў Раман старэйшага брата Канстанціна. Ён падбег да акна, падняўся на пальцы і ціха пастукаў у шыбу. Мікалай, спалоханы, зірнуў у акно. Наблізіў твар да шыбы.

— Хто там? — пачуў Раман.

— Выйдзі на хвіліну.

Мікалай азірнуўся ў глыбіню пакоя і адчыніў акно.

— Хто гэта? — паўтарыў трывожна.

— Я... я... Раман...

— Ра-а-ман?

Здзіўленне адбілася на твары Мікалая, які стаў зусім бледным.

— Зараз выйду... зараз...

Праз хвіліну быў на двары. Забава адчуў, што Мікалай дрыжыць — не ад холаду, а ад знервавання.

— Адкуль вы? Навошта сюды прыйшлі?

— Прыйшоў з Польшчы. Прынёс вам дзве фатаграфіі Костака. Думаю, што гэтым узрадую вас.

— Ідзі, пан, адсюль! Загінеш, пан, і нас пагубіш! Нічога не трэба... ніякіх фатаграфій... Маці нібы звар'яцела... Петрык захварэў на эпілепсію... Страшэнныя няшчасці. Не трэба чапаць ран.

— Ці нельга было яго выратаваць?

— Рабілі ўсё, што было ў чалавечых сілах. Але іх так аплялі, што немагчыма было нічога зрабіць.

— А як у вас дома? Увогуле, што чуваць?

— Магіла... магіла... Няхай пан ідзе адсюль... Не, пачайце... Дайце здымак... для сябе захаваю...

Забава паціснуў халодную руку Мікалая.

— Да пабачэння.

— Бывайце.

Без пятнаццаці дзевяць.

У Губернатарскім садзе рэдка павешаны вялікія матавыя ліхтары, якія кідаюць па аляях дрыжачыя, бледныя пражылкі святла. Велізарныя ліпы стаяць ціха, задумліва над берагам ракі. Пуста і глуха. Толькі вецер ганяе па аляях, гуляючы сарванымі з галінак дрэў лістамі.

Раман увайшоў у парк з вуліцы Падгорнай і накіраваўся ўлева ў першую алею з боку Свіслачы... Ішоў паволі, гледзячы ў глыб алей — у глыб саду, у чорныя хвалі ракі, якія, як сталь, блішчэлі ад водбліскаў ліхтара.

Мінуў алею і спыніўся насупраць моста. Глянў на гдзіннік: без пяці дзевяць. Паволі пайшоў назад. Пасярод алей сеў на лаўку і глядзеў перад сабой... Халодныя хвалі ракі жаласна плёскаліся аб бераг...

Дзвятая...

Пуста...

Раптам заўважыў тры мужчынскія постаці, якія ішлі з глыбіні алей. У яго ў уздрыгнула сэрца. «Ці жгэта магчыма?»

Яны наблізіліся да яго. Ён адрозніў аднаго вайсковага ў шынялі і будзёнаўцы з вялікай чырвонай зоркай. На поясе ў яго быў наган у кабуры, на рукаве — тры чырвоныя ромбы.

«Глустая рыба», — падумаў Раман.

З вайсковым ішло двое цывільных. Адзін з іх трымаў пад пахай тоўста напханы партфель. Яны голасна размаўлялі.

Забава панура глядзеў у іх напрамку. Правая рука яго была ў кішэні, моцна сціскала шурпатую рукаятку пісталета. Ён перазарадзіў яго, з прыемнасцю пачуўшы лёгкі характэрны трэск курка.

«Няхай толькі зачэпяць!» — думаў Забава, адчуваючы ў сабе нарастаючую хвалю злосці.

Ён правакацыйна хмурыў вочы і, высунуўшы ніжнюю губу, глядзеў ім у твар.

Яны прайшлі, азірнуліся. Вайсковы спыніўся. Відаць, хацеў нешта сказаць.

— Хадзем, Вася, што табе да гэтага? — сказаў адзін з цывільных.

Яны пайшлі далей. Зніклі ў цэнтральнай алеі...

«...Трое адсутных... — сказаў ціха. А праз хвіліну дадаў: — Адсутнасць па ўважлівай прычыне...»

Енчыў і плакаў вецер у галінах ліп. Трывожна шапталі лісты. Панура і глуха шумела Свіслач.

Дарога была жудасная. Ногі гразлі ў ліпкім, гліністым балоце, якое хціва іх усмоктвала і вязніла. Трэба было рабіць высілак, каб ступіць крок. Лягчэй было ісці па мокрай раллі, чым па дарозе.

Было позна. Забаве трэба было перайсці граніцу перад світаннем, таму ён ішоў вельмі хутка. У цемры ён часта спатыкаўся аб камяні, падаў у ірвы і ямы, слізгаўся на гліністых пагорках і мокрай траве.

Вакол не было ні душы... Ні голасу, ні святла... Панаваў тут толькі вецер, які вольна ганяўся па адкрытай раўніне...

Забава трымаў у левай руцэ электрычны ліхтарык, а ў правай пісталет. Ён быў гатовы ў кожную хвіліну асляпіць ворага ліхтаром, засыпаць кулямі з пісталета.

Калі чалавек ідзе доўгі час уперад у поўнай цемры, то яго пачынае ахопліваць соннае бяздзеянне мозгу і ён павінен напружваннем волі будзіць сваю ўвагу. Можна, доўга ідучы ў цемры, бачыць многа цікавых рэчаў, маляваць многа арыгінальных думак, весці размовы з уяўнымі асобамі і страціць пачуццё часу. Мозг калышацца мерна, манатонна, марыць самастойна — па-за нашым кантролем, а цела падсвядома кіруе рухамі.

Забава доўга сыходзіў па нахільнай дарозе да яра паміж горкамі. Ведаў, што ўнізе ёсць студня. Знайшоў яе ў цемры. «Жураўлём» дастаў вядро вады і, хоць не меў прагі, доўга піў... у запас, бо ведаў, што далей — аж да пагранічча — добравай вады не знойдзе.

Пайшоў угору. З высылкам, крок за крокам, караскаўся ён па нахіленай паверхні. Стала трохі відней. Дзе-нідзе сярод хмар з цікавасцю пазіралі зоркі. З невялікай адлегласці можна было адрозніць святлейшыя контуры.

Злева, пры дарозе, паказаўся з цемры доўгі драўляны будынак. Раман спыніўся. Ён быў на вяршыні гары. Наблізіўся да будынка. Адно акно было не вельмі шчыльна заслонена фіранкай, і праз вузкія шчыліны прабіваліся пасмы святла. Унутры будынка былі чутныя людскія галасы. Гэта зацікавіла Забаву. Ён ціха наблізіўся да акна, хочучы зазірнуць праз шчыліну ўсярэдзіну. Адчуў каленам мокрую слізкую лаўку. Паставіў на яе нагу, і ў гэты момант адчуў нечую прысутнасць. Ён замёр на месцы. Павярнуў галаву ўправа. У гэты момант яму балюча ўдарыў у вочы сноп яркіх праменьняў кішэннага ліхтарыка. З цемры пачуўся голас:

— Стой! Рукі ўгору!

Забава стрэліў тры разы запар перад сабой... туды, адкуль свяціў ліхтарык, і скокнуў убок. Ліхтарык пакаціўся на зямлю, асвятляючы шчыльнай пасмай бруднага рэф-

лектара чорную пляму гразі. Ліхтарык Рамана бліснуў і адразу ж згас. Яго бляск вырваў з цемры постаць чырво-наармейца з карабінам у руцэ, які ўкленчыў на зямлі ля сцяны будынка. Дула было накіравана на Забаву. Раман скокнуў управа і прысеў – прагучаў карабінавы стрэл. Пасма агню лізнула змрок. Забава стрэліў у тым напрамку яшчэ два разы. Пачуўся енк. Ён ціха зрабіў некалькі крокаў на сярэдзіну дарогі, хочучы адысці ад будынка. У гэтую хвіліну нябачныя ў цемры дзверы з трэскам адчыніліся і шырокі пояс святла кінуўся ў змрок, пераразаючы цемру ночы і дарогу. У іх паказаліся ўзброеныя людзі. Забава з садысцкім задавальненнем, сціснуўшы зубы, стрэліў у іх чатыры разы. Потым убіў у ручку пісталета новы магазін, зарадзіў і ціха пайшоў далей берагам ракі. Праз некалькі секунд ззаду пачуліся стрэлы, крыкі, а трохі пазней тупат капытоў...

Раман сышоў з дарогі і пайшоў полем, штораз больш аддаляючыся ад дарогі. Ішоў прама па жудаснай бездаражы. Час ад часу глядзеў на кампас, каб не страціць кірунку на захад.

Калі ўбачыў, што да світання засталася не больш за дзве гадзіны, накіраваўся на поўнач, хочучы адшукаць тракт, з якога папярэдне сышоў. Праз гадзіну пакутлівай дарогі адшукаў гэты тракт. Пачало світаць. Да граніцы было яшчэ пяць кіламетраў. Ён вырашыў пайсці ў лес і там чакаць да змяркання, каб пад заслонай цемры перайсці ў Польшчу.

Дзень правёў у лесе, на поўнач ад тракту. Яму вельмі хацелася спаць, але, не ведаючы добра ваколіцу, баяўся, каб не заўважылі яго, калі ён будзе спаць. Ён меркаваў, што пасля здарэнняў учарашняй ночы граніцу на гэтым адрэзку могуць патруляваць. Ён цягаўся па лясах. Даследаваў дарогі і сцежкі. Зрабіў на карце гэтага адрэзку некалькі паправак. Еў арэхі. Збіраў познія маліны.

Толькі пад вечар выйшаў на тракт. У лесе было ўжо цёмна, а на дарозе і ў полі толькі пачало змяркацца. Калі паволі наблізіўся да другой лініі, то сышоў у дол па шырокім,

крутым, парослым маладым ядлоўцам схіле... Паслухаў, абгледзеў, наколькі ахопліваў зрок, адкрытыя лугі і, выкарыстоўваючы кожную заслону на мясцовасці, выйшаў на бераг імклівай рачулкі. Доўга шукаў брод.

У адным месцы заўважыў старую зламаную вярбу, перакінутую праз ваду. Доўга прыслухоўваўся, і калі пераканаўся, што паблізу нікога няма, перайшоў на другі бераг рачулкі і неўзабаве зноў увайшоў у лес.

Раман паволі прасоўваўся ўперад, ловячы вухам кожны шум. Прайшоў некалькі добра вытаптаных сцежак паміж граніцай і другой лініяй. Гэта паказвала, што граніца ў тылах таксама добра ахоўвалася. Ён уважліва даследаваў усё навокал. За кожным кустом магла быць засада, на кожным кроку таілася небяспека, у кожную хвіліну маглі спаткаць стрэлы.

Амаль гадзіну патраціў на пераход вярсты дарогі паміж другой лініяй і сапраўднай граніцай, дзе на гэтым адрэзку былі вялікі яр і шырокі дукт*. Доўга сядзеў пад старым ядлоўцам на краі яра, слухаючы плёскат вады ўнізе, дзе ў капрызных паваротах імчала рачулка. Усюды было ціха. Ён пачаў паволі ссоўвацца ўніз з крутога пагорка. Некалькі разоў затрымліваўся і прыслухоўваўся... І тут парушыў нагой камень, які пакаціўся ўніз... Раман затрымаўся... Праз некалькі секунд пачуўся гучны пляск вады і амаль адначасова пачуўся стрэл, а за ім другі. Раздаліся крыкі: «Стой! Хто ідзе? Стой! Стой!»

Раман, карыстаючыся шумам, зноў спрытна ўскараскаўся на верх крутога яра. Прайшоў ускрайкам трыста крокаў далей... бліжэй да тракту. Амаль не захоўваючы асцярожнасці, ссунуўся ў гэтым месцы ўніз. Перайшоў рачулку і выбраўся на процілеглы бераг яра.

Перад ім раскінулася шырокая адкрытая прастора, пасярэдзіне якой праходзіла мяжа, за ёй была відаць чорная сцяна лесу... на польскім баку.

Ён прыслухаўся... Абгледзеў — наколькі хапала зроку — тэрыторыю і выйшаў з яра. На адным дыханні, напалову

* Дукт — высечаная доўгая прастора ў лесе.

прыгнуты, перабег гэты адрэзак і апынуўся на граніцы. Ззаду, з цемры, чуліся крыкі і стрэлы чырвонаармейцаў, якія палявалі на неіснуючых там перамятнікаў.

Раман наблізіўся да пагранічных слупоў, якія стаялі на невысокіх узгорках, з дзяржаўнымі гербамі і нумарамі на фасадах. Стаялі яны панура, як барцы, засяроджана збіраючы свае сілы перад пачаткам бітвы. Ён стаў паміж імі і глядзеў у бок чорнай сцяны лесу на ўсходзе. Учарашняя ноч і сённышні дзень навучылі яго іншымі вачыма глядзець на граніцу, дарогі да яе і ўсё, што было з імі звязана. Ён разумее, што многа яшчэ ёсць перад ім таямніц, што доўга яшчэ павінен вучыцца, пакуль зможа свабодна чытаць таямнічую кнігу граніцы і пагранічча. Во цяпер толькі азбуку пачаў вывучаць. Ён адчуваў, што акружаны невядомымі, хітра схаванымі ворагамі.

З-за лесу, як злодзей з-за плота, выглянуў адным рогам месяц. Сеў на вяршыню хвоі. Азірнуўся наўкол... Раптам погляд яго ўпаў на граніцу. Ubачыў увачавідкі тое, што яго ўразіла. Хацеў схавацца, але было ўжо позна. Тады ён у распачы адпіхнуўся ад вяршыні хвоі і, ныраючы ў халодных воблаках, паплыў угору. Там схаваўся за вялікую хмару...

Дзённік шпіёна

Ваўкаўшчызна, 17 верасня 1922 г.

Я не пісаў з канца жніўня, хаця было пра што пісаць. Цяпер не буду да гэтага вяртацца.

За граніцай быў толькі тры разы, але колькі спазнаў цікавых людзей і рэчаў. Па магчымасці раскажу пра іх.

У Гомелі прыняў удзел у «бібцы»*, натуральна, з самагонкай, за якую сам заплаціў. Адзначалі дзень нараджэння

* Бібка (польск.) — пірушка, папойка.

высокапастаўленага афіцэра Чырвонай Арміі, майго... агента. Былі там некалькі вайсковых, двое цывільных і тры жанчыны, служачыя нейкай савецкай установы. Пілі алкаголь і жартавалі нароўні з мужчынамі. Яны паводзілі сябе горш за звычайных прастытутак. Там я пачуў новыя куплеты, якія даволі добра спяваў адзін з вайскоўцаў:

Троцкі — генерал,
Троцкі і палітык,
Троцкі — літаратар,
Троцкі... і крытык.
Троцкі ўсё ўмее,
Ведае ўсё.
Кожны мае па галаве,
Затое Троцкі — дзве!

Пакуль што праца мая зусім нецікавая. Няма ні надзвычайных прыгод, ні цікавых здарэнняў. Не ведаю, што будзе далей.

У мяне многа знаёмых за граніцай. Многа з'явілася іх і ў Польшчы. Я пазнаёміўся з некалькімі нашымі агентамі разведкі, што супярэчыла правілам канспірацыі.

Заканчваю, бо зараз павінен ехаць за граніцу, а адтуль яшчэ сёння ўночы пайду на работу.

ГЛАВА 4

«Увага: шпіён падслухоўвае!»

Было вельмі ціха. Так ціха, што найменшы шум можна было пачуць з вялікай адлегласці.

Раман, перабраўшыся праз мяжу, яр і рачулку, зразумеў, што можа лёгка папасціся, калі пойдзе далей у ботах. Гэты адрэзак узмоцнена пільнавала пагранічная варта, і гэтак жа добра яго вартавалі ў тылах. У лесе было цяжка прайсці, каб не зламаць нагой сухую галінку, якая трашчэла, як здавалася чалавеку, які краўся, гукам выстралу. Забава сеў,

зняў боты і прымацаваў іх ззаду за пояс халявамі ўніз. І пайшоў далей павольна, не робячы амаль ніякага шуму.

Калі мінуў некалькі лугавых сцежак і быў ужо паблізу другой лініі, пачаў адрозніваць справа і злева ад сябе шум і крокі людзей, якія рухаліся асобна. Ён прысеў і прыслухоўваўся некалькі хвілін. Крокі безупынна пасоўваліся да яго. Час ад часу пад нагамі людзей трашчэлі галінкі.

«Можа, перамытнікі?» — падумаў Забава, але адразу ж адкінуў гэтае меркаванне, бо ведаў, што перамытнікі не ідуць за граніцу ў такое надвор'е. А калі абавязкова павінны выйсці, то накіроўваюцца на адрэзкі, якія меней пільнуюцца пагранічнай вартай. Раман не ведаў, што гэта пагранічная варта праводзіла начныя вучэнні на тэрыторыі.

Ён пайшоў да граніцы, але хутка заўважыў, што і адтуль прасоўваюцца ўперад нябачныя ў цемры людзі, зразумеў, што ён знаходзіцца паміж дзвюма тыральеркамі*, якія ішлі насустрач адна адной. Ён успомніў, што некалькі хвілін таму чуў на граніцы тры стрэлы, а на другой лініі — свісткі. Ён думаў, што рабіць. Спачатку хацеў узлезці на вялікае дрэва і там перачакаць праход тыральеркі, але падумаў, што, калі б заўважылі яго на дрэве, прапаў бы, бо не змог бы нават ваяваць.

Тым часам шум крокаў і трэск галінак усё больш набліжаліся да яго. Ён пайшоў управа ў гушчыню маладога ядлоўцу. Паблізу таксама чуўся шум.

Ён адступіў назад. Спыніўся ля кустоў... Раптам яму ў галаву прыйшла ідэя, якую ён адразу ж рэалізаваў. Паклаў паміж кустамі кішэнны ліхтар, уключыў яго і паставіў рэфлектарам угору. Потым адышоў адтуль на некалькі дзясяткаў крокаў і схваўся ў кустах. Падрыхтаваў зброю.

Шум, крокі, трэск галінак усё выразней чуліся наўкол. А там, далей, яркі фантан святла біў угору, вырываючы са змроку цёмныя контуры дрэў і чорныя лапы ядлоўцу. Яго было бачна з вялікай адлегласці... Аднекуль завуркатаў свісток. Пачуўся шум шматлікіх крокаў. Потым паблізу ліхтара пачуліся ўстрыжаныя галасы:

* Тыральерка (польск.) — ланцужок.

- Што гэта?
- Хто свеціць?
- Патушыце святло! Што за падлюга...

Побач з Забайвай прайшоў чалавек у доўгім шэрым шынялі з карабінам, гатовым да выстралу. Раман накіраваў на яго дула пісталета.

Паблізу ліхтара пачалі збірацца людзі. Чулася вульгарная лаянка. Забава ўстаў і паціху пайшоў у напрамку другой лініі — на ўсход.

Ліхтар быў страчаны, але Забава не шкадаваў яго. Можа, уратаваў яму жыццё. Боты абуў толькі за другой лініяй.

У адным куце вялікай залы стаяў вогнетрывалы сейф, дзверы якога былі напалову адчыненыя. Перад ім месціўся вялікі стол, за сталом сядзеў старшы штабны афіцэр Чырвонай Арміі. Паблізу высіліся вялізныя шафы, што займалі ўсю сцяну, на якой высока пад столлю віселі партрэты Маркса, Леніна і Троцкага, паміж якімі чырвонай крывавай плямай біла ў вочы пяцікутная зорка. Са сцен тлустым шрыфтам крычалі плакаты: «Увага: шпіён падслухоўвае!», «Скончы справу і бывай!», «Уся ўлада Саветам!», «Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!». У другіх частках залы працавалі яшчэ трое вайсковых, а ля дзвярэй цішыню парусала машыністка.

Афіцэр, які сядзеў ля сейфа, скончыў чытаць нейкую паперу і падняў на Забаву дапытлівы позірк. Раман мякка ўсміхнуўся і нахіліўся ўперад.

- Таварыш, калі не памыляюся, Марозаў?
- Так.

Забава ўздыхнуў, усміхнуўся яшчэ весялей і, прыціскаючы далонню правай рукі да бядра пісталета, сказаў сцішаным голасам:

— Прывітанне ад жонкі і дачушкі... Расце дачухна, расце і прыгожа выглядае... па тату сумуе. Бацька таксама вітае...

Цёмныя вочы афіцэра выказвалі здзіўленне. Ён з нямым пытаннем глядзеў у твар Забаве. А той яшчэ весялей гаварыў, жмурачы халодныя рашучыя вочы:

— Пісьмяцо маю да таварыша... Прасілі ўручыць.

— А дзе тав... — не скончыў слова, — бачыў іх?

— Дзе? Таварыш неяк здіўна пытаецца. Вядома, дзе... Апрача ліста, маю яшчэ і іншыя даручэнні... Ве-е-льмі цікавыя! Але хацеў бы асабіста, бо гэта нібы сакрэт... сямейныя справы... Калі таварыш мае час, то мы маглі б кудысьці пайсці!

Афіцэр, які быў у чыне камбата, нервова сабраў частку папер і замкнуў іх у сейфе. Звярнуўся да аднаго з вайсковых, якія сядзелі ля акна:

— Калі хтосьці прыйдзе, то вы, таварыш, зрабіце альбо няхай заўтра прыходзяць... У мяне тэрміновая справа.

Той кіўнуў у адказ і, чытаючы нейкую кніжку, працягнуў з апетытам грызці аловак.

Выйшлі на велізарны двор, а адтуль па прыступках уверх, на першы паверх. Камбат завёў Рамана ў памяшканне, якое складалася з двух вялікіх, але без густу ўмэбляваных пакояў.

— Прашу сесці, — паказаў Забаве на плеченае крэсла.

Раман падаў яму напісаную дробным почыркам паперу.

— Гэта ліст ад вашай жонкі.

Камбат хуценька ўзяў пададзеную яму брудную пакачаную паперу. Зморшчваючы лоб, чытаў дробную невыразную пісаніну. Забава ўважліва яго разглядаў. Указальны палец правай рукі ляжаў на курку зараджанага пісталета.

— Пан быў у нас?

— Быў.

— У доме?

— Так... Пан, мусіць, хоча ведаць пэўныя падрабязнасці? — усміхнуўся Раман, згадваючы думку камбата, які, напэўна, не верыў, што ён быў у доме ягоных бацькоў у Польшчы, і баяўся падману.

— Так. Даўно я не быў дома... Даўно...

— Дом прыгожы... спераду чатыры пакоі. Бачыў кабінет пана і каня з літага жалеза на століку...

— Тут пішуць, каб дапамог пану ў тым, што пан патрабуе. На гэта робяць націск.

— Мне патрэбна пэўная інфармацыя... вайсковая... Разумее пан?

— Ці магу я быць упэўнены, што пан...

— Не чэкіст? — дакончыў ягонае пытанне Раман.

— Так, не чэкіст, — пацвердзіў камбат.

— А мая інфармацыя пра тое, як выглядае вашае памяшканне...

— Той хлопец, які быў у нас, мог быць злоўлены і ўсё...

— Сказаць. Так? А я прысланы замест яго, — зноў вырuchyў Забава камбата ў выказванні яго думак.

— Пан хутка арыентуецца!

— Менавіта гэта паказвае, што я не чэкіст. Ім уласнай арыентацыі нямажна мець... Ці можа пан даць мне шклянку вады?

— Зараз.

Камбат выйшаў у суседні пакой і там зазвінеў посудам. Забава паспешліва выняў са стосу кніжак на сталі тоўсты сшытак. Адкрыў яго пасярэдзіне і вырваў адзін лісток так, каб на згібе застаўся вузкі шматок паперы. Камбат вярнуўся і падаў Раману шклянку вады. Забава неохвотна выпіў яе да дна.

— Можа, яшчэ?

— Не, дзякуй. Вернемся да нашай размовы. Мне перадусім патрэбна, каб пан пераканаўся, што я не чэкіст, — сказаў Раман. — Думаю, што пан да гэтага часу не меў ніякіх грашкоў на сумленні. А калі б пан іх меў, то НК такімі метадамі не карысталася б, таму што маглі б пана спалохаць. Перадусім у выпадку падазрэння пачалі б за панам сачыць. Ці не так?

— Слушна.

— А калі б справа была пра штучны доказ вашай віны, то хапіла б гэтага лістка... — Забава паказаў яму вырваны хвіліну назад лісток паперы.

— Не разумею.

— Не разумее пан? Няхай пан паглядзіць.

Раман выняў са стосу кніжак агульны сшытак і дакладна злучыў разарваную паперу.

— Згаджаецца? — спытаў з усмешкай.

— Так.

— Дык вось, я мог бы запоўніць гэты лісток вядомай мне інфармацыяй, якая, вядома, паходзіць ад пана. Інтэр'ер дома пана ведаю. А калі злучыць гэта з лістом з Польшчы, то ці патрэбны лепшыя доказы вашае віны Рэвтрыбуналу?

Камбат нейкі час глядзеў у вочы Раману, а потым ціха сказаў:

— Добра, рызыкну... Будзем гаварыць адкрыта...

Быў позні вечар, калі Забава выйшаў з будынка, у якім размяшчаўся штаб 5 корпуса ў Магілёве. Разам з ім ішоў камбат, які быў зусім спакойны і нават вясёлы. Ён рашыўся на ўсё. Раман адкрыў перад яго вачыма цудоўныя перспектывы будучага. Рабіў гэта шчыра. Гаварыў тое, у што сам верыў. І камбат лічыў цяпер за выключна шчаслівую акалічнасць тое, што менавіта ў яго з'явілася магчымасць стаць агентам польскага шпіёна.

Дзённік шпіёна

Мінск, 7 кастрычніка 1922 г.

Я другі дзень у Брагіных. Мяне грызе сумленне, што без патрэбы тут сяджу, але не хочацца рухацца ў зваротны шлях. А ўсяму віной Лізка. Пры ёй я як п'яны. Ад яе поглядаў чырванее. Часам у яе прысутнасці я не магу сабрацца з думкамі і такі рассяяны, што гэта прыцягвае ўвагу.

Пазаўчора, пасля прыезду ў Мінск, я пехатою пайшоў з вакзала да дома Брагіных. Ішоў цэнтральнымі вуліцамі, а потым праз «Цветной бульвар». Ішоў па цэнтральнай алеі, якая пераразала сквер наўскасяк. У пэўны момант заўважыў ля выхаду са сквера нейкі незвычайны рух, калі наблізіўся да аднаго з выхадаў, то ўбачыў, што сквер ахоплены ланцугом салдат і чэкістаў, якія правяралі дакументы. Збоку вуркатаў грузавік, ужо гатовы прыняць ахвяр... Гэта была чарговая аблава НК. На рагу сабралі больш за дзясятка чалавек, якія былі акружаны салдатамі са зброяй у руках. Гэта былі арыштаваныя.

Я наблізіўся да выхаду і падаў нядбала і абыякава — як бачыў гэта ў вайсковых і ўпэўненых у сабе асобах — адпускны білет. Чэкіст кінуў вокам на дакумент і сказаў:

— Прашу, таварыш.

Я пайшоў далей.

У Брагіных я застаў Азімава, сакратара Губвыканкама. Соф'і не было дома. Хутка пасля майго прыходу мы пачалі гульні ў прэферанс. Неўзабаве прыйшла Соф'я. Я з натужнай радасцю прывітаў яе. Лізка са здзіўленнем глядзела на мяне.

У прэферанс мы гулялі ўчатырох: Азімаў, Кобзаў, Брагін і я. Ліза і Соф'я прыглядаліся да гульні. Жонка Брагіна шыла за маленькім столікам. Я быў падбадзёраны прысутнасцю Лізкі, злосны на Азімава і быў вымушаны гуляць у карты, таму рабіў выразныя памылкі. Выйгрыш зусім не цікавіў мяне. Зрэшты, мы гулялі, як на мае фінансавыя магчымасці, вельмі танна. Некалькі разоў я раскладаў карты «ўцёмную» і прайграваў. Але меў такое шчасце, што больш як без адной узяткі не заставаўся.

Ля майго крэсла сядзела Соф'я і падказвала мне, бо ведала, што гуляю слаба. Але я не звяртаў увагі на ейныя падказкі і гуляў самастойна, у асноўным рызыкуючы. Аднаго разу да Азімава трапіла, відавочна, добрая карта, бо калі я нябачна дайшоў да сямі ў чырвах*, ён сказаў са злосцю:

— На шанец гуляць не штука, але трэба выйграць!

* Чырва — картачная масць, чырвоная карта.

— Я выйграю, — сказаў я, гледзячы ў вочы Лізцы. Яна залётна* ўсміхнулася мне.

— Восем пік! — урачыста аб'явіў Азімаў.

— Восем чырваў! — адказаў я ў гэты ж момант.

— Пассс... — са злосцю дакінуў Азімаў.

Я адкрыў «рэнонс». Трапіўся добры, таму я выйграў. Я весела смяяўся. Лізка пляснула ў далоні. Азімаў з напышлівай злосцю сказаў:

— Трэба мець паняцце аб тактыцы гульні! — ён глянуў на Лізку і дадаў ментарскім тонам: — Гэта як на вайне!

— Слушна! — адказаў я. — Але трэба таксама ўмець рызыкаваць, бо баязліўцам ніякая тактыка не дапаможа.

Я заўважыў, што Лізка з цікавасцю глядзіць на мяне, нібы здзіўленая тым, што я маю адвагу супраціўляцца Азімаву. А я захацеў не даць яму гуляць. І не даў. Пару разоў за гэта папаўся, але не надта адчувальна, бо ўсляпую цяпер рэдка гуляў.

— О, гэта нешта іншае, — іранічна сказаў Азімаў, калі я, гуляючы звычайна чырвамі, застаўся без ніводнай.

Гэта мяне раздражніла. Я вырашыў зноў пайграць яму на нервах і чакаў выпадку. Праз пэўны час заўважыў, што ён мае добрыя карты, бо пасля таго, як зірнуў у іх, кінуў іх на стол і, закурваючы папяросу, сказаў «тактоўна» нядбалым тонам:

— Пікі... звычайна...

— Чырвы... звычайна... — сказаў я, пераймаючы ягоны голас і такім жа манерам закурваючы папяросу.

Лізка глянула на мяне і закусіла ніжнюю губу, каб не выбухнуць смехам.

— Сем пік... — сказаў Азімаў гэтак жа нядбала, гасячы запалку ў попелніцы.

Гледзячы Лізцы ў вочы, я падумаў: «Калі выйграю, то здзейсніцца мая мара».

І сказаў:

— Дзевяць пік.

— Як? — спытаў здзіўлены Азімаў.

* Залётна (польск.) — какетліва, гулліва.

— Дзевяць пік, — паўтарыў я.

— Усяляпую?

— Угум...

Лізка засмяялася.

Азімаў сабраў са стала ўсе свае карты і ўважліва іх перагледзеў, рухаючы ў паветры пальцамі правай рукі, нібы дапамагаючы такім чынам «тактоўным» вылічэнням. Нарэшце, сказаў рашуча, урачыста:

— Дзевяць у трэфях!

— Дзевяць каро, — імгненна парыраваў я.

— Пас! — сыкнуў Азімаў.

Я раскрыў карты. У мяне на руках было восем чырваў, бубновы кароль і нейкая малодка. Восем пэўных узятка. Карта дасканалая. Ці дакупіць яшчэ адну? Я адкрыў «рэнонс» і ўбачыў бубновага туза і якуюсьці малодку. Скінуў малодак і, кладучы карты на стол, сказаў:

— Тотус.

Лізка пляскала ў ладкі і весела смяялася. Азімаў пачырванеў ад злосці, бо я не толькі перашкодзіў яму іграць (а ён таксама меў добрыя карты), але і сам не праваліўся — на што спецыяльна разлічваў. Тым часам я добра выйграў усяляпую, што ў «ялінцы»* значна палепшыла вынікі маёй гульні.

Канчаткова я адышоў ад стала прайграным, але вельмі задаволеным. Я зразумеў, што ў Азімаве маю ворага, які не прапусціць ніводнага выпадку, каб мне нашкодзіць — з халодным намерам, згодна з усімі правіламі «тактыкі».

Калі я развітваўся з Брагінімі, ідучы ў свой пакоік у пані Жарскай, Лізка асабліва моцна паціснула мне руку.

«Можа, і гэта тактыка... жаноккая», — падумаў я, адказваючы ёй моцным поціскам.

(Уцягніку з Маладзечна ў Баранавічы)

12 кастрычніка 1922 г.

Жыву ў цягніках. Цягнікі, цягнікі, цягнікі... Вагоны, вагоны, вагоны... Тут — горы чамаданаў. Там — горы мяшкоў. Тут у буфеце — абеды, апельсіны, шакалад. Там — зафарбаваная гарбата з содай, засалоджаная сахарынам (у 280 разоў саладзейшы за цукар). Тут — бліскучыя паркетны, цэнтральнае

* Ялінка — у класічнай разнавіднасці прэферанса месца для запісу бомб.

ацияленне, патокі святла. Там — запляваныя падлогі, пакрытыя дываном смецця, сабачы холад, лямпы, якія капцяць. Тут — парфумы, шоўк, панчохі на нагах жанчын. Там — смурод брудных залатаных кажухоў, махоркі і дзэгцю, лапці або апоркі на нагах, пудра таксама блакітная, шэрая і жоўтая: пудра голаду і галечы на тварах грамадзян, якія асуджаныя на тое, каб жыць і памерці ў пакутах. Тут — вясёлыя крыкі, смех дзяцей. Там — нахабныя галасы і самыя агідныя на свеце нецэнзурныя словы, рык улады ўсялякага калібру і спалоханыя погляды пасажыраў. Тут — плакаты: «Сачы за дзіцём!», «Не еш сырой гародніны!», «Усе на барацьбу з сухотамі!». Там таксама плакаты: «Ты — дэзерцір!», «Увага: шпіён падслухоўвае!», «Хто не працуе — той не есць!». Тут не трэба мець пастаянна напружаныя нервы. А там!

Я не баюся нічога. Я даўно ўжо рашыўся на смерць. Хачу толькі як найдаражэй аддаць сваё жыццё тым падлюгам, тым жабракам, да якіх маю не нянавіць, не пагарду нават, а толькі агіду.

Я ўжо стомлены тым, што бачыў. Я змучаны безупынным разгледаннем засады, пастаянным прашываннем вачыма начнога змоку. Мяне мучае безупыннае, замаскіраванае назіранне за ўсім навокал... кожнага твару, руху, слова. Рукі стомленыя ад пастаяннага сціскання зброі, цела — ад пастаяннага надавання сабе выгляду нядбайнай упэўненасці ў сабе. Твар змучаны ад пастаяннай маскі, мозг — ад пастаяннай працы: вылічэння шансаў, трымання ў памяці тысяч падрабязнасцей. Толькі ноч мая памочніца, толькі лес мой прыяцель.

Уначы ў лесе магу змагацца на зброю, на спрыт, на вытрыманасць... З усімі...

Калі потым знаходжуся ў Польшчы... у бяспецы... то ў душы ўтвараецца пустэча, якую нічым нельга запоўніць. Усё вакол банальнае, усё без вартасці. На запаўненне гэтай пустэчы ідуць гарэлка і авантуры, якія надалей учыняю і за якія атрымліваю ад шэфа суровыя вымовы.

Нядаўна адзін афіцэр прыгранічнай варты, які дапамагаў мне прайсці на новым адрэзку, сказаў:

— Шкада мне пана, што пан ідзе ў адзіночку, падсцерагаюць пана тысячы невядомых небяспек... Я чалавек адважны. Але ў такім палажэнні не хачу быць. Штосьці іншае ў тым,

калі ідзём у атаку, узбуджаныя агульным запалам. Калі смерць, то на полі бітвы. Калі рана — гонар нават для ворага. Палон — ганарова... А тут?! — устрапянуўся амаль з агідай.

Але я свядома выбраў гэта. І, можа, менавіта тое найбольш прыцягвае мяне, што ніколі за тое, што выконваю, не знайду прызнання, не атрымаю ўзнагароды... Аддам сваё жыццё, можа, са зману, але годна і свабодна, як кароль, які скідае карону, якая яму надакучыла. Ніякага разліку з майго боку няма.

Ракаў, 23 кастрычніка 1922 г.

Праз пару гадзін, калі сцямнее, пайду ў Бальшэвію. Пайду з калегам, дасведчаным агентам Грушэўскім. Многа пра яго чуў, а цяпер асабіста пазнаёміўся. Разам павячэралі. Я наказаў Малцы падаць гарэлкі, але Грушэўскі сказаў, што перад выправай не любіць многа піць.

Ён распавёў мне пра шмат цікавых рэчаў... Такіх, пра якія я да гэтага часу паняцця не меў. Гэта ўзмацніла маю зацікаўленасць граніцай.

Пачало змяркацца. Мы сталі чысціць зброю. Ubачыўшы, што ў яго толькі адзін пісталет, браўнінг малога калібру, я спытаў:

— Чаму ты ходзіш з такою пугалачкай?

— Я ніколі не страляю на адлегласць. Толькі ў лоб. І гэтага дастаткова.

Грушэўскі выйшаў у горад, каб купіць патрэбныя мне за граніцай рэчы, а я пішу гэтыя словы ў дзённік. Надыходзіць чорная асенняя ноч. Вецер плача за вокнамі.

Заканчваю. Трэба старанна апрануцца і зручна размясціць каля сябе рэчы, якіх многа набіралася. Як толькі вярнецца Грушэўскі, вырушым у дарогу.

Мінск, 25 кастрычніка 1922 г.

Сёння наняў у пані Жарскай пакоік, у якім жыву падчас знаходжання ў Мінску. Добрая кабета не хацела браць грошай. Потым я пераканаў яе, і яна ўзяла плату за жылло за

першы квартал. Хацеў такім чынам дапамагчы маці і дачцэ, якія цярпелі галечу. Я сказаў, што маю намер у недалёкім будучым жыць пастаянна ў Мінску і хачу мець свой пакой.

Дзе цяпер Грушэўскі — не ведаю. Выйшлі мы з Ракава пазаўчора. Дайшлі да Мінска без ніякіх прыгод. За 14 кіламетраў ад горада Грушэўскі прывёў мяне на кароткі адпачынак да сваёй меліны*. Я заўважыў, што ён хутка стамляецца ў дарозе. Нічога дзіўнага. Складана распавесці, якія цяжкія тыя дарогі, якімі мы ходзім. Каб гэта зразумець, трэба імі прайсці. Чалавек, нагужаны зброяй і рознымі рэчамі, часта да 30 кілаграмаў вагой, прадзіраецца праз граніцу, калючы дрот, буралом, яры, ірвы, рэкі, хмызняк. Ідзе праз залітыя вадой лугі, праз багны, па камлях — і найчасцей усяляпую, у поўнай цемры. І менавіта такія дарога і надвор'е лічацца... добрымі, бо даюць найбольшы шанец дайсці да мэты. Трэба мець цягавіты арганізм і моцнае здароўе, вялікую вытрымку і яшчэ штосьці звыш таго... што могуць зразумець людзі, якія любяць шум лесу ўначы, шарм далёкіх агнёў — адлеглых, невядома, ці на некалькі дзясяткаў крокаў, ці на некалькі кіламетраў... і той дзіўны, незразумелы настрой, які ахоплівае людзей, якія любяць глядзець у вочы ночы і таямніцы. Можа, такія пачуцці мае воўк, які пад заслонай ночы імкнецца да невядомых мэтаў. Можа, меў іх калісьці і чалавек. Некалі... калі наша цывілізацыя была маладая, а людзі жылі больш інстынктам, чым здаровым розумам.

Мы падышлі да ракі Пціч. Адзначаю, што пайшлі мы па дарозе Грушэўскага. Ён сказаў, што гэта самая бяспечная дарога на гэтым адрэзку. Можа, гэта і праўда, тады я схільны нават сур'ёзна рызыкнуць, чым пераплаваць раку ў адзенні. Потым трэба вельмі доўга ісці, каб разагрэцца і каб вада выпарылася з адзення.

Мы хацелі змайстраваць плыт, але не маглі знайсці дасаткава дрэва. Нарэшце, мы знайшлі брод, але, пераходзячы той «брод», вымаклі да ніткі. Грушэўскі сказаў, парадкуючы вопратку:

* Меліна — прытулак, перавалачны пункт для перамытнікаў.

— Ходзім, мучаемся за мізэрную плату. На радзіме нічога свайго не маем, а працуем для яе абароны як шалёныя. А ці многа знайшлося б добра забяспечаных людзей, якія згадзіліся б дзеля агульнага дабра адбыць хаця б адну такую пераправу?

Я заўважыў, што ён вельмі збянтэжыўся.

Развіталіся мы ў прадмесці Мінска.

Баранавічы, 7 лістапада 1922 г.

Не адпачыў нават пару дзён і зноў іду на работу. Зрэшты, ці я калі-небудзь увогуле адпачываю? Там — амаль безупынная чуйнасць, амаль без сну. Тут — гарэлка, гарэлка і гарэлка. Трэба спыніць гэтае жыццё, бо спалюся ў ім. Хаця што з гэтага? Можа, для таго і існую, каб бліснуць і патухнуць... Не ведаю, ці змог бы лёгка парушыць гэты лад жыцця. Уцягвае мяне штораз больш. На радзіме бракуе мне бадзёрасці, якую дае мне гэтая праца. Без яе жыццё страціла б для мяне ўсялякую прыцягальнасць.

Распавяду, чаму так хутка зноў еду ў разведку. У Лідзе маю даўніх сяброў, братоў Калісаў. Наведваю іх досыць часта. Там найлепей бавіў час. Апрача гэтага, у гаспадыні іхняга дома досыць слаўная дачушка. Я хадзіў з ёю ў кіно, на шпацыры, сціскаў лапкі, заглядаў у вочкі, марыў пры месяцы. Але ніякіх большых і глыбейшых намераў не меў. Тым часам... Але распавяду па чарзе.

У Ліду я прыехаў пятага вечарам. Наладзілі салідную п'янку. Наступнага дня — таксама. Удзень я выспаўся, а вечарам устаў, памыўся і чакаў прыходу сяброў з горада. Звярнуў увагу на тое, што ў доме гаспадароў пануе нязвыклы рух і ажыўленне. Штосьці там смажаць, пякуць, гатуюць. Нейкая чужая жанчына дапамагае ў працы. Гэлька ходзіць прыбраная, урачыстая. Айчулік і матухна таксама.

«Можа, у іх якое-небудзь сямейнае свята?» — падумаў я.

Нарэшце Янак і Уладак вярнуліся з горада, несучы розныя пакупкі.

— Што там? — спытаў я.

Яны нешта адказалі і панеслі скрынкі ў дом гаспадара. Усё гэта мяне трохі зацікавіла, а з таго, што ў мяне не было ніякай працы, я выйшаў на ганак і сеў на лаўку. Закурыў папяросу. Неўзабаве выйшаў Уладак. Сеў ля мяне ў цемры.

— Што вы там рыхтуеце? — спытаўся я ў яго.

— Нічога... глупства...

— Калі глупства, то скажы. Чаму ж робіце такую таямніцу?

Ён засмяўся і сказаў:

— Заручыны будуць.

— Чые?! — здзівіўся я, бо нічога не чуў пра гэта.

— Здагадаўся?

— Адкуль?.. Не ведаю. Але для мяне ўсё адно чые, абы пагуляць.

— Твае з Гэлькай.

— Мае... з Гэлькай?! — паўтарыў я здзіўлена.

— Ну так. Мы гэта запланавалі. Бачылі, што дзяўчына падабаецца табе. Прэзенты для яе возіш, заляцаешся... Пагаварылі мы з ёю, з бацькам і матуляй і вырашылі зрабіць табе прыемную неспадзяванку... Пасаг таксама нядрэнны. Адзяўчына маладая, прыгожая, здаровая і разумная. Бо навошта табе насіць галаву на згубу? Будзем жыць разам... — ён яшчэ нешта гаварыў, але я ўжо амаль не чуў яго.

Толькі цяпер зразумеў, чаму падчас маіх апошніх прыездаў у Ліду гаспадыня была такой надзвычай кляпатлівай у адносінах да мяне.

— Добра... ідзі, Уладак, у дом, — сказаў я. — Пасяджу тут. Галава баліць. Потым прыйду.

Я застаўся адзін. Вечар быў цёмны. Неба ўсыпана зоркамі. Я падумаў: «Там цуды, таямніцы, неспадзяванкі, прыгоды, цікавая гульня мозгу, розуму і нерваў... Надалей усё новыя людзі. І якія людзі! Новыя ўражанні. А тут шэрасць, манатоннасць, размераны дабрабыт урэгуляванага мяшчанскага жыцця. Плёткі, пустыя размовы, анучы, самавар, рамонак, пантофлі, кампрэсы...»

Я ўстаў, выйшаў на сярэдзіну двара. Глянуў на зоркі... Аднекуль здалёк чуўся глухі свіст лакаматыва. Горды, моцны, свабодны, які панаваў над прасторай... Ён рос, набліжаўся,

расшыраўся, мацнеў... Здалёк імкнуўся ўдалячынь і мяне туды клікаў.

«Цягнік да Баранавіч».

Не вяртаючыся ў дом, я пайшоў на вакзал. Цяпер я тут... куды мяне пацягнулі не дзявочыя вочы, якія абяцалі рай на зямлі, але чорныя вочы ночы, загадкавыя і глыбокія, як хіба што... смерць. А можа, гэта паўставала ў думках, іншыя вочы мяне запаланілі і валакуць туды, на пагібель...

Ракаў, 9 лістапада 1922 г.

Я ў Ракаве. Затрымаўся ў Малкі. Даведаўся многа цікавых рэчаў. У Стаўбцах бальшавікі выкралі начальніка старастаў Калечыца. Хітрыкамі, сілаю забралі яго з рэстарана ля рынку і вывезлі за граніцу.

Распавядаючы нядаўна свайму шэфу аб арганізацыі бальшавіцкіх дыверсійных банд, я спытаўся:

— Чаму мы не адказваем тым самым? Я б, напрыклад, ахвотна згадзіўся б арганізаваць такі адзел. Я б не тэрарызаваў, як яны, безабароннага цывільнага люду. Я б удараў туды, куды трэба.

— Нам гэта няможна, — адрэзаў шэф.

— А бальшавікам?

— Таму яны і ёсць бальшавікі...

І нічога, апрача агіды і пагарды, у ягоных словах не было.

Нядаўна я даведаўся, што адной з дыверсійных банд (бандзе Аўдзея), якая арудала ў стаўбцоўскім павеце, бальшавікі даручылі ўзарваць чыгуначны мост на Нёмане паблізу Стаўбцоў. Яны прынялі гэтае заданне, узялі грошы, прынеслі з Саветаў дынаміт, пераапануліся ў пастухоў і схаваліся ў зямлянцы ў лесе. І на гэтым усё скончылася. Таму што мост вартуюць узброеныя салдаты. А бальшавікі тады адважныя, калі маюць справу з безабаронным людам.

Здарылася яшчэ адна прыкрая рэч. З першай кампаніі 29 батальёна дэзерціраваў за граніцу ўзводны Гурскі. Мусіць, нештачка там наскроб. Няхай паспрабуе шчасця. А можа, яму захацелася стаць камісарам? Можа, прыснілася яму зо-

рачка спераду, зорачка ззаду, наган злева, наган справа, службовы аўтамабіль і штаб сакратарак. Але хутка яго ад гэтага вылечаць.

Заканчваю. Трэба збірацца ў дарогу.

Мінск, 7 лістапада 1922 г.

Зіма.

Маю новую перашкоду ў сваёй працы — снег. «Зялёнкі» маюць новага саюзніка. Аблягчае ім пагоню за мной па слядах. Цяпер цяжэй пераходзіць рэкі і ручаі, можна лёгка зваліцца ў роў, цяжэй незаўважаным мінуць засаду.

На гэты раз я вырашыў не ісці да Брагіных і ўвогуле як найрадзей у іх бываць, каб пазбегнуць падазрэнняў, якія могуць узнікнуць у сувязі з маімі занадта частымі прыездамі з «Бабруйска». Раз — водпуск, раз — служба, але пастаянна так рабіць нельга. Мушу з гэтым пагадзіцца, хаця вельмі сумую па Лізцы. Заўсёды, калі думаю пра яе, перад маімі вачыма паўстае адначасова паўнашчокі ружовы твар Азімава з безапеляцыйнай павагай, які штосьці пацвярджае і падкрэслівае свае словы рухамі пальцаў. Я жадаў бы, каб Лізка дасталася лепш самому Люцыпару, чым яму. Такі агідны для мяне гэты тып.

Пасля прыезду ў Мінск я пайшоў да пані Двалінскай, але дом быў зачынены на замок. Я пасвяціў ліхтарыкам праз шыбы ўсярэдзіну. Пуста. Няма ніякіх прадметаў. Мне прыйшло ў галаву, што яны маглі пакінуць ліст да мяне ў жыдоўкі, якая жыве ў гэтым жа двары. І сапраўды, калі я спытаўся ў яе пра Двалінскіх, яна дала мне паперку з новым адрасам.

Неўзабаве я быў у Двалінскіх. Калі ў апошні раз я размаўляў з мужам пані ў Вільні, ён спытаў у мяне:

— Ці дарога ў Мінск лёгкая?

— Лёгкая... Такі сабе прыемны шпацэрак...

— Я б хацеў, бачыць пан, пайсці ў адведкі да Ядзюні. Ці ўзяў бы пан мяне з сабой?

Я прадбачыў, які меў бы з ім клопат, але насуперак усяму не адбіў яму ахвоты. Акрамя гэтага, я думаю, што калі ён сам вырушыць да іх з візітам, то, можа, возьме больш рэчаў для

сям'і, якой сапраўды было вельмі цяжка. Я падумаў: «Хай бы паклапаціўся панічок і сам убачыў, што там за жыццё». Я пераканаўся, што чалавек, нават вельмі ўразлівы, не можа цалкам зразумець беднасці, у якой жывуць іншыя, на падставе апавяданняў. І толькі калі сам паглядзіць у вочы галечы або паняверцы, пачынае спачуваць іншым.

Я расказаў Двалінскім аб намеры Караля, які хацеў прыйсці да іх на свята Богага Нараджэння. Двалінскія ахвотна згадзіліся.

Вечарам наступнага дня я ледзь не стаў прычынай няшчасця. Пані Ядвіга і я былі адны ў доме. Андзя спала. Мы шэптам размаўлялі пра розныя рэчы... Я сядзеў з аднаго боку стала, а пані Ядвіга насупраць мяне. На стала гарэла газнічка.

Было ціха. Раптам дзверы, якія вялі ў калідор, з шумам адчыніліся і ў іх паказалася заснежаная постаць вялікага чырвонаармейца. Я маланкава ўсунуў руку ў кішэню і зарадзіў пісталет. Чырвонаармеец вялікімі крокамі ішоў проста на мяне і падымаў правую руку ўгору. Я павінен быў ужо выстраліць, але вагаўся. «Да апошняй хвіліны», — падумаў я, памятаючы, што знаходжуся ў доме Двалінскіх. Пані Ядвіга сарвалася з месца і здзіўлена глядзела на нас... У гэты момант чырвонаармеец, падымаючы руку да будзёнаўкі, затрымаўся ў трох кроках ад мяне і хрыпла выкінуў з горла:

— Таварыш камрот...

Не дакончыў. Пані Ядвіга паказала яму пальцам на дзверы:

— У той кватэры камрот! А калі ўваходзіце, трэба пастукаць. Тут не казарма!

Чырвонаармеец кінуў на яе злосны погляд, штосьці невыразна прамармытаў і выйшаў. Не прадчуваў нават, што быў у кроку ад смерці. Пані Ядвіга некалькі секунд глядзела мне ў вочы. Яна была ўзрушаная, але нічога мне не сказала. Ні збялела, ні знервалася. Была і надалей вясёлая, гаваркая, і нават бацькам, калі яны вярнуліся дадому, пра гэта здарэнне нічога не сказала.

Новая кватэра Двалінскіх намнога большая, чым папярэдняя, але з канспірацыйнага пункту гледжання — гор-

шая. З усіх бакоў адкрытая. На двары яшчэ тры дамы, у якіх жыве па некалькі сямей. У Бальшэвіі ўзаемнае шпіёнства ўвайшло ў прывычку. Кожны павінен штодзённа быць аблеплены дапытлівымі поглядамі іншых. Кожнага жыхара праэджваюць праз фільтр засліненых вуснаў і прапускаюць праз млын брудных зубоў.

Ракаў, 23 лістапада 1922 г.

Нават двух дзён не адпачыў і мушу зноў ехаць у разведку. Заданне атрымаў тэрміновае і важнае. У Ракаве затрымаўся ў Малкі. Гэта вельмі сімпатычная, немаладая ўжо, але жвавая і дзелавітая жыдоўка. Мне імпануюць яе працавітасць і заўсёды добры настрой.

Змучаны доўгай дарогай, я адразу лёг спаць. Але хутка пасля гэтага мяне вырвалі са сну бразганне дзвярыма і нейкі хрыпаты бас, які запоўніў двор. Голас Малкі пры ім зусім губляўся. Выглядала так, што незнаёмы тып шалее.

Я глянуў на гадзіннік. Была другая гадзіна ночы. Я паспешліва апрануўся і ўзяў пісталет. Выйшаў са свайго пакоіка ў калідор. Ubачыў у сталовым пакоі каранастую, заснежаную постаць. Пачуўся магутны бас. Гаварыў па-расійску:

— Ну, ну, шевелісь, старая, а то я тебя расшевелю.

Малка, апранутая абы-як, у галёшах на босыя ногі, круцілася па пакоіку з лямпай у руках. З намерам правучыць шумнага тыпа (я думаў, што гэта перамытнік) я ўвайшоў у залу. І тут уваходныя дзверы адчыніліся і ў іх паказаўся добра вядомы мне ўзводны з маёй экспазітуры*.

Гэта быў Кронер. Ён выконваў функцыі нянькі пры некаторых асабліва авантурных агентах. Мы прывіталіся. Кронер паказаў мне кіўком галавы на цывільнага.

— Гэта наш... Пятроў. Чуў пра яго?

— А як жа!

Цывільны падаў мне шырокую, цвёрдую, мокрую ад талага снегу руку.

— Камісар Пятроў. Камуніст з 1917 года. Вельмі прыемна пазнаёміцца з паслугачом міжнароднага капіталізму.

* Экспазітура (польск.) — назва тэрытарыяльных падраздзяленняў польскіх разведвальных органаў у 1920–1939 гг.

Я ўважліва разглядаў Пятрова і таксама жартаваў. Размаўлялі мы па-расійску. У сувязі з гэтай сустрэчай распавядаю, што здарылася са мной у другой палове верасня. Мяне дапытвалі пратакольна: калі (мусіў сказаць дакладную дату і гадзіну) апошні раз вярнуўся з-за граніцы, на якім адрэзку (указаць нумары слупоў) перайшоў граніцу, ці ведаю агента Пятрова і ці сустракаўся з ім за граніцай. Я адказаў на гэтыя пытанні дакладна. На пытанне пра Пятрова я адказаў, што ведаю пра існаванне такога разведчыка і крыху ведаю пра ягоную дзейнасць, але ніколі з ім не сустракаўся. Абдумваючы пытанні гэтага допыту, я прыйшоў да высновы, што прычынай яго з'явілася тая акалічнасць, што я і Пятроў далі аднолькавыя матэрыялы, а таксама аднолькавыя разведдадзеныя. Гэта магло звярнуць асаблівую ўвагу і навесці падазрэнне, што я працую разам з Пятровым або, калі дадзеныя акажуцца фіктыўнымі, што мы разам стараемся ўвесці ў зман польскую вайсковую разведку. У процілеглым выпадку — так, як было істотна — гэтае падабенства нашых матэрыялаў пацвярджала, што яны праўдзівыя і важныя.

Пятроў — гэта адзін з самых славурых агентаў нашай ваеннай разведкі. Пра ягоныя прыгоды за граніцай распавядаюць цуды... Пятроў расеец па паходжанні. Як заслужаны афіцэр Чырвонай Арміі пасля вайны атрымаў пасаду начальніка пагранзаставы. Гэта быў чалавек энергічны, смелы, які заўсёды гаварыў праўду. Менавіта па гэтай прычыне меў многа ворагаў, якія імкнуліся скінуць яго з пасады. Пятроў быў умераным какаіністам. Гарэлачкай таксама не грэбаваў. Па п'янцы любіў кожнаму рэзаць праўду ў вочы, тым самым лёгка нажываў сабе ворагаў, якія змаглі так пакіраваць адной справай, што Пятрова зусім незаслужана арыштавалі. Асуджаны быў за матэрыяльнае злоўжыванне, абвінавацілі ў падазронах кантактах з польскай пагранічнай вартай. Пятроў ведаў, з кім мае справу, і таму не чакаў, што яго «выбеліць» савецкая Феміда, а выкарыстаўшы дапамогу сяброў-салдатаў, збег з-пад арышту і перайшоў граніцу ў Польшчу. Тут здабыў права на прытулак. Праз нейкі час з уласнай ахвоты пачаў працаваць як агент польскай вайсковай разведкі. Працаваў дзёрзка. Параўнацца з ім у працы мог толькі Ян Пялінскі, які

вясною 1922 года папаўся ў кіпцюры НК у выніку здрады аднаго з найбліжэйшых супрацоўнікаў.

Калі я, вітаючыся з Пятровым, назваў сваё прозвішча, ён рыкнуў:

— Як Забава, то Забава! Малка, давай гарэлку і жратву! І неадкладна, бо я цябе дагары нагамі пастаўлю!

— Ужо раблю! Ужо, ужо...

Мы пілі гарэлку шклянкамі і за дзве гадзіны ўмудрыліся так пасябраваць, што два разы пабіліся. Нейтральны Кронер, які заўсёды валодаў сабой, супакоіў нас. Пятроў лаяўся са мною і балаганіў без пераканання, нават з нуднай мінай. Нарэшце, мы пастанавілі, што заўтра разам пойдзем у разведку за граніцу. Мы ляглі спаць, чым выклікалі вялікае задавальненне Кронера, ну і... Малкі.

Назаўтра Кронер сам залатвіў у батальёне ўсе фармальнасці. Пятроў прапанаваў ісці за граніцу ягонай дарогай на адрэзку дзвюх кампаній. Я ахвотна згадзіўся, бо гэта мне давала магчымасць спазнаць новую мясцовасць.

Пасля абеду мы вырушылі ў дарогу ў Душкава, што ў 7 кіламетрах ад Ракава. У адным месцы Пятроў прапанаваў мне выправаваць зброю. Мы павінны былі стрэліць у нашы шапкі. Я павесіў шапку на сук вялікай хвоі. Пятроў адмераў 20 крокаў ад дрэва і выняў з-за пояса расійскі наган. Стрэліў не цэлячыся. Рабіў рукою кароткія рухі. Выстраліў 7 разоў. Я падышоў да дрэва і зняў шапку. Яна была прашыта трыма кулямі. Сляды іншых куль былі відаць на кары дрэва побач з шапкаю. Потым Пятроў павесіў на сук сваю шапку. Я не гуляў у стрэлы «на поражение», але выбраў зручную позу і, абапіраючы правую далонь на перадплечча левай рукі, даў з парабелума дзесяць стрэлаў.

Мы наблізіліся да дрэва. Тканіна, якой быў пакрыты брылёк шапкі, вісела, падзёртая на шматкі.

— Вось гэта работка! — сказаў Кронер з ушанаваннем.

Мы рушылі ў далейшую дарогу, і я меў магчымасць добра прыгледзецца да Пятрова. Гэта быў мужчына гадоў каля 40, сярэдняга ўзросту, каранасты, з незвычайна шырокімі плячыма, якія падчас хадзьбы перавальваліся то ўлева, то ўправа. Рукі, у параўнанні з тулавам, былі вельмі доўгія

і выказвалі велізарную сілу. Уся постаць пры той, здавалася б, грузнасці выдавала вялікі спрыт. Галаву ён меў вялікую і ільвіны выраз твару, асабліва тады, калі моршчыў лоб і хмурыў бровы. Рысы твару былі грубыя і цяжкія.

Пасля прыбыцця ў кампанію мы адпачывалі да вечара. Потым там павячэралі. Мяне здзівіла, што Пятроў цяпер піў вельмі стрымана. Я ж думаў, што перад пераходам граніцы ён наліжацца гарэлкі ўдвая.

Пераход граніцы быў цяжкім. Месяц яшчэ не з'явіўся на небе, а на снежнай белі мясцовасці кожны рухомы прадмет кідаўся ў вочы здалёк. Апрача таго — як мы даведаліся ў кампаніі — бальшавікі моцна патрулявалі граніцу менавіта на гэтым адрэзку. Магло быць, што яны атрымалі звесткі ад сваіх агентаў з Ракава, якіх там было многа, што ў мястэчку ёсць добра вядомы ім Пятроў.

Каб адварнуць увагу бальшавікоў ад пункту, у якім мы намерваліся перайсці граніцу (у напрамку Волмы), мы распачалі на граніцы страляніну.

Нарэшце мы перайшлі граніцу. Пятроў вялікімі крокамі ішоў уперадзе, я — за ім. На польскім баку мы перайшлі ў лес. Ішлі хутка. У кожную хвіліну можна было чакаць пагоню, бо мы пакінулі на снезе вельмі выразныя сляды. Мы, праўда, перайшлі граніцу і больш за сто крокаў — праз шырокую гранічную паласу — ішлі задам наперад, каб зрабіць бачнасць пераходу з бальшавіцкага боку на польскі. Але яны маглі ведаць пра такі падман і праверыць гэта.

Ішлі доўга. Месяц вылез на неба... вялікі, бліскучы, нібы хвіліну таму вычышчаны крэйдай і змазаны алеем. У пэўным месцы Пятроў спыніўся.

— Ты ідзі ўперад. У цябе ногі даўжэйшыя. Я стаміўся... Буду паказваць табе напрамак.

Я пайшоў першы. Канешне, цяжка было прабіваць дарогу ў глыбокім снезе. Мяне здзівіла, што так доўга ідзём лесам. Я добра памятаў словы Пятрова: «За граніцай пройдзем дзве вярсты лесам». Тым часам мы ішлі больш за гадзіну, але з лесу не выйшлі. Пятроў час ад часу кідаў ціха, хрыпла: «Управа... улева... больш улева».

— Цімка, ці не заблудзіліся мы? — спытаў я ў пэўны момант.

Пятроў спыніўся. Хвіліну маўчаў, азіраючыся наўкол, а потым нерашуча сказаў:

— Не павінны. Хаця... халера яго ведае...

У маю душу закралася падазронасць. Спачатку невыразная, потым мацнейшая. Я прыпомніў здраду некалькіх нашых агентаў разведкі, дэзерцёрства ўзводнага Гурскага — з той жа другой кампаніі — на адрэзку, дзе мы перайшлі граніцу. Гурскі асабіста сябраваў з Цімкам (імя Пятрова ад расійскага «Цімафей»).

«Чорт ведае, — думаў я, — не такія здраджвалі! Можа, зноў знюхаўся з чырвонымі».

Я спыніўся.

— Ідзі адзін уперад! — рашуча сказаў я Пятрову. — Я не ведаю дарогі, але бачу, што і ты яе не ведаеш. Вядзі, куды хочаш!

Цімка пайшоў наперад. Я паспяваў за ім, гатовы на ўсё, уважліва разглядаючы кожны яго рух... Неўзабаве мы выйшлі на ўскраек лесу. Пятроў доўга аглядваўся навокал.

— Ведаеш што? — сказаў ён нерашуча. — Мне здаецца, што гэта... граніца.

Пасля нарады мы вырашылі, што трэба пераканацца. Для гэтага я павінен быў перабегчы адкрытую тэрыторыю, што знаходзілася перад намі (меркавалася, што гэта пагранічная паласа). Калі б укрытыя дзесьці паблізу бальшавікі пачалі ў мяне страляць, Пятроў павінен быў бы адстрэльвацца ад іх, а потым перабегчы на польскі бок пад аховай маіх стрэлаў.

Я пабег. Бег так хутка, як толькі мог. Дабраўся да вытаптанай у снезе сцежкі. Непадалёку адсюль, на фоне кустоў, убачыў гранічныя слупы. Па іх я зарыентаваўся, што мы былі на бальшавіцкім баку. Я ступіў некалькі дзясяткаў крокаў на польскім баку, а потым задам наперад вярнуўся за граніцу і гэтаксама — грудзьмі ўперад пайшоў да Цімкі.

— Халера, д'ябал па нас плача! — лаяўся Цімка. — Але цяпер не заблудзімся.

Паваліў снег. Мы зноў ішлі ўперад, але я ішоў ззаду. Адзін раз разбуджаны недавер трымаў надалей. Пасля доўгай дарогі мы выйшлі з лесу. Пятроў азірнуўся наўкол. У адным месцы патупаў нагамі і сказаў:

— Ёсць дарога... Цяпер пойдзем, як па масле!

Мы паспешліва ішлі наперад, стараючыся нагнаць страчаны час. Я заўважыў справа ад нашай дарогі нейкі заснежаны капец.

— Цімка, што гэта? — спытаў я ў калегі.

— Стог, — адказаў ён, маршыруючы.

Мяне здзіўляла, што дарога, па якой мы ішлі, была вельмі вузкай, але я не хацеў надакучваць Пятрову пытаннямі. Зрэшты, я думаў, што цяпер, знаходзячыся на «добрай дарозе», ён ведае яе дакладна.

Я ўбачыў удалечыні перад намі цёмную групу дрэў, залітую струменем месяцовых промняў. Справа зноў убачыў капец, падобны да таго, што мы нядаўна мінулі. Пятроў спыніўся і, паказваючы рукой перад сабой, сказаў:

— Там маёнтак... сем вёрст ад граніцы... Дарога вядзе праз масток каля маёнтка... Можа быць пост... Калі хочаш, то пойдзем прама... можа, удасца. Можам таксама абысці злева... Ну, як?

— Ідзём прама. З пастом дадзім рады.

— Яшчэ як! — хрыпатнуў Пятроў.

Мы вырушылі наперад у напрамку «маёнтка» і... замест ліпаў, таполяў і іншых дрэў, якія акружалі маёнтак, які знаходзіўся ў сямі вёрстах ад граніцы, убачылі перад сабою чорную сцяну вялікага лесу, паблізу якога з абодвух бакоў нашай дарогі былі два... гранічныя слупы...

Пятроў стаў нерухома. Я сказаў:

— До-о-обрая дарога... Акурат бальшавікам у пашчу!

Здалёк паказаўся на снезе побач з лесам салдат з карабінам пад пахай. Праз хвіліну каля яго паказаліся яшчэ двое.

— «Зялёнкі» ідуць, — сказаў Пятроў.

— Была засада, — сказаў я ўжо абыякава.

Мы былі на граніцы. Дарога, па якой мы ішлі, была ўласна пагранічнай сцежкай, а «стог сена» — буданом...

Мы доўгі час ішлі па нейкіх палявых сцежках, а потым трапілі за граніцу.

Пятроў лаяўся са злосцю, абвінавачваючы д'ябла ў пачварных выхадках. Я ўсунуў палец у рот і моцна свіснуў. Салдаты хутчэй пачалі набліжацца да нас.

— Калі гэта бальшавікі, то я прыкінуся перамытнікам, а ты нібы вядзеш мяне на пляцоўку. Падумаюць, што ты пераапануты польскі пагранічнік. Зрэшты, няхай думаюць, што хочуць, — сказаў Пятроў.

Салдаты набліжаліся да нас. З канца лесу выйшаў яшчэ адзін і далучыўся да іх. Калі былі на адлегласці ў некалькі дзясяткаў крокаў, я, хаця і выразна ўбачыў, што гэта бальшавікі, крыкнуў:

— Хто ідзе: палякі ці бальшавікі?

— Большевики... — пачуўся адказ па-расійску.

Падышлі. Я трымаў у руцэ ўзведзены парабелум. Глядзеў пільна і на бальшавікоў, і на Пятрова, які трымаў адну руку ў кішэні. Я зразумеў, што ён трымае там гатовы да стрэлу наган. Пятроў свабоднай рукой дастаў з кішэні пляшку гарэлкі і прапанаваў яе мне, кажучы па-беларуску:

— Пусці, панок! Вазьмі гарэлку і пусці!

— А где поляк? — я спецыяльна вытанчанай расійскай мовай звярнуўся да бальшавіцкіх салдат.

Адзін з іх засмяўся. Да яго далучыліся іншыя. Бліжэйшы паказаў мне рукой «стог сена»:

— Спит в будке.

— Гайда наперад! — крыкнуў я «перамытніку».

Прапускаючы ўперад Пятрова, які сапраўды быў падобны да перамытніка, бо меў на спіне сумку, нагужаную рознымі рэчамі, я накіраваўся да будана. Бальшавікі як ганаровы эскорт ішлі побач.

Я адкінуў набок дрэнненькія дзверцы і пасвяціў ліхтарыкам усярэдзіну будана. Там я ўбачыў салдата, які спаў. Ён быў у шынялі і ў вялікім кажусе з настаўленым каўняром. Паміж

нагамі быў заціснуты карабін. Святло ліхтара не абудзіла яго. Я гучна крыкнуў:

— Устаць!

Ён усхапіўся на ногі. І ледзь не ўпаў. Карабін вываліўся на зямлю. Я пасвяціў яму ў твар і загадаў выйсці.

— Так граніцу пільнуеце?

Ён маўчаў. Я падняў з зямлі карабін і спытаў:

— Пост другой кампаніі?

— Так ёсць.

— Каторы нумар паста?

— Другі.

— Дакладзяце сёння пасля змены начальніку паста, што спалі. Камендант пляцоўкі павінен паведаміць пра гэта камандзіру. Я заўтра праверу гэта!

— Прабачце, пане...

— У войску няма «прабачце»! — граміў я салдата.

— Строгі чорт, — сказаў адзін з бальшавікоў з відавочным ушанаваннем.

— Зразумелі? — спытаў я салдата.

— Так ёсць.

— Пакажыце мне бліжэйшую дарогу да Душкава.

Ён паказаў на снезе паблізу лесу сляды, якія засталіся пасля апошняй змены.

— Па гэтых слядах прама ў вёску прыйдзеце, — сказаў салдат.

Я падаў карабін, гаворачы:

— На, і... глядзі! Наступным разам не дарую! Цяпер прабачаю.

Я пусціў наперад Пятрова, і мы пайшлі ў вёску, пакідаючы на граніцы чатырох бальшавіцкіх салдат і аднаго «нашага...» спячага.

У абсаджанай кругом вялікімі дрэвамі вёсцы Душкава, якая месцілася знізу высокага ўзгорка, было амаль цёмна. Мы павольна ішлі краем вузкай крывой заснежанай вуліцы. З-за рогу нейкай халупы насупраць нас высунуліся дзве постаці (стары мужчына і падлетак — вясковая начная варта). Яны трымалі ў руках тоўстыя кіі.

— Хто ідзе? — спыталі нас.

Я запаліў ліхтарыкі і ў змрочным святле ягоных промняў накіраваў на іх пісталет.

— Бандыты, — сказаў я.

— Бан-ды-ты... — прашаптаў падлетак, без загаду падымаючы рукі ўгору.

Другі «герой» паследаваў яго прыкладу. Кіі паваліліся на дарогу.

Мы рушылі далей. Мінулі вёску і пайшлі ў напрамку маёнтка Душкава, дзе знаходзілася камандаванне кампаніі і былі кватэры афіцэраў і малодшых чыноў. Прыйшлі мы позна. Вырашылі не ісці на граніцу ў тую ноч. Я сказаў Пятрову, што па ягоных «добрых дарогах» больш не пайду, бо хачу ісці сваёй, можа, горшай і менш бяспечнай, але вядомай мне. Ён тлумачыў свае памылкі тым, што выпаў снег, які вельмі змяніў мясцовасць. Таксама вінаваціў д'ябла.

— Рабі, як табе падабаецца, — сказаў я Пятрову. — Заўтра раніцой я вяртаюся ў Ракаў, вечарам жа пайду па сваёй дарозе. Калі хочаш, то можаш ісці са мной.

Для нас прыгатавалі вячэру. Пятроў развёў вадою пляшку спірытусу, якую звычайна браў з сабою ў дарогу, і мы распачалі п'янку. Расказалі пра нашу сустрэчу з вайскавай вартай у Душкаве. Капралы, якія былі ў пакоі, пакатваліся са смеху. Падчас гэтай размовы на дарозе ў маёнтак, а потым на двары пачуўся тупат каня. Сяржант выбег на падворак. Яго доўга не было, а калі вярнуўся, то весела смяяўся.

— Ведаецца, што было?.. З душкаўскай пляцоўкі прыехаў сувязны з данясеннем, што ў вёсцы Душкава з'явілася банда ўзброеных людзей. Я быў у камандзіра (ведаў, што гутарка ідзе пра вас) і высветліў усю справу.

Назаўтра я выбраўся ў Ракаў. Пятроў згадзіўся ісці са мной. У зваротны шлях мы выправіліся ўтраіх, бо Кронер яшчэ не ад'ехаў. Цяпер я зноў знаходжуся ў заездзе ў Малкі і ўсё запісваю ў дзённік.

Заканчваю. Праз некалькі гадзін вырушым у дарогу.

ГЛАВА 5 «Настаўнік»

Вечар быў светлы, але ў глыбокім яры, густа зарослым велізарнымі дрэвамі, панавала цемра. Раман ішоў першы. Пятроў чапаў прама за ім. Дарога была добра вядомая Забаве, але ў цемры цяжка было прадзірацца праз густыя зараснікі па крутому спуску яра. Штохвілінна спатыкаліся яны аб карані старых дрэў, якія выступалі над зямлёй, як петлі, і падалі ў яміны. А трэба было рабіць шуму як найменш, бо за імі была граніца, яр жа быў вельмі прыдатны для засад.

Пятроў кожны раз, калі спатыкаўся альбо валіўся ў якую яміну, лаяўся.

— Ці-і-ха... — паварочваў да яго разгневаны твар Раман.

— Ну, ну... — супакойваў яго Пятроў, але ў наступны раз зноў сыпаў серыяй мацюкоў.

У адным месцы Забава ўбачыў унізе чорную смугу.

«Мусіць, свабодная ад снегу зямля», — падумаў Раман і скокнуў туды з вышыні больш за два метры. Пачуўся гучны плёскат вады, і Забава па шыю пагрузіўся ў ручай. Цяпер ужо ён голасна лаяўся, а Пятроў гучна смяўся.

— Ціха ты, псякрэў! — злосным шэптам кінуў яму Раман.

Праз некалькі крокаў Забава такім самым спосабам зноў скокнуў у ваду. Пятроў аж пакатваўся ад смеху. Раман не толькі не супакойваў яго, але і сам сыпаў адборнымі мацюкамі.

Ён не думаў, што ў яры могуць быць дзве рачулкі, таму другі раз скокнуў, ведаючы куды. Тым часам рачулка ў гэтым месцы рабіла паварот, утвараючы зігзаг у выглядзе вялікай літары «S». Раман трапіў так няўдала, што мусіў тры разы запар пераходзіць тую самую рачулку, праўда, вузкую і не вельмі глыбокую, але яму было без розніцы, бо і так увесь прамок.

Калі, нарэшце, выбраліся з яра, Забава падышоў да вялікага хваёвага пня і лёг пад яго на снег, падняўшы ногі

ўгору і абапёршы іх аб дрэва. Гэта было патрэбна для таго, каб выліць найбольш вады з вопраткі і ботаў.

Пашыбавалі далей. Забава, злосны і азяблы, ішоў, не захоўваючы асцярожнасці. Пятроў, гучна сапучы, пёрся за ім. Праз пэўны час Раман заўважыў, што блукае, і пастараўся знайсці правільны кірунак, але гэта было цяжка, бо ён не ўзяў кампас. Доўга не казаў Пятрову пра сваю здагадку, нарэшце, спыніўся і пачакаў яго.

— Ведаеш што? — сказаў. — Я заблудзіўся.

— Ну-у? — амаль весела адазваўся Пятроў.

— Так... Блукаем. Учора цябе чорт вадзіў па маноўцах*, а сёння мяне.

Арыентуючыся па зорках, Раман пайшоў на паўночны ўсход. Пасля дзвюх гадзін вельмі цяжкай дарогі выйшлі на тракт і абок яго пайшлі далей. А гадзіне дванаццатай уначы былі ў васьмі кіламетрах ад граніцы, паблізу маёнтка Краснае.

Увайшлі ў Старасельскі лес, які ўтвараў гіганцкае паўкола. Дарога ўразалася ў чорную гушчыню дрэў роўнай, белай, бліскачай у месяцовым святле стужкай. Гэта выглядала як лоб велікана, пакрыты густымі валасамі, з выразна зачасаным праборам, асветленым вялікім рэфлектарам — месяцам.

Была чацвёртая гадзіна ночы, калі калегі дайшлі да 14 вярсты. Яны былі вельмі стомленыя.

— Паблізу адсюль ёсць меліна, — сказаў Пятроў. — Пойдем туды... Адпачнём, а ўдзень рушым далей.

Па палявой, добра выезджанай санямі дарозе аддаліліся больш за вярсту ад тракту і наблізіліся да адзінокага хутара, які знаходзіўся паблізу лесу. Пятроў пералез праз агароджу і пастукаў у акно. Хутка з сярэдзіны пачуўся голас:

— Хто там?

— Я... Настаўнік... — сказаў Пятроў.

— Зараз.

Неўзабаве мы апынуліся ў вялікай чыстай хаце, падзеленай невысокай шырмай на дзве часткі. Тут было вельмі

* Маноўцы (польск.) — бакавыя дарогі.

цёпла. Гаспадар і гаспадыня ўжо сядзелі за сталом, а іхняя дачка Магда смажыла на кухні яечню для гасцей. Пятроў развёў вадой спірытус.

— Што за ён? — спытаў у Пятрова гаспадар (селянін, які выглядаў вельмі інтэлігентна), рухам галавы паказваючы на Рамана.

— Калезка мой. Файны хлопец. Можце давяраць, — гаварыў Пятроў, выкладваючы на стол прынесеныя для іх рэчы: хусткі, панчохі, скуру на падэшвы, ігральныя карты, свэтар. — Тут усё, аб чым некалі прасілі, — дадаў ён праз хвіліну.

— Вялікі дзякуй, — сказаў гаспадар. — Пехатою ў горад пойдзеце ці паедзеце?

— Можна запрэгчы каня. Калі развіднее, паедзем. Цяпер трохі праспімся.

Неўзабаве гаспадар абудзіў іх.

— Уставайце на сняданак. Зараз вырушым у дарогу.

У час сьнеданьня калегі дамовіліся: каторы з іх раней скончыць «работу», той прыйдзе сюды і пачакае другога. Прызначылі дату спатканьня і дамовіліся: хто прыйдзе першым, той будзе чакаць да двух дзён.

— Разам весялей ісці, — сказаў Пятроў.

— І больш надзейна, — дадаў Раман.

— Ты глядзі толькі, — пачаў папярэдзваць Пятроў, — каб цябе ў горадзе гіцаль не злавіў.

— А ты калі прыйдзеш у горад, то пысу шапкай закрой, бо коні пападаюць.

— Мяне не спалохаюцца. Я першы хлопец на вёсцы: уся кашуля ў пеўнях!

— Першы хлопец на ўсёй вёсцы, — паўтарыў Забава, — а ў той вёсцы адна хата.

— Пацэтна*! — смяяўся гаспадар. — Языкі, як брытвы.

— Мы бывалыя. За словам у кішэню не лезем. Усё растлумачым. Калі не языком, то кулаком, калі не кулаком, то куляй! — гаварыў Пятроў.

* Пацэтна — забаўнік, балабол, пацешнік.

Дзённік шпіёна

Мінск, 4 снежня 1922 г.

Работу я скончыў у паскораным тэмпе і вярнуўся ў Мінск. Затрымаўся ў пані Жарскай. Юльцы даў чаравікі. Яна, бядачка, абкручвала ногі нейкімі анучамі. Сказаў, што купіў іх у Бабруйску ў кааператыве. Пані Жарская вельмі хацела вярнуць мне кошт чаравікаў, але я сказаў, што гэта падарунак Юльцы ад мяне, бо яна прыбірае мой пакой і гатуе мне гарбату.

Вечарам пайшоў да пані Ядвігі. Яна сказала, што чэкіст (цяпер гэпэўшнік, бо НК перайменавалі ў ГПУ) хоча са мной пагутарыць. Я сказаў, што прыйду праз дзве гадзіны. Пані Ядвіга пайшла папярэдзіць гэпэўшніка, а я хуценька пайшоў у горад. Трэба было залатвіць вельмі тэрміновую справу.

Калі вечарам я ўвайшоў у двор дома, у якім жылі Двалінскія, то ўважліва абгледзеў кожны кут двара. Усё было ў парадку. На вуліцы я таксама не заўважыў нічога падазронага. Тады ўвайшоў у памяшканне. Пані Ядвіга была адна. Яна ўвяла мяне ў маленькі бакавы пакой.

На стале гарэла свечка. У яе скупым святле я ўбачыў найперш бледны, шчуплы твар з выступаючымі на шчоках касцямі, з доўгім вузкім носам і некалькі касаватымі вачыма. Высокі вузкі лоб падоўжвала вялікая лысіна. Па мізэрным твары нельга было распзнаць узрост.

— Пазнаёмцеся, панове, — сказала пані Ядвіга, — пакідаю вас. Можце гаварыць шчыра.

Я сеў за стол. Чэкіст іранічна глядзеў на мяне вузкімі шчылінкамі вачэй, усмешка крывіла ягоныя вусны.

— Няхай пан разрадзіць пісталет і дастане руку з кішэні. Пану нічога не пагражае з майго боку. Я таксама маю зброю... наган, але ва ўнутранай кішэні. Пан хоча пераканацца?

— Не. Давяраю пану.

— Дзякуй за какаін, — сказаў гэпэўшнік. — Дасканалы. У нас страшэнна падрабляюць.

— Хоча пан яшчэ? — спытаў я.

— Натуральна, калі ў пана ёсць.

Я выняў тры жоўтыя пляшачкі какаіну «Мерска», на 5 грамаў кожная, і падаў іх гэпэўшніку. Калі ён браў іх, у яго дрыжэлі рукі. Хутка мы пачалі размаўляць пра адну вельмі важную для мяне справу. Аказалася, што ў яго ёсць каштоўная для мяне інфармацыя. У час нашай размовы неспадзявана падаў мне фатаграфію. Са здзіўленнем я ўбачыў на ёй сябе.

— Адкуль гэта ў пана?

— Адкуль гэта ў НК, хоча пан спытаць?.. Так?

— Так.

— Пакуль што не ведаю. Толькі папярэджваю, што ўсе дадзеныя, якія датычацца пана, ужо ў нас ёсць. Амаль што ўся біяграфія. Глядзіце!.. Не верце нікому! Адрасоў сваіх не давайце... нават па службе. Даваць можна матэрыялы, інфармацыю, а калі дойдзе да адрасу і прозвішча, то: горад Леніна, вуліца Сталіна, дом Калініна, грамадзянка Анна Ванна альбо грамадзянін Ян Збан.

Мы доўга размаўлялі. Я атрымаў многа важнай для мяне інфармацыі. Адначасова даў яму рэкамендацыі на будучае.

— Глядзі, — сказаў мне перад адыходам, — каб не папаўся... Каб не папасіся, трэба быць хамам. Смеласці, спрыту, ведаў мала. Патрэбна найбольш хамства. У нас чым большы чалавек, тым большы хам... Патрабуюць у цябе дакументы — падай са злосцю, нецярпліва, будзь надуты і вачыма кажы: «Ну хутчэй, сцерва!» Адразу падумаюць: «Гэта нейкі добры фрукт!» Тады дарога адкрыта! А яшчэ памятай, што ў вопратцы, у якой ходзіш у нас, не паказвайся за граніцай, бо нашы шпікі ёсць усюды. Не пашкодзіць змена знешнасці.

Мы развіталіся. Я пайшоў да Брагіных. Ішоў, задумаўшыся. Раптам пачуў перад сабой добра вядомы мне жаночы голас і смех. У дзесяці кроках ад мяне ішла Лізка, якую вёў пад руку Азімаў. Людзей на вуліцы было многа, таму я мог, не хаваючыся, сачыць за імі. Азімаў гучна расказваў Лізцы пра сваіх калег і іх дзівацтвы. Не ведаю, што ў гэтым было камічнага, але Лізка час ад часу выбухала мяккім смехам, які казытаў мне нервы.

«Ведае, што мае прыгожы голас, і смяецца невядома з чаго», — падумаў я, злосны ад таго, што мне не выпадае падысці да яе ў прысутнасці Азімава.

Дом Брагіных быў блізка. Прахожых становілася ўсё менш. Каб быць незаўважаным, я перайшоў на другі бок вуліцы і, ідучы хутка, абмінуў іх. Паблізу дома Лізка затрымалася і нейкі час размаўляла з Азімавым. Потым развіталася з ім і накіравалася дадому. Я паспешліва пайшоў наўскасяк праз вуліцу ў напрамку дома Брагіных. Лізку сустраў ужо ля брамы.

— А, гэта панна Эльжбета, — зрабіў я здзіўлены выгляд. — Адкуль так позна?

— Я была ў кінатэатры.

— Добры фільм?

— Цяпер няма добрых фільмаў. Некалі былі харошыя. Грала Вера Халодная, Лісенка, Мазжухін... А цяпер...

Размаўляючы, мы спыніліся перад брамкай.

— Пані сама нагадвае мне адну кінаактрысу, — паўтарыў я словы, якія ўжо некалі ёй гаварыў. — Такія самыя прыгожыя вочы, форма вуснаў, выраз твару. Нават фігура падобная.

— Э... гэта кампліменты... Хадзем у памяшканне, бо я змерзла. Ну, хто хутчэй?

Мы пабеглі праз доўгі двор да дома, які стаяў у глыбіні двара. Ліза паслізнулася і села на сцежцы перад ганкам. Я падхапіў яе на рукі і панёс па прыступках уверх.

— Пусціце! Гэта няхораша, — гаварыла яна, перабіраючы нагамі ў паветры.

У доме мы засталі толькі маці Лізкі, якая нешта рабіла на кухні.

— Сумна мне, пане Ромку, — сказала Лізка, калі мы засталіся адны ў сталовым пакоі.

— Расказаць пані нешта вясёлае?

— Не, не гэта... Мне заўсёды сумна. Усё такое банальнае, нуднае, дурное. Няма нічога цікавага. Паўсюль толькі стогнуць, што бедната, што цяжка, а жывём жа ў параўнанні з іншымі добра...

— А чаго пані хацела б?

— Чаго?.. Жыць хацела б. Жыць цікава, весела. Не так, як тут... Усе пастаянна наракаюць, стогнуць... Гэта вельмі раздражняе мяне!

— А пані вельмі прыгожая з гэтым бунтам у вачах!

— Пан зноў...

Неўзабаве прыйшоў Кобзаў. Ён перашкодзіў нашай размове з Лізкай.

Я даведаўся, што дзень нараджэння Лізкі ў лютым. Мушу скамбінаваць для яе які-небудзь дарагі падарунак, каб зацьміць купога Азімава.

Заўтра вырушаю ў зваротную дарогу.

ГЛАВА 6

«Волга, Волга»

На меліну Пятрова Раман прыйшоў рана. Гаспадар прывітаў яго вельмі прыязна. Быў абед, усе садзіліся за стол, таму і Рамана запрасілі да стала. Потым усе пайшлі на працу, Раман сеў ля акна, адкуль быў бачны адлеглы на кіламетр ад хутара тракт, і разглядаў рух на дарозе. Меў надзею, што ўбачыць Пятрова, які будзе ісці з горада. Яму вельмі хацелася б яшчэ сёння вырушыць за граніцу, але Пятроў не прыйшоў да вечара.

Раман вельмі нудзіўся. Вечарам спытаў у селяніна:

— Ці можна дзе-небудзь купіць гарэлкі?

— Гарэлкі няма, але суседзі прадаюць вельмі добрую самагонку.

— Хай будзе самагонка, — згадзіўся Забава.

Гаспадар паклікаў дачку і сказаў ёй пайсці купіць самагонкі. Раман сказаў, што ахвотна пойдзе з ёю, каб трохі пашпацыраваць. Дзяўчына апранулася, і неўзабаве яны пайшлі вузкай сцежкай у напрамку лесу.

Надвор'е стаяла цудоўнае. На небе выраў у аблоках месяц. Прастора блішчэла беллю. Цішыня. Толькі снег скрыпеў

пад нагамі. Яны ўвайшлі ў лес. Тут было цямней. Магда ішла лёгкім хуткім крокам. Дарогі не было відаць, бо снег ахутаў усё. Але дзяўчына ішла ўпэўнена ў добра знаёмым ёй накірунку. Неўзабаве выйшлі на край лесу. Непадалеку была бачна ў гурбах асеўшая хаціна са ссунутай набок шапкай снегу. Як цікаўныя вочы дзіцяці, гарэзліва міргала святло здвух вокнаў. Дзяўчына спынілася і паказала рукой на хутар:

— Я пайду туды... Прашу пачакаць тут, бо пры чужым чалавеку яны будуць баяцца прадаць.

Раман даў ёй грошы.

— Колькі купіць гарэлкі?

— Тры літры, бо як калега прыйдзе, таксама захоча выпіць.

Праз дзесяць хвілін Магда вярнулася, нагружаная пляшкамі. Раман узяў некалькі ў кішэню. Пайшлі ў зваротны шлях.

— Колькі табе гадоў? — спытаў Раман у дзяўчыны.

Яна паказала ва ўсмешцы рады цудоўных зубоў.

— Дваццаць тры.

— Чаму не выходзіш замуж?

— Цяпер такі час... Хлопчаў няма... На вайне загінулі. Некаторыя паўцякалі ад бальшавікоў...

У халупе Раман пачаў піць самагонку. Яна сапраўды была добрая. Запрасіў гаспадара, які вельмі ахвотна з ім выпіў. Магда таксама не пагарджала кілішкам.

Пасля вячэры пайшлі спаць.

Раман доўга не мог заснуць. Некалькі разоў уставаў і глядзеў у акно. Яму здавалася, што чуе на двары чыесці крокі, нават галасы, што хтосьці ходзіць паблізу дома. Але гэта быў падман. Заснуў ён позна, спаў неспакойна.

У тую ноч Пятроў не прыйшоў. Удзень Забава неаднаразова выходзіў на двор і глядзеў на тэлеграфныя слупы, якія былі бачны здалёк і беглі ўздоўж тракту. Але ніхто не спяшыў да хутара.

Раман адчуваў сябе знуджаным і расчараваным. Шкада было яму непатрэбна страчанага часу. Нарэшце, напіўся і пайшоў спаць.

— Гаспадару, — сказаў ён, — калі хто-небудзь будзе ісці на хутар, прабудзіце мяне. Добра?

— Добра, добра... Але хто цяпер пойдзе да нас? Навошта? Суседзяў не маем. Сваякі далёка. Ад тракту таксама няблізка. Ніхто сюды не заглядвае.

Забава прачнуўся вечарам. Пятроў не прыйшоў. Тады ён пайшоў у лес на шпацыр. Увайшоў паміж высокімі дрэвамі і доўга блукаў па сцэжках, якія згадваліся пад снежнай заслонай. Быў мароз. Снег скрыпеў пад нагамі. Вялікія шматкі снегу ападалі з галінак. Праз некаторы час ён вярнуўся на хутар.

— Хадзіце вячэраць, — запрасіў селянін. — Даўно чакаем.

— Выдатна! Зараз.

Пасля шпацыру Раман трохі павесялеў. Апрача гэтага ў добры гумор яго ўвяло тое, што заўтра заканчваўся тэрмін чакання Пятрова. Выпілі з гаспадаром шмат самагонкі і пайшлі спаць.

Размораны алкаголем, ён адразу заснуў, але прачнуўся пасля кароткага сну. У нейкую хвіліну яму здалося, што хтосьці пастукаў у акно, але хутка пераканаўся, што гэта (як і ў мінулую ноч) падман. Глянуў на гадзіннік: толькі пару хвілін пасля адзінаццатай. Устаў, выняў з-пад падушкі пісталет і ліхтарык. Потым выйшаў у кухню. Ад моцнай гарачыні ў хаце і выпітай самагонкі яму хацелася піць. Калі папіў вады, то падышоў да акна і доўга глядзеў у бок тракту... На двары было ціха... Снег іскрыўся ў промнях месяца... Дрэвы былі ў інеі, нібы срэбраныя...

Ноч была цудоўнай... Мясцовасць выглядала як казачная дэкарацыя.

Раман пачуў у цемры за сабою гучны ўздых, нібы энк. Ён хутка азірнуўся і, залазячы на лаўку абок сцяны, пасвяціў ліхтарыкам па печы. Там убачыў дачку гаспадара, якая спала на разасланым поўсцю наверх кажусе. Дзяўчына была зусім голая, бо ад гарачыні скінула з сябе тоўстую ільняную кашулю. Яна ляжала з нядбала раскінутымі рукамі, нібы вылітымі з гарачага ружовага мармуру. Ён доўга глядзеў

з затоеным дыханнем на голую дзяўчыну, і сэрца ўсё мацней калацілася, а потым выйшаў у агульную хату і лёг у ложка... Заснуць не мог. Пасля добрага адпачынку ўчарашняй ноччу і часткі сённяшняга дня няможна было нават думаць аб далейшым сне. А цяпер... калі закрываў вочы, бачыў шыкоўна раскінутае цела жанчыны... такое павабнае, такое прыцягальнае.

Ён устаў. Выйшаў у кухню. Паціху, стрымліваючы дыханне, узяўся на запечак і ўкленчыў каля Магды. Уключыў ліхтарык. Вырваў з цемры закінутую пад галаву руку, хвалюючыя грудзі, раскрытыя вусны. Ноздры казытаў лёгкі пах поту. Паглядзіў яе па шчацэ...

— Што? Хто гэта? — адазвалася яна, адкрываючы вочы.

— Ціха, Мадзя, ціха... гэта я...

Дзяўчына маўчала. Праз хвіліну трохі ссунулася ўбок. Ён застаўся з ёю да раніцы...

Калі развіднела, гаспадар паехаў у Мінск на базар.

— Няма чаго купляць на тым базары, але от... ездзім. Па прывычцы, — сказаў ён Забаве.

Магда паехала разам з ім. Хацелі памяняць на соль трохі бульбы і збожжа.

Раман стараўся ўбачыць твар Магды. Думаў, што пасля сённяшняй ночы ён будзе разгублены і сарамлівы, бо думаў, што яна адалася яму «дзеля прыстойнасці». Замест гэтага пару разоў злавіў на сабе такія шэльмаўскія позіркi яе вачэй і заўважыў свавольную ўсмешку, што зусім супакоіўся.

Апоўдні заўважыў праз акно ў кухні мужчыну, які здалёк ішоў па дарозе ад тракту. Пачаў скакаць ад радасці, пазнаўшы Пятрова.

— Чэсць, кракадзіл! — рыкнуў калега, уваходзячы ў хату і кідаючы на ложка прынесены пачак. — Ну і стаміўся ж! Для людзей мароз, а для мяне лазня! — працягваў далей, выціраючы спацелы лоб. — А ў цябе што чуваць?

— Усё ў парадку, толькі задоўга чакаў цябе.

— Нічога. Другім разам я пачакаю. Паквітаемся. Але ж намучаўся і тры дні не піў.

— Чаму? Вады не хапае?

— Вады? Цьфу! Гарэлкі бракуе!

— Маю крыху самагонкі.

— Што? І маўчаў?! Давай хутчэй!

Залпам выпіў шклянку самагонкі і аблізаў вусны.

— Ведаеш што? — расчулена звярнуўся ён да Забавы. — Добры ты хлопец, толькі... каб другую скуру, рукі, ногі, лоб...

— А табе каб з галавы ваду выліць, то не дурны быў бы чалавек. Але досыць жартаў. Кажы, як пайшла работа?

— Бачыш! — паказаў Пятроў на пачак на ложку. — Тры фунты адных прыгавораў. Што смяешся? Я на фунты лічу. Ёсць якія хочаш: звычайныя, патаемныя, вельмі патаемныя... Я калісьці хацеў у аднаго са сваіх агентаў фатаграфавач прыгаворы. А ён мне кажа: «На якога чорта! У нас салдаты ў тайныя прыгаворы селядцоў загортваюць. Бяры за апошні квартал і рві, што хочаш!» Ну я і дзяру... з мясам... У іх, браце, за манету ўсё купіш! Цэлы штаб... з шафамі, сталамі, крэсламі і ў дадатак з машыністкамі!.. Усё купіш за хромавыя боты, за порткі, за бабскія панчохі, за грам какаіну, за пляшку гарэлкі... Усё, апрача сумлення, бо гэта буржуазны перажытак, таму пралетарыю — у іх разуменні — хопіць сліны, каб пляваць, зубоў, каб жаваць, кулакоў, каб біць, і смуроду!

Прышла гаспадыня.

— Можа, хлопцы, дапаможаце мне трохі дроў напілаваць, бо мой з Магдай паехаў, а я не здолею.

— Ідзі дапамажы, — сказаў Пятроў калегу.

— Ідзі сам, — адказаў Забава. — Ты пралетарый, дык і рабі.

— Няхай трактар робіць!

— Ну, я не пайду!..

— Ідзі, ідзі! — сказаў Пятроў. — Я з дарогі. Змучаны... І хворы я, браце, хворы... Сілу яшчэ маю конскую, але здароўе паскуднае. Размяняў яго на дробязі, але і дробязяў нямнога засталася...

Забава выйшаў з хаты, хутка скончыў працу і вярнуўся. Пятроў, лежачы на ложку, чытаў артыкул у савецкай газеце і смяяўся:

— «Совкультура»! Хочуць, у найлепшым выпадку, выціснуць чалавека ў зручны для ўрада стан і кажуць: совкультура!

— Увогуле, — перапыніў яго Забава. — Расейцы пра культуру нават гаварыць не маюць права, бо ў мільярд разоў больш зрабілі, каб яе знішчыць, чым развіць!

— Слухай, — сур'ёзна сказаў Пятроў, — у Расіі няма яшчэ нічога пастаяннага. Народ тут яшчэ немаўлятка. Гуляюць дзіка, гуляюць жорстка. Гуляюць, як дзеці: па-свойму паслядоўна. Спачатку возьмуць цацку ў рукі — пацешацца. Потым разгледзяць і зрабяць аналіз: распораць живот!.. Была адна цацка: цар-бацюхна! Цяпер другая: марксізм. Прыйдзе чарга на іншыя... Пакуль дарастуць... А імі ўсімі д'ябал забаўляецца! Не той элегантны, еўрапейскі — у цыліндры, у фрак, лакерках, добра выхаваны д'ябал, а наш, брудны, каханы, рускі, смярдзючы «чорт», які жыве ў балоне і забаўляецца такім чынам: камусьці вока выпара, руку выкруціць, нагу зломіць, вёску спаліць, студню атруціць, грошы ўкрадзе, плёткі пусціць, хабар возьме... Мы таксама ягоныя цацкі. Як мухі, па ліпкай паперы лазім!

Хутка Пятроў лёг спаць. А вечарам, калі толькі сцямнела, калегі вырушылі ў дарогу яшчэ да прыезду гаспадара і Магды з Мінска.

Пасля дзвюх гадзін хуткага маршу апынуліся ў 26 вёрстах ад Мінска. Да Ракава заставалася 7 вёрст. Пятроў, задыханы, спыніўся на мосце.

— Пачакай... Адпачнём...

Ён лёг на снег ніцма і доўга так трываў без руху... вялікі, гратэскны... Выглядала, як быццам ён выгравваўся ў промнях месяца...

— Ведаеш што? — сказаў Раману. — Я хутка сканаю... Так... У мяне сіфіліс, парок сэрца, сухоты.

— Чаму не лечышся? Маеш магутны арганізм!

— А навошта?.. Усё роўна мяне і так заб'юць!..

Пайшлі далей. Раптам Пятроў спыніўся і павярнуў да Забавы вялікую ільвіную галаву, якой нагадваў Забаве

Хмяльніцкага, падабенства з якім бачыў на нейкай ілюстрацыі.

— Ведаеш што?.. — сказаў прыцішаным голасам.

— Ну? — спытаў Раман, здзіўлены гэтай таямнічасцю.

— Добра б напісаць аповесць...

— Якую аповесць?

— Аповесць. Пад назвай «Разведчык»... Разумееш? І так апісаць гэта ўсё, — правёў рукой па высокім ілбе.

— Гэты масток, лясок, дарогу? — спытаў Забава.

— Дурня граеш?.. Апісаць жыццё... якое ёсць... Няхай бы ўбачылі тыя, якія спяць у чыстых ложках... Намі пагарджаюць тыя, на якіх мы працуем, праз якіх мы мучымся і гінем... Мы існуем для іх: цёмныя тыпы, авантурнікі, п'яніцы... Няхай бы яны паспрабавалі...

Ён махнуў рукой, плюнуў і шырокім крокам пайшоў наперад.

Праз гадзіну наблізіліся да другой лініі, Пятроў спыніўся. Звярнуўся да Рамана:

— Як хочаш ісці далей?

— Я прапаную ісці дарогай праз мост. Потым дарогай далей і дарогай праз граніцу. Ім у галаву не прыйдзе, што шпікі або перамытнікі пойдучь трактам. Калі нават заўважаць, то падумаюць, што свае. А мы тады іх прывітаем.

Пятроў з ушанаваннем трэснуў Рамана далонню па спіне.

— Выглядаеш, як паненка, толькі кіпцюры маеш воўчыя! Забава ўсміхнуўся:

— Ува мне ніколі не памылішся!

Рушылі ўперад. Ішлі левым бокам шырокага тракту па сцежцы, вытаптанай нагамі пагранічнай варты. Аднак нікога не сустрэлі на сваёй дарозе і хутка выйшлі на пагранічную паласу.

Затрымаліся на сцежцы паміж гранічнымі слупамі.

Справа былі бачны заснежаныя пасачкі калючага дроту. Паласа плавілася ў промнях месяца.

— Ведаеш што? — сказаў Пятроў. — Давай заспяваем.

Раман зірнуў на яго.

- Навошта?
- Зробім канцэрт «зялёнкам».
- Добра. Што будзем спяваць?
- Давай «Волгу».

У імгненне над граніцай, над лесам, над палямі паплыла ўрачыстая песня:

Волга, Волга,
Мать родная,
Волга — русская река...
Не видала ты подарка
От донского казака.

Раман і Пятроў дамовіліся, што пасля кожнага куплета будуць страляць... для акампанементу... Песня агарнула граніцу. Была гордым выступленнем асуджаных на смерць. Супраць правоў людзей, якія ўсталёўваюць межы дзяржаў і... межы здаровага розуму. А стрэлы шарпалі паветра і ў начной цішы плылі ўдалеч.

Скончылі песню і сталі, нерухомыя, паміж слупамі. Цішыня агарнула ваколіцу... Ніхто не адазваўся... Пагранічнікі ведалі, што гэта «буйная дзічына», таму не спяшаліся ў пагоню за імі...

Дзённік шпіёна

Ракаў, 14 снежня 1922 г.

Я ў Ракаве разам з Каралем Краскай. Адчуваю, што буду мець з ім многа клопату, але няхай панічок панюхае, чым пахне граніца. Апрача гэтага, купіў многа розных рэчаў для сям'і. Будзе што несці.

Краска выбіраецца ў дарогу ў новым, прыгожа сшытым касцюме, эlegantных пантофлях, дэмісезонным паліто і модным капелюшы. Мяне забаўляе тое, што я даю яму поўную

свабоду. Дапамог толькі яму раскласці і спакаваць каштоўныя рэчы. Зрабіў з іх штосьці накшталт перамытніцкай носкі* са шлейкамі, каб можна было закінуць яе на спіну.

Калі ехалі цягніком у Аляхновічы, Краска дапытваўся ў мяне, як выглядае граніца і пагранічча. Я расказваў яму ўсю праўду. Гэта не выглядала для яго страшна, таму ўсю выправу ён трактаваў як цікавую забаву. Калі даведаўся, што цяпер пачынаюць гарцаваць ваўкі, вельмі зацікавіўся гэтым, нават выказаў ахвоту паляваць на іх:

— Ведае пан, добра было б здабыць воўчую скуру. Даў бы вырабіць і паклаў бы перад ложкам. Што пан думае пра гэта?

Я намерваўся сказаць яму, што няма ўпэўненасці, што ўласную скуру ён шчасліва прынясе назад.

Мінск, 18 снежня 1922 г.

Я прывёў Краску да сям'і... Але ў якім стане! Мушу трохі шырэй пра гэта распавесці.

Панічок быў самаўпэўнены аж да граніцы. Але калі ўбачыў, што я рыхтую зброю перад пераходам, то было бачна, што ён нервецца.

— Ці могуць яны нас абстраляць? — спытаў занепакоена.

— Павінны, калі заўважаць... — коротка адказаў я.

Мы рушылі ў «дарогу»... Гэта значыць, пачалі ныраць у гурбы снегу, скатвацца ў яры, перабягаць сцежкі, красціся між дрэў. Я не аберагаў свайго кампаньёна, але і не надакучваў яму знарок. Проста ішоў, як звычайна, нібы адбываў выправу адзін.

Паблізу «другой лініі», спыніўся каб даўжэй паслухаць і зарыентавацца на мясцовасці. Разгледзеў Краску. Той выглядаў жудасна, нібы за гадзіну пастарэў гадоў на 20, у заснежанай вопратцы, бруднай, пакуцанай, мокрай...

Справа, за ярам, дзесьці ў палях, вылі ваўкі. Гэта гучала як плач дзіцяці. Я не ўтрымаўся ад здзеку. Паказаў Красцы ў тым напрамку і сказаў:

— Пан хацеў здабыць скуру ваўка. Вунь там выюць. Можа, пан хоча папаляваць на іх?..

— Дзе там папаляваць? Я ледзь іду!

* Носка — ноша, тавар, які неслі перамытнікі.

Пасля дзесяці кіламетраў дарогі Краска хацеў кінучь носку. Каб не прапалі рэчы для пані Ядвігі, я вымушаны быў сам несці яе далей.

Калі мы перайшлі Старасельскі лес, Краска сказаў, што не пойдзе далей. Канешне, ён быў змучаны, пантофлі пакалечылі яму ступні. Мусіў зняць іх і ісці ў шкарпэтках па снезе. Да Мінска заставалася яшчэ 15 вёрст, таму я быў вымушаны прывесці Краску на меліну Пятрова, якая была недалёка адсюль. Назаўтра гаспадар запрог каня і завёз Краску ў горад. Гэта было небяспечна, бо Краска не меў ніякіх дакументаў. Аднак нам удалося шчасліва праехаць па маноўцах.

Вечарам таго ж дня я аддаў Краску пад апеку пані Ядвігі. Застанецца ў іх на святы. Потым забяру яго назад. Не вабіць мяне яшчэ адна вандроўка з ім.

Мінск, 21 снежня 1922 г.

Я злуюся, што па дурасці звязаўся з Краскай. Хацеў навучыць яго розуму, але нарабіў сабе страшэннага клопату. Я павінен быў у тэрмін скончыць разведку і мець свабодныя святы, а сёння пасля вяртання з Бабруйска ехаць у Смаленск, а тым часам павінен заўтра ісці ў Ракаў.

Тры гадзіны таму проста з вакзала пайшоў да пані Двалінскай. Мне не адразу адчынілі дзверы. Калі ўвайшоў, пані Ядвіга схапіла мяне за рукі:

— Пане Ромку, няхай пан нас ратуе! Вытрываць немагчыма!

— Што такое?

Я быў здзіўлены ейным спалохам, бо заўсёды яна была такая адважная і валодала сабой. Аказалася, што, калі Краска, прыйшоўшы дадому, даведаўся, што амаль усе ягоныя даўнія знаёмыя пры розных абставінах былі знішчаны бальшавікамі, вельмі быў збянтэжаны. Даведаўся, што ў горадзе арыштоўваюць «ворагаў пралетарыяту», што ГПУ працуе нястомна, што паўсюль поўна даносчыкаў. Гэта канчаткова «дабіла» яго. Сказаў, што тэрмінова будзе вяртацца ў Польшчу. Хацеў ісці адзін, але яго ледзьве пераканалі, што ў адзіночку ён толькі хутчэй пападзецца.

— Пане Ромку, няхай пан забярэ яго ў Польшчу! — маліла мяне пані Ядвіга. — Паглядзіце, як ён выглядае! Я ўжо не маю сілы!

У бакавым пакоіку вокны былі зачыненыя. Мы ўвайшлі са свечкай. Краска сядзеў на кукішках на ложку. Дзверцы шафы былі адчыненыя, каб можна было схвацца, калі ўвойдзе хто чужы. Пры святле свечкі я ўбачыў сіняваты твар і ліхаманкава бліскучыя вочы. Ён схапіў мяне за руку:

— Навошта пан мяне сюды прывёў?

— А пан жа сам прасіў аб гэтым. Ніякай прыемнасці мне ваша прысутнасць не прынесла.

— Але ж я не ўяўляў, што тут робіцца! Гэта ж людская бойня!

— Для савецкіх грамадзян усё гэта нармальна.

Саступаючы намаганням пані Ядвігі, я вымушаны быў паабяцаць, што пакіну ўсё і заўтра завяду Краску ў Польшчу. Пан Юзаф абяцаў пастарацца знайсці фурманку і разам з намі паехаць у вёску Краснае, дзе меў знаёмых. Гэта аблегчыць справу, бо Краска на пакалечаных нагах далёка не зайшоў бы.

Ракаў, 23 снежня 1922 г.

Сёння раніцай прывёў Краску ў Ракаў, але вечарам вярнуўся ў Мінск. Святы прапалі: д'яблы ўзялі ў суполку з Краскай. Не магу без агіды думаць пра яго. У дарозе ўрачыста прысягаў: «Ведае пан, калі Пан Бог дасць, то шчасліва вярнуся ў Польшчу...» Вось як бальшавікі навучылі маліцца. А Польшча цяпер для яго будзе раем. У адным я ўпэўнены, што ён зробіць усё, што толькі можна, каб забраць жонку і дачушку з Саветаў.

Баранавічы, 1 студзеня 1923 г.

Я правёў стары год як шпiк. І гэтак жа пачынаю новы. Папрацаваў у гэтай ролі кароткі час, але колькі меў уражанняў, колькі пазнаў цікавых людзей, колькі перажыў прыгод!

У думках пасылаю найлепшыя пажаданні ўсім калегам па працы. Тым, якія мучаюцца ў камерах ГПУ, тым, якія ка-

наюць на Салаўках, і тым, якія з пісталетам у кішэні ходзяць у Бальшэвіі па вуліцах, ездзяць цягнікамі, бываюць у штабах, блукаюць па дарогах, прадзіраюцца праз багны, гурбы і лясы, крадуцца праз граніцу... Жадаю ім, каб не загінулі на той дарозе. А калі загінуць, то каб праца, якую робяць, шматкратна акупіла іх смерць...

Ваўкаўшчызна, 15 студзеня 1923 г.

Учора ўначы я прыехаў у Ваўкаўшчызну. Заўтра еду ў Ракаў.

Меў два тыдні поўнага адпачынку. Гэта ўзмацніла маё здароўе, бо папярэдняя праца — амаль без перарыву — змучала мяне. Цяпер адчуваю сябе мацнейшым і спакайнейшым. На работу мяне не гоняць. Мог бы адпачываць і ўвесь студзень, але мне сумна... Штараз мацней агортвае мяне туга па Лізцы. Не магу дачакацца, калі, нарэшце, убачу яе.

Па начах мне сняцца дзіўныя сны. У многіх з іх ёсць Лізка. Іх варта запісваць, але я лянуюся. Нават падрабязны дзённік мне не хочацца весці. Мусіць, уздзеінічае на мяне зімовая спячка прыроды.

Ракаў, 18 студзеня 1923 г.

Учора сустрэўся з камандзірам батальёна Грушэўскім. Мы былі вельмі ўзрадаваныя гэтым спатканнем. Вырашылі разам ісці за граніцу. Грушэўскі ўстрыжываўся, што Пятроў доўга не вяртаецца з разведкі. Непакоіўся, што ён папаўся дзесьці ў дарозе. Пра правал арганізацыі не было размовы, бо яна была дасканала заканспіраваная і хаця складалася большай часткай з людзей, якія працавалі супольна, ніхто не баяўся здрады. Калі б у тых умовах хтось з іх патрапіў у рукі гэпэўнікаў, то астатнія маглі б спакойна працаваць далей або толькі на пэўны час адысці за кардон.

Грушэўскі вельмі асцярожны. Звычайна стараецца прыехаць у мястэчка вечарам. Выходзіць паблізу Ракава і пехатою ідзе бакавымі вуліцамі ў батальён, дзе затрымліваецца ў знаёмага капрала аж да выхаду ў дарогу. У мястэчку стараецца не паказвацца. Аднаго разу ён сказаў мне:

— Калі б спачатку меў гэтыя веды аб працы разведчыка, якія цяпер маю, калі б ведаў пра ўсе тыя небяспекі, якія тояцца вакол закардоннага агента, то працаваў бы інакш. Пакуль разведчык усё спазнае, то — калі не пападзецца на першых заданнях — хутка дэканспіруецца.

Сёння вечарам вырушым у дарогу.

ГЛАВА 7

Малая прыгода

Забава ішоў першы. Яму лягчэй было пракладваць дарогу ў глыбокім снезе, чым Грушэўскаму, які нёс на спіне вялікі мяшок з таварам. У асноўным гэта былі скура і лікёр. Раман не любіў браць з сабой многа рэчаў, а тыя, якія абавязкова павінен быў перанесці ў Расію знаёмым і агентам, стараўся размясціць па кішэнях і пад адзеннем. Цяпер нёс пакладзеныя паміж двума свэтарамі 50 пар шаўковых панчохаў і два тузіны шалікаў, кішэні былі напханыя — апрача зброі і асабістых рэчаў — рознымі дробязямі, якія мелі малую вартасць у Польшчы, але дорага каштавалі ў Саветах.

Ноч была светлая, бо, хаця неба зацягвалі хмары, месяц быў у поўні, а снежная бель асвятляла мясцовасць.

Граніцу перайшлі без перашкод і апынуліся ў старым лесе, густа падшытым заснежанымі кустамі. Забава час ад часу спыняўся і прыслухоўваўся. Тады адчуваў за сабой частае і цяжкое дыханне Грушэўскага. Спачатку думаў, што гэта ад знервавання, але потым прыйшоў да высновы, што Грушэўскі дыхаў ад стомы, несучы вялікі груз, бо ягоны мяшок важыў больш за 30 кілаграмаў.

— Навошта ўзяў столькі тавару? — спытаў Забава ў Грушэўскага перад тым, як вырушыць у дарогу.

— Хачу зарабіць. Маці мая захварэла, таму многа расходаў.

Забава хацеў дапамагчы яму несці носку, але Грушэўскі не згадзіўся. Падчас аднаго адпачынку сказаў, маючы на ўвазе працу разведчыка:

— Я б даўно пакінуў гэта. Сілы ўжо не маю. Згарэў... Але маці!.. Ці ведаеш, што я таксама, як Пятроў, хворы на сухоты...

— Цяжка паверыць. Выглядаеш добра.

— Так. Рэнтген паказаў... Я асабіста здзівіўся, што маю кароткае дыханне, хутка стамляюся і кашляю... Выглядаю добра, але машына сапсаваная... Гэта чорныя ночы, вятры і маразы з'елі мяне. Вада высмактала. Бо найгоршае — гэта пераправы праз вадку. Колькі ж разоў трэба было пераплаваць рэкі зімой, вясной і восенню.

Забава пасля 10 кіламетраў дарогі амаль сілком забраў у калегі носку і нёс яе далей. Дарога была цяжкая, бо снегу ў гэтым годзе выпала многа, таму, ідучы па бездаражы, не раз мусілі брысці, забурыўшыся па пояс у мяккі скрыпучы снег. Час ад часу пераадольвалі гурбы, у якіх знікалі, як у вадзе. Раман рабіў выгляд, што яму лёгка несці носку, бо не хацеў, каб Грушэўскі выбіваўся з сіл, несучы гэты цяжар... Бачыў ягоны твар, заліты кроплямі поту, і яму было шкада сябра.

Да світання ледзве здолелі дайсці да меліны Грушэўскага, якая была ў вельмі небяспечным месцы — паблізу тракту. Па чарзе дзяжурачы, спалі да вечара... Павячэралі, выпілі па шклянцы гарэлкі і падаліся ў далейшае падарожжа.

Дарога, увогуле дрэнная, цяпер была лепшай, чым раней, бо не трэба было пераадольваць снежныя сумёты. Забава зноў ішоў першым, а Грушэўскі з носкай за плячыма ззаду. Былі ў дарозе больш за дзве гадзіны і знаходзіліся ў васьмі кіламетрах ад Мінска, калі Забава заўважыў сані, якія ехалі да іх. На ўсялякі выпадак ён сунуў руку ў кішэню і ўзвёў курок нагана. На гэты раз узяў з сабой толькі адзін рэвальвер і адну гранату, бо сяржант з батальёна, у якога ў мінулы раз пакінуў парабелум разам з запаснымі магазінамі, па службе выехаў на некалькі дзён і яшчэ не вярнуўся. Яму не прыйшло ў галаву пакінуць некаму пісталет, каб уручыць яго Раману.

Сані былі бачныя здалёк, бо вечар, хаця і імглісты, быў досыць светлы. Перад гэтым калегі мінулі некалькіх прахожых і некалькі разоў спаткалі сані, якія праязджалі міма, але ніхто не зачапіў іх. Можа, на гэта паўплывала тая акалічнасць, што Грушэўскі быў апрануты па-вайсковаму, толькі без пагонаў. Сані міналі іх... Да іх пільна прыглядаліся двое мужчын, якія ехалі ў іх. Кіраваў санямі нейкі хлопец, які месціўся наперадзе. Ехалі яны павольна.

Калі сані мінулі іх і аддаліся на некалькі крокаў, адзін з ездакоў крыкнуў:

— Пачакайце!

Забава і Грушэўскі спыніліся. Хлопец затрымаў каня.

— А куды гэта вы лезеце? Га? — п'яным нахабным голасам звярнуўся да іх той самы мужчына.

— На вярбе слівы абіраць! — адрэзаў ім такім жа тонам Забава.

— Што-о?

— Тое, што чуеш, — дадаў Грушэўскі.

Незнаёмыя выскачылі з саней і падбеглі да іх.

— А пакажыце дакументы!.. Што за яны?.. Зараз жа!..

— Спачатку вы пакажыце! Цікава, ці маеце права пра дакумены пытацца?

Адзін з іх дастаў з-пад бекешы з бакавой кішэні пінжак кашалёк і выняў кавалачак паперы.

— Нате, — сказаў, — мы — супрацоўнікі Заславльскага асобага отдела!

— Я не кот, — сказаў Раман, — уначы не бачу.

— Пасвяці запалкай, — сказаў другі агент.

Забава вагаўся: страляць ці не. Аказія была добрая, але яму не хацелася ўскладняць далейшую дарогу і нарывацца на аблаву, тым больш, што да Мінска было блізка, да лесу досыць далёка, а Грушэўскі меў вельмі цяжкую носку.

Праз хвіліну бліснула запалка і пры яе святле Раман убачыў унізе бланка пячатку «асобага отдела».

— А што да вашага дакумента? Дакумент можа быць фальшывым! — сказаў Забава.

— Прад'явіце вашы пасведчанні, — дыхаючы алкагольным пахам, верашчаў агент у бекешы.

Другі дадаў:

— А як не, то пойдзем у Яркава. Там абшукаем вас!

Забава выняў з кішэні пасведчанне, выдадзенае вал-выканкамам, і здалёк паказаў яго.

— Можаче прачытаць, — сказаў, — але ў рукі не дам, бо чэрці вас ведаюць з вашымі дакументамі...

— Не трэба ніякіх дакументаў! — крычаў агент у бекешы і вялікай футранай «папасе» на галаве. — Хадзем на пост у Яркава. Там пагаворым! Ubачым, што гэта за птушкі!

— Ubачым, убачым! — сказаў Грушэўскі, міргаючы Раману. — Хадзем хутчэй, бо шкада часу!

Забава імгненна зразумеў ягоную задумку.

Яны з Грушэўскім пабрылі за санямі, якімі кіраваў хлопец. Грушэўскі час ад часу паварочваўся да агентаў, якія ішлі побач, і лаяўся:

— Гэта свінства, псякрэў! Па дарозе прайсці не даюць! Я вам гэтага не дарую! Я — былы марак чарнаморскага флоту! Заслужаны для рэвалюцыі грамадзянін...

У пэўны момант Грушэўскі скінуў носку са спіны на сани.

«Няхай Грушэўскі здыме рукавіцы», — думаў Забава, які ведаў, што ў калегі ёсць браўнінг малога калібру, але ў тоўстых ваўняных рукавіцах увогуле страляць нязручна — тым больш з пісталета малога калібру.

— Глядзіце! — пагражаў адзін з агентаў. — Крок у крок і куля ў лоб!

— Так, мы з вамі гуляць не будзем! — рычэў другі.

Забава паказаў кіўком галавы Грушэўскаму на лес, які быў недалёка адсюль. Грушэўскі таксама кіўнуў. Рукі яго былі ўжо без рукавіц... Раман ішоў непасрэдна за санямі, злева ад аднаго агента.

Ідучы ў такім парадку, яны наблізіліся да вялікага ўзгорка. Дарога ішла ўніз, а потым стромка ўгору. Там былі жылыя будынкi і блішчэлі агні ў вокнах дамоў. Там знаходзіўся «заградительный отряд», куды агенты «особого отдела» іх вялі. Гэтая вёска называлася Яркава.

Раман азірнуўся, і менавіта ў гэты момант пачуўся голас Грушэўскага:

— Рукі ўгору!

Пачуўся стрэл, і зноў раздалася каманда:

— Рукі ўгору!

Грушэўскі пакаваў куля за куляй у грудзі нерухамага ад страху агента, які стаяў з растапыранымі пальцамі і ад страху не мог падняць рукі ўгору.

Калі прагучаў першы стрэл, Забава заўважыў, што агент, які ішоў збоку ад яго, усунуў руку ў кішэню, тады Раман, не губляючы ні хвіліны часу, стрэліў яму ў галаву з нагана. Агент асунуўся на дарогу і папоўз на кукішках па снезе. Раман стрэліў у яго яшчэ раз, і агент пакаціўся з тракту па адхоне дарогі ў поле. Раман думаў, што першы стрэл быў смяротным і што агент бег, страчваючы апошнія сілы і прытомнасць.

Грушэўскі выстраліў у агента, які стаяў перад ім, восем разоў, але той працягваў стаяць з раскінутымі рукамі. Дзіўна, што дагэтуль не ўпаў. Пэўна, ён быў тоўста апрануты ў далёкую дарогу і кулі браўнінга не прашывалі цела. Раман збоку стрэліў у яго з нагана, і агент рухнуў на дарогу.

Усё гэта адбылося за некалькі секунд.

Калі пачуліся першыя стрэлы, мужык, спалоханы, ударыў каня пугай і лейцамі, і сані паімчалі ўніз па вялікім крутым схіле дарогі і павезлі носку Грушэўскага.

Здалёк, адтуль, дзе на супрацьлеглай гары размяшчаўся «заградительный отряд», чуліся людскія крыкі і іржанне коней. Хтосьці гучна свістаў на пальцах. Агент, у якога страляў Забава, упаў у некалькіх кроках ад дарогі і страляў з рэвальвера ўверх, падаючы сігнал.

Забава і Грушэўскі паспешліва ўзбеглі на ўзгорак і праз палі, якія блішчэлі снежнай беллю, пайшлі ў напрамку лесу, усё больш паскараючы крок. Кожная секунда была дарагая, бо ў адкрытым полі лёгка было іх высачыць па слядах, пакінутых на снезе.

Неўзабаве яны ўвайшлі ў лес, які быў вельмі вузкі, і праз некалькі дзясяткаў крокаў, прайшоўшы паміж рэдкіх дрэў, зноў апынуліся ў адкрытым полі.

Забава ішоў першы. У руцэ трымаў кампас. Ён веў спатку на поўнач. Праз нейкі час зноў увайшлі ў нейкі ля-

сок. Тут трохі адпачылі. Раман выкінуў з нагана гільзы і зарадзіў яго новымі патронамі. Грушэўскі не меў ніводнага патрона ў пісталеце. Забава даў яму гранату.

— Пойдзем у Польшчу ці ў разведку? — спытаў Грушэўскі.

— Я павінен выканаць работу, — сказаў Раман.

— Не маю з чым. Нават на білеты не маю. Увесь тавар прапаў.

— Магу даць табе палову сваіх грошай і тавару, — сказаў Забава. — Табе хопіць. Пасля вяртання аддасі... Напішаш рапарт...

— Добра, — згадзіўся Грушэўскі, якому шкада было страчанага часу і сілы на выхад з Польшчы.

Яны пайшлі далей.

Раман яшчэ некалькі разоў змяніў кірунак — заблытаў сляды. Потым абыходным шляхам накіраваўся ў горад. У Мінск увайшлі на досвітку. Забава даў калегу палову ўзятага з Польшчы тавару і грошай. Яны паціснулі адзін аднаму рукі. Развіталіся, каб ніколі больш не сустрэцца.

Дзённік шпіёна

Мінск, 19 студзеня 1923 г.

Пасля прыезду ў Мінск я адразу пайшоў да Брагіных. Да пані Ядвігі намерваўся зайсці вечарам. Дзверы адчыніла Юлька, вельмі жыва выказваючы радасць з прычыны майго прыходу. Яна адчыніла мой пакой, у якім я застаў усё ва ўзорным парадку і чысціні. Я папрасіў Юльку абудзіць мяне а першай гадзіне і лёг спаць пасля вельмі цяжкай дарогі.

— Уставайце, першая!

Юлька паказала мне гадзіннік, які я ёй даў, каб магла ў час прабудзіць мяне. Яна ўжо заварыла гарбату і купіла папярос.

Апранаўся я паспешліва. Дзяўчына была ў пакоі. Я ўвогуле не саромеўся яе, можа, таму, што не лічыў яе дарослай асобай. У нейкі момант я звярнуў увагу, што Юлька выглядае трохі інакш, чым звычайна. Я больш ўважліва прыгледзеўся да яе. На носе, шчоках, каля вуснаў і вачэй былі сляды няўмела нанесенай пудры. Вусначкі былі падфарбаваны ў аранжавы колер. Я правёў вільготным ручніком па яе твары, выціраючы з яго пудру.

— Навошта ты «апранула» твар?

— Гэта пудра... Так прыгажэй...

— Прыгажэй?

— Ну, так... Гэтая Лізка заўсёды падмаляваная і таму падабаецца вам.

— І ты хочаш мне падабацца?

— Хачу. А пра Лізку яшчэ штосьці раскажу. Пазней... Піце гарбату...

Калі я выпіў гарбату, Юлька падышла і села мне на калені. Руку закінула мне на шыю. Глядзела на мяне залётна, са спакусай.

— О, дык ты гэтакая! — сказаў я здзіўлена, але не адштурхнуў яе. — Што раскажаш мне пра Лізку?

— Пазней.

— Калі «пазней»?

— Трохі пазней...

Я пацалаваў яе ў шыю. Яна неспадзявана сказала:

— Не трэба цалаваць, гэта... негігіенічна.

— Што негігіенічна?

— Ну, так. Скура брудная. На скуры збіраецца пот і тлушч, асядае пыл, бруд прыліпае... Пад мікраскопам...

Гэта развесяліла мяне.

— Рацыя, рацыя! Але ж хто цябе так выдрэсіраваў: пад мікраскопам?!

Яна таксама смяялася. А калі я зноў пачаў яе цалаваць, сказала:

— Зараз... Зачыню дзверы.

Я адчуваў сябе трохі сарамліва, але Юлька, нягледзячы на малады ўзрост, была вельмі дасведчанай жанчынай.

Пазней я спытаўся ў яе:

— Што ж скажаш мне пра Лізавету Паўлаўну?

Яна зморшчыла носік.

— Пра тую... Лізку? Яна вас не кахае...

— Адкуль ведаеш пра гэта?

— Нядаўна я была ў Брагіных. Працавала на кухні. Лізка, Сонька і іх маці былі ў сталовым пакоі. Дзверы былі адчынены. Сонька казала Лізцы: «Навошта ты Раману дурыш галаву? Ён не для цябе! Маеш Азімава і трымайся яго!» А тая адказала: «А ты што... зайздросціш? Быў ён у цябе нарачоным, то трэба было чакаць. Цяпер, мусіць, на каханка для сябе рыхтуеш яго?» А Сонька на гэта: «Ты свіння!» — і выйшла, грукнуўшы дзвярыма. «Ад свінні чую», — сказала ёй Лізка.

Тады маці (гэта была ейная «шпілька» разам з Сонькай) супраць Лізкі сказала: «Ты многа не скачы, Раману галавы не задурвай і сама пра яго не думай! Павінна выйсці за Азімава. Гэта чалавек на пасадзе, сур'ёзны, з будучым! А Раман — што? Добры хлопец, але... голы... Ён не для цябе!» Тады Лізка сказала: «Я ўвогуле не кахаю Рамана, а фліртаваць мне з ім можна. Калі будзеце мне надакучваць, даю слова, што зраблю такую гэцу, што гэты ваш Азімаў і нагою сюды не ступіць. Пайду з першым лепшым хлопцам у ЗАГС і за тры лімоны* шлюб вазьму. Тады адчэпіцеся ад мяне», — устала і выйшла ў другія дзверы ў кухню, дзе была я.

Я вельмі ўдзячны Юльцы за гэтую навіну. Гэта дае мне арыентацыю, як у будучым урэгуляваць адносіны з сям'ёй Брагіных. Сёння не пайду да іх. Вечарам паеду ў Бабруйск. Я сказаў Юльцы, каб нікому, нават маці, не казала, што я быў у іх і што вярнуся праз некалькі дзён. Маю ў ёй цалкам верную мне сяброўку. Але не зусім бяспечную. Сёння яна спыталася, чаму так часта я прыезджаю ў Мінск, калі працую ў Бабруйску. Я адказаў, што прыезджаю па службовых справах.

— Ага! Я ведаю, — жвава сказала яна. — Вы «сексот».

Я не пярэчыў ёй.

* Лімоны (жарг.) — мільёны.

Мінск, 26 студзеня 1923 г.

Учора я вярнуўся ў Мінск. Адразу пайшоў да Жарскай. Дома застаў толькі Юлька. Папіў гарбаты і лёг спаць. Праз хвіліну прыйшла Юлька. Слізганула пад коўдру. Нават часткова яна не падабаецца так, як Лізка або нават Магда. Тыя — кабеты ў кожным руху, поглядзе, а гэта — шчуплы вёрткі хлопец. І нагадвае хлопца нават рухамі і мовай. Яна зусім без сораму — як жывёліна, і я адчуў, што яна зусім халодная, але робіць выгляд, што палае, каб спадабацца. Абыякава песцячы яе, я думаў пра Лізку і, уяўляючы яе на месцы Юлькі, адчуваў прыліў крыві, якая біла ў твар.

Вечарам я пайшоў да пані Ядвігі. Яна вельмі ўзрадавалася майму прыходу, паколькі дагэтуль не ведала, ці шчасліва мы перайшлі граніцу. Я ўсё падрабязна раскажаў ёй. Яна ўздыхнула з палёгкай.

— Нарэшце буду мець спакой. Я так баялася за Караля! Ён усіх нас замучаў сваім страхам. Я не ўяўляла, што мужчына можа так баяцца. Мы праз яго таксама трэсліся ад страху.

Пры пасрэдніцтве пані Ядвігі я атрымаў пэўную інфармацыю ад гэпэўшніка. Яе досыць многа, толькі пра Пятрова нічога не вядома. У часопісах «Молот» і «Красная Звезда» таксама не было згадкі пра яго, хаця гэтыя часопісы найбольш распаўсюджаныя ў заходняй частцы Савецкай Беларусі і звычайна падрабязна апісваюць падобныя справы, натуральна, калі ўлады даюць на гэта дазвол.

Вечарам я пайшоў да Брагіных. Яны сустрэлі мяне вельмі холадна. Толькі Кобзаў і сам Брагін паводзілі сябе як даўней. Панавала нудная атмасфера.

— Ці пан будзе ў Мінску ў дзень майго нараджэння? — спытала Ліза.

(Дзень яе нараджэння прыпадае на 11 лютага).

— Пастараюся прыехаць.

Хутка я развітаўся з імі. Калі выходзіў з дома, Ліза затрымала мяне ў сенцах.

— Прыйдзі, пан, абавязкова, — сказала яна. — Буду пану ўдзячна.

Яна паціснула мне руку і пабегла назад.

Назаўтра раніцою Жарская сказала мне:

— Ці ведае пан, што ў нас здарылася на Хрышчэнне?

— Не ведаю.

— Бязбожнікі зрабілі антырэлігійную дэманстрацыю.

Выехалі ў горад на двух машынах. Адна — пекла з шатанам, з д'яблам і грэшнікамі, другая — рай з Богам, анёламі і святымі абодвух палоў... Усё вельмі агіднае і мязотнае, груба высмейвала рэлігію. І вось у адной з машын загарэўся бензін. Удзельнікі дэманстрацыі атрымалі жудасныя апёкі. Што пан на гэта?

— Выпадкова, — усунулася Юлька.

— Ідзі прэч, смаркатая! Яна заўсёды ўсуне свой нос туды, куды яе не просяць. Што цяпер за дзеці!

— Гэта ўжо дарослая паненка! — сказаў я ў абарону Юлькі.

— «Дарослая паненка»? Я, калі мела 15 гадоў, без дазволу бацькоў рот не магла адкрыць у іх прысутнасці. А гэта хоча мяне навучыць. Мараль чытае! Забабоны высоўвае!

Надыходзіць вечар. Трэба выбірацца ў дарогу за граніцу.

Хвіліну таму я бачыў, як Лізка з кошыкам у руцэ ў лёгкай хатняй сукенцы пераходзіла падворак у склеп на другім канцы. Стройная, добра развітая, яна ішла лёгка, зграбна, нібы танцавала... У яе доўгія ногі, і гэта дадае асаблівы шарм усёй фігуры... Усё ў ёй гарманічнае, усё прыцягвае позірк, вабіць, зачароўвае, спакушае... Усё складаецца ў прыгожую постаць жанчыны.

Баранавічы, 5 лютага 1923 г.

Мінуў тыдзень са дня майго вяртання з-за граніцы. Я вельмі сумны. Выведаў, што ні Пятроў, ні Грушэўскі не вярнуліся. Пасля прыезду ў прадстаўніцтва стала вядома, што папалася ўся арганізацыя, і ў тым ліку яны. Гэта быў цяжкі ўдар для мяне. Шкада калег, якія загінулі не па ўласнай віне, а ў выніку агіднай здрады. Не буду пра гэта пісаць... Няма нічога горшага за здраду. Страшэнны гэты пацалунак Юды!

Я рыхтуюся да дня нараджэння Лізкі. Яе маці сказала, што я галадранец, што яна павінна выйсці замуж за Азімава — чалавека на пасадзе і з будучыняй. Тым часам я наўмысна знайду ёй такія падарункі, якіх усе разам не змогуць зрабіць. Няхай думаюць пра гэта, што хочуць. Няхай ламаюць галаву, адкуль я ўсё гэта ўзяў.

Ракаў, 9 лютага 1923 г.

Сёння я прыехаў у Ракаў. Мяне не прымушалі да выезду на работу. Нават утрымлівалі, раілі адпачыць (ашчаджаюць пасля страты чатырох найлепшых важных агентаў). Але я катэгарычна пажадаў, каб мяне выслалі ў разведку. Сказаў, што маю дамоўленае на 11 лютага спатканне з адным вельмі сур'ёзным канфідэнтам і што не хачу падвесці.

П'ю многа. Нават адзін п'ю. Усё мне здаецца бледным, малаважным, нявартым. Не магу змірыцца са стратай Пятрова і Грушэўскага. Я мала ведаў гэтых калег, але шкада мне іх невыносна. Калі б мог коштам нават уласнага жыцця дапамагчы ім, то ніколькі не вагаўся б.

Калі падумаць, то не варта жыць. Нуда, смутак, шэрасць... Вакол не людзі, а людзішкі — практычныя, палахлівыя, якія зубамі і кіпцюрамі трымаюцца за марныя кавалкі быту, гатовыя за яго кожнаму перагрызці горла. Прыземленыя мяшчанскія словы, пачуцці, дзеянні... Нічога вялікага, узнёслага, хаця б нават і са злосцю. У цёплай вадзе сядзім, жывём, цёплую вадку сёрбаем, пра цёплую вадку марым, пра яе паўсюль гаворым...

Навошта так моцна імкнуся да пошукаў калі не кахання, то хаця б сімпатыі Лізкі?.. Можа, яна такая самая мяшчанская гусь, як і многія іншыя. І што з таго, калі я яе забуду? Што ёсць гэтая «здабыча»? Да чаго прывядзе? Да простага, неэстэтычнага, нават камічнага валодання жанчынай.

ГЛАВА 8

Дзень нараджэння Лізкі

Дом Брагіных быў ярка асветлены. З сярэдзіны праз адчыненыя для вентыляцыі люфцікі* пранікалі на вуліцу гукі піяніна. Але не гарманіравалі гэтыя вясёлыя тоны, як і асветленыя вокны, з агульным панурым фонам вуліцы і горада. Дзень нараджэння Лізкі адзначалі (як на савецкія ўмовы і галечу, якая панавала ў краіне) шыкоўна. Запрасілі многа гасцей, пераважна моладзь. Малое памяшканне напоўнілася смехам, шумам размоў, музыкай, вясёлымі людзьмі. Толькі касцюмы гасцей не адпавядалі гэткай урачыстасці. Яны былі старамодныя, пераважна зношаныя, але вялікімі намаганнямі адноўленыя, зацыраваныя і пафарбаваныя. На паненках можна было ўбачыць палатняныя туфлікі з падэшвамі з вяровак. Але прага жыцця і асалоды, якую ўзбуджала рэдкая аказія да забавы, зацірала ўсё, ствараючы агульны вясёлы настрой.

У распараджэнне моладзі быў аддадзены сталовы пакой, з якога вынеслі лішнюю мэблю і буфет. Тут, у дальнім куце, ля печы, цётка Лізкі ў сукенцы шакаладнага колеру, якая пахла нафталінам і мятай (сукенка, напэўна, старэйшая за сваю ўладальніцу, якая была вельмі старая і падобная да муміі), грала на піяніна. Яна звесіла гачкаваты, як дзюба папугая, нос над вялікай драўлянай скрыняй і стукала касцістымі пальцамі ў жоўтыя ад старасці зубы разладжанага, прастуджанага інструмента, які — у адказ на знявагу — енчыў, гыркаў, кашляў, выў, рычэў і скрыгатаў. Але моладзь была непатрабавальная і задавальнялася не столькі мелодыяй танца, колькі тактам удараў аб клавішы.

У распараджэнне паненак у якасці туалетнага і гульнівага пакоя была аддадзена спальня Кобзава. Больш самавітых асобаў размясцілі ў спальні Брагіных, з якой вынеслі ложка, шафы і камоды і ператворылі ў нешта сярэдняе паміж салонам і сталовым пакоем. Там сядзелі бацькі Лізкі, Соф'я, Кобзаў, Азімаў і некалькі блізкіх сваякоў

* Люфцік (польск.) — фортачка.

Брагіных. Ліза знаходзілася пераважна ў пакоі для моладзі. Яна апантана любіла танцаваць. Апанута яна была лепей за ўсіх. Мела новую, добра пашытую сукенку сіняга колеру з крэмавым адкладным каўняром і манжэтамі. У цёмнай сукенцы яна здавалася маладзейшай і больш стройнай. Валасы яе былі завязаны ў велізарны вузел ззаду галавы. Яна была каралевай вечара. У маладых яна ўзбуджала захапленне і пакланенне, а сярод дзяўчат — прызнанне сваёй прыгажосці і... зайздрасць.

Раман прыбыў у Мінск 10 лютага. Пераначаваў у пані Жарскай, а ў дзевяць гадзін раніцы, бачачы, што ў доме ўсе ўсталі, выслаў Юльку ў разведку да Брагіных, каб яна паглядзела, хто ў іх ёсць і што яны робяць. Хутка Юлька вярнулася і паведаміла, што ўсе, апрача Кобзава, які пайшоў на працу, дома і цяпер п'юць гарбату.

Забава пайшоў да Брагіных, беручы з сабой вялікую пасылку, закручаную зверху ў тоўстую паперу. Калі ён увайшоў у хату, то прывітаўся з усімі і сказаў Лізцы:

— Я абавязкова хацеў першым павіншаваць імянінніцу, і здаецца мне, што я, апрача сям'і, першы.

— Канешне, канешне... пан першы! — весела сказала Лізка, адорваючы яго чароўнай усмешкай.

Раман сказаў:

— Прашу прыняць замест кветак, якіх пакуль што няма, гэты падарунак, які з'яўляецца выказваннем маёй шчырай да пані прыязні.

Ён паклаў пасылку на столік пад акном. Яго запрасілі на гарбату. Неўзабаве ён развітаўся з імі, патлумачыўшы гэта тым, што яму трэба ісці ў горад, каб купіць тэхнічныя кніжкі. Ён быў запрошаны на вечар.

Пасля таго, як ён выйшаў, Лізка забрала пасылку ў свой пакой і пачала яе распакоўваць. Да яе далучылася Соф'я, а потым і маці. Лізка выняла са скрыначкі гаржэтку са скуру блакітнай лісы.

— Якое прыгожае футрачка!.. Гэта ліса? — спытала Лізка.

— Так... Блакітная ліса... — сказала маці. — Гэта вельмі дарагая рэч!

Прыйшоў Брагін і таксама абгледзеў лісу.

— Рэдкая рэч! Амаратарская! — сказаў ён з павагай. — Та- кія гаржэткі насілі да вайны найлепшыя акторкі. Што там далей?

Ліза адкрыла маленькую скрыначку.

— О!.. — выгукнула яна ў захапленні, убачыўшы прыго- жыя завушнічкі.

Брагін з жонкай уважліва разгледзелі іх.

— І гэта дарагая рэч!.. Бач ты яго! Хто б мог падумаць?!

Лізка выняла з прыгожай скрыначкі вялікі флакон пар- фумы. Маці ўзяла яго ў рукі.

— Сапраўдны Хубіган*! Выдатная і вельмі дарагая пар- фума, — сказала яна праз хвіліну.

Потым Лізка выняла са скрынкі прадаўгаватую кардон- ную скрыначку, у якой быў тузін шаўковых панчоў з фран- цузскімі этыкеткамі, а пад ім чатыры бутэлькі каньяку.

— Гэта ўжо ён пра мяне падумаў! — сказаў Брагін, беру- чы ў рукі пляшку. — «Мартэль»! Аж не верыцца вачам! Колькі ж гэта цяпер каштуе?!

Доўга ішлі размовы пра сённяшнія падарункі Забавы.

— Я падазраю, што ён увогуле не працуе тэлеграфным тэхнікам у Бабруйску, — сказала Соф'я.

— А кім? — спытаў Брагін.

— Можа, фальшываманетчык? Альбо... альбо, можа, службыць у ГПУ альбо ў «пагранатрадзе»?

— Усё можа быць, — сказаў Брагін. — Але што нам да гэтага? Кажа: тэхнік, то няхай будзе тэхнік. Галоўнае, што чалавек прыстойны! Столькі гадоў ведаем яго... Сорамна абмаўляць!

— Я не абмаўляю, толькі выказваю меркаванне, — ска- зала Соф'я.

Доўга яшчэ Раман і ягоныя падарункі былі тэмай для размоў у сям'і Брагіных. Выраслі не гаварыць пра яго прэзенты сваякам і знаёмым.

— Нават Ваню (мужу Соф'і — Кобзаву) нічога не кажы- це, — вырашыў Брагін.

* Houbigant (фр.) — славетная ў Францыі фірма па вытворчасці парфумы.

Вечарам Раман пэўны час сядзеў са старэйшымі, а потым выйшаў у суседні пакой, дзе весела забаўлялася моладзь. Доўга прыглядаўся да Лізкі, якая танцавала з кузэнам Паўлам. Потым ён незаўважна выйшаў і пайшоў да пані Жарскай у свой пакой. Там адкаркаваў пляшку каньяку і проста з бутэлькі выжлукціў некалькі вялікіх глыткоў. Закурыў папяросу, крыху пасядзеў і зноў выпіў.

Вярнуўся ў залу. Моладзь танцавала польку. Лізка таксама танцавала. Ён некалькі разоў злавіў на сабе залётныя позіркі дзяўчыны. Калі «шакаладная цётка» крыху пазней зайграла нейкі дагістарычны вальс, Забава запрасіў Лізку на танец. Ён забыўся пра ўсё. Лёгка віраваў па зале, абдымаючы гнуткае моцнае цела дзяўчыны. Адчуваў водар яе валасоў і лёгкі пах поту, які яго ўзбуджаў. Яго захаплялі ейныя прыгожыя вочы, вабілі пунсовыя вусны.

— Хораша, Ліза, — сказаў ён ціха.

— Што? — спытала яна шэптам.

— Добра пані танчыць і добра выглядае!.. Цудоўна! — сказаў ён з захапленнем.

Яна з удзячнасцю ўсміхнулася яму. Танцаваць скончылі тады, калі «шакаладная цётка», зусім стомленая, перастала барабаніць па клавішах.

У пакоі старэйшых гулялі ў карты. Моладзь у час перапынку, даючы адпачыць «шакаладнай цётцы», забаўлялася гульнёй у фанты. Пачала іх выкупліваць. Лізцы выпала быць «спавядальнікам». Яна пайшла ў пусты пакой і, сядзячы ў крэсле паблізу дзвярэй, «спавядала» ўваходзячых. Смяялася з камічнай сур'ёзнасцю, слухаючы пра дурненькія правілы, і адпускала грахі або назначала пакаянне.

Увайшоў Раман, стаў перад ёй. Яна ніколі не выглядала так прыгожа, як цяпер, у гэтым таямнічым паўзмроку.

— Якія маеце грахі? — спытала прыглушаным голасам дзяўчына.

— Кахаю адну дзяўчыну...

— Гэта не грэх.

— Кахаю яе больш за жыццё! Розум праз яе страціў!

Ліза маўчала.

— Для яе я гатовы на ўсё і ўсяго сябе прысвяціць ёй!

Яна не адказвала. Раман узяў яе за руку.

— У гэтым трэба прызнацца ёй, а не мне, — сказала яна ціха, амаль шэптам.

— Баюся.

— Трэба быць смелым, баязлівасць — гэта грэх.

— Мае пані рацыю.

Раман узяў у рукі ейную галаву і пацалаваў у вусны. Яна не супраціўлялася. Праз хвіліну сказала:

— Няхай пан выйдзе, бо... мне няёмка...

Ён паслухмяна выйшаў.

Неўзабаве ў залу ўнеслі вялікі стол і запрасілі моладзь на забаву. Потым зноў танцавалі. А дзясятай гадзіне моладзь пачала разыходзіцца. Засталіся толькі Брагіны, Забава, Азімаў, Кобзаў, нейкі стары — блізкі сваяк Брагінай, які пастаянна паціраў рукі і ціха, амаль бязгучна, смяўся, нібы чамусьці радуючыся, і «шакаладная цётка», якая нядаўна гвалтавала піяніна, а цяпер з пачуццём добра выкананай артыстычнай місіі сядзела з горда паднятай галавой. Свабодны ад моладзі сталовы пакой прывялі ў нармальны стан і падрыхтавалі стол да вячэры.

Скончылі гульню ў прэферанс, у якой Раман, належачы да маладзёжнага таварыства, удзелу не браў. Азімаў прайграў. Забава сядзеў насупраць, злева — Соф'я, а справа — стары, які ўвесь час смяўся. Нягледзячы на сваю «тактыку», прайграў некалькі разоў, бо хацеў здзівіць прысутных і зайграў па-напалеонаўску. Ён быў раздражнёны гэтым, хаця і рабіў абыякавую і велічную міну.

Падчас вячэры выпала так, што Лізку пасадзілі побач з Азімавым, Забава сядзеў насупраць, злева ад яго — Соф'я, справа — стары рагатун. Азімаў забаўляў Лізку «сур'ёзнай размовай» і рабіў такую міну, нібы зазначаў: «Бачыш, як дагаджаю табе! Я — такая асоба!.. Ты павінна гэта зразу мець і ацаніць!»

На стале, апрача розных закусак, стаяў вялікі графін вішнёўкі. Трэба ведаць, што алкаголь як атруту і буржуазны сродак адурманьвання, выкарыстання і ўсыплення

чуйнасці пралетарыяту яшчэ афіцыйна не ўвялі. Была і пляшка каньяку, якая рэзка кідалася ў вочы капіталістычнай раскошай. Брагін растлумачыў прысутнасць «контрэвалюцыйных» напояў на сталі:

— Мы тут у сваёй каляіне... Можна сказаць, у сям'і. Таму хачу — паводле традыцыі, якую мы, людзі старой загартоўкі, як-ніяк шануем, — выпіць за здароўе маёй дачушкі. Хаця алкаголь — гэта, таго... буржуазная выдумка і злосная, можна сказаць, схільнасць, — тут Брагін замаўчаў, глынуў сліну і акінуў прысутных поглядам, — але ў выключных выпадках і маючы на ўвазе гэтую мудрую «максіму», якую выказаў Магамет, што не тое, што ў вусны ўваходзіць, псеу чалавека, а цалкам наадварот, і таму падобнае гэта... таго... Увогуле, няхай жыве шчасліва многа гадоў у добрым здароўі мая дачушка!

Тост падтрымалі ўсе. Нават Кобзаў і Азімаў, камуністы, якія з вялікім спазненнем, нібы неахвотна, глынулі пяцідзесяціпрацэнтнага вішнячку. Пілі ахвотна і без какецтва Брагін, Забава і стары рагатун.

Забава, які падчас танцаў выходзіў два разы «палепшыць гумор», цяпер ужо быў добра падпіты. Яму было весела, хацелася смяяцца, а адначасова апанаваў яго ў адносінах да прысутных іранічны, кручкваты настрой. Ён глядзеў на Азімава, які сядзеў побач з Лізкай, і думаў: «Ты атрымаеш Лізку за жонку і толькі пасля шлюбу. А я... калі захачу... Ты будзеш для яе зручным халатам, а я каханкам...»

Азімаў заўважыў упарты іранічны погляд Забавы, і на ягоным твары адбіліся агіда і нянавісць. У гэты момант Раман устаў з месца, беручы пляшку з каньяком (ужо другую), напоўніў кілішак, які стаяў перад Азімавым.

— Цяпер мы, — урачыста вымавіў Раман, — вып'ем за здароўе саленізонткі*. Мы так яе кахаем і цэнім за нязвычайна душэўныя якасці і... за многія іншыя, якія ўяўляюць бясспрэчныя вартасці ўніверсальна-інтэрнацыянальныя, што больш адданных сяброў няма напэўна!

* Саленізонтка (польск.) — віноўнік урачыстасці.

Усе замаўчалі. Толькі стары рагатун паціраў рукі, а «шакаладная цётка» выказала здзіўленне, звесіўшы ніжнюю губу і паказваючы зжоўклую штучную сківіцу. Забава выпіў кілішак каньяку. Наліў другі. Зноў выпіў і звярнуўся да Азімава:

— Чаму не п'еш? Не зычыш Лізавеце Паўлаўне добрага здароўя? А можа, баішся, каб хтосьці з прысутных не данёс, што паводзіш сябе як непартыйны, ужываючы алкаголь... га? Плюнь! Смела! Мы не здадзім цябе. Гэта толькі ў вас прынята шпіёнці і даносіць. Сярод «беспартыйных сцэрваў» гэтага няма!

— Я папрашу вас звяртацца да мяне інакш.

— Не разумею. Як па танальнасці (я трохі музыкальны), вы гневаецеся. Кіньце гэта. Гэта і ёсць буржуазныя капрызы. Хіба што хочаце сапсаваць усім настрой.

Азімаў пагардліва сапнуў і пачаў размаўляць з Кобзавым. Соф'я пацягнула Рамана за рукаў і какетліва пагразіла яму пальцам. Ліза зірнула на яго здзіўленымі вачамі і апусціла доўгія вейкі, якія кідалі цень на шчокі. Толькі стары рагатун працягваў паціраць рукі, Брагін жа закрактаў і са спачуваннем паглядаў на Забаву. Стары не любіў Азімава і прымаў яго толькі з практычных поглядаў, хочучы і другую дачку аддаць замуж за багатага чалавека, нават за камуніста.

Хутка настрой ва ўсіх прыўзняўся. Кобзаў распавядаў анекдоты, якія зусім не былі камічнымі, але з якіх сам першы гучна смяўся. Рабіў зусім неадпаведныя аналогіі. Каб пацвердзіць свае досціпы, часта процілеглыя па сэнсе, дадаваў дурныя афарызмы і прымаўкі. Часта пытаў: «Разумеете?» — нават калі распавядаў вельмі простыя рэчы.

— О... не, разумеете, — гаварыў ён, робячы сур'ёзныя вочы, — не кожная штука* і навука могуць быць карыснымі для чалавека. Буржуазны ўрад, разумеете, вучыць сваіх падуладных многім непатрэбным навукам, рамёствам і штукам. Увогуле, разумеете, уся буржуазная штука, літаратура,

* Штука (польск.) — мастацтва.

а нават музыка, лішнія і... шкодныя, бо не вядуць масы да самасвядомасці, бо з'яўляюцца для іх опіумам, разумееце, як і рэлігія! — ён кінуў позірк на слухачоў, якія сядзелі за сталом, даследуючы ўзровень увагі, яшчэ больш вылупіў вочы і працягнуў далей: — Дык вось, раскажу я вам на гэтую тэму, разумееце, адну гісторыю. Так... У адной, разумееце, усходняй буржуазнай, натуральна, краіне жыў кароль. Багаты кароль. Вёў бяздзейнае, дурное жыццё і, разумееце, шчодро плаціў розным штукарам і блаzenам. Пра гэта ведалі ва ўсім каралеўстве. Дык вось, адзін з ягоных падданных прысвяціў, разумееце, усё сваё жыццё, разумееце, вывучэнню новай цяжкой штукі, якую, разумееце, захоўваў у таямніцы ад усіх. Хацеў такім спосабам, разумееце, атрымаць ад свайго шчодрара ўладара шчодрую ўзнагароду...

Забава нудзіўся. Падчас гэтага расповеду глядзеў у вочы Кобзаву або падміргваў Лізцы. Паклаў руку ззаду на спінку крэсла, на якім сядзеў стары рагатун, побач з якім — на суседнім крэсле — уселася «шакаладная цётка». Раман штурхнуў яе пальцам у бок і схваў руку за падлакотнік. Тая, непрыйемна здзіўленая, паглядзела на старога рагатуна, які весела паціраў далоні, зіркаючы ў яе бок... «Шакаладная цётка» разам з крэслам адсунулася крыху далей ад яго, але ён працягваў бязгучна смяяцца... «Шакаладная цётка» гатова была выбухнуць. Яна падняла ўверх галаву і перажоўвала штучнай сківіцай зробленую ёй знявагу.

— І вось, разумееце, з гэтай мэтай, — цягнуў далей Кобзаў, — зрабіў у тоўстай дошцы дзірку, праз якую гарохавае зярнятка ледзьве праходзіла, і пачаў трэніравацца, каб трапіць гарохам у тую дзірку. Павялічваў, разумееце, паступова дыстанцыю, пакуль не затрымаўся на дваццаці кроках. Гэтае штукарства было цяжкае, бо ён паставіў мэту, разумееце, кожны раз беспамылкова трапляць у дзірку.

«Шакаладная цётка», якую Раман у гэту хвіліну зноў штурхнуў пальцам у бок, вылупіла вочы... Яна хацела штосьці сказаць. Пакруціла галавой у высокім каўняры

старамоднай сукенкі і ледзьве не згубіла штучную сківіцу. Ліза заўважыла манеўры Забавы і закусіла ніжнюю губу, стрымліваючы смех. А стары рагатун, не ведаючы пра буру, якая рыхтавалася справа ад яго, працягваў смяяцца і весела паціраць далоні, нібы па-змоўніцку зіркаючы на прысутных, чым увёў у яшчэ большы гнеў «шакаладную цётку».

— Пасля дваццаці, разумеце, гадоў безупынных трэніровак авалодаў гэтай штукай цалкам і падаўся ў каралеўскі двор. Кароль ласкава яго прыняў і спытаў, што ён зможа новага зрабіць. Той, разумеце, адрэзаў: «Змагу кожны раз кінуць з адлегласці дваццаці крокаў зярнятка гароху ў маленькую дзірачку, праз якую ледзьве зможа пралезці. Кароль можа асабіста праверыць гэтую дзірку».

У гэты момант «шакаладная цётка», якую Забава асабліва моцна ўдарыў пальцам пад рэбры, сарвалася з месца.

— Гэта свінства, пане! Хамства, пане! Апошні лабус, шэльма так паводзіць сябе! Я пачцівая ўдава і нічога падобнага не дазволю. Так!.. Свінства!.. Вось што! Я скончыла з адзнакай Смольны Інстытут і не дазволю ніякаму хаму такую брыдоту! Не! Не! Не!

Яна павярнулася на месцы і, высока падымаючы галаву, накіравалася да выхаду... Грукнула дзвярыма... У пярэднім пакоі хутка апранулася і выбегла з дома на вуліцу.

Усе былі здзіўлены. Найбольш абражаны быў Кобзаў, які думаў, што «шакаладная цётка» абурылася на яго.

— Не думаў, разумеце, — сказаў ён, — каб такое глупства магло яе абразіць! Дзіўлюся, разумеце, і не разумею! Гэта, напэўна, нешчаслівы выраз: дзірка. Гэта старая дзева, разумеце, таго... і ўвогуле... — зусім забытаўся ён і змоўк. Соф'я, незадаволеная, прашыла яго поглядам, як перуном, які ў будучым не абяцаў нічога добрага.

— Ты заўсёды якое-небудзь грубае свінства ўчыніш, — сказала яна, надзьмуваючы вусны.

— Але ж, дарагая мая...

— Не тлумач нічога, не апраўдвайся!

Ён змоўк.

У вачах Лізы паказаліся слёзы ад намагання, якое яна рабіла, каб стрымаць смех. Забава зусім спакойна напаўняў каньяком кілішак. А стары рагатун (які зусім не падазраваў, што гэта менавіта ён быў прадметам нападу «шакаладнай цёткі») паціраў рукі і заходзіўся дробненькім бязгучным смехам.

— Панове дазваляць закончыць мне гісторыйку з гаро-хам? — сказаў Кобзаў. — Бо, разумеце, тут няма ўжо такіх уразлівых асобаў, выхаваных у буржуазнай культуры...

— Просім, — басам працягнуў Забава, адказваючы за ўсіх.

— І вось, — распавядаў далей Кобзаў, — прынеслі, разу-мееце, дошку, у якой пасярэдзіне была тая... ну, шчыліна. Малая шчыліна. Прафесіянал, разумеце, адмераў двац-цаць крокаў, кінуў зярнятка гароху, і яно праяцела праз тую... тую шчыліну. Паўтарыў гэта з тым жа поспехам. Па жаданні караля, разумеце, задаваўся сваім майстэрствам некалькі дзясяткаў разоў, заўсёды трапляючы ў тую... у тую шчыліну. Так...

Ліза ўсміхнулася, слухаючы Кобзава. Забава моршчыў лоб, хмурыў бровы і ў душы смяяўся.

— І што вы думаеце, як кароль узнагародзіў штукара за гэта незвычайнае мастацтва?.. Як?.. — спытаў ён, аглядаючы ўсіх прысутных.

— Даў яму вялікі маёнтак, — сказаў Брагін.

— Пакінуў яго пры сваім двары забаўляць гасцей, — сказала Ліза.

— Не! — з трыумфам адказаў Кобзаў, падымаючы вялікі палец да столі і вылупліваючы вочы. — Не! — паўтарыў ён гучна. Потым зрабіў доўгую паўзу і здушаным, таямні-чым голасам выціснуў з сябе: — Сказаў даць яму гаршчок гароху!.. Так!.. Ха-ха-ха-ха! — і ён першым пачаў перабольшана гучна смяяцца, а потым, крыху супакоіўшыся, сказаў амаль ментарскім тонам: — Таксама буржуазныя мастацтва і навукі!.. Спадзяёмся на вялікую карысць ад іх, а зда-бываем... гаршчок гароху! — урачыста падагульніў Кобзаў.

Забава ўспомніў спальню Кобзава: дубовы, з разьбой ложка, прыгожыя туалеты, дарагі дыван — і іранічна ўсміхнуўся.

Праз пэўны час Кобзаў прынёс з ложка сына, які спаў. Прабудзіў яго і прымусіў соннае дзіця дэкламаваць модную ў той час бальшавіцкую песеньку. Яна была дзівосна панурай, енчыла, нібы была вырвана з грудзей палахлівых рабоў. Яна была адмаўленнем. У ёй не хапала сілы, агню, бунту.

Дзіўна гучала яна з вуснаў дзіцяці, якое ледзь умела гаварыць:

З навалай белых наёмных салдафонаў
Атрад камуністаў змагаўся.

Азімаў са штучным, падробленым запалам апладзіраваў малому артысту.

— Ка-му-ніст расце!.. Ухваляю, ухваляю... — узвышана сказаў ён.

Хутка прысутныя падзяліліся на дзве групы. Забава пачаў размову з Соф'яй і Брагіным, ловячы час ад часу на сабе позірк Лізы. Азімаў веў дыскусію на «асноўныя тэмы» з Кобзавым.

Забава чуў, як Кобзаў гаварыў:

— Я, таварыш, маю на конт гэтага іншую думку. Адхіленні ад сціслай дактрыны, прынамсі, не сведчаць аб непаслядоўнасці, а толькі аб уступках на карысць рэальнага жыцця і аб неабходнасці такіх адхіленняў для агульнага дабра.

Азімаў з запалам пярэчыў.

Праз некалькі хвілін Забава пачуў, як Азімаў, кідаючы позірк ва ўсе бакі і падкрэсліваючы выразы жэстыкуляцыяй, прамаўляў:

— Таварыш Уладзімір Ільіч сказаў: «Мудры не той, хто не робіць памылак (такіх людзей няма і быць не можа). Мудры той, хто робіць маленькія памылкі і ўмее хутка іх знаходзіць і выпраўляць».

«Хваліцца красамоўствам і эрудыцыяй», — думаў Забава, выпіваючы кілішак каньяку.

Праз нейкі час размова зноў стала агульнай. Азімаў, напэўна, хочучы пахваліцца вальнадумствам і развесяліць прысутных, пачаў распавядаць папулярны на той час у Саветах анекдот пра Біма і Бома, якія ў маскоўскім тэатры развешвалі па сценах на сцэне партрэты розных выбітных савецкіх дзеячаў. Калі не хапіла месца для двух партрэтаў, Бім спытаў Бома: «А гэтых дзе размесцім?» — на што Бом адказаў: «Леніна да сценкі, Троцкага павесіць».

Калі Азімаў сказаў апошняю фразу: «Леніна да сценкі, Троцкага павесіць», Забава ўстаў і, нахіляючыся да яго праз стол, востра спытаў:

— Пан партыйны?

— А што?

— Партыйны пан? — паўтарыў пытанне Забава.

— Та-ак! Я камуніст.

— Шкада! — сказаў з прыціскам Раман. — Шкада камуністычнай партыі, што мае такіх членаў! Самы вялікі вораг камунізму не будзе такім чынам здэкавацца з правадыроў пралетарыяту, нават паўпазногця якіх ён не варты!

Стары рагатун паціраў далоні. Усе аслупянела глядзеці на Забаву, які, усё яшчэ стоячы, увесь кіпеў штучным абурэннем. Азімаў падняўся. Твар яго наліўся крывёю.

— А што пану да гэтага? Чаго пан да мяне чэпіцца?

— Мяне гэта вельмі крыўдзіць, бо я з'яўляюся «сочувствующим». Я — «сочувствующий» РКП, што яна мае такіх членаў, такіх апартуністаў, якія ганьбяць партыю, шукаюць цёплых месцаў, а робяць выгляд ідэолагаў і правяраных марксістаў. Такія госці больш небяспечныя, чым нашы знешнія ворагі, бо, корчачы з сябе камуністаў, яны забруджваюць і кампраметуюць сваім ідыятызмам, хцівасцю і пыхай сацыялістычную ідэю і адначасова беспартыйных людзей, якія ўважліва глядзяць на кожнае іхняе дзеянне, кожнае слова. Камуніст — гэта вытрыманы, халодны, паслядоўны, мудры, адукаваны, станоўчы прыхільнік матэрыялістычнага разумення падзей. А пан тупы, лянiвы, недавучаны, хцівы матэрыяліст. Пан — матэрыяліст для сябе... на

раскошнае жыццё, на добрую жратву, на прыгожых дзевак, і я... каб не павага да прысутных тут асоб, — Раман акінуў позіркам усіх, — я б інакш павучыў ягамосця пар-тый-на-га, як трэба сябе паводзіць, каб не кампраметаваць партыю!

Азімаў, заікаючыся, сказаў:

— Я не разумею... Мяне абражаюць... Я не магу заставацца тут далей... Прабачце... Да пабачэння...

Ён павольна пайшоў да выхаду.

— Шчаслівай дарогі! — кінуў яму ўслед сярод агульнай цішыні Забава. — Толькі няхай ягамосць не паведамляе па дарозе ў ГПУ, што тут п'юць каньяк. Пасля такіх «матэрыялаў» усяго можна чакаць, калі захочуць адпомсціць.

Азімаў выйшаў. Усе маўчалі. Толькі стары рагатун паціраў далоні і смяўся кароткім бязгучным смехам.

Дзённік шпіёна

Баранавічы, 22 лютага 1923 г.

Шукаю пастаяннага таварыша для падарожжа ў Саветы. Цяпер, будучы адзін у разведцы, баюся нават заснуць, каб не заўважылі мяне спячага. Пасля таго, што сталася з Пятровым, Грушэўскім і іншымі калегамі, я паўсюль вынюхваю здраду і засаду. Удваіх можна быць больш упэўненымі... Калі адзін спіць, другі пільнуе. На вуліцы можна пільнавацца... У цягніках можна ехаць у адным купэ, але ў розных кутках (нібы незнаёмыя), а ў выпадку патрэбы абараняцца. У лесе і ў полі нічога не баюся, бо я там заўсёды пільны і маю магчымасць ваяваць, але ў горадзе, у памяшканнях, цягніках, на вакзалах... Але дзе знайсці адпаведнага чалавека? Трэба, каб быў смелы, вытрыманы, непатрабавальны, каб добра ведаў расійскую мову і каб меў такі характар, каб мы маглі жыць

і працаваць у згодзе. Маю многа знаёмых на ўсходніх красах, але ведаю, што ніводны з іх не пагодзіцца на гэтую працу. Я прапанаваў аднаму знаёмаму, як мне здавалася, які адпавядаў гэтым патрабаванням. Ён адказаў:

— Лепей красці або рабаваць, чым лавіць д'ябла за хвост і шукаць пятлю на шыю!

Пра Лізку стараюся забыцца. Мне мог шмат нашкодзіць скандал з Азімавым у сям'і Брагіных. Лізка, напэўна, патлумачыць гэта рэўнасцю з майго боку. Але што пра гэта думаюць іншыя? Трэба доўгі час да іх не хадзіць.

Брэст над Бугам, 26 лютага 1923 г.

Нарэшце, маю памочніка — хлопца, які найбольш адпавядае мне па характары, узросце і любові да прыгод. Вочы ў яго шчырыя. Глядзіць адкрыта, смела і любіць... гарэлачку. Я заўважыў гэта з самага пачатку нашага знаёмства. Імя яго — Антон. Прозвішча — Кралевіч.

На маю просьбу ў прадстаўніцтве даць мне памочніка, хаця б у якасці кур'ера, у хуткім часе прапанавалі мне некалькі кандыдатаў. Але ні адзін з іх не адпавядаў маім патрабаванням. І вось учора, уначы, калі я спаў, у дзверы майго пакоя ў гатэлі пастукалі. Аказалася, што прыехаў да мяне па просьбе шэфа ВІЛ2 новы кандыдат на кур'ера. Прыехаў без білета, бо не хацеў чакаць да заўтра выдачы вайсковага білета. Ён не меў грошай і быў галодны. Я тут жа накарміў яго і пачаставаў гарэлкай, якую ён ахвотна і са смакам папіваў. Мы шчыра і сардэчна размаўлялі некалькі гадзін. Кралевіч сам быў агентам 6 аддзела, але яму не пашанцавала. Праз нейкі час папаўся ў Саветах і некалькі месяцаў сядзеў у турме. Рабіў выгляд, што прыйшоў у Мінск, каб застацца ў Расіі, пра якую чуў многа добрага. Яго не палічылі шпіёнам, аднак трымалі ў турме. З цягам часу яго пачалі браць на работу, і Кралевіч, выкарыстоўваючы момант, збег у Польшчу. Паколькі яму цяжка было б працаваць на тым самым адрэзку, яго перакінулі на 5 аддзел у Львове.

Але і там Антону не пашанцавала: арыштавалі яго падчас другой разведкі ў Падвалочыску. Сядзеў ён нядоўга і ўцёк

проста з-пад арышту. Але кар'ера яго як самастойнага агента была скончана. Перад гэтым Антон служыў у 211 палку кавалерыі і адзначаўся адвагай. Потым ён быў партызанам у нейтральнай польска-літоўскай паласе пад камандаваннем слыннага ў тыя гады ў той мясцовасці падхарунжага Дзіца.

Я ў захапленні ад таварыша. Не марыў нават, што знайду такога супрацоўніка.

Ракаў, 6 сакавіка 1923 г.

Сёння раніцай я прыехаў з Антонам у Ракаў. Заўважыў, што яму не падабаецца «тэхнічны» бок маёй працы. Гэта яго нудзіць, і ён безумознапалагаецца на тое, што я арганізую. Напрыклад, ён ні слова не спытаў у мяне ні пра дарогі за граніцай, ні пра магчымасці і метады маёй працы. А ад гэтага ж залежыць і ягоны лёс. У Антона гэта вынікае не з сакрэтнасці, а з поўнага даверу мне і неахвоты звяртаць увагу на дробязі. Увогуле, ён вельмі спакойны і павольны. Можа, гэта і добра. Можа, сваім халодным тэмпераментам ураўнаважыць мой, які часта бывае занадта выбуховым. Сумяшчаць я буду за нас дваіх.

Вечарам пойдзем у першую разведку.

Вільня, 15 сакавіка 1923 г.

Такі завал у справах, што не магу даць рады з усім гэтым. Мозг мой заняты мноствам падрабязнасцей, якія паасобку не маюць вялікага значэння, але скопам могуць сур'ёзна паўплываць на агульны ход майго жыцця і працы. Усё трэба прадбачыць, усё выканаць у пэўны час. У галаве ў мяне вір з гіганцкай колькасці назваў, імёнаў, дат, лічбаў... Усё трэба памятаць. Часам рэчы, якія здаюцца на першы погляд дробнымі, набываюць вялікую вагу. Найменшае заняўданне можа справакаваць сур'ёзныя наступствы і для мяне, і для маіх супрацоўнікаў.

Добра Антону. Ён зусім не дбае пра іх. Ён цалкам давярае мне і ні ў што не ўлазіць. П'е, спявае і стараецца развесяліць мяне сваімі жартамі. Жыве як птах: адным днём, адной хвілінай і як птушка вясёлы.

Я быў у Караля Краскі. Ён робіць усе намаганні, каб паскорыць прыезд жонкі і дачушкі з Саветаў у Польшчу. Але пакуль што нічога не ўдаецца. Я паабяцаў, што калі не будзе магчымасці залатвіць справу легальна, то пераправім іх у Польшчу праз «зьялёную граніцу».

Пачуў радасную навіну. У бліжэйшы час адбудзецца абмен палітычнымі вязнямі паміж Польшчай і Саўдэпіяй. Вернецца наш слынный разведчык Ян Пялінскі. Можна многа раскаваць пра ягоную працу і пра тое, якія катаванні ён перанёс у Надзвычайцы, але, нягледзячы на гэта, не зламаўся і не выдаў нікога.

Ракаў, 20 сакавіка 1923 г.

Неяк нам не шанцуе. Можа, Антон, насамрэч, не мае шчасця.

Пазаўчора мы вырушылі ў дарогу. Надвор'е было спрыяльнае. Дарогі і палі ляжалі чорныя, і толькі дзе-нідзе па лясках былі раскіданы шэрыя пасмы снегу, які ўсё больш раставаў. З цяжкасцю прайшлі мы пагранічную рачулку, якая шырока разлілася. Перад «другой лініяй», каля моста мы натыкнуліся на засаду. Не ведаю, чаму там сабралі так многа салдат, можа, некалькі дзясяткаў. Яны былі з сабакамі. Я пачаў страляць у іхнім напрамку і кінуў гранату. Потым мы накіраваліся ўправа, хочучы абысці людзей, якія перагарадзілі нам дарогу. Але іх вялі сабакі, і яны пастаянна ішлі за намі.

Салдаты акружылі нас паўколам, стараючыся адрэзаць дарогу. Калі я заўважыў гэта, кінуў туды, дзе, па маім меркаванні, знаходзіліся салдаты, дзве гранаты. Мы прадзіраліся праз ланцуг. Аднак сабакі працягвалі бегчы за намі. Зрэдку чуліся стрэлы. Відавочна, ім забаранілі страляць, каб у цемры не пазабівалі адзін аднаго.

Мы ледзьве паспелі перайсці граніцу да іх надыходу. Зрэшты, яны не гналіся за намі так, як спачатку, бо была такая каманда. Стараліся трымацца ад нас удалечыні.

Гэты адрэзак граніцы цяжкі.

Назаўтра мы вырушылі ў дарогу вельмі рана. Як толькі пачало змяркацца, мы перайшлі граніцу, а праз гадзіну перайшлі рачулку ў яры, якая сёння была спакайнейшая і не такая хуткая, як учора. Вада апала.

Мы шчасліва дабраліся да «другой лініі» і ўбачылі перад сабой у змку шырокую бурлівую раку. Каб пераплыць яе, нельга нават было і марыць, тым больш, Антон не ўмеў плаваць. Злосць бярэ, што нічаму не даць рады. Трэба будаваць моцныя плыт. Мы пачалі насіць з лесу бяровенні, хмызняк, шчэпкі, вялікія шматкі кары ядлоўцу, увогуле ўсё, што толькі магло спатрэбіцца. Калі матэрыялу назбіралі многа, пачалі майстраваць плыт прама ля берага ракі. Падчас нашай работы я пачуў у кустах паблізу шум. Падрыхтаваў зброю. У гэты момант бліснулі два ліхтарыкі і пачуўся гучны голас:

— Таварышы, уперад!

Я пачаў страляць у той бок з парабелума. У адказ пачулася некалькі стрэлаў з карабіна... Злева навісала гушчыня кустоў. Я крыкнуў Антону: «Гранаты!» Ён даў мне дзве зараджаныя. Я кінуў: адну, другую! Мы прыселі. Пасля выбухаў пабеглі да кустоў... Я заўважыў на сваёй дарозе чалавека. Убачыў ягоны твар. Штосьці крыкнуў. Адначасова выстраліў з парабелума ў ягоныя грудзі, да якіх датыкнуўся дулам. Хтосьці падбягаў да мяне збоку. Я стрэліў у яго. Антон дагнаў мяне.

Мы вырваліся з кола аблавы. Вымушаны былі паспешліва вяртацца. За намі грывелі выстралы. Чуліся гнеўныя і спалоханыя галасы, крыкі і лаянка.

Мы хуценька ішлі да граніцы, не адказваючы на іх выстралы, каб яны не ведалі, дзе мы знаходзімся. На граніцы нас зноў пачалі абстрэльваць усялякую, бо, пераходзячы рачулку, мы плёскалі вадой, чаго ўначы і ў спешцы цяжка было пазбегнуць. У цемры яны не маглі ў нас патрапіць, толькі Антону куля прашыла край шапкі.

Сцякаючы вадой, мы выбрылі з яра. Я спыніўся на ягоным стромкім беразе і кінуў у напрамку агнёў, якія блішчэлі

ў цемры з дулаў карабінаў, адну за другой чатыры гранаты. Лес уздрыгнуўся ад выбухаў. Адна граната трапіла ў рэчку, і на бераг выкінуўся слуп вады, гразі і каменя. Стрэлы заціхлі. Ніхто не адазваўся. Рэха выбухаў перакацілася па лесе і замёрла ўдалечыні. І толькі калі мы выйшлі на граніцу, затрашчэлі карабіны, і мы доўга чулі страляніну, якая ўжо не магла нам нашкодзіць.

Мы вярнуліся. Зноў ісці за граніцу я не мог, бо ўвесь тавар, які мы неслі, застаўся ляжаць каля недакончанага плыта на «другой лініі», а грошай у мяне было вельмі мала. Я вырашыў без прамаруджвання вярнуцца ў Аддзел.

Антон моцна прастудзіўся. Я прынёс яму з мястэчка аспірыну і чвэртку спірту для націрання.

Я перакананы, што ў Аддзеле не павераць, што нам сапраўды не ўдалося прабрацца праз граніцу. Падумаюць, што я зладзіў нейкую авантуру з бальшавікамі, і атрымаю па вушах. З гора п'ю і п'ю. Антону гэта вельмі падабаецца.

Брэст над Бугам, 23 сакавіка 1923 г.

Меў многа непрыемнасцей. У нас думаюць, што мне прыемна нарывацца на сутычкі і што я правакую бальшавікоў. Ад шэфа я пачуў вельмі крыўдныя словы:

— Нам патрэбна не вайна, а работа!

Бачачы, што гэта вельмі кранула мяне, шэф злагодзіў вымову. Падбэдзёрыў, а потым дадаў:

— Пан павінен хадзіць па новым адрэзку. Гэты надта небяспечны. Дадзім пану правадніка... Гэта верны чалавек. Быў некалі паліцыянтам у Петраградзе, потым ваяваў у партызанах супраць бальшавікоў. Пэўны час быў агентам нашай разведкі, потым перастаў канспіравацца... Дасканала ведае Палессе. Мае многа сваякоў і знаёмых у Савецкай Беларусі. Пакажа пану новую дарогу.

Ён правёў пальцам па вялікай насценнай мапе дарогу праз пінскія балоты: ад Лунінца на ўсход, у напрамку Бабруйска... праз найвялікшыя балоты Еўропы і адно з найвялікшых на свеце.

— Гэта верны шлях... Самы верны... Толькі адно, папярэджаю, не павінна быць уласных «на маю думку»: нязручна, мокра, задалёка... Даверыцца яму. Ён выведзе. Гэта верны і дасведчаны чалавек... Калі пазнаёміцеся з дарогай, будзеце адны хадзіць.

Назаўтра я разам з Антонам прыйшоў на сустрэчу з правадніком, якога прывялі з Лунінца ў Брэст. Гэта быў мужчына гадоў 57, сярэдняга росту, шчуплы, валасы ў яго былі амаль сівыя. Твар яго быў прадаўгаваты з нейкім драпежным выразам і халодныя, агрэсіўныя, здзеклівыя вочы. Калі нас пазнаёмілі, пасля некалькіх маіх дзяжурных пытанняў ён сказаў шэфу:

— З гэтым чалавекам я пайду ўсюды... З тым, якога прапанавалі папярэдне, не хацеў. З гэтым пайду ахвотна.

Дзіўлюся, што Антон адразу адчуў да яго вялікую антыпатыю. Не называе яго інакш, як «дзед». Ён сказаў мне: «Гэта хітры дзядыга! Ой, хітры!» Апрача гэтага, ні ў што больш не лез. Піў, спяваў, жартаваў, як звычайна. Падыходзіў да дзёда, торгаў яго локцем і напяваў «па-львоўску»:

Фузія* ў кішэні,
Баксёр на спіне,
А хто хоча біцца,
Ком гір** да мяне.

— Ідзі, смык, бо я табе скажу! — бурчэў дзед.

— Ну, ну, скажы! Я як скажу табе, то да пят дойдзе! Бач яго, шпагат падразае! Не адзывайся да яго!

Яны ў контрах. Часта спрачаюцца наконт розных глупстваў, і нават лаюцца, але я міру іх адразу ж, і мы п'ём разам. Сёння выязджаем на граніцу. Дадучь праважатага (няньку). Прыстойны хлопец.

Але ж кампанія сабралася!

* Fuzja (фузія) — паляўнічая стрэльба.

** Ком гір — хадзі сюды.

*Мілевічы, 2 красавіка 1923 г.
(на пагранзаставе)*

Тры дні мы выдаткавалі на пераход 100 кіламетраў вельмі цяжкай дарогі.

Дзівосны гэта край! Край чорных панурых вільготных лясоў, непразных панурых багнаў і такіх жа панурых недаверлівых людзей. Я сустракаў іх паўсюль. Бачыў сотні злых позіркаў і ніводнай усмешкі. Не пачуў ні адной песенькі, ніводнага вясёлага слова. Усё жыве ў балоце, усё пакрыта балотам, усё як балота — цёмнае, брыдкае, здрадлівае...

— Гэта край, дзе шнурком хлеб рэжуць, а за солтысаў у іх ваўкі, — сказаў Антон.

Дзіўна выглядаюць жанчыны. У іх кароткія ногі, яны брыдкія і носяць сукенкі хатняга вырабу, скроеныя нібы з намерам спецыяльна дэфармаваць фігуру.

Вёскі трапляюцца вельмі рэдка. Гразнуць у балоце, у якім торгоўца вялікія гадкія свінні.

У адным месцы мы ехалі фурманкай па рачулцы. Наклалі дошак на воз, селі з рэчамі на гэтым памосце і так павольна ехалі на возе, які ныраў то больш, то менш.

У некалькіх месцах мы ўваходзілі ў вясковыя халупы, але там былі жудасныя смурод і духата. Таму я не мог доўга там заставацца.

У адным месцы Антон, Кучынскі і я пехатой вырушылі ў далейшую дарогу. Мы ішлі праз залітыя вадой лясы і балоты ў напрамку ракі Лань. Праважаты разам з рэчамі павінен быў прыехаць пазней, перавозячы нашы рэчы фурманкай па далёкай акруговай дарозе.

Ад адзінацатай гадзіны раніцы да змяркання мы ледзьве змаглі прайсці дваццаць кіламетраў. Мы ішлі, як сказаў наш праваднік, па добрай дарозе. Антон сказаў, што па тых «добрых дарогах» могуць хадзіць толькі д'яблы і палешукі... Трэба было ісці па рэдка раскіданых па балоце ссечаных бярозках і альшынках, дапамагаючы сабе кіямі. Марш заключаўся ў пастаянным скаканні, балансаванні, абапіранні на кіі, каб захаваць раўнавагу. Такім спосабам мы пераадоля-

валі кіламетр за кіламетрам. Увечары пачулі перад сабой шум. Спыніліся. Кучынскі доўга прыслухоўваўся.

— Дзікі валяць, — сказаў ён.

Я выняў парабелум і чакаў. Антон падрыхтаваў наган.

— Не страляць, пакуль яны не выйдуць на нас, — папярэдзіў Кучынскі. — Можа, прасунуцца бокам.

Дзікі бурай прабеглі ў хмызняк. Хутка мы ўбачылі шлях іх пераходу. Гэта была вырытая капытамі статка ў багне ба-разна... Чорная, няроўная, яна сачылася мутнай вадой.

Нарэшце мы выйшлі, калі было ўжо зусім цёмна, на вялікую выспу. Тут вымушаны былі чакаць прыбыцця праважатага з рэчамі.

Маленькую паляну на беразе Лані акружаў густы чорны бор. Мы распалілі вогнішча. Ляглі каля яго адпачыць. Кучынскі пачаў расказваць пра свае прыгоды з таго часу, калі сам быў разведчыкам, чым, відавочна, вельмі ганарыўся. Ён доўга і досыць цікава расказваў пра свае перажыванні, але калі заўважыў, што Антон зусім яго не слухае, а я слухаю няўважліва, то замаўчаў. Потым мы з Антонам спявалі. Дзед падцягваў. Дзіўна гучалі гэтыя песні ўначы сярод гэтых змрочных балот. І дзіўна выглядала наша тройка пры святле гіганцкага вогнішча на беразе ракі, шырока разлітай сярод лугоў, выспаў і лясоў.

Фурманка прыехала пасля поўначы. Хлопец-фурман зняў з возу рэчы. Праважаты скардзіўся на жудасную дарогу, называючы яе пякельнай.

— Гэта Азія, а не Еўропа... Джунглі... А што робіцца далей... там, за Случчу?

— Тут ходзяць д'яблы і палешукі, — сказаў я, — а там адны д'яблы. Але і мы пройдзем... бо павінны...

Калі пачало світаць, хлопец з фурманкай, запрэжанай малым конікам, вырушыў у зваротны шлях. Мы доўга чакалі паром з таго боку Лані.

Далей дарога была трохкі лепшая. Пакідаючы збоку Леніна, мы паехалі ў Мілевічы, дзе намерваліся перайсці, а дакладней, пераплыць граніцу.

Цяпер мы на апошній сваёй пляцоўцы. Антон чысціць зброю і напявае савецкую турэмную песеньку:

У Кулікоўскім завулку
Труп знайшоў патруль —
Быў ён у чорнай скураной куртцы,
У грудзях было дваццаць куль!

Сёння вечарам выходзім у дарогу.
Дзед неспакойны... Чаму? Трэба быць пільнымі...

ГЛАВА 9

...Там, дзе ходзяць д'яблы

На беразе Случы стаяла дзевяць чалавек. Чатыры цывільныя і пяць вайсковых. Для іхніх ног плёскалася аб падмытыя берагі вада. Вечар быў цёмны, і цяжка было штосьці адрозніць на адлегласці ў некалькі крокаў. Для берагоў мароз сцягнуў ваду тонкай гладзю лёду. Усе размаўлялі шэптам, хаця галасы іх не маглі быць пачутымі на супрацьлеглым беразе. Іх заглушаў шум выды, і нёс на захад усходні вецер. Адзін з салдат, якія стаялі на беразе, трымаў лодку, другі выліваў з яе ваду, выламваючы крохкія, звонкія абломкі лёду.

— Ці-шэй там... — шыпеў хтосьці з берага.

Кучынскі звярнуўся да Рамана:

— Не раю сёння пераязджаць... Тут нязручна... Лепш ніжэй... за каналам... Нас маглі пачуць... Заўтра днём мы абгледзім месца, а вечарам махнём...

Раману здавалася, што дзед перапалоханы. «Мусіць, баіцца бальшавікоў». Гэта трохі развела ягоныя падзэрэнні.

— Чаму ты раней не сказаў, што тут нядобрае месца? — звярнуўся Раман да Кучынскага. — Блазена з сябе робіш!

— Я ж не... Я толькі таму, што нас могуць чакаць на тым беразе... Лёд ламалі мы... Там жа ж чуваць...

— Едзем сёння! — вырашыў Забава. — Я не хачу больш чакаць. Многа часу змарнавалі. Тонька! — звярнуўся ён да Кралевіча. — Падрыхтуй гранаты і на сярэдзіну. Я з «машынамі» на нос, а ты, дзед, на вясло. Вядзі лодку і не плёскай, бо пляснеш сваёй крывёю!

Раман хутка паціснуў рукі вайсковым і праважатаму, якія засталіся на беразе, а потым сеў у лодку, займаючы месца спераду. Антон з узведзенымі французскімі гранатамі размясціўся пасярод лодкі. Праваднік, штосьці невыразна мармычучы, відавочна, незадаволены, сеў ззаду і ўзяў вясло.

— Шчаслівай... Пспехаў... — пачуліся прыцішаныя галасы.

Лодку адпіхнулі ад берага. Яна адразу нырнула ў змрок ночы.

Раман укленчыў, прыціскаючы калені да вільготных дошак лодкі. Наган і парабелум меў нападатове да выстраляў. Ён глядзеў у цемру, стараючыся заўважыць супрацьлеглы бераг. Некалькі разоў ён азіраўся і бачыў за сабой нахіленую постаць Антона, а далей ледзь адрозніваў мутную пляму твару правадніка.

Лодка гайдалася на хвалях, паволі наўскасяк пераразаючы раку. Вакол панавала цішыня... Лодка слізганула каля мелі. Яны сутыкнуліся... Потым скіравалі ўбок... Паплылі досыць хутка па цячэнні. Потым зноў скіраваліся папярок ракі.

Нарэшце Забава ўбачыў бераг у некалькіх кроках ад сябе. Ён нахіліўся ўперад і ўвесь уважліва сканцэнтравуўся. Даплылі да берага. Потым нейкі час ціха сядзелі ў лодцы, а потым выйшлі на бераг і пусцілі лодку па цячэнні, якое павінна было знесці лодку на мель левага берага на павароце ракі.

Яны пайшлі ўперад. Кучынскі веў. Забава звяртаў увагу не столькі на мясцовасць, колькі на рухі правадніка. Прайшлі шырокі балоцісты луг і ступілі на сапраўдныя балоты. Пасля дзвюх гадзін дарогі Кучынскі спыніўся.

— Не магу выйсці на канал. Ноч вельмі цёмная.

— Калі мы пераехалі раку, дзе застаўся канал — справа ці злева? — спытаў у правадніка Раман.

— Злева.

— Добра. Ідзі ззаду. Я выведу на канал.

Забава, ідучы за правадніком, разглядаў кірунак дарогі і заўважыў, што яны доўгі час ішлі на ўсход, потым на паўднёвы ўсход, потым прама на поўдзень. Ён думаў, што Кучынскі спецыяльна так вядзе, выбіраючы лепшую дарогу... Ён пайшоў першы, час ад часу паглядаючы на фасфарызуючую стрэлку компаса, які вісеў на грудзях. Ён веў на паўночны ўсход.

З цяжкасцю перайшлі праз заліты вадою луг. Потым прадзёрліся праз зараснікі лазы і раптам апынуліся на беразе ручая, які матава блішчэў у цемры.

— Вось канал, — сказаў Раман Кучынскаму. — Цяпер вядзі далей.

Ішлі моўчкі, як цені, захоўваючы дыстанцыю, каб не губляцца. Скакалі ў цемры з купіны на купіну. Часам падалі ў ваду.

Урэзаліся ў густыя зараснікі лоз. З цяжкасцю робячы кожны крок, ішлі ўперад. Спрабавалі адысці ад каналу ўправа і прасоўваліся ўперад па свабоднай ад лазы мясцовасці. Але там была гразь з рэдка раскіданымі па ёй купінамі раслін і водарасцяў, у якіх гразлі ногі. Але іх цяжка было ўгледзець у цемры. Яны вярнуліся. Зноў упарта ваявалі з пругкімі, як сталёвы дрот, зараснікамі лазы, здабываючы дарогу. Але тыя паўсюль заступалі шлях, чапляючыся за адзенне, білі па тварах і руках — усялякімі спосабамі абаранялі праход.

Шэсць гадзін страцілі на пераход 5-кіламетравага пояса лазы, што расла ўздоўж каналу. Трохі адпачылі, потым зноў пайшлі далей больш лёгкай (у параўнанні з папярэдняй) бездаражжы.

Калі пачало світаць, яны былі ў дваццаці кіламетрах ад граніцы. У некаторых месцах выходзілі на сушу. Пасля

пятнаццаці кіламетраў дарогі час ад часу злева і справа ад каналу сталі пачынацца лясы. Некалькі разоў адпачывалі. Уначы мінулі нейкую вёску, якую праваднік назваў Скушын. Вёска была вялікая, і Забава думаў: «Як тут могуць жыць людзі?»

Першы доўгі адпачынак зрабілі на Разбітай Выспе (так гэтую выспачку назваў Кучынскі), за якой пачыналіся гіганцкія балоты, якія цягнуліся адтуль аж да ракі Арэса. Кучынскі казаў, што на гэтай выспе бальшавікі разбілі рэшткі партызанскага атрада Караткевіча. Можна, таму гэтая выспа называецца Разбітай. Выспамі тут называюць скупа раскіданыя па велізарнай прасторы балот сухія месцы, на якіх растуць падобныя да кустоў марныя бярозкі, алешыны і вербы. Лядамі называюць навакольныя балоты або пастаянныя выспачкі грунту, парослага змешанымі лясамі.

Калі пасля доўгага адпачынку вырушылі ў далейшую дарогу, Забава з цікавасцю разглядаў ваколіцы. Як вока магло дастаць, на вялізныя прасторы цягнуліся балоты. Вакол зеляніна ўсіх адценняў.

Усю гэтую гіганцкую прастору складалі балоты, замаскіраваныя зялёным дываном. Калі б зняць з іх зялёныя шаты, можна было б убачыць шматкаляровае месіва рэдкага балота, мноства глыбокіх азёраў і ручаёў. Месіва гэтае, рэдкае і густое, глытала, засмоктвала, часам пераходзіла ў іржавую закваску, нібы ўтвораную з гліны і жытнёвай мукі, магло бясконца паглынаць усё, што трапляла ў балота.

Месцамі зяленелі прыгожыя лугі далікатнага зялёнага колеру, замаскіраваныя кароткай аксамітнай травой, пад якой стаілася смерць. Адзін крок на гэты прыгожы лужок — і чалавек абавязкова гінуў, засмактаны хцівым жэрлам балота. Дзе-нідзе раскінуліся бліскучыя, як сталь, азерцы... Зрэдку падкрадаліся павольныя халодныя ручаі. Каля іх грунт быў цвярдзейшы. У густых травах чакалі ахвяраў страшныя «вокны», глыбокія, як студні, цяжка было іх заўважыць, і не аддавалі яны сваіх ахвяраў.

Мёртва і ціха наўкол. Не відаць тут пражэрлівай птушкі, няма на гэтых голых, бяздрэўных прасторах звера... Бо тут голадна, бо гэтая краіна — краіна смерці, якая торгаецца пры святле месяца па зялёным вільготным дыване, закрытым ад святла гіганцкім празрыстым каўпаком неба.

Час тут адмерваюць распалены залаты шар сонца і халодны, мёртвы шчыт месяца, якія ляніва перавальваюцца ў небе. Чалавек тут падаецца дзівосна малым, мізэрным і нейкім асабліва недарэчным. Страх і распач агортваюць кожную жывую істоту ў гэтых балоцістых безданях. Сюды нельга ўваходзіць беспакarana: перашкаджаць задуманай засяроджанасці прыроды, якая ляніва спіць і ўтварае для людзей новы лад. Няможна падглядаць і падслухаваць таямніцу прыроды, якая тут на кожным кроку.

Падарожнікі былі ў дарозе больш за дзве ночы, а прайшлі толькі сорак кіламетраў. Да сушы, па сцверджанні Кучынскага, заставалася каля трыццаці кіламетраў. Яны адчувалі голад, бо ў іх скончылася ежа. Найцяжэй было ім без курэння, бо і тытуню забракла. Забава наракаў на Кучынскага, які не папярэдзіў іх, што яны так доўга будуць у дарозе.

— Не, хлопцы, пацярпіце. Толькі б дайсці да Казакевіча, а там будзе ўсё, — гаварыў Кучынскі.

Паўтараў гэта вельмі часта, але ім не было ад гэтага ані лягчэй, ані весялей. У адным месцы Раман заўважыў, што згубіў наган, які быў прывязаны да пляча. Вярнуўся на пошукі рэвальвера. Хутка зразумеў, што знайсці яго тут немагчыма. Ён яшчэ больш раззлаваўся і праклінаў усё і ўсіх.

— Нічога, нічога, толькі б дайсці да Казакевіча, — суцяшаў яго Кучынскі.

— Што гэта за Казакевіч? — спытаў Забава.

— Стары воўк... Партызан... У яго стаяў штаб атамана Караткевіча... Залаты чалавек! Брыль-ян-та-вы! У яго ўсё знойдзем і належным чынам адпачнём...

Ішлі амаль у распачы, чакаючы выхаду на жаданую сушу. Стан Рамана і Антона пагаршала тая акалічнасць,

што яны навярэдзілі сабе ступні. Гэта стала таму, што яны ўвесь час ад граніцы ішлі ў лазовых лапцях, а боты заткнулі за пояс, таму ступня мела зусім іншую апору. (У ботах ісці было вельмі цяжка, бо ногі глыбока западалі ў балота, затое лапці былі шырэйшыя і ўяўлялі сабой штосьці накшталт лыжаў.)

Познім вечарам выйшлі на сушу, селі пад вялізнай хвойя і адпачывалі. Потым з цяжкасцю нацягнулі боты на спухлыя ногі. Пайшлі далей. Голад данімаў іх.

Мінулі малую вёску, а прайшоўшы кіламетр, заўважылі справа ад дарогі нейкія пабудовы.

— Тут жыве ляснік Рунц, — сказаў Кучынскі. Праз хвіліну нерашуча дадаў: — Можна было б у яго атрымаць штосьці з ежы.

— Дык ідзі і купі! — сказаў Забава. — Мы галодныя, як ваўкі!

— Толькі да Казакевіча... — зноў пачаў Кучынскі.

— Што ты там усё пра Казакевіча мне пляцеш? Маеш грошы, ідзі і купі нешта з'есці... Хаця б хлеба, бо калі не, то я сам пайду. Як не прададуць, то сілаю вазьму! — выбухнуў раз'юшаны Забава.

— Ну добра, добра... іду...

Кучынскі знік на падворку. Праз хвіліну калегі пачулі бразганне дзвярэй, якія вялі ў сенцы. Хочучы ўбачыць, што робіць праваднік, нябачныя ў цемры, яны наблізіліся да акна. Але ў гэтую ж хвіліну ўсе вокны ў хаце завесілі. Кучынскі вярнуўся праз пятнаццаць хвілін.

— Ну, што?

— Нічога.

— Як гэта нічога?

— А так... Нічога ў іх няма... нават хлеба...

— Нешта ты, дзед, круціш! Калі не было нічога, то якога чорта ты столькі часу там сядзеў? — Забава плюнуў, а потым дадаў: — Ну, ідзі далей! Вядзі да свайго Казакевіча! Казаў, што ты стары агент, а дарог не ведаеш, па дарозе на сваім адрэзку не можаш даць сабе рады!

Кучынскі нічога не адказаў.

У лесе на вялікай адлегласці ад дарогі развялі вогнішча. Ляжалі ля яго нерухома, галодныя, схуднелыя, адчуваючы боль ва ўсім целе. Наўкол драмаў таямнічы чорны маўклівы лес. Гарачыя вясёлыя іскры вогнішча ўзляталі ўгору і каналі ў халодных, вільготных лапах ядлоўцу.

Спалі па чарзе — па двое. Сны былі трывожныя, мучаніцкія... Яны енчылі, скрыгаталі зубамі, сціскалі кулакі.

Пачынаўся імглісты, халодны ранак. Дзённае святло з цяжкасцю прадзіралася паміж велізарнымі калонамі чорных, панурых, атуленых імглой ядлоўцаў. Падарожныя ўсталі і, дрыжучы ад холаду, набрынялыя вільгаццю, выйшлі на дарогу.

Пасля адной гадзіны маршу ўбачылі вёску.

— Гэта Кучынка... над Арэсай, — сказаў праваднік. — Адсюль да Казакевіча ўжо недалёка.

Яны наблізіліся да вёскі. Кучынскі загадаў ім пачакаць за хлевам, а сам увайшоў у першую з краю халупу.

— Пагляджу, — сказаў перад адыходам, — што там робіцца. Калі спакойна, то паклічу вас. Тут знаёмы мужык жыве... Ён перавязе нас праз Арэсу.

Ён знік у дзвярах, якія вялі ў сенцы. Хутка выйшаў на двор і паклікаў калег у халупу. Яны ўвайшлі ў вялікую брудную хату. На прыпечку гарэў вялікі агонь, ля якога жудасна худая дзяўчына штосьці гатавала. Гаспадар, стары мужык з вялікай расчухранай галавой, запрасіў іх на сняданак. Яны выпілі па кубку гарачага малака і з'елі па кавалку грубага хлеба. Забава з цяжкасцю глытаў пухлы калючы хлеб... Заплаціў шчодро гаспадарам, і яны выйшлі з халупы. Агульнымі намаганнямі сцягнулі ў ваду лодку, якая ляжала пад маленькай страхой хлеву, і мужык перавёз іх на другі бераг ракі. Яны развіталіся з ім і рушылі ў далейшую дарогу. Хутка прасоўваліся ўперад. Адчувалі блізкі адпачынак і не шкадавалі рэшты сіл.

Вузкай лясной дарогай выйшлі на ўскрай велізарнай паляны, акружанай з чатырох бакоў чорнай сцяной лесу. Пасярод яе былі відаць шматлікія пабудовы хутара.

— Вось і Казакевіч! — сказаў Кучынскі. — Цяпер і адпачнём, і вып'ем, і пакурым, і пагрызём!

Яны пайшлі берагам ракі да таго месца, дзе дарога паварочвала на хутар. Кучынскі накіраваўся праз поле да будынкаў, а Забава і Кралевіч засталіся паблізу густых зараснікаў ляшчыны. Кучынскі быў апрануты як паляшук: у ільняныя штаны і кашулю, у сярмягу, а на нагах меў лазовыя лапці. Меў палатняную торбу, павешаную на баку, у руцэ тоўсты кій. За поясам, спераду, схаваў наган, а ў кішэню гранату, якую выпрасіў у Забавы. Калі Кучынскі аддаліўся, Антон сказаў:

— Падазроны дзядыга!

— Д'яблы яго ведаюць, — адазваўся Забава. — Мяне толькі здзіўляе, чаму ён так баяўся пераязджаць Случ?.. Баяўся бальшавікоў.

— А можа, баяўся, каб падчас страляніны кулі не дастаць. Або каб мы яму ў лоб не выкапцілі? — выказаў сваё меркаванне Антон.

Калегі ўбачылі дзяўчыну, якая бегла ад хутара ў напрамку лесу. Думалі, што яна шукае іх, але адразу не выйшлі. Паказаліся толькі тады, калі яна была блізка. Калі дзяўчына ўбачыла іх, то аслупянела ад здзіўлення.

— Куды бяжыш? — спытаў Забава.

— Свінню шукаю...

— Ну, то сьп* далей.

Яна пабегла дарогай да ракі, некалькі разоў аглядаючыся. Праз нейкі час з хутара выйшла дзяўчына гадоў пятнаццаці і некалькі разоў гучна свіснула на пальцах. Забава і Кралевіч выйшлі з кустоў. Яна некалькі разоў махнула рукой, клічучы іх да сябе. Яны пайшлі прама ў напрамку будынкаў.

Хутар быў заможны, будынкаў шмат, новых, вялікіх. Забава і Кралевіч, папярэджаныя дзяўчынай, увайшлі ў вялікія сенцы, якія падзялялі дом на дзве часткі. Пайшлі направа. Убачылі ў вялікай хаце Кучынскага, а побач з ім

* Сьп (*жарг.*) — ідзі, сходзь, уваходзь, сыходзь.

старога, ужо сівеючага мужчыну, апранутага па-гарадскому.

Апрача іх у хаце было яшчэ двое малодшых мужчын, відочна, сыноў Казакевіча. Забава і Антон прывіталіся з прысутнымі, падаючы ім рукі.

Іх запрасілі да стала.

— Вельмі цешуся, што прымаю такіх прыемных гасцей, — сказаў Казакевіч з салодкай усмешкай. — Зараз нам бабы штосьці прыгатуюць падсілкавацца.

— Дзякуй, — адказаў Забава. — За ўсё, што нам падасцё, добра заплачу.

— Не трэба ніякай платы. Вы ж мае госці.

Забава і Антон з прыемнасцю курылі скручаныя з газетнай паперы папярсы з моцнага тытуню хатняга вырабу. Тым часам на стол падалі багаты сняданак. Была нават бутля самагонкі, на якую Антон асабліва часта і з замілаваннем паглядаў. Кучынскі і Казакевіч успаміналі даўнія часы — як калісьці «лазу цёрлі». Гэта значыць, хаваліся ад бальшавікоў па лясках у зарасніках лазы. Калі ўсё было пададзена на стол, Казакевіч звярнуўся да гасцей:

— Вельмі прашу не пагарджаць. Чым хата багатая, тым і рада!

Ён наліў у шклянкі самагонкі. Забава піў стрымана, але еў прагна. Затое Антон, беручы прыклад з Кучынскага, часта наліваў гідкую, смярдзучую гнілой рыбай, але досыць моцную самагонку.

— Ці хочаце паспаць? — спытаў у гасцей Казакевіч, калі снеданне падыходзіла да канца.

— Канешне, вельмі ахвотна. Мы стаміліся ў дарозе.

— Мы падрыхтавалі вам пасцель у гумне. Сюды ніхто чужы не прыходзіць, а беражонага Бог беражэ.

Казакевіч загадаў аднаму з сыноў падрыхтаваць для гасцей пасцель у гумне. Праз пятнаццаць хвілін той вярнуўся і сказаў, што ўсё ўжо гатова. Раман і Антон накіраваліся да выхаду. Забава ўзяў з сабой крыху тытуню. Кучынскі сказаў:

— Ідзіце, хлопцы, спаць, а я трохі пагавару з сябрам. Праз паўгадзінкі прыйду.

Сын гаспадара правёў калег у вялікае, нядаўна збудаванае гумно. Раман убачыў пасланую на падлозе пасцель. Гэта не спадабалася яму. Ён агледзеў гумно і сказаў сыну гаспадара, што яны будуць спаць на гарышчы, на саломе, высока пакладзенай у засеку.

— Як хочаце, — адрэзаў той і палез на гару, дзе хутка зрабіў для іх пасцель.

Калегі ўзлезлі на засек і пачалі рыхтавацца да сну. Паздымалі боты і курткі. Зброю паклалі ў шапкі, каб не перашкаджала, аднак трымалі яе пablізу.

Антон заснуў хутка. Раман чакаў прыходу Кучынскага. Хацеў папрасіць, каб той прынёс вады, бо пачаў адчуваць смагу. Апрача гэтага, ён не быў цалкам спакойны. Нягледзячы на тое, што ўсё паказвала, што яны знаходзяцца ў бяспечным месцы, ён адчуваў нейкі непакой і не хацеў спаць адначасова з Антонам.

У нейкую хвіліну Раман пачуў знадворку нейкія крокі, нібы хтосьці падкрадаўся.

«Можа, Кучынскі ідзе?» — падумаў ён.

І тут дзверы гумна паціху расчыніліся. Раман сеў на пасцелі. Ubачыў, што праз прыадчыненыя дзверы ўгору паглядае нейкі чалавек.

Гэта працягвалася нядоўга. Дзверы зачыніліся, і Забава выразна пачуў скрыгтанне засоўкі.

«Дзіўна!.. Што гэта значыць?» — падумаў Забава.

У гэты ж час знадворку пачуўся сухі трэск выстралаў, і салома вакол яго, як ад ветру, зашалаясцела. Гэта быў карабінавы залп, выпушчаны ў яго напрамку праз замкнутыя дзверы гумна.

Антон прачнуўся. Сеў на пасцелі і здзіўленымі вачыма глядзеў на калегу.

— Хутчэй збірай рэчы і на падлогу! Збірай лежачы, бо праз хвіліну зноў выстраляць, — кінуў Забава, збіраючы гранаты, магазіны да парабелума, пояс з патронамі і компас.

Залпы гримелі адзін за адным. Усе яны былі накіраваны туды, дзе хвіліну таму яны ляжалі.

— Хамы, баязліўцы, гады! — праклінаў Забава. — Не спрабавалі нават жывымі ўзяць. Ім трупы патрэбны.

Забава скокнуў на падлогу. Антон саслізнуў услед за ім.

— Выспаліся! — сказаў ён са злосцю.

— Толькі да Казакевіча дойдзем... там будзе ўсё... — паўтарыў Забава словы правадніка.

— Сцэрва дзед! Сука! — сказаў Антон.

— Так... Прадаў нас!

— Памятаеш дзеўку, што шукала свіней?.. Мусіць, у Ніжын па міліцыю бегла!

— Можа, нас дзядыга ўжо ў Рунца засыпаў, а можа, у Кучынцы... Ой, як хочацца піць! Хаця б кроплю вады!

— Так. Пачаставаў нас Казакевіч! Эх, каб вырвацца за дзверы!

А карабінавыя стрэлы гримелі безупынку.

Калегі паклалі некалькі мяшкоў са збожжам ля сцяны гумна, утвараючы штосьці накшталт барыкады, дзе яны маглі ўкрыцца ад куль...

Падрыхтавалі гранаты і рэвальверы... Кінулі адначасова дзве гранаты ў напрамку дзвярэй. Праз некалькі секунд пачуліся амаль адначасова два выбухі. З дзвярэй паляцелі трэскі, але зробленыя з моцных тоўстых дошак і акутыя жалезам дзверы вытрымалі і ўсё яшчэ загароджвалі выхад.

Забава хацеў выламаць вароты гумна, каб вырвацца вонкі і калі ўжо загінуць, то, прынамсі, забіць некалькі чалавек, якія акружылі іх. На выратаванне не было надзеі.

Ён зрабіў яшчэ адну спробу, каб знайсці выхад. Падпоўз да варот, якія безупынна абстрэльваліся, і з левага боку, побач з вушаком, усадзіў пад іх узведзеную гранату такім чынам, каб яна абпіралася ў ніжні край тоўстай дошкі ля вушака. Пусціў лапку запальніка, адышоў у глыб гумна і лёг... Пачуўся моцны гук. Адна дошка трэснула пасярэдзіне, утвараючы доўгую шчыліну. З яе пасыпалася труха. Але вароты не паддаліся. Вытрымалі і гэты выбух.

Цяпер Забава распачаў паляванне на людзей, якія акружылі іх і пры кожнай атацы на дзверы засыпалі іх кулямі... Раман не мог знайсці зручных для стрэлаў шчылін, і толькі справа ад дзвярэй на ўзроўні грудзей была адна дзірка, а злева, ля фрамугі, другая, намнога большая і шырэйшая, але, на жаль, нязручная для страляніны. Забава пільнаваў з пісталетам то ля адной, то ля другой шчыліны. Некалькі разоў ён бачыў людзей, якія хаваліся за будынкам, што стаяў побач, і за парканам. Засыпаў іх кулямі. Яны пахаваліся і не паказваліся, але пільнавалі здалёк. Праз нейкі час заўважылі міліцыянера, які прабягаў з карабінам у руках за нізкім парканам. Стрэліў у яго некалькі разоў. Міліцыянер упаў.

— Мне здаецца, што яшчэ ў аднаго трапіў, — сказаў Забава і страляў далей, апаражняючы магазін за магазінам. Але яго выстралы не маглі быць прыцэльнымі, бо шчыліны, праз якія страляў, абцяжарвалі прыцэльванне. Апрача таго, гэтыя шчыліны праз нейкі час засяродзілі на сабе агонь з карабінаў.

У час барацьбы адна з куль, якая прашыла сцяну гумна, абсыпала дробным пілавіннем грудзі Забавы. Яму зрабілася цёпла. Ён адчуў, што паранены. Антон, занепакоены, аглядаў ягоную спіну.

— У цябе кроў на лапатцы! — выкрыкнуў ён праз хвіліну.

Забава сцягнуў з сябе свэтар. Для зручнасці рухаў не абуваў боты і не апранаў куртку, патроны ж і запасныя магазіны трымаў у спецыяльна зробленым поясе і ў кішэнях. Антон абгледзеў рану.

— Можаш рухаць рукой?

— Магу.

— Косць цэлая. Калі страляў, нахіліўшыся, куля прашыла сцяну і пашарпала табе мышцы на левай лапатцы.

— Усяляю страляюць, але трапілі...

Антон разарваў кашулю Забавы і зрабіў яму перавязку, моцна сціскаючы свэтар шпількамі. Ён выціраў рукі, запэцканыя крывёю сябра, і амаль плакаў.

— Гэта сцэрва! Такім гадам даць ашукаць сябе!.. Ну, дзядыга, каб я цябе здабыў!

Забава наблізіўся да дзвярэй і ўважліва абгледзеў месца, дзе знадворку павінна была знаходзіцца тоўстая жалезная засоўка. Ён паспешліва выпусціў восем куль, хочучы адбіць засоўку кулямі. Яму не пашанцавала. Знадворку загрымелі выстралы. Ён пачакаў некалькі хвілін і ўзнавіў спробу. Зноў безвынікова...

— Ромку, дай спакой! — сказаў Антон. — Адпачні. Да чакаемся ночы, тады зробім падкоп.

— Да ночы сюды батальён прыбудзе з Альбінска! — адрэзаў Забава.

Ён узлез на засек і спрабаваў пачаргова на трываласць суседнія рэйкі.

— Хадзі дапамажы, — крыкнуў ён уніз. — Можа, выламаем рэйку?

Напружваючы ўсе сілы, яны паспрабавалі зламаць тоўстую, прымацаваную да кроквы* жэрдку. Але безвынікова. Антон бязвольна апусціўся на салому... Раптам Забава ўдарыў сябе па ілбе.

— Але ж мы і дурні! Мучаемся, дзверы ламаем, а гэта так проста.

Антон, здзіўлены, глядзеў яму ў твар.

Раман нахіліўся ўперад і, абапіраючы дула пісталета аб далонь левай рукі, пачаў стрэл за стрэлам, як пілой, пераразаць кулямі планкі, якімі быў падбіты дах. Скончыў гэта і звярнуўся да калегі:

— Ну, да працы!

Яны абхапілі рукамі перарэзаныя кулямі канцы планкі і выламалі: адзін налева, а другі направа... у напрамку кроквы. Утварылася дзірка шырынёй 50 сантыметраў, дзірка, якая была закрыта саломай страхі. Забава пачаў уцягваць салому ўсярэдзіну.

Пасля доўгай працы дабраўся да наступнай, танейшай планкі, якая прыціскала зверху тоўсты слой саломы. Над

* Кроква — апорная канструкцыя страхі.

гэтай латай знаходзілася толькі тонкая скіба трыснягу. Ён пачаў уцягваць яе ўсярэдзіну. Не ўяўляў сабе, як многа трэба выдраць саломы са страхі, каб зрабіць дзірку, праз якую мог бы пралезці чалавек. Забава яшчэ не скончыў працу з апошняй скібай трыснягу, калі пачалі страляць па трасе.

— Мусіць, яны заўважылі, што ўнізе рухаюцца канцы трыснягу, — сказаў Забава, перарываючы працу.

Ён сеў на салому, каб адпачыць.

— Ну, зараз пачнем танцаваць! — сказаў Раман сябру.

— Будзем тут вылазіць? — спытаў Антон.

— Яшчэ не... Хачу перад гэтым яшчэ штосьці зрабіць. Ідзі да варот і час ад часу страляй. Кінь у іх пару разоў каменнем, каб яны думалі, што мы толькі там хочам вылезці і дзверы ламаем.

Хутка Антон унізе зрабіў новую «атаку» на вароты, а Забава, паволі перасоўваючы трыснёг угору, ачысціў дзірку так далёка, што дзе-нідзе паміж трыснягом праблісквала дзённае святло. Сачыў пры гэтым, каб трыснёг не зрушыць уніз. Зрабіў дзірку такой велічыні, што праз яе можна было праціснуцца вонкі. Потым кінуў уніз некалькі снапоў саломы і сказаў Антону:

— Пакладзі два снапы пасяродку пад варотамі і падпалі іх.

— Навошта?

— Падпальвай!

— Згарым!

— Не... Падпальвай! Смела!

Хутка пад варотамі гумна гарэла салома, напаўняючы яго густым дымам, які выядаў вочы. Калі снапы дагаралі, Антон, стоячы збоку, укідваў у агонь новыя... Вароты пачалі гарэць. Смалістыя дошкі трашчэлі ад жару. Антон узлез на засек.

— Апані, Ромку, куртку. Можа, вылезем адсюль, табе будзе холадна.

Забава апрануў скураную куртку... Праверылі зброю. Раман аддаў апошняю гранату Антону.

— Я буду трымаць у адной руцэ парабелум, а ў другой запасны магазін. А ты наган і гранату... Пойдзе работка!

Яны скруцілі з рэшткаў тытуню адну тоўстую папяросу і, курачы па чарзе, выкурылі яе. Потым Раман сказаў:

— Развіталіся... Трымацца разам... Яны думаюць, што мы хочам вываліць вароты і вылезці спераду, а мы паспрабуем сюды...

Яны паціснулі адзін аднаму рукі.

Гумно было поўнае дыму.

Знадворку чуліся крыкі:

— Пажар! Пажар!.. Людзі, гарым!

— Гарыце, хамы! — сказаў са злосцю Антон. — Думалі, што зайцоў злавілі!

— Валі цяпер цалкам! — крыкнуў Забава.

Антон укінуў у полымя яшчэ некалькі снапоў. Агонь стрэліў высока ўгору. Дым выбухнуў густымі клубамі. Знадворку чуліся крыкі, лямант жанчын, рык жывёлы, іржанне коней...

— Я першы... — сказаў хрыплаватым голасам Забава.

Антон кіўнуў галавой.

Раптам пачуўся доўгі сухі трэск, нібы палілася шэрсць, і гумно ўнутры заблішчэла, нібы асветленае тысячай электрычных ламп. Гэта полымя перакінулася з палаючых варот на сухую салому страхі, якую ахапіла за некалькі секунд. Забава, амаль аслеплены, хуткім рухам прадзёр зложанымі разам са зброяй рукамі тонкі слой трыснягу і, падпёрты знутры Антонам, расшыраючы сваім целам дзірку, хутка прадзёрсся на страху, а потым скаціўся галавой уніз па слізкай паверхні страхі. Убачыў роўна зрэзаны шырокі навес. Закінуў адну руку пад спод і, перавярнуўшыся ў паветры, упаў на ногі. Прысеў. Пачуўся стрэл. Забава хутка ўстаў. Убачыў ляжачага далёка ў полі за стогам саломы чалавека, які цэліўся ў яго з карабіна. Раман стрэліў у ягоным напрамку тры разы. Той схавався. Справа бег здалёк праз поле міліцыянер. Упаў у нейкую баразну і пачаў паспешліва страляць у бок Забавы, які ўжо знік за вуглом гумна. У гэты момант Антон зваліўся са страхі. Упаў

няўдала — на галаву і рукі. Граната выпала з ягонай рукі і пакацілася пад сцяну гумна. Антон адскочыў на некалькі крокаў ад гумна і лёг. У яго стралялі. Забава адказаў двума выстраламі. У гэты момант выбухнула граната. У наступную хвіліну Антон ускочыў на ногі.

— Сюды! Да мяне! — крыкнуў Забава.

Зноў пачуўся стрэл. Забава некалькі разоў стрэліў у людзей, якія прытаіліся ў полі. Антон, задыханы, прыбег да яго. Яны ўвайшлі ў шырокую смугу дыму, якая цягнулася ад гумна ў напрамку лесу.

Ніхто не гнаўся за імі.

Неўзабаве поле скончылася... Перад імі стаяў чорнай таямнічай сцяной стары пануры вільготны бор. За імі засталіся палаючыя пабудовы хутара.

Яны ўвайшлі ў лес.

Цяпер яны былі ў бяспецы. Ведалі, што тут ніхто не зможа іх злавіць. Калі, замкнутыя ў гумне, яны не маглі рэзультатыўна ваяваць, то тут былі каралямі сітуацыі.

Пасля дзвюх гадзін дарогі праз вялікі змрочны змешаны лес яны знайшлі вузкую дарогу. Пайшлі па ёй і выйшлі на ўскраек лесу. Перад імі шырока раскінуліся лугі. Злева быў гаёк. Здалёк даносіліся гукі, якія сведчылі пра блізкасць жытла: скрып жураўля ў студні, рык жывёлы, брэх сабак, воклічы...

— Адпачнём, — сказаў Забава, сядячы пад вялікай бярозай. — Далей пойдзем, калі сцямнее.

Набліжаўся вечар. Калегі не заўважылі, што барацьба за выхад з гумна працягвалася ад дзясятай гадзіны раніцы да трэцяй гадзіны папалудні. Яны былі ў безнадзейнай сітуацыі. Ботаў не мелі. Скалечаныя ступні спухлі. Амаль усе рэчы загінулі ў гумне. У Забавы засталіся толькі грошы, компас, ліхтар і дзве пары шаўковых панчоў у кішэні курткі. У Антона не было нічога, бо сумку з рэчамі ён пакінуў у хаце Казакевіча. Што датычыцца зброі, то Антон меў наган; з 50 патронаў, якія браў у дарогу, засталася толькі 20. Раман меў парабелум; са 160 патронаў засталася ў яго толькі 20.

Калегі былі галодныя. Тры дні і тры ночы яны правялі ў дарозе, амаль без сну і адпачынку. Забава быў паранены. Ісці ён не мог, боль у лапатцы ўсё ўзрастала. Антон падчас падзення са страхі падбіў сабе вока, якім амаль не бачыў.

Яны апынуліся далёка ад граніцы, адзеленыя ад Польшчы дзвюма рэкамі: Арэсай і Случчу, паміж якімі раскінуліся велізарныя балоты.

Ляжалі сумныя і стомленыя, а ў галовах раіліся невясёлыя думкі. Штосьці мільганула ў кустах паблізу... Яны падрыхтавалі зброю... На дарогу выбег вялікі дваровы сабака. Ён доўга глядзеў на іх, падымаючы ўверх то адно, то другое вуха, потым глуха забурчэў і зноў пабег у кусты.

Змярканню яны абрадаваліся, як добраму прыцелю. Вырушылі наперад дарогай, ля якой адпачывалі. Ззаду ўбачылі велізарны месяц. Гэта яшчэ гарэў хутар Казакевіча. Антон доўга глядзеў на крывавае зарыва і з задавальненнем сказаў:

— Злавіў, хаме? Так злавіў, што ўсё жыццё будзеш дзьмухаць на лапы!

Яны доўга ішлі ўперад, кіруючыся так, каб за спінай пастаянна быў палаючы хутар, бо меркавалі, што такім спосабам найхутчэй выйдучь на бераг Арэсы. Яны ішлі некалькі гадзін, але ракі не было. Забава затрымаўся і сказаў са злосцю:

— Я зусім здурнеў! Як можна не заўважыць такую дробязь?.. Калі так далей пойдзем, то да Арэсы ніколі не дойдзем!

— Чаму?

— Ідзём, маючы хутар за сабою, але гэта не значыць, што ідзём на захад... Такую простую рэч я... праязваў!.. Мы ж увесь час ішлі на паўднёвы ўсход.

Забава выняў компас, і, хаця ім не хацелася пакідаць дарогі, яны пайшлі прама праз густы, непраглядны, цяжкі для пераходу лес, кіруючыся на захад.

Быў позні вечар, калі яны выйшлі з лесу на нейкую пясчаную дарогу. Пайшлі па ёй далей. Неўзабаве ў цемры паказаліся пабудовы вёскі. Бліснула святло.

Яны падышлі да акна. Ubачылі ўсярэдзіне траіх мужчын, некалькі жанчын і дзяцей. На «грамафоне» гарэлі смаляныя сукі, якія досыць шчодро асвятлялі ўсю хату.

— Пайду спытаю пра дарогу, а ты пільнай, — сказаў Забава. — Калі што якое... то страляй!..

Антон абапёр дула рэвальвера на раму акна, а Забава ўвайшоў у сенцы. Пастукаў. Яму адчынілі дзверы. Ён увайшоў ўсярэдзіну.

— Добры вечар, — сказаў ён.

— Добры вечар, — нерашуча адказалі яму некалькі галасоў.

Прысутныя здзіўленымі вачыма разглядалі прышэльца... босага, без шапкі, у скураной куртцы.

— Ці далёка адсюль да вёскі Кучынка? — спытаў Забава.

— Ці далёка? — паўтарыў хтосьці пытанне, а потым сказаў: — Да Кучынкi далёка.

— Колькі вёрст?

— Можа, дзесяць, а можа, і больш...

— Пакажыце мне дарогу, па якой я дайду да Кучынкi.

Старэйшы мужчына, відавочна, бацька сям'і, запаліў ліхтар і сказаў падлетку вывесці Забаву на дарогу да Кучынкi.

Хутка калегі вырушылі ў далейшы шлях. Наперадзе ішоў хлопец з ліхтаром у руках... Праз квадранс часу яны выйшлі на шырокую пясчаную дарогу, дзе-нідзе параслуя травой. Тут лес скончыўся і пачыналіся палі. Хлопец спыніўся і паказаў рукой перад сабой:

— От, як тут пойдзеце, то дойдзеце проста да Кучынкi... Далей я не пайду. Мушу вяртацца.

Забава даў яму за турботы буйную купюру, і яны пайшлі ў кірунку, які паказаў ім хлопец. Але ў тую ноч не знайшлі ні Кучынкi, ні Арэсы. Блукалі па палях, лясах, лугах, дарогах, усё яшчэ бачачы велізарнае зарыва пажару. Пад канец ночы, страціўшы сілы дашчэнт, яны прыйшлі на шырокі луг. Знайшлі на ім вялікую скірду сена, пакладзеную на палях. Зрабілі ў ёй збоку вялікую нішу, улезлі туды і заснулі...

Прачнулiся ад ранiшняга холаду. Усе часткi цела так балелi, што яны ледзь змаглi выбрацца са свайго сховiшча. Яны знаходзiлiся на велiзарным лузе, па якiм шарэнгамi, як гузiкi на зялёным сукне мундзiра, цягнулiся скiрды сена.

Забава кампасам праверыў кiрунак, i яны паволi пайшлi ўперад. Дабрылi да вузкай цёмнай пасмы лесу, якая, як мыс, уразалася ў зялёнае, хвалiстае ад ветру мора лугоў. Перайшлi лес i зноў убачылi перад сабой луг.

— Там павiнна быць рака, — сказаў Антон, паказваючы на доўгую пасму зараснiка, якая пераразала сярэдзiну лугу.

— Я таксама гэтак мяркую... — сказаў Раман.

Яны ўвайшлi на луг.

Неўзабаве стаялi на беразе шырокай i глыбокай ракi з чорнымi гразкiмi абрывiстымi берагамi.

— Арэса! Нарэшце!.. — выгукнуў Забава.

Пачалася страшэнная для iх пераправа. Яны дрыжэлi ад холаду. Абодва былi хворыя, але мусiлi перабрацца на другi бераг гэтай чорнай халоднай вады, якую скаваў ля берагоў тонкi лядок. Не было з чаго змайстраваць плыт.

Забава распрануўся. Паправiў павязку. Паклаў свае рэчы i зброю ў скураную куртку, зрабiў цюк i ўвайшоў у ваду, якая — як яму здалася — агнём палiла цела. Ён хутка паплыў праз раку, адной рукой прытрымлiваючы на карку адзенне. Доступ да процiлеглага берага быў вельмi цяжкi. Ён быў парослы вострай травой, якая рэзала скуру. Ледзь знайшоў месца, у якiм можна было вылезцi з вады... Берагi былi абрывiстыя, вырытыя ў чорнай, як смала, тлустай i лiпкай глебе. Ён кiнуў на бераг адзенне i хутка паплыў у зваротны бок. Пры дапамозе Антона выйшаў на бераг. Дрыжэў ад холаду. Ногi i рукi былi сiнiя. Цела было пакрыта гусiнай скурай. Антон накінуў на яго сваю куртку.

— Бяда, што не ўмею плаваць! — у распачы кiнуў Забаве Кралевiч.

Яны знайшлi ля берага бярвяно, якое, напэўна, аднекуль прынесла паводка. З цяжкасцю спустiлi яго на

ваду. Яно занурылася глыбока, пакідаючы на паверхні толькі маленькую пасмачку дрэва.

— Учапіся за канец бярвяна і трымайся моцна!.. Калі буду на сярэдзіне, адапхні яго моцна ад берага! — крыкнуў Раман і з рэчамі Антона на карку паплыў уздоўж бярвяна. Злёгка абапёр цюк на другі яго канец і крыкнуў: — Адпіхвай!

Антон з усіх сіл адапхнуў цяжкое бярвяно на сярэдзіну ракі і сам плюхнуўся ў ваду, робячы адчайныя намаганні, каб утрымацца на паверхні. Забава з цяжкасцю буксіраваў гэты цяжар да супрацьлеглага берага, адначасова трымаючы вопратку сябра і стараючыся, каб дрэва не перавярнулася на вадзе.

Калі яны былі пасярод ракі, бярвяно пачало апускацца ў ваду. Ногі Антона паказаліся на паверхні, а галава апынулася пад вадой. Праз хвіліну ён вынырнуў і крыкнуў:

— Я таплюся... таплюся!

— Не бойся нічога! Зараз я табе дапамагу! — адгукнуўся Раман.

Ён кінуў буксіраваць і хутка паплыў да берага. Кінуў на прыбярэжжа адзенне і хуценька вярнуўся да Антона. Сябар у гэты час адчайна хапаўся за бярвяно, якое ўсё больш апускалася ў ваду, не даючы яму апоры. Аднак яно дапамагло Антону ўтрымацца на паверхні, і нават, рухаючыся па папярэдне набытай інерцыі, дало яму магчымасць пераадолець большую частку ракі. Забава хутка падплыў да Антона, які хацеў ухапіцца за яго рукамі. Раман ухіліўся.

— Пакладзі адну руку мне на карак... Не бойся нічога!

Ён дацягнуў Кралевіча да берага. Калі яны выбраліся на луг, то выглядалі страшэнна... Дрыжэлі ад холаду, і целы іх былі запэцканыя ў бруд і кроў, якая сачылася праз шматлікія парэзы на скуры. Яны доўга расціралі рукі і ногі, пакуль кроў не пачала паступаць да канечнасцяў. Хлопцы ледзь змаглі апрануцца. Кульгаючы і хістаючыся на нагах, яны пайшлі праз луг да лесу, які чарнеўся ўдалечыні.

Апынуліся за Арэсай. Недалёка адсюль пачыналіся пінскія балоты.

Увайшлі ў лес. Дзіўны быў гэты лес! Дрэвы стаялі ў вадзе і адбіваліся ў ёй, як у люстры. Ён ствараў страшэнную перашкоду для знясіленых людзей. Праз ягоны двухвярстовы пояс яны прабіраліся тры гадзіны.

Нарэшце, стомленыя, з жудасна пакалечанымі ступнямі, выйшлі на ўскраек лесу. У двухстах кроках ад сябе яны ўбачылі ўбогі будынак, а крыху бліжэй — пастушка, які выгнаў на першую траву схуднелую каровінку.

Раман абгледзеў мясцовасць. Апрача гэтай халупы дзенідзе на велізарнай раўніне былі відаць будынкі.

— Мы павінны туды пайсці, — сказаў Забава, паказваючы рукой на будынак.

— Як хочаш, — адказаў Антон.

— Так, павінны... бо няма сілы... Згінем тут... А калі што, — ён балюча ўсміхнуўся, — то... таксама з дымам!

Яны пайшлі ў напрамку будынкаў.

Увайшлі ў бедную, але досыць чыстую хату, у якой засталі старога селяніна, яго жонку, дарослую дачку і малую дзяўчынку.

— Дзень добры! — прывітаўся з імі Забава.

— Дзень добры! — адказалі прысутныя, са здзіўленнем разглядаючы прышэльцаў.

— А адкуль вы? — спытаў селянін.

— Едзем з Альбінска да лесніка Рунца... па службовых справах, — сказаў Забава. — Хацелі самі пераправіцца на пляцэ праз Арэсу, перавярнуліся і ўваліліся ў ваду. Згубілі боты, шапкі і амаль не загінулі...

— Та-ак?! — сказаў гаспадар, падазрона аглядаючы іх.

— Так ці не так, справа наша! — адрэзаў Забава і так зірнуў у вочы селяніну, што той адступіў назад.

— Амне што? Мая справа маленькая... — прамармытаў ён.

— Вось так найлепей. А цяпер, гаспадар, папрашу даць нам есці. За ўсё добра заплачу.

— Хіба малака і тварагу, бо нічога другога няма.

— Давай малако і тварог... А хлеб ёсць?

— Ёсць крыху.

— Давай!

Хутка гаспадыня выняла з печы гаршчок гарачага малака і паклала на стол вялікі кавалак грубага, падобнага да торфу хлеба. Сябры пачалі прагна есці і піць гарачае малако. Адначасова Забава пільна сачыў за насельнікамі. Ён заўважыў, што гаспадар схаваў у кішэню шапку і хуценька выйшаў у сенцы... Адчыніў дзверы на падворак. Забава пайшоў за ім. Гаспадар накіраваўся з двара на дарогу. Забава дагнаў яго.

— Ты куды?

— Сюды... да кума... зараз вярнуся...

— Вяртайся ў халупу і не думай пра кума! — рэзка сказаў Забава. — Глядзі таксама, каб ніхто не выходзіў з хаты! Хочаш мець дом і набытак, то глядзі, бо я табе пушчу «чырвонага пеўня» або пачастую гэтым! — тыцнуў яму пад нос дула парабелума.

— А мой жа ты!.. Што ж ты!.. Нікуды не пайду!..

— Так будзе найлепей!.. Памятай, ты сёння маеш вясёлых гасцей!..

Вярнуліся ў хату. Селянін пачаў дагаджаць «вясёлым гасцям». Прынёс некалькі яек і загадаў жонцы засмажыць яечню. Знайшлося нават крыху тытуню і самасейкі. Забава і Антон з задавальненнем курылі моцны тытунь, закручаны ў тоўстую газетную паперу.

— А цяпер, гаспадару, рыхтуйце для нас лапці.

— Гэта можна, можна... Зараз...

Селянін зняў з-пад жэрдак некалькі пар лазовых лапцей. Выбраў дзве пары і намачыў іх у вадзе ў маленькіх начоўках. Цяжэй было падабраць анучы, але ягоная жонка прынесла нейкую старую ільняную кашулю, з якой выразала дзве пары ануч. Знайшліся і шнуркі, якімі лапці прывязваюць да ног.

Забава і Антон старанна вымылі ногі і злёгка памазалі ступні сланечнікавым алеем. Абуліся. Нагам адразу зрабілася лягчэй, хаця пухліны не зніклі.

Па чарзе яны ўзлазілі на печ спаць і чысцілі зброю. Так прайшоў увесь дзень. Набліжаўся вечар. Раман, парадкуючы вопратку, знайшоў у кішэні курткі дзве пары шаўковых панчо. Даў іх дачцэ гаспадара.

— На! Як свет стаіць, ніводная прыгажуня ў вашай ваколіцы такіх панчо не насіла! — сказаў ёй Забава.

Дзяўчына пачырванела і выцерла нос тыльным бокам далоні. Гаспадару Забава шчодра заплаціў. З’елі вячэру: апошні ў халупе хлеб, малако і тварог.

Селянін паказаў ім дарогу да Рунца. Яны вырушылі ў далейшы шлях.

Праз дзве гадзіны апынуліся каля багатых (як для таго краю) пабудоў Рунца.

Спыніліся.

— Калі б я ведаў, што ён быў у «закулісных перамовах» з Кучынскім, то я б нанёс яму візіт, — сказаў Забава.

— Думаю, што гэта іх супольная работа: Кучынскага, Казакевіча і Рунца. Пэўна, хацелі ўслужыць савецкім уладам, дапамагаючы злавіць польскіх шпіёнаў. Цяпер, каб услужыць бальшавікам, сын бацьку прадасць! — сказаў Антон.

Забава махнуў рукой.

— Дадзім спакой! — сказаў ён. — Калісьці пра ўсё даедаем. Можна, яшчэ завітаем сюды... Тады зробім рахунак! Цяпер не варта пакідаць за сабой сляды.

Яны пайшлі далей. У лапцях ісці было лягчэй, і яны адчувалі сябе пасля сённяшняга адпачынку намнога лепш. Асцерагаючыся засады, прасоўваліся наперад вельмі асцярожна. Шчасліва дабылі да канца «сушы». Ступілі на «мора», утворанае з чорных, рыжых, зялёных і іржавых палёў балота, замаскіраваных зверху лёгкім зялёным дываном.

Вечарам хмары расеіліся і на небе паказаўся месяц, які, як гіганцкі ліхтар, асвятляў ім шлях. Гэта было вялікім аблягчэннем і... значнай небяспекай... Лягчэй было ісці ўперад, бо яны добра бачылі мясцовасць, але іх маглі высачыць.

Вырашылі ісці далёка ад каналу, накіроўваючыся па компасе на захад, а калі б дарога аказалася ім не пад сілу, пайшлі б на паўночны захад, каб выйсці на канал.

Усю ноч ішлі яны ўперад. Правільней кажучы, не ішлі, а скокалі з купіны на купіну па гразі, якая ўгіналася пад нагамі. Асабліва цяжкой была дарога там, дзе купіны былі далёка адна ад другой. У такіх месцах, пераскокваючы з адной купіны на другую, яны часта глыбока гразлі ў балота і толькі пры дапамозе ўзятых на «сушы» доўгіх кіёў выбіраліся з гразкай, пражэрлівай багны, якая ўтваралася пад нагамі.

Пры бляклым жудасным святле месяца надзіва панура і велічна выглядалі балоты. Велічная цішыня панавала наўкол. Час ад часу яе перарывалі цмоканне і хлюпанне балотных слаёў альбо булькатанне газаў, што выдзяляліся з твані...

Не было чутна ніводнага голасу на адлегласці ў некалькі кіламетраў... Удалечыні было відаць, як гайдаюцца над балотамі цені... Можа, гэта духі, можа, фантомы, можа, выпыры з народных былічак, якія блукалі па гэтых велізарных пустэчах?.. Часта можна было ўбачыць бледнае полымя, якое фасфарызавала, і блакітныя блукальныя агні.

Падарожнікі страцілі адчуванне часу. Думкі замёрлі ў іх мозгу. Мышцы здранцвелі і выконвалі свае дзеянні аўтаматычна.

Месяц усё больш зніжаўся. Наваколле акутала густая імгла. Яна пакрыла вільготнай хвалістай хмарай багну, стварыла пад гразкім балотам газападобнае мора вільгаці, у якім нічога нельга было ўбачыць.

Павеяў лёгкі паўночны вецер. Узмацніўся... усхваляваўся і раскідаў імглу. Схапіў яе і пагнаў на поўдзень. Мяккай халоднай шчоткай прыгладзіў травы... Чысціў і парадкаваў балоты, рыхтуючы іх да ўзыходзячага сонца. А сонца стрэліла ўгору фантанам пурпуровых промняў. Шырока азалаціла далягляд. Раскідала па небе багатыя цёплыя

колеры, якія пераходзілі ад бледна-ружовага ў крываваы пурпур. Узышло ціха... урачыста... Заблішчэла дыяментамі ў кроплях расы. Асадзіла вільгаць з паветра. Разагнала імглу, што блукала па балотах... Ішло пераможна, несучы жыццё і радасць... Толькі тут яно было лішняе і не ўзбуджала радасці, бо ні птах, ні звер, ні чалавек не чакалі яго. У гэтай краіне смерці і прывідаў праўдзівым было толькі святло месяца... мёртвае, халоднае, бледнае...

Перад палуднем калегі ўбачылі перад сабой першую парослую лесам выспу. Наблізіліся да яе. Сталі на цвёрды грунт.

Выспа мела некалькі соцень крокаў у даўжыню і каля ста крокаў у шырыню. Яе ахутваў зялёны паўзмрок. Гіганцкія дрэвы цягнулі шматлікія сокі з чорнай тлустай глебы і пляліся высока ўгору моцнымі калонамі. У паветра ўзносіўся востры смурод вільгаці і прытхласці. Гэта быў цвінтар лясных гігантаў. Дрэвы, якія паваліліся ад старасці або былі выварачаны бурай, ляжалі адны на другіх. Выглядалі яны, нібы толькі што ляглі на зямлю, але нага правальвалася ў іх пры найменшым дотыку.

Забава і Антон ледзь знайшлі некалькі прыдатных для вогнішча дрэў, бо ўсё вакол было гнілое альбо набрыняла вільгацю. З цяжкасцю распалілі яны вогнішча і сушыліся ля яго.

— Дзе мы? — спытаў Антон.

— Мы прайшлі амаль трэцюю частку шляху. Я так мяркую. Паблізу павінна быць возера Князь... Далей трэба ісці на паўночны захад... Там канал... Лепшая дарога. Тут небяспечна. Можам трапіць у такую багну, што загінем...

Спалі яны па чарзе. Сны былі трывожныя. Абуджаліся ад голаду і болю. Вечарам пачалі збіраць лісце розных дрэў і раслін. Сушылі іх ля агню і спрабавалі паліць.

Абгледзелі ногі. Закруцілі іх у высахлыя анучы і добра ўмацавалі лапці. Потым Антон паправіў у Забавы павязку, і яны вырушылі ў далейшы шлях.

Позна, пасля паўночы, выйшлі на бераг каналу. Вельмі гэтаму ўзрадаваліся. Гэта мізэрнае сведчанне супольнага

намагання людзей, пакінутых у пустыні, нібы злучала іх са светам жывых людзей і вырывала з краіны прывідаў.

Далей пайшлі ўздоўж каналу.

На світанні мінулі злева ад каналу вёску Скушын. Далей берагі каналу былі парослыя лесам. Калі ўвайшлі ў яго, сонца паказалася на небе.

Прайшлі дзве ночы і адзін дзень зваротнай дарогі. Ад часу пераходу граніцы з Польшчы ў Саветы былі ў дарозе шэсць дзён і начэй. Вырашылі ў тую ноч абавязкова дайсці да Польшчы. Яны зусім выбіліся з сіл. У іх былі жудасна спухлыя ногі. У Забавы паднялася тэмпература. Рана на левай лапатцы загнаілася, і ён з цяжкасцю рухаў плячом. Ён баяўся класціся, бо ведаў, як цяжка будзе ўставаць і ісці ў далейшы шлях.

Мінулі Кузьміцкія хутары. Пакінулі за сабой тры чвэрці шляху. Брылі пастаянна па беразе каналу. Тут дарога была лягчэйшай. Ішлі па вытаптаных сцежках. Яны лічылі за лепшае трапіць на засаду і, ваюючы, вырвацца з балот або загінуць, чым зноў ісці ў багну.

А другой гадзіне дня пачулі брэх сабакі і спыніліся на павароце каналу за альховымі кустамі. У лесе брахаў сабака. Паблізу паказаўся стары мужчына з дубальтоўкай пад пахай і скураной торбай на баку. Забава і Антон пайшлі да яго.

— А вы што тут робіце? — груба звярнуўся да іх незнаёмец.

— Ловім перамытнікаў і самагоншчыкаў, — адрэзаў Забава, набліжаючыся да яго па адзінай вузкай сцежцы, па якой можна было прайсці.

Незнаёмец падышоў да іх, думаючы, што мае справу з чэкістамі.

— Рукі ўгору! — скамандаваў Раман, накіроўваючы дула парабелума ў ягоныя грудзі.

Ён падняў рукі ўгору. Антон схапіў паваленую дубальтоўку.

— Хто ты такі? — спытаў Забава.

— Я... ляснік...

— А навошта чэпішся да людзей?

- Я нічога... Я... з цікавасці...
- І я з цікавасці. Хадзем у лес!
- Хлопцы, што вы!.. За што вы?..
- Ну, ідзі... Не балбачы!

Яны адышлі на некалькі соцень крокаў і там зрабілі рэвізію свайго палоннага. Зброі ён не меў. У паляўнічай торбе знайшлі кавалак хлеба і сухога сыру. Было таксама крыху тытуню. Яны забралі тытунь і ежу. Ляснік усё прасіў, каб яго пусцілі. Прыбег сабака і пачаў брахаць, круцячыся паблізу.

— Супакой яго! — сказаў Забава Антону.

Той стрэліў з дубальтоўкі. Сабака, скуголячы, пабег да кустоў.

— Яму нічога не будзе... Дробавы зарад, — сказаў ляснік.

Набліжаўся вечар. Калегі падсілкаваліся, з'еўшы сыр і хлеб. Закурылі папярсы, а потым зноў выйшлі на бераг каналу. Ляснік ішоў паміж імі і ўсё прасіў, каб яго пусцілі. Відавочна, ён вельмі баяўся, што заб'юць дзесьці на балотах. Кляўся, што нікому не скажа, што тут пераходзілі. Забаву гэта злавала.

— Не енчы, бо зараз кулю ў лоб і ў канал! Ведаю я, калі цябе пусціць!.. Разумнік!.. Ведаю вас! Ведаю, пра што ты думаеш!

Больш ляснік не гаварыў. Паслухмяна ішоў уперад. Пасля пяці гадзін дарогі праз балоты (лясы даўно скончыліся) Забава спыніў лясніка і аддаў яму дубальтоўку, забіраючы патроны, якія потым утаптаў у балота. Ляснік спачатку ішоў павольна, але калі аддаліўся ад іх на 50 крокаў, пабег, камічна прысядаючы і пераскокваючы з купіны на купіну.

— Цяпер ён нам не перашкодзіць, — сказаў Забава Антону.

Зноў вырушылі ў дарогу, хістаючыся ад стомы. Забава ўжо не адчуваў болю ў нагах, а толькі страшэнны цяжар у іх. Часам ён забываўся, дзе знаходзіцца, і ішоў напалову прытомны. Антон штораз заставаўся ззаду. У нейкі момант Раман заўважыў, што калега не ідзе за ім. Ён доўга чакаў,

думаючы, што зараз той дагоніць. Потым пайшоў назад. Знайшоў Антона, які сядзеў на купіне.

— Што з табой? — спытаў устрывожана.

— Не пайду далей... Не магу... Ідзі адзін...

— Павінен дайсці. Ужо блізка. Хадзем!

Ён дапамог сябру ўстаць і паволі, часта азіраючыся, пайшоў наперад. Яны прадзіраліся праз жудасную пасму лоз. Цягнуліся паволі, амаль непрытомныя. А ноч доўжылася. Месяц то хаваўся за хмары, то зноў з цікавасцю назіраў за барацьбой двух чалавек, якія імкнуліся да мэты.

Выйшлі на заліты вадой луг. Антон зноў сеў на купіну. Раман пачаў яго падымаць. Калега ў гэты момант сказаў нервовым голасам:

— Кажу табе, ідзі адзін... Што ты ад мяне хочаш? Ідзі!

— Дагані, мусіць, мы ўжо ў Польшчы!

Раман заўважыў, што Антон уставіў у рот дула рэвальвера. Сілай ён забраў у Антона рэвальвер. Далей вёў Кралевіча, трымаючы пад плячо, спатыкаючыся разам з ім. Цяжкае становішча сябра нібы дадало яму сілы. Апрача гэтага, ён адчуваў, што яны знаходзяцца паблізу ракі. Ішлі па лузе, які пачынаўся за Случчу.

Набліжаўся ранак. Месяц знізіўся і знік за хмарамі.

У нейкі момант Забава зарыентаваўся, што яны на беразе ракі. Гэта дадало яму бадзёрасці і сілы. «Але як пераправіцца праз Случ? Мушу адзін...» Але адчуваў, што не мае сілы. Пачаў шукаць якую-небудзь дошку або дрэва, якое аблегчыла б пераправу незнаёмага русла ракі.

Знайшоў цурбан, падобны да чыгуначнай шпалы, але намнога даўжэйшы і шырэйшы. Потым знайшоў дзве збитыя разам доўгія жэрдкі... Зняў лапці, анучы і штаны. Трыкацінавыя кальсоны завязаў на шыю. Шнуркамі ад лапцей звязаў разам жэрдкі і цурбан. Зрабіў маленькі плыцік, пры дапамозе якога намерваўся пераплыць раку, бо не хацеў дагала распранацца.

Потым знайшоў паблізу ракі маленькае паглыбленне ў зямлі, у якім лёгка мог схавацца чалавек. Завёў туды

Антоні і змусіў яго легчы ў высокую траву. Даў яму ў руку наган і сказаў:

— Тонька... Я паплыву на той бераг... Разумееш?

— Так... А я?

— Вярнуся да цябе лодкай... Вазьмі наган... Ляжы ціха... Толькі не засні! Калі буду клікаць, адгукніся!.. Глядзі: тут бальшавікі!.. Разумееш?

— Добра, ідзі...

Забава, седзячы вярхом, а часам напалову лежачы на маленькім пляціку, які глыбока занурваўся ў ваду, так, што ён з цяжкасцю ўтрымліваў раўнавагу, паволі паплыў па рацэ... Гэта доўжылася доўга...

Даплыў да процілеглага берага. Вылез з вады і пайшоў па пясчанай водмелі. Зноў убачыў ваду.

«Рэгуліровачны канал ці заліў?»

Ён увайшоў у ваду і паплыў ужо без пляціка. Ледзь змог дабрацца да берага... Сеў у прыбярэжным балоце... У галаве ў яго віравала... Рукі былі пагружаны ў слізкі мул. Ён так сядзеў, хістаючыся ўзад-уперад.

— Што ж я раблю?

Раман укленчыў. Дастаў рукі з мулу... Зноў упаў у балота і ляжаў нерухома. Яго агарнуў холад. Ён адчуў, што хістаецца, віруе разам з зямным шарам.

«Але ж там Тонька чакае!»

Забава ўсхапіўся на ногі. Устаў і... убачыў перад сабой святло. Дзесьці далёка-далёка заспяваў певень.

Ён пайшоў да гэтага святла. Ён спатыкаўся... хістаўся ўправа і ўлева, але безупынна ішоў уперад. Выняў з кішэні ліхтарык і пасвяціў. Скарыстаная батарэя працавала рэшткай энергіі. Ліхтар кідаў на зямлю мізэрны жоўты кружок святла, які міргаў управа і ўлева... а святло, да якога ён імкнуўся, то аддалялася, то набліжалася.

Апынуўся ля акна, за якім гарэла лямпна. Ледзь знайшоў дзверы. З намаганнем адчыніў іх, піхнуў уперад і зрабіў некалькі крокаў у насычаную цяплом хату.

Ля стала стаяў мужык. Ён быў у адной бялізне, бо толькі што ўстаў з ложка. Пачуўшы скрып дзвярэй, ён азірнуўся

і замёр ад страху. Ubачыў перад сабой чалавека з пісталетам у руках, у чорнай скураной куртцы, з голымі, запэцканымі ў брудзе нагамі і страшным тварам, на якім дзіка гарэлі вочы.

— Якая... вёска?.. — спытаў хрыпатым, перарывістым голасам прышэлец.

— Мілевічы... — ціха, амаль шэптам, сказаў мужык.

— Мілевічы... — паўтарыў прышэлец, праз хвіліну развярнуўся і выйшаў з хаты.

Ледзьве Забава ступіў некалькі крокаў у напрамку ракі (намерваўся ісці ў вартоўню), як вакол яго бліснулі ліхтары і пачуліся галасы:

— Рукі ўгору!

— Стаяць!

Яго акружылі польскія салдаты.

— Я шукаў пляцоўку, — з цяжкасцю сказаў Раман.

— А!.. Гэта адзін з тых... Вярнуўся! — выкрыкнуў узводны. — А дзе калега?

— Там... — Раман выцягнуў руку ў бок ракі. — Хадзіце хутчэй... Дайце папяросу...

Яму далі запаленую папяросу і правялі да ракі. Узводны ішоў побач з ім і штосьці гаварыў, але Забава з цяжкасцю разумеў яго.

— Мы бачылі, як нехта ішоў з ліхтаром... Сачылі, куды ён пойдзе. Думалі, перамытнік... А гэта пан...

Дайшлі да берага ракі. Случ шумела ў змроку ночы.

Салдаты ўчацвярых прынеслі вялікую лодку. Спусцілі яе на ваду.

Раман размясціўся ў лодцы.

— Няхай хто-небудзь вясле, — сказаў ён. — Я пакажу кірунак.

— Нам нельга плыць да таго берага, — сказаў узводны.

— Але я не маю сілы!.. Не даплыву.

— Не можам! Нельга!

— Адпыхвайце! — сказаў Забава, беручы дадзеную яму дошку, якую ён вымушаны быў выкарыстоўваць замест вясла.

Лодка адалілася ад берага, адразу пагружаючыся ў цемру. У нейкі момант Раман адчуў, што сядзіць у вадзе. Яе прыбывала ўсё больш... Неўзабаве лодка цалкам пагрузілася ў раку, і Забава паплыў да берага. Салдаты дапамаглі яму выйсці з вады. Забава, хістаючыся на нагах, падышоў да ўзводнага. Узняў пісталет.

— Ведаеш, што ты робіш?.. Ведаеш? Ведаеш?..

— Адзін момант, пане. Мы не ведалі. Лодка рассохлася. Зараз прынясём човен.

Хутка прынеслі човен. Штосьці гаварылі Раману, але ён не вельмі іх разумееў. Мозг быў заняты адной думкай: «Толькі б не знайшлі яго там бальшавікі!» Ён усё чакаў стрэлаў на тым беразе. Але ўсё было ціха, а раку і супрацьлеглы бераг накрыла панурае маўчанне, якое перарывалася толькі манатонным плёскатам вады.

Салдаты павольна спусцілі човен на ваду і дапамаглі Раману ўвайсці ў яго. Адсіхнулі човен.

Забава паволі пераплываў раку, стараючыся не згубіць кірунку. Час ад часу ён азіраўся. Човен цёрся аб водмель. У цячэнні ракі былі віры, і Забава з вялікай радасцю плыў у патрэбным напрамку.

Дабраўся да берага. Паволі паплыў па цячэнні ўніз па рацэ. Ведаў, што знаходзіцца намнога вышэй ад месца, дзе пакінуў Антона.

«Маю толькі адзін патрон, — думаў Забава, гледзячы на запэчканы ў брудзе парабелум, які прапаласкаў у вадзе і які мог не выстраліць другі раз. — Чаму Тонька не адгукнецца? Павінен мяне пачуць!.. А можа, ён заснуў?!»

Некалькі разоў Забава паціху клікаў: «Тонька! Тонька!»

Ніхто не адказваў.

Ён хацеў выйсці на бераг, але баяўся, каб цячэнне ракі не знесла човен. Тады б ён не змог выратаваць калегу.

У адным месцы заўважыў на беразе нейкую чорную невыразную постаць. Узняў парабелум.

Пачуў хрыплы шэпт:

— Ро... мак?

— Я... я, — радасна адазваўся Забава.

Дапамог Антону ўвайсці ў човен і адпіхнуўся ад берага. Ведаў, што рачное цячэнне дапаможа ім без вялікіх намаганняў пераплыць раку на другі бераг.

— Я чуў цябе... — шаптаў Антон. — Але не мог адазвацца... Яны былі блізка... Стаялі доўга... доўга... Усё прыслухоўваліся, потым пайшлі.

У гэтую хвіліну з берага досыць блізка ад іх пачуўся гучны перапалоханы голас:

— Хто там? Хто? Бо страляю!

І тут прагрымеў стрэл і гучным рэхам адазваўся ў лесе. Бліснулі электрычныя ліхтарыкі. Яны вырвалі з цемры бліскучыя, як мокры асфальт, пасмы вады. Адначасова на другім беразе Случы таксама прагрымелі выстралы. Гэта польскія салдаты хацелі такім чынам прыйсці з дапамогай сваім разведчыкам, ствараючы суматоху на паграніччы. Але святло ліхтароў не выкрыла чаўна, які наўскасяк плыў уніз па рацэ. Калегі не адазваліся на стрэлы.

Антон ляжаў на дне чаўна і штосьці невыразна мармытаў. Забава ціха сядзеў ззаду. Ён стараўся дошкай надаць чаўну кірунак да супрацьлеглага берага...

На бальшавіцкім баку працягвалі грымець стрэлы. Стралялі ўсляпую ў ваду. Блішчэлі агні з дулаў карабінаў, чуліся воклічы. На польскім баку салдаты зарыентаваліся, куды можа плыць човен, таму, ствараючы шум і страляючы, нібы некага ловячы, ішлі не ўніз па рацэ, а ўверх.

Човен, калышучыся на хвалях і тручыся час ад часу дном аб водмель, даплыў, нарэшце, да берага. Тут жа з цемры паказаліся салдаты. Некалькі рук дапамаглі Раману выйсці на бераг.

Случ шумела ля падмытых берагоў.

— Там калега, там... у чаўне... — прамовіў Раман.

— Добра, добра. Забяром яго.

А рака хуталася ад холаду ранку ў сівы шалік імглы...

ГЛАВА 10

Рапарт агента разведкі

Брэст на Бугу

18 красавіка 1923 г.

Да пана кіраўніка Аддзела Экспазітуры № 6
 II Аддзела Генеральнага штаба

Агент 13-Б*

Дня 5 красавіка 1923 года пасля паступлення на разведвальную службу я атрымаў наступнае спробавае заданне:

1. Перайсці граніцу на адрэзку 29 Мытнага Батальёна да 10 красавіка гэтага года.

2. Дайсці ў Бабруйск праз Мінск.

3. У Бабруйску выведаць стан умацаванняў і казарм.

4. Даведацца, якія вайсковыя фарміраванні знаходзяцца ў Бабруйску, нумары палкоў, прозвішчы афіцэраў.

5. Настрой салдат. Падрыхтоўка. Узбраенне. Забеспячэнне (па магчымасці праз дадзеныя сабраных дакументаў).

6. Вярнуцца на любым адрэзку да 15 красавіка гэтага года.

На выкананне спробавага задання далі мне тэрмін 10 дзён і наступныя матэрыяльныя сродкі: _____

9 красавіка гэтага года а 22 гадзіне я перайшоў граніцу на адрэзку 29 Мытнага Батальёна, паміж пагранічнымі слупамі 607–608 насупраць вёскі Лукашы. Выбраўся на насып разбуранай чыгункі і, прасоўваючыся ўздоўж яго, накіраваўся на ўсход. У Мінск я прыйшоў 10 красавіка гэтага года. У Бабруйск прыехаў 11 красавіка гэтага года.

Адразу ж пайшоў у штаб 8 пяхотнай дывізіі. Увайсці ўсярэдзіну я не мог, таму што трэба было ўзяць пропуск у камендатуры, а я не меў ніякіх дакументаў. Таму пайшоў у крэпасць.

Крэпасць у занядбалым стане. Казармы ўсё больш руйнуюцца. Некаторыя гмахі, якія ў лепшым стане, заняты вайскоўцамі. Некаторыя без дзвярэй і вокнаў.

* Рапарт агента 13-Б не з'яўляецца рапартам Рамана Забавы.

У Бабруйску размешчана 8 дывізія. Належыць яна да 5 корпуса (Магілёў). У склад 8 дывізіі ўваходзяць 3 пяхотны полк і кавалерыйскі полк. Нумары палкоў: 21, 22, 23. Дваццаць трэці полк цяпер размешчаны ў Рагачове. Штаб і камандатура 8 пяхотнай дывізіі знаходзяцца не ў крэпасці, але ў цэнтры горада, паблізу тэатра.

З асабістых размоў з салдатамі, з падслуханых размоў і з уласных назіранняў я зрабіў вывады, якія датычацца пяці пунктаў задання:

1. Настрой у салдат песімістычны. Вайсковую службу лічаць безумоўным злом. Да ўраду і камандзіраў не маюць ані прыхільнасці, ані даверу. Наадварот, адчуваюцца неахвота і крытыка. Палітычныя справы салдатам ужо надакучылі. Палітрукоў зненавідзелі і высмейваюць (здзекуюцца). Салдат характарызуе абыякавасць да ўсяго. Я не заўважыў жартаў і анекдотаў, якія так уласцівы маладым салдатам. Яны панурныя, злосныя, рэзкія. Мяркую, што гэта вынікае не столькі з неахвоты да вайскавай службы, колькі з агульнай прыгнечанасці грамадзян Саветаў і з трывогі за цяжкі лёс пакінутых сем'яў.

2. Што датычыцца вывучкі салдат, то лічу, што яе зусім занядбалі. Інструктары ігнаруюць службу, а салдаты ахвотна надакучваюць ім. Вайскавай дысцыпліны (у добрым значэнні гэтага слова) няма. Не бачна салдацкай дзейнасці, спрыту, зухаватай выпраўкі.

Нават малодшыя афіцэры выглядаюць як цывільныя, якіх хвілінай раней апранулі ў вайсковыя мундзіры. Ходзяць расчухраныя, вялыя, заспаныя.

3. Салдаты ўзброены старымі расійскімі карабінамі. Бачна, што пра зброю яны не дбаюць. Я бачыў многа іржавых карабінаў. Рамяні пераважна з тканіны. Даследаваць стан запасу «Мобу» я не меў магчымасці, бо бракавала часу.

4. Салдаты не скардзяцца на ежу. Нават задаволены. Калі браць пад увагу голад у вёсках і гарадах, то гэта можна зразумець. Салдаты атрымліваюць штомесяц 7 рублёў жалавання, афіцэры на 60 рублёў больш. Форма салдат

неаднолькавая нават у падраздзяленнях аднаго роду. Некаторыя маюць прыстойныя мундзіры і боты, другія хо-дзяць у зношаных.

На другі дзень знаходжання ў Бабруйску мне ўдалося пазнаёміцца з адным маладым афіцэрам, які працаваў у штабе 8 пяхотнага палка. Калі я даведаўся, што ён родам з Растова-на-Доне, прыкінуўся земляком і паглыбіў знаёмства. Запрасіў яго на самагонку, а потым, калі ён падпіў, сказаў яму, што з'яўляюся дэлегатам арганізацыі «Народная воля», якая хоча змяніць дзяржаўны лад і даць сапраўдную свабоду. Ён цалкам паверыў мне і нават прасіў уцягнуць яго ў гэтую арганізацыю. Я зрабіў наступнае: даў яму крыху грошай і загадаў зрабіць падрабязны спіс афіцэраў 8 пяхотнага палка, бо арганізацыя хоча знайсці сярод іх прыхільнікаў. Ён сказаў, што ахвотна гэта зробіць. Я сказаў, каб ён адзначыў крыжыкамі прозвішчы афіцэраў, якія незадаволены ўрадам. Назаўтра Н. прынёс мне два загады штаба 8 пяхотнага палка, шэсць загадаў камандзіра 21 пяхотнага палка і поўны спіс афіцэраў. Я быў здзіўлены, што ён адзначыў крыжыкамі больш за 80 працэнтаў афіцэраў. Але Н. пераконваў мяне, што гэтыя сапраўды незадаволеныя. Назаўтра я развітаўся з Н., абяцаючы яму, што хутка спаткаемся. Н. уручыў мне ліст да земляка ў Мінску, які служыць у 10 пяхотным палку 4 смаленскай дывізіі. Прасіў, каб яго ўцягнуў у «Народную волю». Паколькі маё заданне не датычылася гарнізона горада Мінска, то гэты ліст я не выкарыстаў. Зрэшты, бракавала мне грошай на далейшае ўцягванне членаў у «Народную волю». Ад Н. я атрымаў два чыстыя пасведчанні, выдадзеныя са штаба 8 палка. Адно я выкарыстаў.

У зваротнай дарозе на вакзале ў Беразіне я даведаўся, што там знаходзіцца камполк Грыбаў. Я заўважыў, што ён размаўляе з нейкім старэйшым рангам — «краскомом»*. Я наблізіўся да іх і, робячы выгляд, што чытаю «Крас-

* Краском (*абрэвіятура*) — «красный командир» (асоба, якая належыць да каманднага складу Чырвонай Арміі).

ную Звезду», падслухаў частку іх размовы. Я лічу яе вельмі важнай і перадаю так, як яна захавалася ў маёй памяці:

Грыбаў: Рэарганізацыя Чырвонай Арміі ў цяперашні час немагчымая.

Краском: Ведаю пра гэта. Праект распрацаваны і толькі трымаецца ў тайне.

Г.: Чыя гэта ідэя? Мусіць, глаўверха?

К.: Так. Каменева.

Г.: Найгоршае, калі такія тэарэтыкі ад Маркса і Кауцкага ўлазяць у вайсковыя справы. Спачатку трэба ўзмацніць армію, паставіць яе на ногі, добра абсталяваць, а не ствараць хаос. Аднак я ў гэта не веру. Гэта чарговая бомба.

К.: Нічога падобнага. Гэта пацверджана. Зрэшты, скажу табе па сакрэце, што ведаю пра гэта ад Аляксея Міхайлавіча Якуца.

Г.: Ага! Гэта сакратар чыгуначнай канцылярыі Лёвы.

К.: Так. Але гэта тайна.

Г.: А што за тайна, калі ўжо і мы ведаем?

К.: Мы, а апрача нас, ніхто з 5 корпуса.

Г.: Калі гэта можа рэалізавацца?

К.: Мяркую, што не хутчэй, як у пачатку наступнага года.

Далей я ўжо не мог падслухаваць, бо асцерагаўся, што звярну на сябе іх увагу.

Чатырнаццатага красавіка я вярнуўся ў Мінск і вечарам вырушыў з горада да граніцы. Я перайшоў яе ля Кучкуноў 16 красавіка, бо не ведаў мясцовасці і блукаў. На паграніччы я быў абстраляны, але мне ўдалося ўцячы.

Прашу, каб у наступную разведку мне выдалі аўтаматычны пісталет. Я пераканаўся, што без зброі пераходзіць граніцу і прыгранічную паласу вельмі небяспечна.

Агент Н. стварае добрае ўражанне. Ён рашучы. Я думаю, што пры яго дапамозе змагу аб'яднаць іншых агентаў («краскомов») у штабе 8 палка, а калі гэта будзе патрэбна, то і ў 4 палку. Магчыма, што ён мне дасць адпаведнага агента, які мае доступ да мабілізацыйных планаў, чарцяжоў дыслакацыі,

а таксама да актаў, якія датычаць узбраення, настрояў салдат, вывучкі і адміністрацыі.

Я ўпэўнены, што, маючы вялікія грошы, змагу ў хуткім часе разведваць больш глыбока. Пераканаўся, што пры цяперашніх адносінах у Савецкай Арміі ёсць у ёй многа незадаволеных урадам, неахвотных і пакрыўджаных, што стварае прыдатны матэрыял для працы, каб шкодзіць Саветам.

Пры гэтым дадаю:

1. Размову «краскомов» 8 палка.
2. Два загады камандзіра 8 палка Разена.
3. Шэсць загадаў камандзіра 21 пяхотнага палка Грыбава.
4. Два чыстыя пасведчанні, выдадзеныя са штаба 8 палка. Адзін з іх выкарыстаны мной.

Агент 13-Б

Дзённік шпіёна

Брэст на Бугу, 20 красавіка 1923 г.

Тосік пачынае мяне нерваваць. Яго абьякавасць у адносінах да найважнейшых пытанняў здзіўляе мяне. Другі дзень я змяняю колер броваў, валасоў перакісам вадароду, а ён хоць бы слоўца спытаў, навошта я гэта раблю.

Ён таксама раздражняецца час ад часу. Але па-свойму — з каменным тварам. Ведаю, што яму хочацца выпіць. Пару разоў пытаў у мяне пра сняданак. Але я сказаў, што яшчэ вельмі рана. У гэты момант ён, «палітычна» паціраючы рукі, сказаў:

— Халера, які холад!

— Ну дык пазвані.

Тосік ажывіўся: думаў, што загадаў насільшчыку купіць гарэлкі і закускі. Але замест насільшчыка ўвайшла пакаёўка.

— Пан званіў?

— Не, гэта калега званіў.

— Але ж ты казаў!

— Слушна. Папрашу пані добра прапаліць печ, бо калега мой замёрз.

Здзіўленая пакаёўка паглядзела на нас і сказала: «Добра». На двары ў той дзень была гарачыня, а ў нумары было так гарача, што цяжка было дыхаць.

Я пачаў прымяраць акуляры. Натуральна, «ліпа», а не акуляры, бо зрок у мяне, як у ястраба. Але выглядаюць яны імпазантна: тоўстыя шкельцы, салідная аправа, нікеляваная. Яны зусім змянілі выгляд майго твару. Гляджуся ў люстэрка і сам сябе не пазнаю. Я вельмі ўсцешыўся і пачаў рабіць розныя міны. Знарок гэта працягваю, каб Тосік зрэагаваў. Ён доўга глядзеў з іронія. Потым адазваўся:

— Любіш як сабака палку. Дай супакой з гэтым люстэркам!

— Табе не падабаецца?

Тосік з захапленнем пляснуў у далоні і ціхенька запішчэў:

— Ах, прыгожа! Ах, цудоўна! Што за сімпатычны бландзін! І ў акулярах! Напэўна, кіраўнік кааператыву! Хлебная фірма! Цёплая! Да такога варта падваліць! Угу!

Нарэшце ідзём снедаць. Акуляраў я не надзяваў. Валасы хаваю пад шапку. Гэта дэкарацыя для любімых таварышаў.

У закусачнай я распавядаю калегу пра вынікі ўчарашняй канферэнцыі з намеснікам майго шэфа. Ён мне падтаквае, падміргвае, хуценька есць, а яшчэ хутчэй апаражняе кілішкі. Ведаю, што ён амаль не слухае мяне, але раскажваю. Бо каму ж гэта раскажу, як не найлепшаму прыяцелю і супрацоўніку? А справа важная, якая цалкам змяняе сістэму маёй далейшай працы. Я вырашыў легалізавацца ў Саветах і далей працаваць у якасці рэзідэнта на тэрыторыі савецкага штаба Заходняга фронту. А Тосік будзе ўтрымліваць сувязь паміж мной і Аддзелам. Другому сувязному я не верыў бы.

Выпадак для легалізацыі здарыўся мне цудоўны. Пры пасрэдніцтве аднаго агента я атрымаў дазвол на здачу

экзамена (я экстэрніст) пры Мінскім паштова-тэлеграфным упраўленні. Усе фармальнасці выкананы. Калі здам экзамен, то атрымаю сапраўдны дыплом «надсмотрщика» тэлеграфу з акладам 12 катэгорыі. Вось гэта будзе цудоўна! Паёк — па першай катэгорыі. Пасада. Ну, і штотомсяц фура «лімонаў». Можна будзе ўжываць без абмежавання слодычы савецкага раю і адпаведна ім за гэта аддзячыць. Так што раты паадкрываюць, калі справа, нарэшце, сыпане. Ужо я змагу!

Я купіў некалькі патрэбных кніжак і ўсё з іх падкоўваюся. Час ад часу даю падручнік Антону і загадваю яму экзаменаваць мяне. Я вымушаны спяшацца, бо экзамены прызначаны на 29 красавіка. У гатэлі маю ключ ад апарату Морзэ і ўсё пасылаю і атрымліваю выдуманых тэлеграмы. Змест іх заўсёды актуальны і пераважна накіраваны вастрыём у Антона. Напрыклад:

«Кіраўніцтву шпіталя ў Творках

Прашу тэрмінова выслаць карэту «хуткай дапамогі» і чатырох моцных памочнікаў да гатэля «Брыстоль» нумар 9, таму што Антон Кралевіч звар'яцеў.

Уладальнік гатэля Кравецкі».

Зместу гэтай дэпешы Тосік, які да гэтага часу маўчаў, не мог перанесці. Ён сеў на ложку і таксама пачаў «тэлеграфавачь», стукаючы пальцамі ў начны столік.

«У заалагічны сад у Берліне

Паведамляю адміністрацыі заалагічнага саду, што маю ў продажы рэдкі від жывёлы: есць, п'е і апранаецца як чалавек, нават трохі размаўляе, хаця і вярзе абы-што. Зваць гэтага звера Раман Забава, што ў перакладзе на нямецкую мову азначае «дзікая свіння»».

Тады я кажу калегу:

— Мяне гэта зусім не датычыцца, бо паміж чалавекам і свіннёй агульным з'яўляецца тое, што абое робяць свінствы, а розніца ў тым, што свіння ніколі не зможа зрабіць такога вялікага свінства, як чалавек.

Антон задумваецца над гэтым. А я, каб яшчэ больш яго раздражніць, кажу так:

— Ведаеш, Тосік, калі свіння думае, то так думае; калі чалавек думае, то думае, як свіння.

Антон у гэты час кідаецца на ложак, кажучы:

— Зусім звар'яцеў!

А я зноў пасылаю выдуманя дэпешы камічнага або трагічнага, або цалкам абсурднага зместу. Але Антона гэта ўжо не кранае.

Брэст на Бугу, 25 красавіка 1923 г.

Маё рашэнне пасяліцца ў Саветах у экспазітуры прынялі не вельмі ахвотна. Лічылі гэта вельмі небяспечным, бо я даўно ўжо дэканспіраваны і мяне шукае савецкая разведка. Але я запэўніў, што змяніў знешнасць і ў выпадку небяспекі перабяруся ў Польшчу. Нарэшце, яны згадзіліся. Кралевіча прызначылі сувязным. Калі я атрымаў заданне, шэф сказаў мне, што ведае з адной крыніцы, што ў Саветах рыхтуецца рэарганізацыя Чырвонай Арміі, што ёсць падрабязны праект рэарганізацыі і трэба абавязкова ўдакладніць гэтую навіну. Я сказаў, што абсалютна нічога пра гэта не чуў і лічу гэта немагчымым. Але мне загадалі звярнуць на гэта асабліваю ўвагу.

Я скончыў усю падрыхтоўку і заўтра вырушу ў дарогу. Мая рана на лапатцы перастала гнаіцца і добра гоіцца. Тосік штодзень мяняе павязку, прыклейваючы яе да цела пластырам.

Лізкі я не бачыў ад 11 студзеня — ад часу авантуры з Азімавым. Я вельмі сумую па ёй. І менавіта гэта з'яўляецца прычынай майго жадання легалізавацца ў Саветах. Натуральна, я сям'я будзе скоса на гэта глядзець, але я мяркую, што час сцёр першыя прыкрыя ўражанні. Зрэшты, мяне гэта зусім не турбуе. А Лізка заўсёды вельмі ласкава да мяне ставілася. Цяпер не магу дачакацца хвіліны, калі сапраўды ўбачу яе, бо часта бачу яе ў снах. Напэўна, яна таксама думае пра мяне.

Учора Тосік, калі я перастаў паяць тэлефон, сказаў мне:

— Ведаеш, Ромак, хачу пазнаёміць цябе з адным хлопцам. Кажу табе: золата!

— Пэўна, такі самы мачыморда, як і ты!
 — Ну, таксама п'е. Не скажу, што не. Але хлопец як... — ён не знайшоў слова для параўнання, таму толькі махнуў рукой і скончыў. — Зрэшты, сам убачыш.

— Агент? — спытаў я.

— Так.

— Як прозвішча?

— Клядзінскі.

— А, Клядзінскі! Гэта нешта іншае! Хадзем да яго. Я не ведаў, што ён жыве ў Брэсце.

— Мае тут уласны домік. Мог бы і так жыць, але працуе «для спорту».

Пра Клядзінскага я многа чуў. Ён працаваў дзёрзка. Вельмі вартых матэрыялаў не здабываў, бо не меў добрых агентаў, але інфармацыю даваў адмысловую і адзначаўся звышчалавечай адвагай. Бальшавікоў не ненавідзеў, а пагарджаў імі. Інакш, як гадамі, іх не называў. Пра яго мне расказваў Грушэўскі, які, як я заўважыў, вельмі яго любіў і шанаваў. Грушэўскі казаў мне, што калі б у час вайны з бальшавікамі меў сто такіх агентаў, як Клядзінскі, то для нас не існавала б ніякіх сакрэтаў.

Дамок Клядзінскага быў на ўскраіне Брэста. Мы ўвайшлі на двор, а потым без стуку ў сенцы вялікай нізкай хаты. Пасяродку стаяў мужчына гадоў каля сарака. Ён быў толькі ў нагавіцах і кашулі.

— А, Антаніна Маркаўна! — сказаў ён уваходзячаму Кравічу. — Сып далей! А гэта хто? — дадаў ён, рухам галавы паказваючы на мяне.

— Уласна Ромак.

Клядзінскі жвава і лёгка падышоў да мяне. Паклаў мне руку на плячо і сказаў:

— Дык ты такі! Ты шчаслівец! Але глядзі, цапнуць цябе гады! Шкада было б!

Я шчыра засмяўся, бачачы ягоны клопат пра мяне, і адказаў:

— Будзь упэўнены: жывога не цапнуць.

З далейшай размовы я заўважыў, што Клядзінскі ведае пра мяне многа падрабязнасцяў, пра якія ніхто не ведаў, апрача Тонькі. Гэта сябар, які шчыра мяне любіў, хаця я часта яму дакучаў, так мяне разрэкламаваў.

— Сядайце, хлопцы, — сказаў Клядзінскі, шырокім жэстам паказваючы на крэслы.

Я з цікавасцю прыглядаўся да Клядзінскага. Ён быў поўны. Шыя была кароткая. Рост больш за сярэдні. Валасы і вочы светлыя. Потым я даведаўся, што ён выступаў у цырках Сібіры як барэц.

У яго былі дзіўныя вусны, маленькія, ружовыя, прыгожай формы, амаль жаночыя, і па іх часта блукала лагодная ўсмешка. Гэта было дзіўна таму, што ягоны твар меў выраз магутнай энергіі, а погляд быў востры, патрабавальны, халодны.

Я чуў, што Клядзінскі перажыў у Саветах асабістую трагедыю, што знішчылі ягоную сям'ю і толькі ён з сястрой змог перабрацца ў Польшчу. Мяне гэта зацікавіла, але я не хацеў адразу яго распытваць.

Мы выйшлі ў горад на абед. Клядзінскі зачыніў дзверы на замок, а ключ схаваў у шчыліне побач з фрамугай.

— Бася пайшла ў горад і яшчэ не вярнулася.

Бася — гэта была яго сястра, якую ён вельмі любіў. Потым Тосік мне сказаў, каб я хваліў дзяўчыну, бо гэтым самым зраблю вялікую прыемнасць Боліку.

Падчас абеду вырашылі, што пойдзем у разведку разам. Не марнуючы часу, Клядзінскі пайшоў у Адзел узяць заданне. Мы дамовіліся, што спаткаемся ў яго вечарам і паразмаўляем пра далейшы план работы.

Брэст на Бугу, 26 красавіка 1923 г.

Учора вечарам я правёў Антона на вакзал. Ён паехаў у Вільню да сям'і. Мы дамовіліся, што пасля ўладкавання ўсіх спраў у Вільні ён асядзе ў Ракаве і будзе штотыдзень, у панядзелак, прыходзіць у Мінск. Панядзелкі мы выбралі таму, што па гэтых днях у Мінску кірмашы і з навакольных

вёсак едуць у горад сяляне. У гэты час можна лягчэй і бяспечней праслізнуць бакавымі дарогамі ў Мінск. Мы дамовіліся, што я буду чакаць яго кожную ноч з панядзелка па аўторак, ад 10 гадзіны да 2 уначы на вайсковых могілках.

Калі мы развіталіся, у Антона на вачах блішчэлі слёзы. Ён адварнуў галаву, а калі цягнік крануўся, моцна паціснуў мне руку і сказаў:

— Глядзі там... Ты такі нервовы... Трэба ўсё спакойна, павольненька... Дбай пра сябе...

Цягнік адышоў. Я адчуў пустэчу ў душы. Столькі часу працавалі мы разам, столькі перажылі небяспек, так давяралі адзін аднаму! Усё гэта больш злучае людзей, чым нават самае блізкае сваяцтва.

Клядзінскага я застаў дома. Ён быў ужо п'яны. Вочы незвычайна блішчэлі, на звычайна бледным твары з'явіўся румянец, але рухі былі ўпэўненыя.

— Дык заўтра ў дарогу? — спытаў ён мяне.

— Калі ты ўсё залатвіў, то заўтра.

— Парадак. Маю заданне і грошы. Тэрмін пераходу граніцы да 30.

— У мяне да 29.

Тое, што разам ідзем за граніцу, мы ўтрымлівалі ў тайне. У Адзеле ведалі, што старшыя агенты часта ходзяць разам за граніцу, але не звярталі на гэта ўвагі. Затое перасцерагалі, каб малодшыя, не вельмі ўпэўненыя, не знюхаліся, бо потым — у выпадку здрады або «ўсыпання» — можна было страціць некалькі агентаў разам.

Клядзінскі паклікаў: «Бася!»

У пакой увайшла дзяўчына гадоў шаснаццаці. Яна была вельмі падобная да брата, але толькі трохкі вузейшая ў плячах і выраз твару быў не такі востры.

— Прывітайся, Бася, з Раманам і прынясі нам чагосьці перакусіць.

Дзяўчына падала мне маленькую, але моцную і цвёрдую далонь, потым выйшла з пакоя.

— Ведаеш, — сказаў Клядзінскі, кінуўшы ў бок кухні, — для яе працую ў «Двойцы»... Не, — паправіў сябе, — працую

для сябе, бо люблю гэтую працу, але грошы збіраю для яе. Хачу за кошт гадаў даць ёй пасаг. Бо самому няма сэнсу жыць. З мяне ўжо нічога не будзе. Калі ў чалавека душа прасякнута горыччу, то цяжка жыць. Цяжка. Хай халера возьме!

Ён задумаўся. Праз хвіліну твар яго палагаднеў, а вочы заблішчалі.

— Ты ведаеш, я як гадам тлушчу за скуру залью або неяк нашкоджу, то пару дзён мне лягчэй, а потым тое самае. Мінулым разам я чакаў у Смаленску на пероне. Прышоў цягнік на Мінск. І тут падыходзіць да мяне нейкі «краском». Пытаецца, ці не да Масквы гэты цягнік. «А як жа, — кажу, — да Масквы». «Краском» шаруе ў вагон. Потым гэтак жа я ўпакаваў у цягнік канвой з арыштантамі і камсамольскую экскурсію. Хай едуць, гады, да чортавай мацеры! Мусіць, потым яны клялі мяне! А мне як бы хто душу алеем намазаў.

Бася прынесла закускі. Болік паглядзіў яе па твары і сказаў:

— Калі гады мяне ўпарадкуюць, то ёй лёс забяспечаны. Мае дамок, крыху зямлі і грошы ёсць. Цяпер яна трэці год вывучае французскую мову. Умее нажом кідацца. Добра ведае джыў-джыцу і бокс. Можа, хочаш паспрабаваць? Так?

— Не. Дзякуй.

— Не, то не... Дастукаўся на гадах. А як са мной будзе галемус*...

— Супакойся... Сто гадоў будзеш жыць!

— Не хачу і дваццаці. Мне ўжо абрыдла. Зрэшты, я сабе не дазволю сваёй смерцю памерці. Занадта шануюся. Хачу памерці, але так, ведаеш, з трэскам. Весела. Але не ў бэтах гніць. Дык вып'ем: усё адно заб'юць!.. Ты ведаў Рошчына?.. Атрымаў ад нейкай лярвы трыперу. Загадалі яму лячыцца. Катэгарычна адмовіўся: «На якога чорта! Усё роўна не сёння, дык заўтра або праз месяц чырвоныя мяне ўпарадкуюць. Шкада часу і атласу». Пачаў вар'явацца, сам ім на ногі лез, і нічога яго не брала. Нарэшце, гэта раззлавала яго. Пачаў лячэнне. Ведаеш: не піў, дыетка, дзяўчынак ані-ні. Нарэшце, вылечыўся. Пайшоў на работу і ў першы ж раз бальшавікі

* Галемус (жарг.) — канец.

яго паблізу Капыля рубанулі. Траіх забраў з сабой у «лялю», але і яго ўкатрупілі*. Вось так, браце! Ну, п'ём!

— Ці не замнога будзе?

— Пі! Калі замнога, то вырыгаеш!

Чым больш Клядзінскі піў, тым больш сумным рабіўся. Пасадзіў сястру на калені, паглядзіў яе па галаве і сказаў:

— Памятай, Бася, людзі горшыя за ваўкоў. І штука ў іх, і этыка, і эстэтыка, і розныя філасофіі, а яны паскудныя. Такія подлыя, што аж смярдзіць наўкол. Усюды край, усё выхваленне, ва ўсім выгада. Ніводнай свалаце, Бася, не вер! Памятай прагэта!.. Пакуль я жыву, ніхто цябе не пакрыўдзіць. А хто пакрыўдзіць, няхай адразу труну гатуе. Але як здохну, то не забывай, што была маёй сястрой. Але лепш скакаць, чым даць сагнуцца!

Ужо зусім п'яны, загадаў сястры прынесці рукавіцы і, каб прадэманстраваць мне яе дзейнасць, пачаў баксіраваць з Басяй. Гэта выглядала несамавіта. Сястра не жартавала. Брат таксама. Твары ў іх былі зацятыя, засяроджаныя. У вачах халодны бляск. Брат, спатыкаючыся, атакаваў няўпэўнена. Бася пераважна абаранялася. У нейкі момант Клядзінскі, якому прыйшоўся моцны ўдар у ніжнюю частку твару, уклечыў. Яна адскочыла і сказала з трыумфам:

— А, бачыш!

Болік зноў сеў за стол. Хусткай утаймоўваў кроў, якая цякла з носа. У пэўны момант спытаў у мяне:

— Як думаеш, дасць сабе рады ў жыцці?

— Напэўна, — сказаў я з упэўненасцю.

Болік радасна ўсміхнуўся і наліў гарэлкі. Некалькі кропляў крыві трапіла ў шклянку і зафарбавала алкаголь у ружовы колер. Болік заўважыў гэта. Ён крыва ўсміхнуўся і сказаў:

— З кропелькамі больш, — потым дадаў: — Ну, на згубу гадам! Сваю кроў п'ю!

І залпам апаражніў шклянку. Такі тост я чуў першы раз у жыцці.

* Укатрупіць (польск.) — забіць.

ГЛАВА 11

Першае месца

Гэта быў вялікі салон. Вокны выходзілі ў сад. Праз іх іскрыліся промні веснавога сонца.

Раман спаў на канапе. Адкрыў вочы і ўбачыў Клядзінскага, які, седзячы ў мяккім крэсле, паклаўшы ногі на стол, курыў папяросу. Хвіліну ён з цікавасцю разглядаў калегу, які ўсміхаўся ад нейкіх сваіх думак і жмурыў вочы, выпускаючы ў паветра клубы дыму. Потым усклікнуў:

— Ужо ўстаў, Болік?

Калега, апрануты ў форму афіцэра савецкай кавалерыі, хутка наблізіўся да яго.

— Запомні, што Боліка няма. Памёр. Яго ўвогуле не было. А ёсць гад Іван Дзмітрыевіч Громаў, кіраўнік культурна-асветніцкага аддзела 7 кавдывізіі ў Гомелі, герой грамадзянскай вайны, стары сябра Варашылава па зброі...

Раман пачаў апранацца, а Клядзінскі выйшаў з салона. Неўзабаве вярнуўся ў суправаджэнні высокай шчуплай жанчыны гадоў каля сарака.

— Прадстаўляю, таварыш, майго прыяцеля: тэхнік з Бабруйска. Трохі вынаходнік і фанатык навукі. А гэта загадчыца Дома адпачынку Ніна Андрэеўна Данеўская.

Раман прывітаўся з жанчынай і ўважліва разгледзеў яе. Убачыў бледны, амаль аскетычны твар. Вочы ў яе былі карыя, з вострым выразам. Яна стварала ўражанне істэрычкі.

— Як там ваша бібліятэка? — спытала Данеўская.

Клядзінскі махнуў рукой:

— Нават паловы не набіраў. Усё расцягалі. То ў Смаленск, то ў Магілёў, то ў Навазыбкаў. Але спадзяюся яшчэ ў гэтым годзе ўкамплектаваць усю. Цяжка працаваць, калі перашкаджаюць.

— У мяне гэтаксама, — сказала Данеўская. Потым яна звярнулася да Рамана:

— А таварыш тут надоўга?

— Яшчэ не ведаю.

Умяшаўся Клядзінскі:

— Ён хоча пераехаць з Бабруйска ў Мінск. Тут ёсць механічныя варштаты, дзе ён мог бы апрацаваць сваё вынаходніцтва.

— Якое вынаходніцтва?

Раман не ведаў, што адказаць, але Клядзінскі не даў яму вымавіць слова:

— Гэта датычыцца поўнай эксплуатацыі тэлеграфных ліній. Можа, гэта паспяхова ўдасца. Але пакуль усё трымаецца ў тайне, бо праца толькі пачалася. Ці таварыш ведае камісара поштаў і тэлеграфу Старкова?

— Канешне. Ведаю.

— Добра было б прапанаваць яму Паўла Рыгоравіча, — ён кіўнуў на Рамана. — Хлопец здольны, працавіты. Трэба яму дапамагчы.

Кабета вагалася, але Клядзінскі выняў з кішэні запісную кніжку і аловак, кажучы:

— Толькі пару слоў. Каб ведаў, што гэта не якісьці гультай, а сапраўды карысны працаўнік. Такіх трэба падтрымліваць.

Данеўская напісала на шматку паперы:

Мінск, 29 красавіка 1923 г.

Дарагі Андрэй Міхайлавіч!

Уладальніка гэтай карткі Паўла Смоліна па гарачых слядах даручыў мне тав. Громаў, кіраўнік культпросвет-аддзела 7 к. д. Прашу, таварыш, па магчымасці апякавацца ім, бо ён вельмі здольны і працавіты.

*З прывітаннем,
Ніна Данеўская.*

У той час, калі жанчына была занята пісанінай, Клядзінскі збоку разглядаў яе з такім дзіўным выразам іроніі на твары, што Раман баяўся, каб яна гэтага не заўважыла. Але, калі Данеўская падняла галаву і паглядзела на Клядзінскага, на яго твары была звычайная ветлівая ўсмешка.

— Дзякуй, таварыш. Ну, і на будучае прашу апекавацца ім, калі папросіць. Бо ён малады і нехлямяжы. Толькі кнігі і кнігі. Цалкам адданы навуцы. Нічога, апрача гэтага, не бачыць. Ягоны брат, камуніст, мой сябра, загінуў у барацьбе з дзянікінцамі, а сястру белыя замучылі ў контрразведцы ў Адэсе.

— Добра, — сказала Данеўская, звяртаючыся да Рамана.

— Таму, калі будзе штосьці трэба, прашу звяртацца.

Неўзабаве Данеўская пайшла ў горад, а Клядзінскі даў Раману картку і сказаў:

— Так трэба апрацоўваць гадаў. Гэта вар'ятка, але жанчына сапраўды сумленая і па-сапраўднаму адданая ідэі. Толькі, відаць, і ёй гэта ідэя бокам вылазіць, бо разумее, што робіцца навокал. Але назад вярнуцца не можа. Пры цару яна была эсэркай. Была на катарзе. Пры бальшавіках апынулася ў апазіцыі. У 1918 годзе на кангрэсе ў Маскоўскім оперным тэатры адкрыта выступіла супраць бальшавікоў. Называла іх магільшчыкамі рэвалюцыі і свабоды, паразітамі на целе селяніна і рабочага, паразітамі, горшымі за імперыялістаў. Марыя Спірыдонава сказала тады бальшавікам: «Згодна з тэорыяй Леніна вы з'яўляецеся толькі гноем!» Вось так яно і ёсць, таварыш Смолін, ка-му-на! Такая камуна, што ў Крамлі яйкі на сале смажаць, а ў сялян вочы ад голаду вылазяць.

Клядзінскі выняў бутэльку каньяку і добра даліў у чай. Выпілі па некалькі шклянак. У Клядзінскага палепшыўся настрой, і, насвістваючы, ён пачаў шпацыраваць па салоне. А Раман, паколькі ісці на пошту было яшчэ рана, бо экзамены прызначылі на дзевятую гадзіну ўвечары, пачаў штудзіраваць тэлеграфію.

Запанавала маўчанне. Яго парушалі толькі крокі Клядзінскага і цыканне гадзінніка. Клядзінскі стараўся ўзгадніць рытм крокаў з рухам маятніка і хадзіў, задумаўшыся, то ўсміхаючыся, то штосьці шэпчучы сам сабе. Затрымаўся перад бюстам Напалеона, які стаяў на запыленым каміне, і доўга глядзеў на яго. Раптам з'едліва ўсміхнуўся і сказаў:

— Слухай ты, геніяльны правадыр! Ты бог вайны! Ты думаеш, што сапраўды такі вялікі? Што сапраўдны ваяр?.. Тут вайна! Тут! Тут! Тут! — ён ударыў сябе ў грудзі. — Ты думаеш, што гэта штука — чужымі рукамі ваяваць? Так? — Даў пстрычку Напалеону ў нос. — Ну, гавары! Маўчыш? Ага!.. А ці ведаеш ты, што я б усю тваю армію ў сетку ўсадзіў і цябе, як барана, у мяшок паклаў? Калі б толькі хацеў. Што ты на гэта? Ну?.. Але ж у цябе і морда! І як жа ты, халера, чвэрць свету забраў? Га? Ведаеш што? Ты ёсць смаркач! Я забраў увесь свет! Увесь! Разумееш? Ты — вялікая малпа! Увесь!

І садзіў пстрычкі ў цвёрды гіпс, а Раман са здзіўленнем прыглядаўся да гэтай дзіўнай сцэны.

Вечарам калегі развіталіся. Клядзінскі пайшоў на вакзал, бо намерваўся ехаць у Оршу, а Раман пайшоў у цэнтр горада. Назначылі спатканне ў Данеўскай на 1 Мая.

У адной з вялікіх залаў паштамта на другім паверсе сабралася каля трыццаці асоб. Гэта былі пераважна манцёры, якія здавалі экзамен на кантралёраў тэлеграфу. Яны прайшлі трохмесячны тэхнічны курс пад кіраўніцтвам «спяца», інжынера Лукавіна. Толькі Раман здаваў экзамены экстэрнам. Усе былі паглынутыя экзаменам. Некаторыя паспешліва пераліствалі падручнікі. Адно кансультавалі другіх або давалі прыкладныя адказы на пытанні, якія маглі задаць экзаменатары.

Набліжалася дзвянятая гадзіна. Раман выйшаў на калідор і чакаў прыходу камісара Старкова. Ведаў яго візуальна. Калі Старкоў з'явіўся на калідоры, Раман падышоў да яго і падаў яму паперу.

— Гэта ад Ніны Андрэеўны.

Камісар прачытаў картку і нахмурыўся.

— Што вам ад гэтага? Здача экзаменаў залежыць толькі ад вас. Я не магу на гэта паўплываць.

Раман усміхнуўся.

— А мне нічога не трэба. Я добра падрыхтаваўся. Тут справа ў тым, каб даць мне магчымасць вучыцца далей. Мож, будзе набор у школу механікаў у Смаленск.

Камісар кіўнуў яму.

— Добра. Буду памятаць пра вас.

Ён скамечыў паперу і паклаў у кішэню. Прайшоў некалькі крокаў па калідоры, потым спыніўся.

— Як ваша прозвішча?

— Смолін Павел.

— Ага! Вы здаяце экзамен экстэрнам?

— Так.

— А працавалі на тэлеграфі?

— Так, але ў час вайны быў на фронце. Потым служыў у Арэхава-Зуева ў тэхнічным адзеле тэкстыльнай фабрыкі.

— Добра, — сказаў Старкоў і пайшоў да экзаменацыйнай залы.

Раман доўга чакаў сваёй чаргі, бо яго выклікалі апошнім. Можа, таму, што ён быў экстэрністам. Зрэшты, яму з таго пашанцавала, бо тыя, хто вяртаўся з экзамена, разказвалі, пра што ў іх пыталіся. Гэта дала яму магчымасць падрыхтаваць адказы на патэнцыяльныя пытанні.

Нарэшце, выклікалі Рамана. Ён увайшоў у вялікую залу, у якой сядзела за сталом чацвёрта мужчын: двое механікаў, Банелін і Лімкевіч, інжынер Лукавін і камісар Старкоў.

Спачатку спыталі Рамана пра электрычнасць, магнетызм, пастаянны і пераменны ток. Ён добра адказваў на гэтыя пытанні.

Адзін з механікаў, Банелін, усё задаваў хітрыя пытанні.

— Якая розніца паміж вальтметрам, амперметрам, арэометрам, барометрам і тэрмометрам?

Раман ветліва і падрабязна тлумачыў, не падаючы выгляду, што не разумее камізму пытанняў.

Калі дайшлі да раздзелу пашкоджанняў тэлефанічных і тэлеграфічных ліній, Банелін спытаў:

— Што будзеце рабіць, калі вецер паваліць на правады бярозу і адарве частку ліній?

— Перарэжу бярозу і вызвалю правады.

— А калі няма чым перарэзаць бярозу?

— Пайду ў вёску па пілу.

— А калі ў вёсцы няма пілы?

- Скажу старшыні даць людзей і перацягнем бярозу.
- А калі ў вёсцы не будзе людзей?
- Перарэжу правады, а потым злучу.

Пачалі экзаменаваць Рамана па раздзеле будовы і рамонту злучальных ліній. Потым перайшлі да тэлефаніі і раздзелу «Акумулятары». Як экстэрніста распытвалі яго падрабязна, але да гэтага часу ён на ўсё адказваў добра. Найбольш задаваўся ведамі і дасціпамі механік Банелін. Найменш пытанняў задаваў інжынер. Камісар увогуле ні аб чым не пытаўся.

У нейкі момант, калі дайшло да вылічэння тэхнічнага абсталявання, якое павінна быць у «сумцы кантралёра», Банелін спытаў Рамана:

- Як зрабіць са старога напільніка новы?
- Адаслаць на фабрыку. Самому нельга гэта зрабіць.

Банелін засмяяўся.

- Гэта так проста, а вы не ведаеце.
- Гэтага не ведаю.
- Трэба нацёрці яго драўляным вуглём.
- Усё адно ён будзе стары.

Усе засмяяліся.

Пачалі распытваць Рамана пра будову палявых ліній. Тады інжынер, які да гэтага часу пераважна маўчаў, спытаў:

— Што з'яўляецца найбольшай небяспекай для палявых ліній?

Раман намерваўся адказаць: знішчэнне ліній вайсковымі часцямі, знішчэнне ізаляцыі і злучэнне з зямлёй, раптоўны наплыў вады, вецер. Але неспадзявана сказаў:

- Уключэнне ў лінію варожага шпіёна.

Банелін іранічна засмяяўся. Але адазваўся камісар:

— Нічога смешнага. Слушна. Менавіта гэта з'яўляецца найбольшай небяспекай. Вы паказалі высокі інтэлект.

У экзаменатараў знік запал, і яны пачалі паспешліва заканчваць экзамен. Нарэшце, сказалі Раману даць тэлеграму на апарате Морзэ.

- Папрашу тэкст тэлеграмы, — сказаў Раман.

— Самі што-небудзь прыдумайце, — буркнуў інжынер. Раман сеў ля апарата і пачаў выстукваць тэлеграму. Банелін абарваў лінію і прачытаў:

*Камісару Мінскага паштова-тэлеграфнага
ўпраўлення тав. Старкову*

*Паведамляю, што не ведаю, як рабіць са старых
напільнікаў новыя. Затое ведаю, якая найбольшая не-
бяспека пагражае вайсковым лініям сувязі.*

Павел Смолін

Гэтая тэлеграма развесяліла ўсіх, і Раману сказалі ісці, а заўтра з'явіцца ў службовае памяшканне ў паштовае ўпраўленне.

Назаўтра Раман даведаўся, што яму выдзелілі месца і прынялі ў тэхнічны персанал Мінскага тэлеграфнага ўпраўлення. Ён атрымаў размеркаванне ў акумулятарную. Гэта быў надзвычайна важны аддзел, бо ад яго залежала функцыянаванне ўсіх ліній сувязі.

Механік Банелін прывёў Рамана ў акумулятарную. Там прадставіў яго поўнай бландзінцы з вельмі светлымі вачыма.

— Гэта ваш новы супрацоўнік Павел Смолін. У вас будзе чацвёртая змена. Толькі прашу падрабязна азнаёміць яго з работай. Пакуль што працуйце па тры змены. А калі ўсё добра спазнае — зробіце чацвёртую.

Механік выйшаў. Дзяўчына папрасіла Рамана, каб ён сеў, і скончыла штосьці пісаць у тоўстую кнігу. Потым звярнулася да Рамана:

— Маё імя Зіна. Прозвішча — Карнеўская. Вельмі це-
шуся, што будзем мець чацвёртую змену. Гэта добра для
нас, бо працаваць тут вельмі цяжка. Работа шкодная для
здароўя. Пары сернай кіслаты. Ёсць вентылятар, нават доб-
ры, але гэта мала дапамагае. Можа, адразу хочаце пазнаё-
міцца з работай?

— Канешне. Чым хутчэй, тым лепш.

— Тады добра. Пачнём адсюль. Гэта раздзяляльная дошка, на якую паступае ток з гарадской электрастанцыі. Гэтым токам зараджаем акумулятары. Гэта выключальнік току. Гэта рэастат, які рэгулюе напружанне току. З падрабязнасцямі пазнаёмлю вас потым, а цяпер хадземце ў акумулятарную.

Зіна адчыніла дзверы з дзяжуркі ў вялікую залу. Там стаяла ў шасці шафах 360 вялікіх акумулятараў. Злева была раздзяляльная дошка нумар 2, з якой пасылалі ток акумулятараў да ўсіх груп тэлеграфічных апаратаў і тэлеграфічнага камутатара. На ўзвышэнні, якое з'яўлялася чымсьці накшталт вялікай кафедры, пад шклянымі абажурамі былі размешчаны два валы, з коса бягучымі па іх меднымі лістамі. З дапамогай гэтых валоў аўтаматычна рэгулявалася спажыванне і насычэнне токам чарговых груп акумулятараў.

Дзяўчына пазнаёміла Рамана з многімі складанымі рэчамі, якія датычыліся працы ў акумулятарнай. Вучыла яго, як пры дапамозе вальтметра даведвацца пра сілу току чарговых груп. Паказвала, як напаўняюцца сернай кіслотой і дыстыляванай вадой акумулятары.

Вуркатаў вентылятар. У паветра ўзносіліся выпарэнні сернай кіслаты. У шафах шыпелі і булькалі акумулятары. Час ад часу раздаваўся званок. Тады дзяўчына ішла да тэлефона, які злучаў дзяжурку акумулятарнай з тэхнічнай залай на другім паверсе.

Раман, назіраючы сваё адлюстраванне ў шкляных сценах шафаў, меў дзівоснае ўражанне. Яму здавалася, што гэта хтосьці чужы. Светлыя валасы і акуляры вельмі змянілі яго. Нават выраз твару стаў іншы. Ён увайшоў у зусім новую ролю, і толькі ў найдалейшым закутку мозгу заставалася ўсведамленне таго, хто ён насамрэч. У гэты час у ягоных вачах з'яўляўся дзіўны востры бляск. Але адразу ж знікаў, і Раман зноў уважліва слухаў дзяўчыну, якая вучыла яго, і ветліва, канкрэтна прасіў растлумачыць яму розныя пытанні.

У гэты час, калі Карнеўская вучыла Рамана, агент ГПУ, тэхнік тэлефоннай станцыі Кусцін, пісаў на яе данос.

«Карнеўская адмоўна выказваецца пра савецкую ўладу. Працу сабатуе. Ужывае занадта вялікую колькасць электрычнасці. Запраўляе акумулятары пабочным асобам. Не беражэ інвентар. Занядбала дзяжурствы».

Дзённік шпіёна

Мінск, 30 красавіка 1923 г.

Сёння раніцай выклікаў мяне камісар Старкоў. Ветліва прывітаўся, сказаў сесці за стол і пачаставаў папяросай. Гэта здзівіла мяне. Я адчуў, што нешта не ў парадку і што я павінен быць вельмі асцярожным. Таму я зрабіў наіўны выраз твару і глядзеў на свайго начальніка з пашанай і адданасцю. Калі ён пачаставаў мяне папяросай, знарок узяў яе не тым канцом у рот. Я прыкінуўся вельмі збянтэжаным і сказаў:

— Хачу падзякаваць вам за такое добрае назначэнне на працу.

— Калі ласка, калі ласка... Ніна Андрэеўна прадставіла мне вас як найлепей. Зрэшты, і экзамен здалі вы дасканала. Ваш адказ пра вайсковыя лініі сувязі лічу, — камісар паварушыў пальцамі ў паветры, нібы шукаючы патрэбнае слова, — вельмі разумным.

Мне здалося, што ў ягоным голасе гучыць іронія. Я ўсунуў левую руку ў кішэню, адчуў рукаятку браўнінга і расплыўся ў захапленні.

— Таварыш камісар! Лічу, што кожны з нас павінен працаваць з усіх сіл і аддаваць усе свае здольнасці на карысць Саюза.

— Вы так думаеце?

Рука камісара ўсё яшчэ блукала ля кнопкі званка. Я камбінаваў так: калі пазвоніць і пакліча людзей, каб мяне арыштавалі, то ўсаджу яму ў грудзі пару куль і выскачу праз акно на двор. Гэта было магчыма, бо кабінет Старкова знаходзіўся на першым паверсе. Але камісар не пазваніў. Ён зноў пачаставаў мяне папяросай. Але цяпер я не даў яму прыкурыць, бо павінен быў выняць з кішэні левую руку. Нарэшце, Старкоў пачаў гаварыць:

— Хочаце паехаць у школу механікаў у Смаленску?.. Вядома, гэта адкрые перад вамі кар’еру. Я ахвотна падтрымаю гэта, толькі павінен пераканацца, што вы сапраўды варты, каб вамі заняцца.

— Але ж я вельмі прашу. Буду працаваць як найлепей.

— Гэта я ведаю. Але трэба яшчэ штосьці рабіць, апрача працы.

Я доўга чакаў працягу размовы. Камісар закурыў папяросу і разам з дымам пусціў мне ў твар выраз:

— Трэба глядзець, ці няма шкоднікаў, сабатажнікаў, контррэвалюцыянераў. Разумееце?

— Так.

— Вось, напрыклад, Карнеўская. Тая, з акумулятарнай. Вы ёю займіцеся. Яна здаецца мне падазронай. Я папрашу, каб вы перад ёй зрабілі выгляд, што незадаволены савецкай уладай і г. д. Разумееце? Але асцярожна, каб не спалохаць. І сачыць, якое гэта стварае на яе ўражанне. А самае галоўнае, сачыць, ці не сабатуюе яна працу. І не толькі яна. Увогуле, усюды за ўсімі сачыць. А калі будзе штосьці падазронае, то заявіць мне. Разумееце?

— Вельмі ахвотна. Я б рабіў гэта заўсёды, як паслухмяны грамадзянін. А тым больш цяпер.

— Значыць, усё ў парадку. А што датычыцца школы механікаў, гэта будзе залежыць выключна ад вас. Да пабачэння.

Гэтая размова мяне сапраўды развесяліла. Цяпер, калі на мяне данеслі камісару, што адмоўна адзываюся аб савец-

кай уладзе, я б прызнаў гэта як доказ маіх старанняў паводле ягонай інструкцыі.

Мне шкада Карнеўскую. Яна выклікае добрае ўражанне і, здаецца мне, чыхае на нейкую там вялікую небяспеку. Аднак нельга яе папярэдзіць. Спачуваю чалавеку вельмі, але на першае месца стаўлю сваю працу. Тую... сапраўдную.

Граць сваю ролю мне вельмі прыемна. Я адчуваю сябе вышэй за акаляючых мяне людзей. Часта маю ўражанне, што існую ў дзвюх асобах. І безупынна дзейнічае самакантроль.

Я цалкам зжыўся са сваёй новай роляй. Рухі, мова, выраз твару, жэсты — гэта вынік таго, што я ўбачыў у калег-тэхнікаў. І сам стаў тыповым савецкім тэхнікам. А адначасова я з'яўляюся агентам камісара Старкова і самі ведаеце, кім.

ГЛАВА 12

Чырвоны май

Раман застаўся ў памяшканні адзін. Усе пайшлі ў горад падрыхтавацца паводле інструкцыі з камендатуры да параду. Яму было сумна. Ён узяў кніжку Леніна «Дзяржава і рэвалюцыя», сеў на ганку і, грэючыся на сонцы, чакаў Клядзінскага. Праз гадзіну, калі страціў надзею, што ўбачыць яго, пачуў на вуліцы цвёрдыя хуткія крокі і насвітанне «Кирпичиков». Брамка ляснула, і на двор увайшоў Болік.

Забава, глядзячы на калегу, мімаволі ўсміхнуўся. Калега ўяўляў сабой тыповага бальшавіка: будзёнаўка нядбала ссунута назад, наган на поясе, рукі ў кішэнях. А ў вачах выраз пагарды да ўсіх і да ўсяго. Гэта лепш за ўсе дакументы.

— Ну, і як жа там, таварыш Смолін? Пэўна, дома нікога няма?

— Пайшлі ў горад.

— То і добра. Зараз і мы туды пашыбуем.

Яны ўвайшли ў памяшканне. У салоне Болік паклаў на стол будзёнаўку і кінуўся на канапу. Пэўны час ляжаў з закладзенымі пад галаву рукамі, потым сеў, закурыў папяросу і сказаў, глядзячы некуды ў кут:

— Ведаеш, ужо не вытрымліваюць нервы. Душуся сярод гэтых гадаў. Я як убачу бальшавіка, як гляну хаму ў вочы, дык у мяне ў грудзях грызе і грызе, а зубы самі скрыгочуць. Добра ваяваць з людзьмі, якім давяраеш хаця б на грош. А тут вакол або баязліўцы, або быдла, або кантоўшчыкі*. У Оршы ледзь не нарабіў пекла. Прыязджаю. Прадстаўляю дакументы, што я дэлегат ад культурна-асветніцкага аддзела штаба Заходняга фронту, еду праверыць асветніцкую дзейнасць, такі, ведаеш, *pus bez glancu***, бо і аддзела такога няма. А я другі год іх пальчыкам таўку, бібліятэкі або фармірую, або ліквідую, і ніхто мяне не схапіў. Ну,разумееш, скачуць гады каля мяне на дзвюх лапках. Паказваюць клубы, чырвоныя куткі, бібліятэкі. Я, натуральна, знайшоў недагляды, хібы, недахопы. Бачу кнігу Талстога «Вайна і мір». «А гэта што? — пытаю.

— Талстой, — кажуць.

— А ведаеце, кім быў Талстой.

— Вялікі пісьменнік, — адказваюць нерашуча.

— Графам быў. Разумеете? Паразіт з буржуазнай класавай свядомасцю. Што гэта за «Вайна і мір»?! Троцкі сказаў у Брэсце: «Ні вайна, ні мір!» І ніякіх такіх кніжак не павінна быць! Трэба дбаць пра развіццё салдата ў напрамку класавай свядомасці, а не падсоўваць яму брахню пра дзеянні імперыялістычных паслугачоў! Зразумелі?... Сапраўды зразумелі, а мяне, пэўна, за поўнага ідыёта маюць.

Клядзінскі замаўчаў. Раман спытаў:

— А як работа?

— Работа ў парадку. Усё было прыгатавана. Маю ў Оршы добрага агента. А дробязі гады самі мне апрацавалі. Я зрабіў некалькі здымкаў, а вечарам пайшоў на зроблены спе-

* Кантоўшчыкі (ад «кантаваць», *жарг.*) — даносчыкі.

** *Pus bez glancu* (*жарг.*) — прышыў кабыле хвост.

цыяльна для мяне сход бязбожнікаў. У жыцці сваім не бачыў нічога больш дурнога. Але пахваліў. Яны вельмі ўсцешыліся. Я загадаў ім рабіць такія спектаклі кожны другі дзень і прымусова прыводзіць на іх салдат. Надакучаць ім бязбожнікі больш за Бога... Мяне запрасілі на вячэру. Адзін з гадаў шэптам гаворыць:

— А можа, таварыш, кілішак за поспех развіцця кветак рэвалюцыі?

— Добра, — адказаў я.

З'явілася гарэлка. Адзін чырванаскуры прамовіў тост за славу Савецкага Саюза, яго вялікіх правадыроў і за пагібель буржуазіі. Усе выпілі, а я закурыў папяросу. Яны глядзелі на мяне. А адзін спытаў: «А вы, таварыш?» — «Я, — кажу, — алкаголю не ўжываю. А для добра Саюза, на славу нашым любімым правадырам і на пагібель буржуазіі старанна працую. Лічу, што і вы павінны так рабіць. Аднак я разумею слабасць чалавечай натуры і не лічу гэта злом».

Іх нібы хтосьці па ілбах трэснуў. Сядзяць, маўчаць і толькі адзін на другога глядзяць: «Гэта сукін сын!» Будуць памятаць таварыша Громава.

— Ты некалі правалішся з гэтымі інспекцыямі!

— Я? Ніколі ў жыцці! У іх такі балаган, што калі б пра мяне спыталі ў штабе Заходняга фронту, то там не змаглі б зарыентавацца ў гэтай справе. Ты ведаеш, я выпрацаваў такі метада: ніколі не хавацца па мелінах. Лепш жыць у ГПУ, чым у сяброў, якія ведаюць, што я шпіён. З ворагамі я сам дам рады, горш з прыяцелямі. І ты гэта запомні: самы небяспечны вораг — гэта прыяцель. Сто разоў зрабі яму добра — забудзецца, а адзін раз зрабі зло — усё жыццё будзе памятаць. У Мінску я пастаянна затрымліваюся ў Данеўскай. Хто дадумаецца, што ў яе шпіён жыве? Вядомая рэвалюцыйная дзеячка, камуністка. У гэтым доме яшчэ двое камуністаў жывуць: палітрук Савеня і агент Следчага Аддзела. Ці тут можа быць праверка? Ці зверне ўвагу якая-небудзь суседачка: хто і калі сюды прыходзіць, што робіць? Гарантыя стопрацэнтная.

— Скажы мне, — спытаў Раман, — што цябе звязвае з Нінай Андрэеўнай?

— Нічога. Выпадковае знаёмства. Час ад часу я наведваю яе. Гэта мілая душа. Галоўнае, справядлівая. Я сапраўды паважаю яе. Яна пайшла на кампраміс з уласным сумленнем. Уступіла ў партыю і там грызецца. Ніводная ідэя не ператворыць гада ў анёла. А прыстойны чалавек усюды і заўсёды застанецца прыстойным.

Раман раскажаў калегу пра вынікі экзаменаў і пра размову з камісарам Старковым. Клядзінскаму гэта вельмі спадабалася.

— Ты павінен час ад часу кагосьці «засыпаць». Але, разумееш, выбірай такіх гадаў, якія іншым дакучаюць або шпіёняць. Перш за ўсё пастарайся даведацца, хто з'яўляецца агентам ГПУ. Ці маеш надзейную меліну?

— Пакуль не маю, але ў хуткім часе намерваюся знайсці.

— Пакуль што жыві ў Ніны Андрэеўны. Старайся быць з ёй у як мага лепшых адносінах. Не перашкодзіць мець у рэзерве якое-небудзь сховішча. А апрача таго, можна даведацца ад яе многа цікавых рэчаў.

Сонца прасавала горад. У паветра ўздымаўся пыл. Па колішняй Губернатарскай вуліцы на плошчу ўліваўся хвалісты паток людзей. У паветры перапляталіся чырвоныя сцягі і плылі транспаранты.

Паход распачалі аддзелы кавалерыі. Коні былі ліхія, ездакі, падбадзёраныя гукамі аркестра і накіраванымі на іх поглядамі, трымаліся дзёрзка.

Раман, стоячы на тратуары ля гасцініцы «Еўропа», уважліва прыглядаўся да аддзелаў войска, якія ішлі наперадзе. Ён быў апрануты ў «толстовку», перацягнутую ў таліі чорным скураным паяском. На галаве ў яго была шапка з тэхнічным значком і чырвонай зорачкай, на вачах — акуляры.

Заўсёды, калі Раман бачыў войскі, якія маршыравалі, у ягонай душы нарасталала дзіўнае пачуццё. Гэта было нешта сярэдняе паміж пагардай і літасцю. Перадусім, ён быў

упэўнены ў тым, што ён вышэйшы за іх, бо адчуваў сябе салдатам падпольнай арміі, які змагаўся кожным рухам, словам, поглядам, думкай, а калі трэба, то і зброяй, які ваяваў у адзіночку з перавагай ворага, які не даваў сябе знішчыць. Ведаў, што ў выпадку вайны ў яго руках будзе знаходзіцца лёс кожнага з тых салдат, кожнага аддзела. Адна толькі яго інфармацыя, складзеная з некалькіх слоў, можа спрыяць іх паражэнню ці знішчэнню. Кожны салдат павінен быць паслухмяным колам складанай машыны арміі, механізм дзеяння якой ён не можа нават зразумець. Затое ён, Забава, працуе свядома і мэтанакіравана. Ён сам трымае ў руках свой лёс і лёсы тысячаў іншых людзей, якія абыякава праходзяць міма яго. Ніхто не салютуе яму. Перад ім не схіляюцца сцягі. Але менавіта ён тут усё ўзважвае, мерае і ацэньвае справядліва, спакойна, як дакладная тэхнічная прылада, надзеленая чалавечай воляй і розумам. Пачуццё гэтае было вельмі прыемнае. Яно напаўняла ўсю яго душу. І калі разам з іншымі ён размахваў шапкай і крычаў: «Няхай жыве Чырвоная Армія!», «Няхай жывуць абаронцы Савецкага Саюза!», у яго вачах быў іранічны бляск. Потым зноў уважліва, з пашанай глядзеў на войскі, якія маршыравалі на парадзе.

Публіка, якая запаўняла вуліцу, складалася пераважна са служачых савецкіх інстытуцый. Яны прыйшлі сюды таму, што нельга было не ісці. А раптам заўтра спытаюць, ці браў удзел у першамайскіх урачыстасцях? Калі не, то адразу: «инакомыслие», няма энтузіязму і г. д. А наступствы могуць быць непрыемнымі: пачынаючы ад страты пасады, а знайшоўшы пасаду, можна скончыць у камерах ГПУ. Таму «радасна» віталі кожны новы род войск і стараліся быць на вачах у найбольшай колькасці знаёмых.

З трыбуны, размешчанай насупраць катэдры, удзельнікаў парадку віталі мясцовыя начальнікі. Пасля кожнага вітання чуліся авацыі і граў аркестр. Гэта працягвалася доўга. Пасля вайскоўцаў ішлі аддзелы ГПУ. Гэтыя былі добра ўзброеныя і экіпіраваныя. Стваралі ўражанне войска

нейкай чужой дзяржавы. Іх віталі крыкамі: «Няхай жывуць абаронцы пралетарыяту!»

Раман заўважыў, што тон авацыям і лозунгам задаюць адны і тыя ж людзі. Спраўным вокам шпіёна ён акрэсліў іх як шпікаў ГПУ. Гэта былі клакёры рэвалюцыйнага энтузіязму. Яны забяспечвалі неабходную частку кожнай урачыстасці.

Нарэшце, паказаліся прафсаюзы са сваімі сцягамі. Ішлі цяжка, панура. У іхнім маршы адчуваліся неахвота і прыгнечанасць. Людзі былі дрэнна апрануты, твары ў іх былі заклапочаныя. На многіх тварах пакінулі сваю пляму голад і галеча.

Найлепш глядзеўся марш камсамольцаў. Гэтыя ішлі сапраўды ахвотна, з азартам. Але ў гэтым было жыццялюбства моладзі, адносна добра забяспечанай, якая ўпэўнена адчувала сябе.

Раман пачаў праціскацца ў бок трыбуны, з якой чарговыя прамоўцы звярталіся да натоўпу. Але блізка падысці не змог, бо трыбуну акружалі войскі і гамана прафсаюзаў. Ён лавіў абрыўкі сказаў:

— Класавая салідарнасць — імперыялістычная інтэрвенцыя — дэмаганічная палітыка буржуазных краін — пралетарская пільнасць...

У канцы чуліся выразы:

— Няхай жыве правадыр пралетарыяту таварыш Ленін! Няхай жывуць абаронцы рэвалюцыі і Чырвоная Армія!

І ляцелі ўгору крыкі, і чуліся ў паветры гукі «Інтэрнацыяналу».

Да Рамана падышоў Клядзінскі і пацягнуў яго за рукаў. Яны пачалі праціскацца да выхаду з плошчы. Калі апынуліся на Савецкай вуліцы, з камендатуры выйшаў элегантна апрануты чын і ў суправаджэнні двух вайскоўцаў сеў у аўтамабіль. Яны ад'ехалі ў кірунку вакзала.

— Бачыў яго? — сказаў Клядзінскі. — Рэдкі заалагічны экзэмпляр. Займае адразу тры пасады. Падлец. Карупцыянер, якога Рэвтрыбунал даўно павінен да сценкі паста-

віць. А яму нічога. Плавае сабе, як кракадзіл, у моры савецкіх эксскрэнтаў. А чаму? Бо мае падтрымку ў цэнтры. Ва ўсім адыгрываюць ролі адносіны і адносіначкі. Без гэтага нікуды. А бачыў, як апрануты? Гэта называецца: вытрас пралетарый буржуя з фракa і портак і сам у іх прыбраўся. Толькі гузікі не зашпіліў. Шкада часу! А прарэх зручны для вентыляцыі. Цяпер марыць, як графскі тытул прыдбаць. Бо пралетарыйка, з тых, што на сцены плююць; датуль пра роўнасць і братэрства вярэшчуць, пакуль пёркі не вырастуць.

Клядзінскі замаўчаў. Праз хвіліну зноў пачаў:

— Ведаеш, абрыдла мне страшэнна гэтае пастаяннае пекляванне* рэвалюцыйных лозунгаў. Хвароба нейкая. Чорт яго ведае. Дзе людзі хоць трохі даверу адно да аднаго маюць, то малолі і мелюць рэвалюцыйныя фразы, з якіх нават г...а не выціснуць. От, смурод толькі і дурэнне галавы. Я таму не хачу цяпер ісці дадому, бо ведаю, што зараз прыпаўзе палітрук Савеня і пачне спрачацца з Данеўскай аб розных «прынцыпіяльных пытаннях». Прыемная жанчына, але хворая на гэта... Таўкуцца, як мухі на шкле: шукаюць выйсце, вынюхваюць паражэнне вінаватым... І я гэтым заразіўся. Гавару і гавару. А можа, табе гэта зусім не цікава?

— Канешне. Ахвотна слухаю, бо сам не вельмі люблю гаварыць. Я не гаваркі. Выхоўваўся ў такой сям'і, дзе кожнаму можна было не больш за сем слоў у суткі сказаць. З цягам часу мы навучыліся разумець адно аднаго без слоў.

— Варта было б і нашых таварышаў у такую сямейку ўпакаваць. Менш бы гаварылі, а больш рабілі б.

На вуліцах пракожых было мала. Усе стоўпіліся ў цэнтры горада або былі ў кватэрах. У нейкі момант да калег падышоў нейкі валацуга. Ён быў нецвярозы.

— Паважаныя таварышы! Віншую, прабачце, з першамайскім святам і таму падобным, а таксама прашу пару рублікаў на махорачку!

* Пекляваць (польск.) — саліць, марынаваць.

— Чаму не працуеш? — спытаў Клядзінскі.

— Адпрацаваў сваё! О! — жабрак паказаў пакалечаную правую далонь, на якой тырчэла толькі кульця вялікага пальца. — Машына мяне так скалечыла. Воўк — не машына! Атрымліваю дапамогу, але што з гэтага? На перац да г... не хопіць. Я таварышам зараз прадстаўлю штуку.

— Ну прадстаў.

Жабрак вывернуў вочы так, што паказаліся адны бялікі. Потым наморшчыў лоб, і шапка ў яго ссунулася на нос. Клядзінскі засмяўся, дастаў кашалёк і даў жабраку 10 000 рублёў у адной купюры выпуску 1923 года. Жабрак зняў з галавы шапку, пакланіўся і сказаў перабольшана ветліва:

— Вельмі дзякую шаноўнай асобе. Жадаю вясёлай першамайскай забавы!

Калі пайшлі далей, Раман спытаўся ў Клядзінскага:

— Навошта так многа яму даў?

— Навошта? Бо гэта купюра канкурыруючай фірмы.

— Не разумею.

— Ну, фальшывая.

Трохі пазней Болік спытаў у Рамана:

— Як табе спадабалася свята?

— Нэндза*. Усё безжыццёвае.

— Маеш рацыю. Мяркую, што там толькі два чалавекі па ўласнай волі і сапраўды з цікавасцю разглядалі парад.

— Хто?

— Ты і я... А можа, дзесь яшчэ знайшоўся падобны госць. Астатнія прыйшлі, бо былі вымушаны. Альбо не было куды пайсці. Эх! Хутчэй бы вайна! Я б ім насаліў! Хаця я перакананы, што селянін першы б вілы ў бок бальшавікам усадзіў, а рабочыя малаткамі б гэтую сцерву вытаўклі. Ты не разумееш, якое мора нянавісці бурліць вакол! Я бачу гэта ў поглядах кожнага рабочага, кожнага селяніна! І патоне ў гэтым моры некалі ўся камуністычная партыя! Будзе ў Расіі яшчэ такая разня, якой не бачыў свет. Тады не дапа-

* Нэндза (разм.) — беднасць, галеча, галота.

могучь ні аўтаматы, ні засценкі ГПУ. Язва павінна трэснуць. Столькі крыўды, голаду і крыві людской не можа застацца без адказу.

Далей яны ішлі моўчкі, нібы прыгнечаныя жахліваасцю слоў, якія сказаў Клядзінскі. А Раману было невыказна прыкра, калі заўважаў накіраваныя на іх баязлівыя, неахвотныя погляды прахожых.

Змяркалася, калі калегі вярнуліся дадому. У салоне засталі Данеўскую і палітрука Савеню. Яны, відочна, пранешта спрачаліся, можа, нават лаяліся, бо ў Данеўскай была чырвань на шчоках, а Савеня нервова барабаніў пальцамі па стале.

Данеўская звярнулася да Клядзінскага:

— Таварыш Громаў, прашу шчыра сказаць мне, ці ўвадзенне НЭПу не з'яўляецца капітуляцыяй? Гэта значыць, немагчымаасцю рэалізацыі праграмы партыі і падрываю даверу грамадзян да ўраду?

— Я, Ніна Андрэўна, лічу так, — цвёрда сказаў Клядзінскі, — што трэба біць буржуазію, і ўсё. А астатняе мяне зусім не цікавіць. Ведаю, як камандаваць салдатамі. Ведаю, што ім патрэбна для класавай свядомасці. А палітыка, ці знешняя, ці ўнутраная, зусім мяне не цікавіць.

Палітрук згодна кінуў галавой, а Данеўская скрыжавала рукі на каленях:

— Але ж, Іван Дзмітрыевіч, гэта не палітыка, а толькі размова паміж сваімі людзьмі. Зараз я гэта вам растлумачу. Вось існуе магутная партыя. Самая магутная ў свеце. Гэтая партыя кіруе вялізнай краінай і ўсё трымае ў руках. І раптам гэтая партыя звяртаецца да спекулянта, да цёмнага купца і просіць: «Ратуйце нас, грамадзяне, бо паздыхаем з голаду! Пастаўце на ногі гандаль! Дайце хлеба!» І робім гэта мы, хто мае рэцэпты супраць усіх хвароб іншых рэжымаў. Ці ж гэта добра?

Палітрук Савеня слухаў доказы Данеўскай і саркастычна ўсміхаўся. Потым вымавіў павольна, паблажліва, як дзіцяці, але адразу адчувалася, што ён стрымлівае раздражненне.

— А што рабіць, шаноўная таварышка, калі на шляху да мэты сустракаецца перашкода? Што? — і, не чакаючы адказу, цягнуў далей: — Тады трэба адступіць, каб узяць разгон і пераскочыць.

Данеўская засмяялася:

— Так, пераскочыць. А за перашкодай будзе клаака. Значыць, трэба ўмазацца ў яе?

Савеня паківаў галавой:

— Не трэба ставіцца да гэтых рэчаў так трагічна. Партыя мае столькі пратэрмінаванай працы, столькі перашкод, што цяжка ўсё пераадолець! Няхай жа і спекулянты для яе папракуюць! Мы зможам выцягнуць карысць нават з паразітаў.

— А што будзе потым?

— Потым ліквідаваць іх, як ліквідавалі колішнюю буржуазію.

— А ці гэта будзе сумленна?

— Ого! Сумленна! Яшчэ чаго! Мы ў люксовыя пачуцці гуляць не будзем! Гутарка ідзе аб дабрабыце ўсіх. Можна спытацца, ці гэта будзе карысным для краіны? А ведаю, што, напэўна, будзе карысным, бо тым часам можна будзе падрыхтавацца для далейшай працы па праграме.

— Прашу зразумець хаця б тое, што інтэлігенцыя ўсяго свету бачыць гэта і разумее.

— Што нам да інтэлігенцыі ўсяго свету? Нас больш цікавяць капіталісты, з якімі мы вядзём гандаль. Нас яшчэ цікавяць сяляне і рабочыя. Гэтых заўсёды «накапаюць» нам агітатары. А інтэлігенцыя? Рэвалюцыі паказалі, што з інтэлігенцыяй не трэба лічыцца. Інтэлігенцыя не мае пазваночніка. Яна хісткая і баязлівая.

Гэтая размова стаміла Рамана. Ён пару разоў зірнуў на Клядзінскага і ўбачыў на ягоным твары дзіўную ўсмешку, а погляд, накіраваны на прамоўцу Савеню, быў халодным і іранічным. У пэўны момант палітрук таксама зірнуў у вочы Клядзінскаму. Раптам змоўк. Потым сказаў яму неяк няўпэўнена:

— А вы, таварыш, як глядзіце на гэтае пытанне?

— А ніяк. Мяне гэта проста стамляе. У мяне ёсць пазіцыя і яе трымаюся. Біў буржуазію і біць буду! Я ў дзевятнаццатым годзе са сваім батальёнам два палкі дзянікінцаў ушчэнт разнёс. А ў дваццатым высцяліў палякамі дарогу ад Бярэзіны да Віслы. І ведаю, што яшчэ папрацую. Таварышы яшчэ пачуюць пра мяне. Громаў пакажа Саветам, на што здатны! Няхай толькі пачнецца вайна! А цяпер развітаюся з вамі, бо трэба рушыць у дарогу. Служба.

Клядзінскі паціснуў руку Данеўскай, дзякуючы ёй за гасціннасць. А потым падышоў да палітрука.

— Так, таварыш. Спадзяюся, што ў сёмым, найдалей восьмым годзе рэвалюцыі Еўропа будзе нашай.

Раман заўважыў, што твар палітрука зрабіўся чырвоным, але не зразумеў, чаму. А Клядзінскі працягваў паціскаць яму руку.

— А ў дзясятым годзе гэтая зорка, — ён ударыў левай рукой па будзёнаўцы, — накрыве ўвесь свет!

У гэты момант палітрук прысеў.

— Ах, прабачце, — сказаў Клядзінскі. — Трохі замоцна. Я часам так сардэчна развітваюся з прыяцелямі.

Бразнула брамка. Потым паплылі ўдалеч хуткія крокі і хтось насвістаў мелодыю «Інтэрнацыяналу».

Дзённік шпіёна

Мінск, 5 мая 1923 г.

Ужо маю пасведчанне і начны пропуск. Я — важная фігура: назіральнік Мінскага паштова-тэлеграфнага ўпраўлення. Працягваю працаваць у акумулятарнай. Ужо трохі пазнаёміўся з працай і магу самастойна дзяжурыць. Мае супрацоўнікі для сваіх інтарэсаў стараюцца, каб я хутчэй усё ўмеў рабіць. Ім

хочацца мець чацвёртую змену. Хутчэй за ўсё ў аўторак я распачну дзяжурствы.

Я прапанаваў ім дзяжурствы не штодзённа, а раз у чатыры дні. Гэты праект ім вельмі спадабаўся, бо потым можна мець тры свабодныя дні. Можа, мне ўдасца гэта ўвесці. У гэты час я мог бы выязджаць з горада альбо нават — у выпадку патрэбы — пайсці за граніцу.

Я ўжо прывык да сваёй новай ролі і да свайго выгляду. А часам сапраўды адчуваю сябе дзіцём, якое смокча са слязамі ўдзячнасці ў вачах грудзі савецкай мамы-камуны. Гэта нічога, што грудзі гэтыя вельмі нехайныя і худыя, а ў мамусі мае мноства фаварытаў, якія змогуць высмактаць больш. У мяне зусім іншая мэта, таму і аблізвацца мне соладка.

Некалькі разоў я памыкаўся пайсці да Брагіных. Але пакінуў гэта да поўнай стабілізацыі свайго становішча. Пазней я неспадзявана ўвайду туды і, калі пакоік у пані Жарскай свабодны, найму яго. А пакуль жыву ў Данеўскай.

Я купіў дзве пары вайсковай бялізны, байкавую коўдру, падушку і многа іншых дробязяў. Гэта будзе мой багаж, з якім я ўвайду да пані Жарскай. Інакш мой прыезд выглядаў бы вельмі дзіўна, а я не хачу ўзбуджаць ніякіх падазрэнняў.

Учора вечарам я пайшоў на кватэру Юзафа Двалінскага, але застаў там іншую сям'ю. Даведаўся, што Двалінскія ў пачатку красавіка выехалі на пастаянна ў вёску. Я вельмі б хацеў убачыць пані Ядвігу, але не ведаю, як яе адшукаць. Зрэшты, не маю на гэта часу. Цяпер чакаю прыходу Антона. Потым маё становішча цалкам праясніцца.

Маё цяперашняе становішча здаецца мне дзіўным. Падумаць толькі, што я распачаў усю гэту гісторыю з легалізацыяй у Саветах адзіна для Лізкі. Але ж павінен сказаць праўду: думкі пра яе былі рухавіком маіх цяперашніх дзеянняў. А можа, гэта сапраўды каханне? Сапраўднае каханне. Дапраўды, не магу на гэта адказаць. Ведаю, што пастаянна думаю пра яе і вельмі хачу яе. Яна для мяне ўсё. Мяркую, што жанчына, сапраўды каханая, можа заступіць усіх іншых жанчын і паглынуць у сябе без рэшты. Так думаю, адчуваю, але не ведаю гэтага з упэўненасцю, бо пакуль што пачуццё

да Лізкі для мяне не зусім зразумелае. Гэта штосьці накшталт суму, як мора, як боль. І каб не воля, што дыктуе, як павінен паступаць, я туды пайшоў бы. Але мушу моцна трымаць сябе ў руках і рабіць усё абдуманна. Я пераканаўся, што нельга расслабляцца ні ў чым, бо характар слабее і бяднее. А я павінен быць, паміма ўсяго, панам самому сабе. Інакш не змог бы добра працаваць.

Я не раз задумваўся пра тое, у колькі розных гульняў павінен гуляць. Тыя людзі, якія ведаюць мяне, маюць пра мяне супрацьлеглыя паняцці. Ніна Андрэеўна думае, што я непрактычны хлопец, закаханы ў тэхніку. Старкоў думае, што я здольны халодны падлец, які дзеля кар'еры гатовы прадаць нават найбліжэйшых сяброў. Новыя калегі, тэхнікі, думаюць, што я шчыры здольны хлопец. Лізка думае, што я трохі дзіўны, недасведчаны, але цікавы юнак. Брагіны думаюць па-рознаму, але ўсе яны трапляюць пальцам у неба. Афіцэры на граніцы думаюць, што я ўзвар'яваны апушчэнец, які фанатычна кахае Польшчу і слепа ненавідзіць бальшавікоў. Камандаванне разведкі думае, што я авантурнік, які хоча нарвацца, які працуе, жадаючы ўражанняў, лёгкага заробку і шкоды бальшавікам за крыўды, спазнання ад іх. Калегі з разведкі думаюць пра мяне па-рознаму, але ўсе любяць мяне і вераць бязмежна.

Усегэтыя людзі, пачынаючы з Ніны Андрэеўны, па-свойму маюць рацыю... А што я сам пра сябе думаю? Гэта найцяжэйшае. Але пастараюся адказаць смела, шчыра, без амбіцый. Здаецца мне, што я толькі легкадумнае, шчырае дзіця, якое шалёна цікавіцца жыццём і гульнёй. Перадусім гульнёй азартнай, нязвычайнай, якая цалкам паглынула мяне.

Мінск, 8 мая 1923 г.

Сёння маё першае дзяжурства. Я змяніў Карнеўскую. Яна дапамагла мне запісаць групы акумулятараў у кнігу і пайшла. Калі я застаўся адзін, то адчуў гордасць. Я паную ў такім важным аддзеле, як акумулятарная. У маіх руках лёс усіх ліній сувязі. Адным рухам магу затрымаць усё. Як жа

гэта прыемна, будучы салдатам сваёй краіны, стаяць на варце спраўнасці дзеяння камунікацыйных нерваў ворага.

У першай зале акумулятарнай, якая адначасова з'яўляецца і дзяжурнай, злева ад уваходу стаіць матор Бэнца. Пасяродку — дынама-машына. Гэта на выпадак, калі будуць знішчаны электрастанцыі, выпрацоўваць уласны ток... Я магу за некалькі хвілін знішчыць усё. Але раблю наадварот. Даліў у дзве групы акумулятараў, удакладняючы, каб было як у аэрометры 22 градусы гушчыні. Вальтметрам удакладніў дзейнасць чарговых груп. Потым стаў чытаць у кніжках пра тэлеграфічныя апараты Бода і Хагеса. Калі хтосьці ўвойдзе, адразу ўбачыць: карысны супрацоўнік, на механіка накіруюць.

Зазваніў тэлефон.

«Каб ты зубамі званіў!»

Пазнаю голас механіка Беняроўскага.

— «Боды» спыніліся! Уключыць ток! Зараз!

— Слухаю, — я паказаў язык.

— «Боды!» «Боды!» Якая ж гэта група?.. Ага, шостая!

Я проста пальцамі абмацваю кантакт на раздзяляльнай дошцы. Не шчыпае. Кідаюся ў шафы. Ізаляцыйны дрот спалены. Выпраўляю няспраўнасць і вальтметрам удакладняю групу. Дзейнічае. Сіла току нармальная. Вяртаюся ў дзяжурку і — бух на канапу.

«Ах, як прыемна, я ўжо з'яўляюся карысным членам савецкага грамадства!»

На ноч падсоўваю да тэлефона абабітую чорнай цыратай канапу, замыкаю дзверы на ключ і стараюся заснуць. Але дзе там! Як толькі закрываю вочы, бачу розную мярзоту: першмайскі парад, палітрука Савені. Не, не засну. Тады кідаюся ў пісаніну. Цяпер дванаццатая гадзіна. Учора ў гэты час я быў на вайсковых могілках. На адной з аляяў на лавачцы я падлавіў цесна сплеченую парачку. Адбывалася штампоўка будучых «беспризорных».

У мяне ў кішэні былі штык-нож і адмычка. Я адшукаў адпаведны для маёй мэты склеп. Пасвяціў ліхтарыкам праз акно ўсярэдзіну. Многа прасторы. Справа, на ўзвышэнні, тры труны. Я з цяжкасцю адчыніў іржавы замок. Сышоў уніз па

прыступках. Усяродку ціха, цёпла і суха. Злева стог пачарнелых дошак. Я зачыніў дзверцы і вярнуўся на цвінтар. Знайшоў паблізу добра схаваную лавачку і, седзячы на ёй, пачаў чакаць прыходу Антона.

Доўгі час нікога не было. Нарэшце, дзесьці каля першай гадзіны я заўважыў мужчыну ў чорнай куртцы, які хуценька ішоў па алеі. Калі ён наблізіўся да мяне, я па фігуры пазнаў Кралевіча. Я ціхенька свіснуў два разы. Антон спыніўся і адзваяўся таксама. У гэты момант я выйшаў да яго са свайго сховішча. Мы пайшлі ў глыб цвінтара і там пачалі размаўляць.

Тонька прынёс мне дадатковае заданне і раскажаў многа цікавых навін. Апрача таго, даў мне яшчэ грошай. Скажаў, што пазнаёміўся ў Ракаве з двума файнымі хлопцамі. Таксама агенты разведкі. Аднаго з іх я ведаў візуальна. Гэта быў Пётр Паланаў, расіянін, былы капітан царскай арміі. Другога ведаў з аповедаў калег. Працаваў ён нядаўна, але адразу стаў адным з самых вопытных агентаў. Прозвішча яго было Харэўскі. Пра яго Тонька адзываўся з асаблівым захапленнем.

— Хлопец — крэмень! Выглядае як дзяўчына. Але што за вочы! І ўвогуле — клас. Толькі мала п'е. Павінен з ім пазнаёміцца.

Тонька прынёс мне дзве пляшкі спірту. Адна з іх была да паловы адпітая. Поўную я схаваў у склепе, а пачатую мы сталі дапіваць. Я сказаў Тоньку, што калі здарыцца непагадзь, то ў склепе будзе наша меліна. Даў яму адмычку. Сабе зраблю новую ў акумулятарнай. Тоньку меліна ў склепе спадабалася.

— Тут можна нават выспацца.

— Натуральна. Сюды і ўдзень мала хто заглядвае, а ноччу поўны спакой.

Антон хацеў як мага хутчэй вырушыць з горада, каб за ноч адысці як мага далей ад Мінска. Наступным вечарам ён намерваўся перайсці граніцу. Таму мы пайшлі ў напрамку Слабады і там развіталіся, дамовіўшыся спаткацца ў наступны панядзелак.

Цяпер я ўсё камбіную, як усталявацца, каб знайсці вернага чалавека, за пасрэдніцтвам якога мог бы ўтрымліваць

сувязь са сваімі агентамі ў чарговых гарадах. Цяпер мушу час ад часу вырывацца з Мінска аператыўна наведваць канфідэнтаў. Добра, што дзяжуру кожны чацвёрты дзень. Я вярнуўся дадому каля трэцяй гадзіны, пракраўся ў сад, адчыніў незамкнутае акно і ўлез у салон. Ціхенька распрануўся і лёг спаць, бласлаўляючы ў думках Ніну Андрэеўну і палітрука Савеню, што тут я так добра і бяспечна сябе адчуваю.

Мінск, 10 мая 1923 г.

Учора пасля дзяжурства я вярнуўся дадому і лёг спаць, а вечарам пайшоў да Брагіных. Зняў акулера, бо яны вельмі змянялі мой выгляд.

Я ніколі не хваляваўся так, як цяпер, думаючы, што хутка ўбачу Лізку. Але вокны кватэры Брагіных былі цёмнымі, а на дзвярах вісеў замок. Затое ў кватэры Жарскай гарэла святло. Я ўзлез на падаконнік і зазірнуў у акно. Ля стала я ўбачыў старую. На вачах у яе былі акулера, і яна чытала нейкую кніжачку. Напэўна, малілася.

Я пастукаў. Праз хвіліну пачуўся голас Юлькі.

— Хто там?

— Я... — ледзь не сказаў: «Павел», але ў час успомніў, што тут мяне ведаюць як Рамана.

Юлька крыкнула:

— Зараз, зараз.

Яна адчыніла дзверы. Мы ўвайшлі ў вялікі пакой. Я прывітаўся з пані Жарскай.

— Чаму пана так даўно не было?

— Было многа работы. Цяпер прыехаў на пастаянна ў Мінск.

— А дзе пан будзе жыць?

— Маю пакой у калегі тэхніка. Там прапісаўся. Але калі мой даўнейшы пакоік свабодны, то я займу яго. У калегі трохі шумнавата, таму цяжка працаваць.

Пані Жарская згадзілася на гэта. Я пайшоў з Юлькай у свой пакой. Там усё было без змяненняў.

Я прыгледзеўся да дзяўчыны. Яна была бледная. Пад вачыма цёмныя плямы. Толькі вусны яркія. Я заўважыў, што яна папрыгажэла і зрабілася менш брыдкай. Юлька ўжо не была такой смелай са мной, як даўней, хаця толькі некалькі месяцаў прайшло з таго часу, як яна была маёй каханкай.

— Што ў цябе новага?

— Нічога.

— А ў Брагіных?

— Соф'я з мужам ужо жывуць у другім месцы. Мне здаецца, што на Міхайлаўскай вуліцы.

— А Лізка?

— Лізка з маці і бацькам тут жыве.

— А ці прыходзіць да іх той бландзін? — я меў на ўвазе Азімава.

— Яго доўга не было. Цяпер зноў прыходзіць. Хоча ажаніцца з Лізкай.

Юлька хацела яшчэ нешта сказаць, але зірнула мне ў вочы і абарвалася.

На двары пачуліся чыесьці крокі. Яны накіроўваліся па прыступках да кватэры Брагіных. Я падумаў, што гэта Лізка вярнулася з горада. Паразмаўляў яшчэ некалькі хвілін з Юлькай і пакінуў кватэру, паабяцаўшы ў хуткім часе закатараваць у іх.

Выйшаў на двор. Доўга глядзеў у два асветленыя акны кватэры Брагіных. Часам бачыў цень чалавечай постаці, якая мільгала па сценах і столі.

Я паціху ўзышоў па прыступках. Без шуму адчыніў дзверы ў сенцы, а потым у кватэру. Стаў на парозе сталовага пакоя і ўбачыў Лізку, якая сядзела за сталом і нешта пісала ў маленькім агульным сшытку ў пераплёце. Пісала хутка. Твар у яе быў заклапочаны. Пару разоў рухам галавы яна адкідвала назад валасы, якія падалі ёй на вочы.

Раптам, нібы адчуўшы мой позірк, яна хутка павярнула галаву ўлева і ўбачыла мяне. Усхапілася на ногі. Закрыла сшытак і голасам, у якім, здавалася мне, адчуваўся страх, усклікнула:

— Гэта пан, пане Ромку?

— Няма сумнення. Мусіць, пані сніць.

Раптам яна засмяялася. Гэта гучала штучна. Пазней сказала:

— Сядайце, калі ласка. Праз хвіліну вярнуся.

Яна забрала са стала сшытак і выйшла з пакоя.

Хутка вярнулася.

— Але ж мы не прывіталіся, — весела сказала яна.

Я паціснуў ёй руку.

Гледзячы на Лізку, я ўсё стараўся зразумець, якая змена адбылася ў ёй, бо яна здавалася мне зусім іншай, чым даўней. Не пабрыдчэла. Насупраць, стала яшчэ прыгажэйшай. Толькі ў вачах быў іншы, невядомы мне да гэтага часу выраз. Не ведаў, ці гэта быў непакой, ці сляды нейкіх іншых турбот. Можа, і калісьці было тое самае, але, часта бачачы яе, я не змог гэта ўгледзець.

У нейкі момант Лізка задумліва зірнула на сваю далонь.

— Адкуль кроў?

І сапраўды, на тыльным баку ейнай далоні я ўбачыў цёмныя плямы крыві.

— А можа... Можа, гэта ад пана?

Я паглядзеў на свае рукі і заўважыў, што правая далонь у мяне пашкоджаная. Мусіць, разрэзаў сабе скуру на руцэ, пералазячы праз паркан.

Лізка прынесла ёд і шматок палатна. Перавязаала мне далонь.

— Што чуваць у пані?

— Нічога цікавага. Толькі Соф'я з мужам жывуць у другім месцы. Ім было тут цесна.

— А Азімаў... — я не скончыў пытання.

Ліза апусціла вочы. Потым ціха сказала:

— Ён доўга не прыходзіў. Потым зноў... — пасля кароткай паўзы сказала з бляскам нянавісці ў вачах. — Мучае мяне! Зануда! Ён мне мярзотны! Мне гадка з ім! Адзін толькі яго голас раздражняе мяне. А бацькі хочуць, каб я выйшла за яго замуж. Нарэшце, я шчыра сказала яму, што ўвогуле не кахаю

яго. А ён на гэта: «Прывыкнеш. Гэта лепш, чым каханне, бо даўжэй будзе трываць. Каханне для смаркачоў».

— І што ж я параю?!

У вачах Лізкі паказаліся слёзы, але яна авалодала сабой і праз хвіліну спытала:

— Пан надоўга прыехаў?

— Назаўсёды.

— Назаўсёды?

— Так. Атрымаў перавод у Мінск.

— А дзе пан закатаруе?

— У пані Жарскай.

— Вельмі добра. Будзем часта бачыцца.

Я ўбачыў, што Лізка сапраўды гэтым суцешылася, і мне было вельмі прыемна.

— На маю думку, — сказаў я, — сям'я пані будзе не задаволена маімі наведваннямі.

— А што пану ад гэтага? Запэўніваю пана, што я буду задаволена. Мне было так сумна і цяжка, а цяпер адчуваю сябе добра. Ведаю, што маю ў асобе пана прыцеля.

Я адчуў у гэтых словах нейкую няшчырасць. Аднак быў задаволены. А гэта многа значыць.

Паабяцаў прыйсці да іх у нядзелю вечарам і развітаўся з Лізкай. Мы дамовіліся, што пра наша першае спатканне бацькам Лізкі не скажам.

Я вяртаўся дадому ў самым лепшым настроі. Адчуваў сябе сапраўды шчаслівым, хаця меў вельмі многа клопатаў і прадбачыў, што іх будзе штораз больш.

ГЛАВА 13

Настойка ёду

Вечарамі Раман любіў хадзіць у адзіночку па горадзе. У гэты час яму здавалася, што людзі такія незвычайныя, цікавыя. Ён валакаўся па найдалейшых закутках горада, па скверах, паблізу вакзала, і яму даводзілася часта бачыць рэчы, якія звычайныя прахожыя абміналі ўвагай.

Аднаго разу ён заўважыў жанчыну, якая без мэты стаяла на мосце праз Свіслач. Здалёк яна выглядала як цень, які маячыў над парапетам у рассеяным святле электрычнага ліхтара. Праз нейкі час жанчына пайшла ў глыбіню парку, але неўзабаве паспешліва вярнулася на старое месца і, нахіліўшыся над парапетам, зноў глядзела ў цячэнне ракі. «Можа, яна хоча скокнуць у ваду? Мусіць, не ведае, што тут цячэнне хуткае».

Праз нейкі час жанчына паспешліва адышла ад парапета і накіравалася на Набярэжную вуліцу. Раман пайшоў за ёй. Яна зусім не азіралася, таму за ёй можна было зручна назіраць. Яна апынулася на Савецкай вуліцы. Мінула яе і затрымалася на адным з мастоў, які быў перакінуты праз раку ля Савецкай вуліцы.

«Што яна з гэтымі мастамі?» — думаў Раман, штораз усё больш пераконваючыся, што жанчына хоча кінуцца ў ваду.

Але кабета доўга не стаяла на мосце. Павярнула і, пераразаючы вуліцу наўскасяк, затрымалася ля будкі з содавай вадой. Стаяла там доўга, нерухома.

«А можа, гэта прастытутка?»

Але яна нікога не чапляла. Раман дзівіўся, што яе паводзіны не прыцягваюць нічыёй увагі.

Ён перайшоў праезную частку і накіраваўся да будкі з содавай. Ідучы, заўважыў, што жанчына пералічвае дробныя грошы.

«Можа, хоча штосьці купіць і ўдакладняе, ці хопіць ёй грошай?»

Калі Раман напіўся вады і выйшаў з будкі на вуліцу, то заўважыў, што незнаёмка пайшла ў кірунку Садовай вуліцы. Не даходзячы да рогу вуліцы, раптам вярнулася і хуценька адчыніла дзверы ў аптэку. Цяпер Раман сачыў за ёй праз акно. Кабета была сярэдняга росту, шчуплая. На ёй быў чорны зношаны жакет. Высокія шнураваныя боцікі былі падзэртгя, абцасы скрыўленыя. Калі яна стала ля касы і павярнула галаву ўлева, ён убачыў бледны твар і вялікія цёмныя вочы. Яна выйшла з аптэкі, штосьці хаваючы ў кішэню. Забылася зачыніць дзверы. Вярнулася. Раман пачуў словы, сказаныя ў задуменні:

— Усё адно.

Яна ляснула дзвярыма, потым хутка накіравалася па Савецкай вуліцы ўгору. Некалькі разоў затрымлівалася, стомленая, потым зноў ішла далей. У скверы села на лавачцы і некалькі хвілін адпачывала.

Раман быў амаль упэўнены, што жанчына хоча скончыць жыццё самагубствам. Ён хацеў перашкодзіць ёй, але не ведаў, як гэта зрабіць. Саромеўся падысці да яе і пачаць размову. Нарэшце, пакінуў усё на волю лёсу. Калі жанчына вырушыла ў далейшы шлях, ён пайшоў за ёй.

Так яны дайшлі да Ніжняй Ляхаўкі. Гэта была цёмная вуліца на ўскрайку горада. Левы яе бок знаходзіўся паблізу Свіслачы. У паўзмроку Раман ледзь мог бачыць перад сабой постаць жанчыны. Яна павярнула ў двор. Забава пайшоў за ёй. У глыбіні двара яна ўзышла на ганак і знікла ў цёмных сенцах. Раман паспешліва ўвайшоў туды. Пасвяціў ліхтарыкам. Ubачыў нізкія дзверы. Адчыніў іх і ўвайшоў у памяшканне. У глыбіні пакоя за столікам, на якім гарэла мініяцюрная лямпачка, стаяла жанчына, за якой ён доўга і ўпарта сачыў. Яна шырокімі зрэнкамі глядзела яму ў вочы і цяжка дыхала. Праз хвіліну яна ўпала ў крэсла. Раман не мог зразумець, ці гэта страх перад ім, ці стома. Ён прывітаўся з ёю як мага лагодней:

— Добры вечар.

Яна кіўнула, але нічога не адказала.

— Ці можна сесці?

— Але што вы хочаце? — вымавіла яна амаль са слязьмі.

— Хачу вам даць добрую параду... Добрая парада зычлівага для вас чалавека.

— Добрую параду! Мне? — яна хваравіта ўсміхнулася. — Прашу.

Раман сеў на нізенькім зэдліку. Ubачыў пляшачку, якая стаяла на стале ля таннага люстэрка. Маючы добры зрок, ён прачытаў на бачнай частцы аптэчнай этыкеткі: «Tinctura jo...». Зразумеў, што гэта ёд.

— У мяне была адна знаёмая. Вельмі слаўная і добрая дзяўчына. Яна хацела скончыць жыццё самагубствам. Разумеце, з прычыны кахання. Скокнула ў Свіслач. Яе выцягнулі. Потым напілася ёду. Але гэтага было занадта мала, каб атруціцца. Тады паспрабавала ўчадзец. І гэта не ўдалося. Тым часам той чалавек, праз якога яна хацела пазбавіць сябе жыцця, пачаў кахаць яе. Выйшла за яго замуж. А праз некалькі месяцаў сумеснага жыцця зненавідзела яго. Скончылася тым, што аднойчы яна атруціла мужа і трапіла ў турму.

— Навошта вы мне гэта расказваеце?

— Перадусім, што пані вельмі падобная да той жанчыны. Таму хачу сказаць пані, што няма такой сітуацыі, з якой не было б выйсця.

Вочы кабеты іранічна бліснулі.

— Ах, які вы разумны. Страшэнна разумны! А вы елі сёння?

— Еў.

— А ўчора?

— І ўчора.

— А я ані сёння, ані ўчора. А пазаўчора ела крадзенае зваранае шалупінне. Гэта вы разумеце? — яна істэрычна засмяялася. — А ўчора я выпрала сваю апошнюю кашулю. Зняла з сябе. Сёння прадала яе на рынку і купіла ёду на вячэру. Гэта ж лякарства. Дапаможа мне. — На ейных шчоках з'явілася чырвань, рукі дрыжэлі, пальцамі яна нервова

чаплялася за край стала. — Таму, мой пане, гэта не з прычыны кахання. Не. Вы памыляецеся... А цяпер віншую вас, маеце шпіёнскія здольнасці: сачылі за мной... Тая жанчына зусім не існавала. А гісторыя з ракой, чадам і гэтак далей — гэта прадукт вашай фантазіі. Таму папрашу выйсці адсюль і даць мне супакой. Я ўвогуле не намервалася ані тапіцца, ані атручвацца. А калі б нават так і было, то гэта не ваша справа. І, увогуле, па якім праве... — раптам яна схпілася за галаву і замоўкла.

— Прашу, пані, тут справа ні ў якім праве. Ёсць толькі адна рэч. Я таксама чалавек, і мне прыкра бачыць, як мучыцца другі чалавек. Можа, вы ў нешта верыце, бо я веру ў добрыя чалавечыя пабуджэнні, якія ёсць нават у найгоршым чалавеку. Калі вы не верыце ў людзей, то, можа, верыце ў лёс. Не гневайцеся і не абражайцеся. Пагадзіцеся з фактам, што лёс паслаў мне вас, каб дапамагчы або даць парад у самую цяжкую хвіліну жыцця. І пастаўцеся да мяне з даверам. Вы ж ад гэтага нічога не губляеце. Хіба што пару дзён чакання. Гэты ёд — не выхад. Па-першае, яго занадта мала, каб атруціцца. І вынік гэтага — толькі хвароба страўніка альбо доўгае жудаснае кананне. Калі ж вы так настойлівыя на сваім, то дам вам лепшы сродак. Прашу.

Ён выняў з кішэні браўнінг і паклаў на стол.

— Гэтым можна скончыць жыццё пэўна і без мук. Адна секунда — і ўсё.

Жанчына зірнула на браўнінг, на Рамана і раптам схпіла зубамі пальцы левай рукі, а па яе твары паліліся слёзы. Раман маўчаў. Не ведаў, што казаць. У душы ў яго быў боль, жаль, спачуванне, але ён не мог знайсці слоў, якія б маглі ёй дапамагчы, даць палёжку. Ён баяўся, каб яе чымсьці не пакрыўдзіць, бо адчуваў, што ў яе наперадзе — вялікая пакута. І тут з суседняга пакоя пачуўся голас нібы дзіцяці, якое капрызнічае:

— Наташа, я так хачу есці! Якая ты нядобрая! Ходзіш і ходзіш, а я адна. І так страшэнна хочацца есці!

Наташа сарвалася з месца і паспешліва выйшла, амаль выбегла ў суседні пакой. Адтуль Раман пачуў шэпт:

— Нічога не гавары... Там чужы. Потым дам табе есці. Потым.

Праз хвіліну яна вярнулася. Раман лепей прыгледзеўся да яе. Яна была маладая, але скура ў яе была васковая і вочы нібы шалёныя. Відочна, у яе была тэмпература. «Гэта ад голаду, — падумаў Раман. — Два дні не ела!»

У гэтую ж хвіліну яму ў галаву прыйшла адна думка. Не вагаючыся ні секунды, ён сказаў:

— Калі хочаце есці, то дам вам працу. Ад заўтрашняга дня. Або калі будзеце магчы. Калі вам няма чаго губляць, то мяркую, што гэтая работа будзе для вас адпаведнай. Толькі на гэта трэба мець многа адвагі. А калі вы не рашыцеся на гэта, то і так буду даваць... — паправіўся: — пазычаць вам грошы. Нельга дазволіць, каб ваша дачка галадала.

— Гэта не дачка... Сяброўка... Хварэе...

— Усё адно. Дам цяпер вам пазыку. Прашу. Вы гэта адпрацуеце.

Ён хуценька выняў з партфеля і паклаў на стол некалькі купюр. І заахвачана дадаў:

— Можаце ўзяць гэта без ніякіх мук сумлення. Для мяне гэта дробязь.

Дзяўчына не адказвала. Глядзела, задумаўшыся, некуды перад сабой. Толькі вусны ў яе дрыжэлі і рукі на каленях былі моцна сціснутыя. Праз нейкі час яна нібы апрытомнела і сказала:

— Ці ёсць папяросы? Мне так хочацца курыць! Гэта горш за голад. Я саромеюся гэтай звычкі, але не магу яе пазбавіцца. Люба мяне навучыла. Курылі ад голаду. Нават махорку. А цяпер так цяжка!

Раман хуценька выняў з кішэні пачак папярос «Наша марка» і даў адну ёй. Закурыў і сам. Пакінуў адну папяросу сабе на дарогу, рэшту паклаў на стол. Наташа аднесла адну папяросу сяброўцы. Потым вярнулася. Яна прагна ўцягвала тытунёвы дым. Праз хвіліну паклала папяросу на дошку стала.

— Мне нядобра.

— Гэта таму, што вы даўно не елі. Трэба нешта купіць.

— Добра. Потым. А што я павінна рабіць за гэтыя грошы? Раман на секунду сумеўся, а потым сказаў:

— Пакуль што нічога. Добра ешце і супакойцеся. Я прыйду сюды ў аўторак. І тады пагаворым пра астатнія справы. Прымеце маю прапанову — добра. Не прымеце — таксама добра. Я ні да чаго вас не абавязваю. Маю да вас шмат зычлівасці. Звычайнай, добрай, людской зычлівасці.

— Веру вам і дзякую ад усяго сэрца.

— А калі б пані ў будучым хацела выканаць свой папярэдні намер, то дам пані альбо рэвальвер, альбо цыяністы калій. Не ведаю, што вас да гэтага змусіла. Калі бедната, то з гэтым дадзім рады. Калі іншыя прычыны, то, можа, змагу іх прадухіліць. Тым часам развітваюся з вамі. Прашу думаць пра добрае, сабраць сілы, каб адшукаць душэўную раўнавагу, а ў аўторак я прыйду сюды вечарам, і мы паразмаўляем больш падрабязна.

Раман развітаўся з Наташай, узяў са стала браўнінг і пакінуў кватэру.

Вечар быў цёмны і цёплы. Паветра парнае. Збіралася на дождж. Часам зрываўся вецер. Раман паволі ішоў вуліцамі.

Раптам яму захацелася напіцца. Ён павярнуў з папярэдняе абранай дарогі і пайшоў на вайсковыя могілкі, на якіх схаваў у склепе пляшку спірытуса.

12 мая Раман трохі раней прыйшоў на дзяжурства. Зіна Карнеўская ў гумавых пальчатках далівала серную кіслату ў акумулятары. Кіўком яна прывіталася з Раманам.

— Хачу пакінуць вам усё ў поўным парадку, бо пакуль што вам цяжка. Чацвёртую групу ўжо даліваю.

— Мяркую, вы занадта многа працуеце. Я дам рады з работай.

Ён пачаў дапамагаць ёй, мераючы аэрометрам гушчыню вадкасці. Досыць хутка скончылі і пайшлі ў дзяжурку. Раман звярнуўся да Карнеўскай:

— Калі вы захочаце калі-небудзь мець вольныя цэлы тыдзень, то прашу сказаць мне. Магу аддзяжурыць два дні за сябе і за вас. А калі патрэбна, я пані папрашу аб гэтым.

— Згодна, — сказала Карнеўская, а праз хвіліну, смеючыся, дадала: — Вы — дзельны калега. Цяпер намнога лягчэй працаваць. Мець вольныя тры дні запар — гэта многа значыць.

— Я думаю, — сказаў Раман, — як гуляць, дык гуляць. Як працаваць, то працаваць! Ахвотна згадзіўся аддзяжурыць нават па тры дні, каб потым мець вольных дзевяць дзён.

— Але ж гэта немагчыма.

— Ведаю пра гэта.

— Ці ведаеце вы Аляксандра Кусціна? — спытала Карнеўская.

— Не.

— Гэта «надсмотрщик» з тэлефоннай станцыі. Ён часта зазірае сюды.

— Дык у чым справа?

— Будзьце асцярожнымі, бо гэта шпіён. Ёсць іх многа, але гэты найгоршы. Падлец высокакваліфікаваны. Я папярэджаю вас як калегу.

— Вялікі дзякуй. Але што ён можа даведацца ад мяне, калі я нічога благага не раблю? Палітыка мяне не цікавіць, працу люблю і працую ахвотна.

Карнеўская ўсміхнулася.

— Гэта такі тыпчык, што з мухі зробіць слана. Найлепей трымацца далей ад яго. Нядаўна я выкінула яго з акумулятарнай. Ён пачаў да мяне заляцацца. Я хацела французскім ключом лоб яму разбіць. Не пераношу такіх мярзотнікаў!

Раман успомніў даручэнне камісара і зразумеў прычыну. Меў ахвоту адкрыцца ёй, што камісар Старкоў казаў за ёй сачыць. Але не зрабіў гэтага, таму што баяўся, што дзяўчына прыме яго за агента ГПУ.

Неўзабаве Карнеўская пайшла, і Раман застаўся адзін. Ён расклаў на сталі падручнікі і пайшоў у акумулятар-

ную. Хутка пачуў, што ў дзяжурку нехта ўвайшоў. З вальт-метрам у руцэ ён вярнуўся туды. Ubачыў камісара Старкова і прывітаўся з ім.

— Што чуваць? — спытаўся Старкоў.

— Усё ў парадку.

Камісар падышоў да стала і пачаў пераглядаць падручнікі.

— Рыхтуецца ў школу механікаў?

— Так, — сказаў Раман. — Працую і вучуся.

— А пра нашу размову памятаеце?

— Канешне. Памятаю. Але пакуль што нічога падазронага не заўважыў. Зрэшты, не меў часу, бо гэта пакуль што другое дзяжурства.

— Добра, пачакаю. Але не сядзіце ўвесь час у акумулятарнай. Знаёмцеся з іншымі аддзеламі і супрацоўнікамі. Бо тут многа матэрыялаў не назбіраеце.

— Канешне. Ахвотна.

— Скажу механікам, што вы хочаце папрактыкавацца ў розных аддзелах. А як там ваша Карнеўская? Размаўлялі вы з ёй?

— Канешне. Яна больш за ўсіх мяне вучыла.

— А што казала?

— Працу яна любіць і ахвотна выконвае яе, толькі наракае на персанал.

— На каго, напрыклад?

— На тэхніка Кусціна.

— Цікава.

— Расказвае, што ён хацеў яе згвалціць, а яна трэснула яму па мордзе і выкінула з акумулятарнай. Казала, што гэта хуліган і свіння, — імправізаваў Раман.

— Ага, разумею! А што яшчэ яна казала?

— Трохі наракае на цяжкія жыллёвыя ўмовы, бо іх «уплотнили».

— Пра гэта менш за ўсё. Пра персанал што гаворыць?

— Наракала на механіка Банеліна, кажучы, што без патрэбы гаворыць і раздражняецца, замест таго, каб ціха,

але сур'ёзна працаваць. Але вельмі добра адзывалася пра механіка Лілякевіча, пра інжынера і пра вас.

— Пра мяне? — здзівіўся камісар.

— Так, — блазнаваў Раман. — Казала, што камісар справядлівы, не падтрымлівае даносчыкаў і ўмее цаніць працу.

— Ага! Ну, добра... Прашу і далей сачыць. Але не толькі ў акумулятарнай, але і ўвогуле... — камісар паварушыў растапыранымі пальцамі, нібы абмацваючы, ці гарачае паветра, і, па-змоўніцку ўсміхнуўшыся Раману, прымружыў адно вока. — А пра школу механікаў я падумаю. Ніна Андрэеўна мне гаварыла, што вы апрабіруеце нейкае вынаходніцтва.

Раман сціпла апусціў вочы.

— Так.

— А што гэта такое?

— Пакуль што я не распрацаваў гэта дакладна. Штудырую адпаведныя падручнікі і раблю накіды. Праз пару месяцаў пачну распрацоўваць мадэль. Натуральна, хачу захаваць гэта ў тайне, каб у выпадку няўдачы не зрабіцца пасмешышчам.

— Мне можаце даверыць тайну. Скажыце толькі, у чым гэта вынаходніцтва заключаецца.

— Справа ў тым, каб падаваць дэпешу не пры дапамозе ключа або клавiятуры, што вымагае многа часу і робіць памылкі, але проста голасам.

— Як гэта голасам?

— Вельмі проста. Тэлеграму чытаеш перад рупарам, а на станцыі прызначэння адпаведны апарат аўтаматычна запісвае гэта на плёнку.

— А ці гэта магчыма?

— Канешне. Чалавечы голас мае неаднолькавае напружанне. Кожная літара, кожны гук утвараюць розныя хвалі. Гэтыя хвалі падаюць на мембрану з рознай сілай. Таму трэба сканструяваць прыёмнік, які б у залежнасці ад сілы дрыжання мембраны рухаў бы адпаведныя клавiшы і такім чынам друкаваў бы на плёнцы тэлеграму, якую чытаюць уголас.

— Гэта цікава! Вельмі цікава. Працуйце, а калі будзеце гатовыя, скажыце мне. Ці вам тут зручна?

— Канешне, зручна.

— Дык працуйце. А калі там штосьці якое, — ён прымружыў вока, — то тады звяртайцеся да мяне. Да пабачэння.

Калі камісар выйшаў з дзяжуркі, Раман радасна пацёр рукі. Ён сам быў здзіўлены, што яму так дарэчы прыйшла ў галаву гэтая думка з мембранай. Ён меркаваў, што камісар вельмі наіўны, і не думаў, што ягоная выдумка будзе гучаць досыць рэальна.

Назаўтра а 10 гадзіне раніцы хтосьці пастукаў у дзверы дзяжуркі. Раман, трохі здзіўлены, бо да гэтага часу ніхто не стукаў, хочучы ўвайсці ў дзяжурку, сказаў: «Калі ласка». У дзвярах паказаўся малады тэхнік, шатэн з прыгожым тварам і карымі салодкімі вачыма.

— Прашу прабачэння, што перашкаджаю, — сказаў ён мякка.

— Вы зусім не перашкаджаеце, — адказаў Раман.

— Прадстаўлюся вам. Я «надсмотрщик» Аляксандр Кусцін. Называйце мяне Шура, бо мы з вамі маладыя калегі. Слушна гэта?

Добрае ўражанне, якое ў першую хвіліну Раман адчуў да тэхніка, цяпер развеялася, але па ім гэтага не было бачна. Наадварот, ён пачаў асабліва ветліва, з прытворнай шчырасцю трактаваць новага знаёмага.

— Прашу сесці. Вельмі прыемна пазнаёміцца з вамі.

— Як вам тут? — спытаў Кусцін.

— Добра. Працую, чытаю, і час неяк ляціць. Зрэшты, начальства і калегі настолькі слаўныя, што працуецца з прыемнасцю.

— Так, гэта праўда, што слаўныя, але не ўсе.

— Магчыма. Не ўсіх ведаю. Напрыклад, вы: вы прыйшлі да мяне, цікавіцеся маёй працай...

— Ну, так... Я як калега. А як вам падабаецца Карнеўская? — Кусцін дапытліва паглядзеў у вочы Раману.

— Як жанчына яна зусім мне не падабаецца. Не ў маім гусце. Зрэшты, надутая, задавастая.

Кусцін зычліва ўсміхнуўся.

— Ведаеце, на мяне кожная тут ляціць. Кожная, якую захачу, раз-два — вазьму. Абы толькі свіснуў, ужо тут, але я на іх плюю. От, такія анучы... — Кусцін зарагатаў. — Ці ж няпраўда?

— Натуральна.

— У нас нават ёсць 48 марзістак, 27 тэлефаністак, 15 юзістак, 9 бадзістак. Меў усіх, каго хацеў. А якія ж яны дурныя, сляпыя. Ты вярэшчаш, як у слановы хобат, а яна толькі вочы выварочвае і сліну пускае ад захаплення. А ці заўважылі вы, як гэта мярзотнасць смярдзіць?

— Не разумею вас.

— Вось, напрыклад, ёсць змены, у якія працуюць амаль адны мужчыны. Як увойдзеш у залу, чуваць тытунь, трохі алкаголь. Там, дзе працуюць жанчыны, — проста туалет або бойня. Халера ведае што! Нос зварочвае. Сялёдка, тухлыя яйкі. Мярзота!

— Прызнаюся вам, што не прынюхваўся так дакладна. Нюх вы маеце цудоўны. Проста феноменальны!

Кусцін ласкава ўсміхнуўся. Праз хвіліну сказаў:

— А вы не спрабавалі... з Карнеўскай? Якая ёсць, такая ёсць, але заўсёды ногі і гэтак далей... А тут зручна: цішыня, канапа...

— Не, не спрабаваў. Яна нейкая дзіўная.

Кусцін наставіў вушы:

— Што такое?

Раман узяў са стала французскі ключ і пачаў падкідваць яго ўгору...

— Як прыходжу на змену, то яна заўсёды з французскім ключом у руцэ дэфілюе. Можа, у яе «абручы на галаве раз'ехаліся»?

Потым Кусцін развітаўся з Раманам.

— Часцей заглядайце сюды, — запрасіў яго Раман. — Вельмі люблю з разумнымі людзьмі паразмаўляць.

— Мне вельмі прыемна! Прыйду пры першай жа магчымасці.

Дзённік шпіёна

Мінск, 15 мая 1923 г.

У нядзелю я быў у Брагіных. Пайшоў туды вечарам. Застаў дома ўсю сям'ю. Быў нават Кобзаў з жонкай. І як бясплатны дадатак — Азімаў. Ён пазелянеў ад злосці, калі ўбачыў мяне. Усе раптам змоўклі, і настала няёмкая цішыня. А я зрабіў выгляд, што не заўважыў, якое ўражанне стварыў, і пачаў вітацца з усімі. Толькі Азімава мінуў. Адначасова гаварыў:

— Вельмі цешуся, што бачу ўсіх у добрым здароўі і што нічога не змянілася.

Адазваўся Брагін, але я заўважыў, што ён робіць гэта вельмі неахвотна:

— Не спадзяваліся вас убачыць. Так даўно вас не было.

— Было многа работы. Апрабіраваў адно вынаходжанне, якое можа прынесці многа карысці і грунтоўна змяніць цяперашні спосаб тэлеграфічнай камунікацыі. Таму мяне перакінулі ў Мінск. Тут ёсць тэхнічныя варштаты і можна сканструяваць спробную мадэль.

— Дык вы сюды на пастаянна? — спытала Соф'я.

— Так, прынамсі, надоўга, бо верагодна, што пасля таго, як я скончу вынаходніцтва, буду залічаны ў школу механікаў у Смаленску.

Я заўважыў, што мае акцыі ідуць угору. Усе слухалі з вялікай цікавасцю. Толькі Азімаў упарта маўчаў і рабіў выгляд, што ён мяне не чуе і не бачыць.

— А як вам падабаецца на новым месцы?

— Так. Адчуваю сябе тут добра. Камісар Старкоў вельмі лаяльны ў адносінах да мяне. Робіць мне ўсялякія патуранні. Я прывёз яму пахвальны ліст ад Івана Дзмітрыевіча Громава (я вымавіў гэтае імя з такой пашанай, нібы казаў «Уладзіміра Ільча Леніна»). Аднак Соф'я спытала:

— Хто гэта такі?

Я выказаў здзіўленне:

— Вы не ведаеце? Дзіўна! Гэта Герой Савецкага Саюза. Калега Варашылава. Камандаваў вялікімі часцямі чырвоных у барацьбе з Дзянікіным і палякамі. Увогуле выбітная асоба. Цяпер праводзіць культурна-асветніцкую працу ў арміі.

Марыя Іванаўна глядзела на мяне з павагай. У ейным позірку я чытаў: «Хто б мог падумаць?» А Брагін глядзеў на жонку, нібы хацеў сказаць: «Ну бачыш, ці ж я не казаў табе?» Настрой кардынальна змяніўся. Натуральна, Азімаў па-ранейшаму захоўваў «каменны» спакой і абьякаваць.

Кобзаў звярнуўся да мяне:

— А што там чуваць у Бабруйску?

— У горадзе нічога новага. Нуда, як заўсёды. Нядаўна я размаўляў з Разенам. Ён мяркуе, што вясной будучага года пачнецца вайна. Гэта самае я чуў ад многіх іншых уплывовых і кампетэнтных асоб.

Я разумеў, што хлушу, але не адступаў. Зрэшты, заўсёды знайду якаесьці выйсце. А мне карцела пайграць на нервах Азімаву і пазабаўляцца чалавечай наіўнасцю.

У нейкі момант Кобзаў, разумнейшы за іншых, спытаў:

— Цікаўлюся, якая можа быць прычына вайны?

Я адказаў:

— Вы дрэнна сфармулявалі пытанне. Вы думаеце: якая нагода?

— Не. Уласна прычына.

— А прычына тая, што мы, — я ўдарыў сябе ў грудзі, — імкнёмся да сусветнай рэвалюцыі. Таму павінны зламаць адпор буржуазіі і вызваліць сялян і рабочых ад яе панавання. Зрэшты, гэта ёсць асноўная палітыка Саветаў і да гэтага мы пастаянна імкнёмся. Як бачыце, гэтая прычына была, ёсць і будзе, пакуль на свеце ёсць краіны, якія не належаць да Савецкага Саюза. Зусім іншае — нагода. А нагоду для вайны знайсці няцяжка. Нейкі прыгранічны канфлікт, дыпламатычнае непаразуменне, замах. Можа быць нават фіктыўная нагода.

Ах, якія дурныя рэчы я казаў, але для гэтых мяшчан, пагружаных у багну штодзённых дробязяў, якія бачаць толькі на адлегласць рукі, нават і гэта было досыць разумным. На-

прыклад, Лізка глядзела на мяне з сапраўдным здзіўленнем. Кобзаў ледзь рот не раскрыў: «Ну, браце, паразумнеў! І адкуль гэта ў табе знайшлося?»

А я, убачыўшы, што гэтыя людзі пра вайсковасць не маюць ніякага паняцця, пачаў расказваць ім пра раскладанне ў капіталістычных арміях (перадусім у польскай), пра недахоп даверу рабочых да ўраду, жудасны стан сялян, пра голад, дэзарганізацыю працы чыгункі. Словам, пра ўсё, што бачыў у Саветах. Апрача гэтага, я блазнаваў і імправізаваў, як толькі мог. Сыпаў спецыяльнымі тэрмінамі і мог бы і сам засыпацца, калі б меў размову з людзьмі больш дасведчанымі. Бо, якога д'ябла, нейкі дробны тэхнік так добра арыентуецца ў такіх справах. Але слухачы глыталі ўсё гэта, як трускаўкі, і ім нічога не прыходзіла ў галаву.

У нейкі момант Марыя Іванаўна звярнулася да мяне:

— Дзіўна мне, што ў вас светлыя валасы. Калі не памыляюся, у вас былі цёмныя валасы.

На нейкую секунду гэтае пытанне агаломшыла мяне. Але я адразу ж засмяўся і, не задумваючыся, адказаў:

— Маеце рацыю, пані. Валасы ў мяне былі цёмныя, але я змяніў іх колер перакісам вадароду. А цяпер папрашу адгадаць, навошта я гэта зрабіў?

Усе задумаліся, а я тым часам камбінаваў, што ім схлусіць, каб было падобна да праўды. Марыя Іванаўна сказала:

— Не здагадваюся.

— Вось зараз раскажу вам прычыну гэтай змены. Адна дзяўчына з Бабруйска, у якую я быў трохі закаханы, сказала, што любіць валасы колеру блонд і што са светлымі валасамі мне было б больш да твару. Таму я (чаго толькі не зробіць закаханы чалавек) назаўтра стаў бландзінам. Яна была вельмі задаволеная, а я пераканаўся, што светлыя валасы мне ідуць. Зрэшты, каб стаць зноў шатэнам, трэба пачакаць, пакуль валасы адрасуць, а гэта будзе няскора...

Думаю, што мне паверылі. А Лізка прамовіла:

— Калі б я сказала, што цёмныя валасы вам больш да твару, што б вы зрабілі?

— Я адразу ж купіў бы чарніла і вымазаў бы ім галаву, — жартаўліва адказаў я.

Адносіны да мяне сям'і Брагіных пад канец вечара цалкам змяніліся. А калі я развітваўся з імі, Марыя Іванаўна сказала:

— Спадзяюся, што зазірнеце да нас па магчымасці?

— Канешне. Вельмі ахвотна.

Першым візітам да сям'і Брагіных я застаўся задаволены. Лізка пра мой папярэдні візіт нікому не пікнула ані слоўка. Гэта мне падабаецца. Ужо маем сумесную тайну.

Назаўтра быў панядзелак — дзень, у які мы ўмовіліся спаткацца з Антонам. Уначы я пайшоў на могількі, схаваўся ля ўваходу і чакаў.

На могільках было пуста. Ні закаханых, ні п'яніц. Я чакаў, але безвынікова. Каля другой гадзіны я намерваўся пакінуць сваё сховішча, бо меркаваў, што Антону нешта перашкодзіла і ён не прыйдзе. І тут пачуў хуткія крокі. У паўзроку я заўважыў чалавека ад уваходу на могількі ў доўгім вайсковым шынялі. Па фігуры пазнаў, што гэта не Антон. Але паводзіны незнаёмца былі дзіўныя. Ён спыніўся. Паглядзеў на наручны гадзіннік. Потым доўга азіраўся наўкол. Я зразумеў, што ён некага чакае. Мяне гэта трохі занепакоіла.

Незнаёмец пайшоў па алеі. Праз нейкі час я пачуў лёгкі двухразовы свіст. Гэта быў умоўны сігнал паміж мной і Антонам. Ці я не пазнаю калегу? Не. Гэта немагчыма. Свіст пачуўся зноў. Я адразу пайшоў у той бок. Ішоў хутка, але ціха. Зарадзіў пісталет і трымаў яго напаягове. Неўзабаве заўважыў мужчыну, які ішоў перада мною. Ён зноў два разы свіснуў. Не адказваючы на свіст, я кашлянуў, каб звярнуць на сябе ўвагу, і хуценька пайшоў уперад. Наблізіўшыся да незнаёмца, я сказаў:

— Таварыш, ці ведаеце вы «краскома» Антона Кралевіча?

Мужчына зрабіў крок да мяне.

— Менавіта ад яго я прыйшоў. Шукаў таварыша... Смоліна.

— Гэта я. Чакаю ад адзінаццатай гадзіны.

— Трохі спазніўся. Дарога цяжкая і перашкоды былі. Ледзь паспеў на другую гадзіну.

— А што з Антонам?

— Ён купіў у Вільні сабе боты. Даехаў да Аляхновічаў, а ад станцыі пайшоў пехатой у Ракаў. Хацеў разнасіць боты, каб потым можна было зручна ісці ў далёкую дарогу. Скончылася гэта тым, што пакалечыў сабе ногі. Гаворкі быць не можа, каб ісці ў Мінск. Таму ён папрасіў мяне, каб я выканаў ягоную просьбу.

— Дзе ён цяпер?

— У Поланева.

— Добра, тады прыступім да справы. Толькі не ведаю, хто вы. Можа, гэта не з'яўляецца таямніцай?

— Я Зыгмунт Харэўскі.

— Цудоўна! — сказаў я, сапраўды задаволены, і моцна паціснуў сухую малую руку Харэўскага.

— Ведаеце што? Я стаміўся. Хадземце да мяне. Гэта недалёка. Я жыву на Сляпянскай вуліцы.

Мы пералезлі праз нізенькі мур і, наўскасяк пераразаючы гароды, пайшлі ў напрамку Камароўкі. На Сляпянскай вуліцы не было нікога. Дзесьці паблізу брахаў сабака. Удалечыні пачуўся стрэл з карабіна.

Мы ўвайшлі ў расчыненыя сенцы маленькага дамка. Харэўскі адчыніў дзверы ў хату. Потым зачыніў іх на засоўку і запрасіў мяне ўсярэдзіну. Адтуль пачуўся голас:

— Зыгмусь, гэта ты?

— Я.

Харэўскі запаліў лямпу. Я ўбачыў маленькі прыбраны пакой. На століку ў куце стаяў грамафон, які блішчэў вялікай нікеляванай трубой. На сценах вісела некалькі абразоў. Дзверы ў другі пакой былі адчыненыя, і там нехта апранаўся. Харэўскі зняў шынель і пачаў мыць рукі. Ён быў у вайскавай форме з адзнакамі «камроты».

У пакой увайшла жанчына, крыху старэйшая за Харэўскага, але вельмі падобная да яго. Я падумаў, што гэта сястра калегі, і не памыліўся. Ён прадставіў яе:

— Гэля. Мая сястра. Яе муж загінуў у мінулым годзе падчас чыгуначнай катастрофы паблізу Варажбы.

Харэўскі быў сярэдняга ўзросту, шчуплы, бледны. Твар і вусны ў яго былі лагодныя, і толькі ў шэрых вачах адчувалася вялікая сіла волі. Погляд ягоны быў нібы трохі шалёны. А вусны пастаянна кранала вясёлая ўсмешка. У гэты час вочы прыжмурваліся. Голас у яго быў мяккі, з багатымі мадуляцыямі. Я падумаў, што ён павінен хораша спяваць. Але ён ніколі не спяваў. На людзей, якія яго не ведалі, ствараў уражанне выпешчанага панічыка. А мне ён усё здаваўся апранутай памужчынску дзяўчынай. І сапраўды, я не мог сур’ёзна да яго ставіцца. Шпіёнская праца, якая вымагала так многа адвагі, вытрымкі і валодання сабой, у параўнанні з яго асобай, была абсурдам. Але калі пазней я лепш пазнаёміўся з ім, то зразумеў, што ён быў самы адважны з нас усіх. Яго сілай была фанатычная, безупынная палаючая ў душы нянавісьць да бальшавікоў і абыякавасць да таго, што мы называем жыццём. Тое, што ў нас вынікала з тэмпераменту ці з авантурнасці, ці ахвоты пазадавацца дзёрзкай работай, у яго было фармальнымі адносінамі да справы. Калі б мяне прыгаварылі да смяротнага пакарання, то я вельмі б не хацеў памерці, хаця і рабіў бы спакойны выгляд, а можа, нават і кпіў бы з жыцця. Але сэрца б канала ад болю. А ён (пазней я спазнаў яго дасканала) быў бы зусім спакойны. Пайшоў бы з жыцця са звычайнаю сваёю ўсмешкаю і ўсё. Мяркую, што няма на свеце сілы, якая магла б яго сагнуць. Менавіта сагнуць, а не зламаць, бо зламаць можна ўсё.

— Пастаў, Гэля, самавар і ідзі спаць. Мне трэба пагаварыць з калегам пра падпольныя справы.

Гэля паставіла на стол шклянкі і цукарніцу, потым выйшла ў суседні пакой і зачыніла за сабою дзверы. Харэўскі, прыжмурыўшы вочы, глядзеў, задумаўшыся, у агонь лямпы. Раптам сказаў:

— Я некалі прачытаў верш. Не ведаю, чый. Там ёсць такое месца:

Чтоб извлечь душевную занозу,
Чтоб развеять бездну пустоты,
Расцветили будничную прозу
Милые волшебницы — мечты.

— Табе гэта падабаецца?

— Канешне.

— А ці можна марамі развеяць бездань пустэчы?

— Думаю, што не.

— Значыць, паэт ілгаў.

— Ілгаў.

Харэўскі зноў заглядзеўся на лямпу. Раптам патрос галавой і весела ўсміхнуўся. Здзіўлена паглядзеў мне ў вочы і сказаў ціха, але вельмі значна:

— Аднак, можна.

Моўчкі я доўга глядзеў яму ў вочы, потым спытаў:

— Як?

Але замест адказу Зыгмунт спытаў:

— «Снег» любіш?

— Снег?.. Ну так... Мне зіма падабаецца. Але восень люблю больш.

Тады Зыгмунт сказаў:

— Не тое. Я пра какаін.

Раптам я ўспомніў вуглавы пакой у кватэры Двалінскіх. Перад вачыма стаяў бледны твар чэкіста. Тым часам Харэўскі вымаў з тыльнай кішэні нагавіц кашалёк. З аднаго адзела дастаў некалькі парашкоў у паперках. Разварнуў адзін з іх і спытаў:

— Хочаш?

Я адмоўна кіўнуў галавой.

— Магу без гэтага абысціся, — сказаў Харэўскі, — але навошта. Усё адно!

Ён насыпаў трохі какаіну з паперы ўніз на запяспе левай рукі, робячы прадаўгаватую сцежку, і моцна ўцягнуў у ноздры. Нейкі час ён сядзеў нерухома і злёгка ўсміхаўся. Потым

закурыў папяросу. Паспешліва, вялікімі порцыямі, ён уцягваў у лёгкія тытунёвы дым. Я напамніў яму, што ён павінен перадаць мне просьбу Антона.

— Ах, так, так, так... Добра... Зараз...

Ён пачаў расказваць усё, што гаварыў Антон. Даў мне грошай і пляшку спірту (пра гэта Антон не забывае). Потым я піў гарбату, а Харэўскі зноў прыняў дозу какаіну. Зрэнке ў яго зрабіліся гіганцкія, амаль закрылі радужку, а вочы здаваліся не шэрымі, а чорнымі. Твар быў бледны. Вусны пастаянна нервова крывіліся. Ён курыў папяросу за папяросай. Некалькі разоў пачынаў гаварыць, але раптоўна змаўкаў. Пераскокваў з тэмы на тэму або зусім неспадзявана змаўкаў. Потым пачаў гаварыць ціха, нібы трызіў:

— Восенню пачуеш пра мяне... Я зраблю такую рэч... Я ўсё абдумаў... Беспамылкова... Гэта будзе ў другую гадавіну смерці Каці... Восенню... Ты ведаеш, як гэта добра... Можна знішчыць іх тысячамі... як клапаў... Яны і ёсць, як клапаы... Чырвоныя ад выпітай крыві... Крыві і крывіды... Думаеш, я іх ненавіджу... Зусім не... Пагарджаю імі і гіджуся... А зрэшты, усё гэта глупства... Цудоўным з'яўляецца адно, што ў думках магу быць усюды, дзе захачу...

Мінск, 16 мая 1923 г.

У акумулятары наліваюць серную кіслату і дыстыляваную ваду да шчыльнасці 22 градусаў па аэрометры. Сернай кіслаты ў мяне многа. Гіганцкая шкляная бутля. Але яе занадта мала, каб заліць тых чарвякоў, якія звіваюцца, паразітуюць і кормяцца на зняможаным целе Расіі. Многа іх. Адна толькі камуністычная партыя налічвае 400 тысяч членаў. Іх было 700 тысяч, але за вясну чыстка ліквідавала 300 тысяч. Гэта называецца пралетарскай чуйнасцю. А дадайце да гэтага сотні тысяч, можа, нават мільёнаў, даносчыкаў, правакатараў і розных падлюг, якія ад страху або дзеля хлеба гатовыя ўсіх прадаць.

Я ўспомніў аднаго старога, які жыў у мінулым годзе каля Двалінскіх. Я часта заходзіў да яго пайграць на скрыпцы

і прымаў за прыстойнага чалавека. Аднаго разу ён пачаў мне скардзіцца на кватаранта, які нечым не дагадзіў яму, і здарылася, што падчас лаянкі нават ударыў яго.

— Трэба было ўмазаць яму ў пысу! — даў я «зычлівую» парадку.

Стары склаў рукі.

— Даражэнькі вы мой, а навошта біць? Шум. Авантура. Я яго далікатна зліквідаваў. Без біцця. Напісаў у ГПУ, што лае савецкую ўладу і гаворыць, што надыдзе яшчэ час, калі будуць рэзаць чырвоную сволач. Я прадставіў двух сведкаў і ўсё. Няма яго. А кватэрка расшырылася. Без біцця. Навошта парушаць грамадскі спакой? Я чалавек далікатны.

І пачаў смяцца. Ціха, амаль бязгучна, па-змоўніцку падміргваючы мне. Не ведаю чаму, але і я пачаў смяцца. А рука падсвядома заціснула ў кішэні рукаятку браўнінга. І так мне хацелася выняць пісталет з кішэні і бліснуць дулам яму ў вочы. Перапыніць гэты агідны смех. Але я не зрабіў гэтага, бо ўчыніў бы непрыемнасць Двалінскім. Апрача гэтага, у галаве з'явілася думка: ці змагу адной куляй перапыніць рогат 10 000 000 савецкіх старых? Можна, пазадусваюцца самі.

Цяпер адзінаццатая гадзіна вечара. Хвіліну таму зазваніў тэлефон. Я падняў трубку.

— Акумулятарная. Слухаю.

— Частка Морзэ стаіць. Даць ток!

— Зараз.

Я пайшоў шукаць пашкоджанні. На раздзяляльнай дошцы кантакты адной з груп Морзэ «спалі». Пашкоджанне павінна быць у шафах. Але там усё ў парадку. Нарэшце, я працёр вуглём (рэч недазволена) усе кантакты, бо яны маглі акісліцца. Група зноў пачала працаваць.

У паветры пахне газамі, якія вырываюцца з акумулятарнай. Я ўключыў вентылятар і адчыніў вокны. Сеў на падаконнік. Па двары цяжка ступае чырвонаармеец. Начная варта. Другі стаіць ля брамы. Рэшта на ўнутраных пастах.

Чырвонаармеец спыніўся. Хістаецца на нагах. Маячыць, задумаўшыся, у адтуліне святла, якое падае з акна

дзяжуркі. Адтуль я выразна бачу яго. Маю ахвоту спытаць салдата: «Слухай ты, абаронца пралетарыяту! Ці чуеш, як на тваім штыку дрыжыць сэрца Расіі, сэрца тваёй маці, сястры, брата? А ці ведаеш пра тое, што ты найбяднейшы раб у свеце, якога пазбавілі абсалютна ўсяго, нават свабоды мыслення? Скажы, бядак, што ты маеш, што табе далі?.. Адзіную надзею на лепшае заўтра. А можа, і яе ты ўжо страціў? А ці ведаеш, рабе, што за кожным тваім рухам сочаць вочы шпіка?»

Салдат нібы адчуў мой погляд, падняў галаву. Глянуў на паверх, дзе свяцілася акно дзяжуркі. Але я працягваў глядзець на яго з цёмнага акна акумулятарнай. «Не, жабрак, вачэй шпіка ты не ўбачыш, гэтаксама, як не зразумееш свайго страшэннага становішча і ўсёй агіды свайго лёсу!» Чырвонаармеец грукатнуў дулам карабіна аб брук і павольна пайшоў па двары далей.

З шафаў гучаць дзіўныя шумы, шыпенне, булькатуны. Такое ўражанне, што там утвараецца жыццё. Там нейкім дзіўным спосабам збіраецца энергія, якой мы не можам зразумець, хаця і карыстаемся ёю. І кожны з нас з'яўляецца такім акумулятарам. Чэрпае энергію з зямлі, з паветра, з вады, з сонца і ператварае яе большай часткай у рэчы, якія не маюць вартасці. Прырода працуе замест яго, кіруе ім, вучыць яго, а ён робіць усё, што можа, каб сябе знішчыць, зламаць жыццё, адабраць радасць і свабоду. Накідвае няправільныя ідэі, патанае ў плётках, патанае ў сваёй і чужой крывадушнасці, прытворстве, ханжастве. Праўда, ёсць многа такіх, якія гэта адчуваюць або разумеюць. А яшчэ больш такіх, якія хацелі б гэта выправіць. Але ніхто не хоча першым распачаць... Каб мы маглі хаця б тысячную частку той энергіі, якую нам дала прырода, правільна накіраваць, дык светла б зрабілася на свеце. А так не даём ні святла, ні цяпла. Часам якісьці «шаленец» пачне ясна свяціць, дык яго высмеюць. І згарыць у кароткі час. Блісне і сканае. А практычныя людзі скажуць пра яго: «Яшчэ адзін вар'ят раструшчыў лоб у барацьбе за жыццё! Не бярыце з яго прыкладу!»

Учора вечарам пайшоў я на Ніжнюю Ляхаўку. Туды, дзе няшчасная дзяўчына за апошнія грошы купіла пляшачку ёду на вячэру. І ішоў занепакоены, бо чакаў самага горшага. Калі адчыніў дзверы, то ўбачыў высокую шчуплую бландзінку, якая стаяла ля стала. У левай руцэ яна трымала люстэрка і ўглядалася ў яго, папраўляючы правай рукой локаны. Я здагадаўся, што гэта сяброўка той дзяўчыны. Я прывітаўся з ёй і спытаў:

— Дзе Наташа?

Жанчына глянула на мяне і засмялася без усялякай прычыны. Потым сказала:

— А ці ж вам, прыгожы мой хлопча, са мной не весела? Наташа дурненькая. Усё бегае па горадзе, а як вернецца, то дакучае мне. Мне ўвогуле ніхто не любіць. Ці маеце папяросы?

Я даў ёй папяросу. Яна паспешліва закурыла і, гулліва гледзячы на мяне, пачала насвістваць нейкую мелодыю. Я адчуваў сябе трохі няёмка, але знешне быў зусім спакойны. Я стараўся зразумець, з кім маю справу. Прастытутка ці вар'ятка?

Жанчына была апранута ў зношаную сукенку колеру сапфіру. Шчокі і вусны былі падрумяненыя. Голья да локцяў плечы былі вельмі худыя. Твар быў запалы. Толькі прыгожыя вялікія вочы цудоўна блішчэлі. Штохвіліну яна аблізвала або грызла вусны. Не марнуючы дыму, выкурыла папяросу і звярнулася да мяне з какетлівай усмешкай:

— Вы, мусіць, іншаземец?

— Чаму вы так думаеце?

— Бо вы нейкі іншы.

— Я тэхнік.

— Ага, хімік.

— Не, тэхнік.

— Вы любіце бландзінак ці brunetак?

— І бландзінак, і brunetак.

— Вы дрэнна выхаваны. Калі побач бландзінка, трэба казаць: бландзінак.

— Канешне, бландзінкі вельмі сімпатычныя.

— Можа, дасце мне яшчэ папяросу?

— Калі ласка.

Я дастаў пачак. Яна доўга ўглядалася ў яго, нібы выбірала большую папяросу.

— А можа, дасце мне яшчэ адну?

— Калі ласка. Вазьміце некалькі.

— Сапраўды? Можна пяць? Я схаваю, бо Наташка мне не дае. Яна страшэнна дакучае мне. Не думайце, што я задарма. Заспяваю вам за папяросы. Патанцавала б, але не магу. Галава круціцца і робіцца цёмна ў вачах. Нядаўна ўпала. Можа, таму, што пастаянна галадаю?

— Нічога не трэба. Я маю многа папярос.

— Сапраўды?! — радасна сказала яна. — Вы шчаслівы і, напэўна, вельмі багаты. А можа, дасце яшчэ... ну, хаця б дзве папяросы? Так? Мусіць, вы дрэнна думаеце пра мяне?

Яна ўзяла яшчэ дзве папяросы і выйшла ў суседні пакой. Напэўна, схавала іх там. Вярнулася задыханая.

— Калі хочаце, я вас пацалую. Вы страшэнна добры. Столькі папярос! І вам не шкада?

— Не.

— Дык пацалаваць вас?

— Не... не трэба.

— Ага, разумею! Вам не падабаюцца бландзінкі!

— Я не сказаў гэтага.

— Гэта добра! Я вас пацалую.

— Папяросы танныя. Не варта плаціць за іх пацалункамі.

— Хіба вам гэтага мала? Дык хадзем туды, — яна паказала галавой на суседні пакой. — Дасце потым мне яшчэ дзве папяросы.

— Не хачу. Вазьміце дзве папяросы так.

— Цяпер я разумею. У вас ёсць дзяўчына і вам не хочацца ёй здраджваць. Вельмі люблю вас за гэта. Ніколі не трэба здраджваць жанчыне, якая кахае. Вы не здраджваеце?

— Не.

— Гэта вельмі добра. Вельмі. Калі Дзмітрый здраджваў мне, я заўсёды страшэнна плакала і мучылася. Але ніколі не паказала яму заплаканых вачэй. Ніколі. Жанчыне нельга здраджваць, бо ейнае сэрца памрэ. Маё памерла. А ваша дзяўчынка бландзінка?

— Не... рыжая.

— Ох, рыжая... Рыжая, нядобрая.

— Чаму?

— Бо не можа кахаць аднаго. Хоча, але не можа. Але, аднак, вы і не расіянін, і не тэхнік.

— Чаму вы так сцвярджаеце?

— Нічога. Так адчуваю.

— Дык хто я ёсць?

— Вы анархіст. І хочаце некага забіць... Можа... Леніна?

— Што за глупствы вы гаворыце?

— Ага, адгадала, бо вы злуецесь! І спалохаліся. Але я нікому не скажу. Нікому. Таму што вы любіце сваю дзяўчыну. Толькі яна рыжая. Але гэта нічога. Ведаю, калі б сказала, то вас бы забралі ў НК і там катавалі, а потым расстралялі. Я ведаю, як яны гэта робяць. А яна плакала б так, як я. Таму не скажу... Леніна я і сама забіла б. Толькі я вялікі баязлівец, ды і жыць хочацца. Вы б кінулі бомбу?

— Што прыйшло вам у галаву?

Яна змоўкла і доўга, уважліва глядзела мне ў вочы, нібы хацела прачытаць далёка схаваныя думкі. Потым сказала павольна і ціха:

— Аднак гэта праўда. Я не памыляюся. Але прашу супакоіцца. Нікому ні слоўца. Толькі папрашу даць мне яшчэ папяросу.

Я даў ёй яшчэ тры папяросы. Але яна зазірнула ў пачак і ўбачыла, што засталіся толькі дзве. Нейкую хвіліну яна вагалася, потым паклала ў пачак адну папяросу, уздыхнула і сказала:

— У вас ужо мала.

— Куплю яшчэ.

— О, гэта цудоўна! І купіце многа.

— Добра.

— А можа, дасце мне трохі грошай? Я таксама куплю. Бо Наташка такая скупая.

Вымаючы грошы, я спытаў:

— Дзе яна?

— Ужо павінна вярнуцца. Яна настаўніца англійскай мовы. У яе толькі адзін урок, а ісці трэба вельмі далёка.

Неўзабаве ў сенцах пачуліся паспешлівыя крокі. Дзверы адчыніліся, і ў пакой увайшла Наташа. Яна выпрабавальна паглядзела на мяне і на Любу, прывіталася са мной і сказала сяброўцы:

— Чаму не ляжыш?

— Бо мне сумна.

— Ідзі, лажыся. Як паправішся, тады будзеш хадзіць. А можа, хочаш есці?

— Не.

— На, закуры.

Наташа дастала з кішэні жакета пачак танных папярос «Пушкі» і адну падала сяброўцы. Люба, хітра ўсміхаючыся мне, закурыла папяросу. Потым падала мне халодную вільготную далонь:

— Дабранач.

Яны выйшлі ў суседні пакой, і я чуў, як яны шапталіся. Потым Наташа вярнулася.

— Ці даўно вы тут?

— Досьць даўно.

— Мусіць, Любанабалбатала вам усялякіх недарэчнасцяў?

— Не. Увогуле, яна вельмі слаўная. Толькі крыху арыгінальная.

— Яна ненармальная. З ёй зусім дрэнна. Ці чулі вы прозвішча Ляданская? Любоў Ляданская?

— Не.

— Яна была славутай спявачкай. Апошнім часам спявала ў Баліева ў «Лятучай мышы». Спявала цудоўна. Арыштавалі яе ў 21 годзе за стасункі з эміграцыяй. А стасункі гэтыя заключаліся ў тым, што ёй прыйшоў ліст з Парыжа. Нехта са

знаёмых раіў ёй выехаць у Францыю і прапанаваў маршрут праз Фінляндыю. Таго ліста яна нават не трымала ў руках, бо ён адразу трапіў у НК. Але гэтага было дастаткова, каб яе арыштавалі, дапытвалі, канфрантавалі (выклікалі на вочную стаўку). Яна сядзела ў розных турмах 17 месяцаў. Вазілі яе то ў Маскву, то ў Ленінград. Мы пазнаёміліся ў турме на Шпалернай. І адразу палюбілі адна адну. І ўжо ў той час у яе пачалі праяўляцца сімптомы псіхічнай хваробы. Але я думала, што на свабодзе гэта скончыцца. Звольнілі мяне, а потым і яе выпусцілі на свабоду. У Любы былі схаваны каштоўнасці. Мы знайшлі іх і пастанавілі перабрацца за мяжу. Мы многа перажылі перад тым, як прыехаць сюды. У нас скралі грошы. Нічога не засталася. Мы прадалі ўсё, што толькі можна было. Настаў голад. А далей... Што ж раскажваць? Самі разумеце.

— Вы даяце ўрокі англійскай мовы?

— Ужо не. Гэта быў апошні. Сёння вылаяла свайго вучня і больш туды не пайду.

— Як гэта сталася?

— Гэта сын аднаго савецкага функцыянера. Ён даўно да мяне прыставаў, але я ўсё зносіла. Сёння ён быў асабліва настойлівы. Я аблаяла яго і сказала, што адмаўляюся ад урокаў. «Чаму?» — спытаў ён. «Бо хочаце дадатковага задавальнення». — «Думаю, што гэта не зробіць вам паніжэння, а наадварот», — сказаў ён з усмешкай. Тады я сказала: «Адмаўляюся ад гэткага гонару». І так гэта скончылася. Зрэшты, што мне. Плацілі мала і нерэгулярна. Бацька яго сказаў, каб прыйшла за грашыма пасля першага. Але я не пайду.

— Канешне, не трэба.

— Вып'еце гарбаты?

— Канешне.

Наташа заварыла гарбату ў чайнічку. Пакуль што мы нічога не гаварылі аб сапраўднай справе. Нарэшце, дзяўчына сказала:

— Вы прапанавалі мне працу і далі вялікую пазыку. Хачу ведаць, што гэта будзе за праца і ці змагу я яе выканаць?

— Праца лёгкая, але вельмі небяспечная. Вы можаце не згадзіцца, гэтыя грошы я буду лічыць як пазыку, якую вы мне аддасце калі-небудзь, хаця б і праз некалькі гадоў, калі ваша матэрыяльнае становішча палепшыцца. Так што пазыка вас нічым не абавязвае. Думаю, што калі вы адважыліся на самагубства, то можаце адважыцца і на гэтую працу. Амаеце вы ўсе ўмовы, каб добрае выконваць: інтэлегентнасць, адвагу і нянавісьць да бальшавікоў.

— І таму? — спытала яна з вялікай цікавасцю.

— Справа ў тым, каб час ад часу адвозіць даручэнні маім знаёмым у Бабруйску, Смаленску, Магілёве, а адтуль прывозіць мне пэўныя дакументы. У мяне занадта многа працы і цяжка выконваць усё аднаму.

Наташа сумелася. Праз нейкі час сказала:

— Разумею. Гэта папросту шпіёнская праца. А вы агент разведкі чужой краіны.

— Так.

Дзяўчына ўстала і пачала хадзіць па пакоі. Закурыла папяросу. Зноў села і доўга прыглядалася да мяне, потым сказала:

— Вы думаеце, што я вагаюся? Не. І зусім не баюся. Толькі гэта так дзіўна!.. Дапраўды, жыццё як фільм... Страшны. Падумаць толькі!.. Зрэшты, я вам раскажу. Ці маеце час?

— Канешне. Толькі не маю папяросаў.

— Маю яшчэ пачак. Хопіць для нас... Вы заўважылі, што расейцы любяць дзяліцца сваімі клопатамі і болям? Такая дастаеўшчына. Але не пра гэта гаворка. Значыць...

Пачалася дзівосная аповесць. Гэта быў падказаны жыццём фільмовы сцэнарый, які я слухаў з вялікай цікавасцю. За акном стаялі цёмныя дрэвы. Удалечыні шумела рака. За сцяной ляжала звар'яцелая спявачка. А тут дзіўная дзяўчына, бледная, худасочная, глядзіць шырокімі зрэнкамі ў мінулае, расказвае шпіёну чужой краіны нязвыклую гісторыю свайго жыцця.

Бацька яе быў слынным лібералам. І, хаця сам быў вельмі заможны, усё жыццё ідэйна змагаўся за дабрабыт наро-

ду. Трапіў у няміласць. Многія сябры пакінулі яго, але не спыняўся змагацца з царызмам. Страціў маёнтак, але зусім не дбаў пра яго. Быў цалкам адданы грамадскай службе. Пасля рэвалюцыі, пры Керанскім, яму далі высокую пасаду, на якой ён працаваў самаахвярна. Пасля кастрычніцкай рэвалюцыі яго знялі з пасады, а неўзабаве потым і арыштавалі. Сядзеў у Петрапаўлаўскай крэпасці. Усю ягоную маёмасць канфіскавалі. Пасля яго арышту жонка памерла з распачы. Дачка пастаянна, па меры магчымасці, апекавалася бацькам, але і яе арыштавалі, бо хацелі такім чынам канчаткова зламаць бацьку, каб прызнаўся ў падрыве савецкага ладу. Але прызнавацца яму не было ў чым. Нарэшце, бацька цяжка захварэў. Яго прывезлі ў шпіталь. Там ён быў забіты матросамі як вораг народа. Можа, тымі самымі матросамі, якія пазней самі ўзбунтаваліся супраць савецкай улады. Бунт той быў крывава падаўлены... Потым пачаліся ў дзяўчыны, якая нікому нічога благога не зрабіла, пакуты і паняверка, у якія цяжка паверыць. Турмы. Голад. Тулянне. Зноў турмы. Потым знайшла сабе звар'яцелую сяброўку па няшчасці, і яны разам пайшлі па жыцці, звязаныя ўзаемнай нядоляй і сяброўствам. Захацелі ўцячы з Саветаў. Не ўдалося. Засталіся толькі адны магчымыя ўцёкі — уцёкі ад жыцця. А я дзіўным чынам перашкодзіў гэтым уцёкам. І не ведаю, ці добра зрабіў.

Шуміць за вокнамі Свіслач. Змрочна стаяць дрэвы. Лямпачка кідае мізэрныя промні на пакой і на бедную постаць дзяўчыны, якой я даў у рукі зброю і магчымасць помсціць крыўдзіцелям. А вакол растуць іншыя мсціўцы. Вырастаюць ворагі «самага ідэальнага ладу на свеце». Толькі яшчэ большая эксплуатацыя можа іх сагнуць. Але чым большы будзе тэрор, тым больш будзе пакрыўджаных і тым больш страшэнны будзе адказ. Бо ніводная крыўда не пройдзе беспакарана... Шумяць за вокнамі хвалі Свіслачы, а ў нашых галовах нянавісьць, якая, аднак, магутнейшая за любоў, а нават і смерць, бо не заканчваецца з жыццём чалавека, толькі ўпітваецца ў кроў і мозг іншых людзей.

І цяпер шумяць хвалі Свіслачы. Шэпчуць аб гэтым моры крыўд і нянавісці, моры, што разлілося навокал. А ў акумулятарнай шуміць вентылятар і плывуць, плывуць мае думкі... Чаму я так шалёна іх ненавіджу? І не знянацку, істэрычна, а холадна. Я не ведаў калісьці гэтага пачуцця. З чаго яно нарадзілася? Рэвалюцыяй 17 года я быў шчыра захоплены як пачаткам новай светлай эры ў Расіі, а можа, і свету. Можа, у мяне ўвасобілася нянавісць бязвінна забітых небаракаў? А можа, гэта агіда да сцякаючага крывёй замаскіраванага гада з мязотнай пысай? Можа, гэта пакуты і кроў траіх самых блізкіх, невядома чаму і за што замучаных сяброў? Не за свае крыўду і боль... Мне так многа не нашкодзілі. У барацьбе з імі я пераважна перамагаў, бо быў узброены ў спрыт, адвагу, асцярожнасць. Нягледзячы на нервовасць, я добра валодаў сабой і меў дасканалую інтуіцыю. Таму не прайграваў. Аднак ува мне жыве тая нянавісць і не губляе сілы, але ўзмацняецца ўсё больш. Мучае мяне і насычаецца тым, што бачыць навокал. А магчымасцей убачыць многа.

Цікава, ці павераць мне тыя, хто гэта прачытае? Думаю, што не павераць. Убачаць у гэтым перабольшанне або зусім хлусню. Каб змаглі паверыць, трэба, каб яны з галавой пагрузіліся ў савецкую рэчаіснасць. Трэба, каб адчулі яе на ўласнай скуры не як госці Савецкага Саюза або турысты, але як грамадзяне, якіх можа зняважаць і расціснуць любы капрыз улады. Трэба, каб зблізку зазірнулі ў вочы чырвонаму гаду, каб апынуліся пад ягоным абцасам. І трэба, каб, спяняверанья, апляванья, выкінутыя з чалавечай годнасці, спявалі нявольніцкую песню шанавання свайму кату... Нават беспартыйныя грамадзяне Еўропы мне не павераць. Хутчэй павераць тоўстым агітатарам Камінтэрну. Павераць сляпым крэтынам, якія, запрошаныя ў госці да Саветаў, вярнуўшыся, будуць засліньвацца ад захаплення савецкімі дасягненнямі: войскам, тэатрам, мастацтвам, шпіталямі, нават турмамі... усім, што ім пакажа ў пяцікапеечным люстэрку фальшывы, геніяльны спрытняга з Крамля. Адны будуць захапляцца шчыра — бо дурныя, другія — ад страху, каб не ўгнавіць чыр-

вонага гада, бо ведаюць, што, карыстаючыся паслугамі ідыёцкіх фанатыкаў альбо наёмных мярзотнікаў, ён зможа адпомсціць і па-за межамі сваёй пячоры забойства. Нарэшце, павераць глянцаваным, кавярнявым мазглям, якія, не знайшоўшы выхаду для сваіх правадырскіх амбіцый і пагарджаючы звычайнай прыстойнай працай, якая сведчыць аб прагрэсе, пачнуць заўчасна ўспінацца на пасады будучых камісараў у сваёй краіне. Чырвоны гад дазволіць ім не ўсё, бо ведае, што, калі выканае сваё заданне, пазбыццё кожнага з іх каштуе столькі, колькі каштуе куля з нагана, якую выпусцілі ў патыліцу.

Пазнаёмцца з жыццём савецкага селяніна — самага вялікага нявольніка на свеце. Пазнаёмцца з жыццём савецкага рабочага — самага эксплуатаемага. Станьце членам Расійскай Кампартыі, уся праца якой заключаецца ва ўзаемных спіхваннях і з'яданнях. Прайдзіце савецкія турмы і канцэнтрацыйныя лагеры. І калі перад гэтым не расплывецца ў крыві, потым будзеце мець права расплывацца ў захапленні перад «савецкімі дасягненнямі».

Плыве і гамоніць Свіслач. Шэпчуцца дрэвы ў савецкіх лясах. Патаемна шэпчуцца (каб не падслухаў якісьці стары рагатун) пра савецкую рэчаіснасць. І вуркоча ў савецкай установе вентылятар. А ў ягоным шуме агент чужой дзяржавы і савецкі кваліфікаваны супрацоўнік (шпik камісара Старкова) піша гэтыя словы.

Заканчваю, бо павінен разважыць: каго заўтра «закласці» камісару Старкову, што сабатую працу і адмоўна адзваецца пра савецкую ўладу. Мне «свеціць» школа механікаў, ну, і пралетарскую чуйнасць трэба паказаць.

ГЛАВА 14

Возера, поўнае зорак

У палітрука Савені быў сын Паўлуша, хлопчык гадоў адзінаццаці, піянер. Бацька кіраваў выхаваннем сына і ад малых гадоў шпігаваў яго палітграматай. Ганарыўся тым, што сын на памяць ведае падручнік Мікалая Бухарына «Азбука палітычнай эканоміі». Толькі здароўе сыночка не было моцным. Згорблены, скура зеленаватая, вочы заклапочаныя, мёртвыя.

Калі аднойчы Раман прыйшоў да яго, палітрук з гонарам сказаў:

— А мой Паўлуша «Эрфурцкую праграму» Кауцкага глытае! Што вы на гэта?

— Выдатна! Я здзіўлены! Я нават паняцця не маю, пра што там Кауцкі піша!

— І не толькі чытае, але і разумее ўсё, як належыць!

— Цудоўна! Толькі я думаю, — шчыра сказаў Раман, — што лепш было б накіраваць яго на рабочага. Гэта намнога здаравей. Напрыклад, на сталяра або разьбяра па дрэве. А яшчэ лепей вывучыць яго на агародніка. Паветра. Прас-тора. Прыемная праца.

Савеня абурыўся:

— Якія глупствы вы гаворыце! Рабочых мы маем досыць. Я падрыхтую для Паўлушы штосьці лепшае!

— Не разумею, чаму рабочы — гэта штосьці горшае: я, напрыклад, тэхнік. Працую ў гэтай галіне і зусім...

Савеня перапыніў:

— Я не кажу, што рабочы — гэта нешта горшае. Толькі Паўлуша з ягонымі здольнасцямі можа заняць высокую пасаду.

— Але што з таго, калі ў яго дрэннае здароўе? Ці ж шчасце чалавека залежыць ад пасады?

— Глупствы вы гаворыце! Калі слабае здароўе, я пашлю яго ў Крым. Наглытаецца сонца, паветра — будзе здаровы. Праўда, Паўлуша?

— Праўда, таварыш, — адказаў хлопец.

Гэтае «таварыш» паміж бацькам і сынам спачатку забаўляла, а потым пачало раздражняць Рамана. Палітрук Савеня вынайшаў уласную сістэму выхавання сына. Дакладна апрацоўваў яе і ўводзіў у жыццё без ніякіх адхіленняў ад генеральнай лініі.

Раману, акрамя ўсяго гэтага, шкада было хлопца, які ў дванаццаць гадоў выглядаў як дзядок. З ягоных вачэй праглядвалі стомленасць і смутак. І Раману, калі бачыў Паўлушу, які сядзеў за сталом, нахілены, з ускудлачанымі валасамі, рабілася няёмка. Адночы ён заўважыў, што Паўлуша, трымаючы на каленях вялікі скрутак паперы, разгарнуў яго і пачаў рабіць выпіскі з нейкага твора. Падышоў да стала, разгледзеў паперу і спыніўся, задумаўшыся. Палітрук усцешыўся.

— Ну, што? Я не казаў вам, што мой Паўлуша — геніяльны мысліцель. Хто б да гэтага дадумаўся? Знайшоў на страсе некалькі рулонаў шпалераў. Ніхто б з нас увагі не звярнуў бы або паклеіў бы сцены. А ён перарэзаў рулон напалову і піша на тыльным баку. Ну і цудоўна! Спрабаваў і я: аловак ідзе гладзенька, адна прыемнасць! Бо наша школьная папера нічога не вартая. Нейкая салома на версе або чорт ведае што! Аловак чапляецца. Вось і спатрэбілася тое, што засталася пасля буржуяў. Трэба толькі ўмець гэта адшукаць. А Паўлуша ўмее.

— Ведаеце што, — сказаў Раман, — гэта дасканалая ідэя. Шпалеры можна прывезці з-за мяжы, усё роўна як наклейкі (натуральна, што светлага колеру), а тут перарабляць на сшыткі.

— Можна, гэта было б і добра, але хто гэтым будзе займацца? А з алоўкамі Паўлуша таксама вынайшаў.

— Як?

— Нашы алоўкі кепскія. Пісаць, гады, не хочучь. Трэба пастаянна насліньваць. І ён прыстасаваў чарніліцу, наліў у яе вады, і пакуль адзін аловак піша, другі мокне. І так на змену. Заўважце: што за здольнасці да рацыяналізацыі працы!

Савеня зірнуў на гадзіннік.

— Паўлуша, мне здаецца, што ўжо восьмая гадзіна. Што там у раскладзе?

Хлопец глянуў на сцяну і сказаў:

— Разумовы адпачынак, прысвечаны чытанню пралетарскай паэзіі.

— Дык пачытай Маякоўскага.

Жыццё Паўлушы было сцісла размеркавана. Кожны квадранс меў сваё прызначэнне. Ніводная хвіліна не марнавалася. Зрэшты, палітрук не толькі ад сына гэта вымагаў, але і сам меў прыбыты на сцяне дзённы расклад, якога стараўся прытрымлівацца.

Расклад дня палітрука Савені

7.00 — пад'ём, гімнастыка

7.15 — чыстка адзення. Умыванне

7.30 — сьнеданне

8.00 — карэспандэнцыя з таварышамі, а калі заста-
нецца час, то і з грамадзянамі РСФСР

8.30 — служба або — у выхадныя дні — навуковая праца

12.00 — абед

12.30 — адпачынак і роздум аб развіцці РСФСР

13.00 — чытанне сур'ёзных твораў (псіхалогія,
сацыялогія, палітэканомія, педагогіка, гігіена) і г. д.

15.00 — разумовы адпачынак у ляжачай позе, а так-
сама ўзмацненне класавай свядомасці і рэвалюцыйнай
настойлівасці

15.30 — асабістая праца (навуковая і літаратурная)

16.30 — кантроль развіцця сына майго, таварыша
Паўлушы, а таксама наданне яму здаровага накірунку

17.30 — чай і прэса («Известия» і «Правда»)

18.00 — задавальненні (два разы на тыдзень — аўто-
рак, субота — дадатковыя ўцехі: таварыш Ж.)

19.00 — клуб або тэатр, магчымасць знаёмства

20.00 — падрыхтоўчая праца на заўтра

20.30 — вячэра

21.00 — лёгкае чытанне або партыя ў шахматы з таварышам Паўлушам

22.00 — трэніроўка волі праз пастаноўку задання на выкананне (абавязковае выкананне задуманага) на заўтра

22.30 — прачытаць урывак з твораў тэарэтыкаў марксізму і прадумаць яго

23.00 — выкананне гігіенічных працэдур і сон на прывым баку. Думаць пра ўчыненую перамогу рабочага класу ў Саветах і пра яго блізкую перамогу на ўсім зямным шары. Глыбокае дыханне.

Аднаго разу Раман прачытаў гэты расклад. Палітрук спытаў яго:

— Як вам падабаецца гэтая сістэма?

— Захапляючая! — сказаў Раман. — Толькі некаторыя пазіцыі мне не зразумелыя.

— Напрыклад?

— Якім чынам вы ўзмацняеце класавую свядомасць і рэвалюцыйны пафас?

— Па-рознаму. Учора, напрыклад, я ўспамінаў павешанне пяцярых дзекабрыстаў за спробу звяржэння цара.

— От, што такое дзекабрысты? Звычайныя буржуі.

— Ну, не. Калі пачалі змагацца з царызмам, то гэтым самым пачалі служыць народу. Потым думаў пра павешанне брата Леніна за замах на цара.

— Мяркую, што гэта зразумела.

— Што?! Зразумела? Вы лічыце смяротную кару зразумелай рэччу? Не спадзяваўся я штосьці падобнае пачуць.

— А на што ж іншае можна было спадзявацца? Вось, напрыклад, пасля пакушэння Доры Каплан на Леніна пакаралі не толькі выканаўцу, але і 700 чалавек палітычных ворагаў нашага ладу.

— Ах, які вы дзіўны! Штосьці адно цар, а штосьці іншае Ленін! Ці вы арыентуецеся ў розніцы?

— Ну, натуральна. Але я лагічна думаю. Бо вы здзіўляецеся, што смяротную кару я лічу звычайнай рэччу. Я асабіста з'яўляюся яе праціўнікам. А што тычыцца расстрэлу

700 чалавек з прычыны замаху Доры Каплан на Леніна, то лічу гэта выказваннем гневу пралетарыяту.

— Так, слушна! — паспешліва пацвердзіў Савеня.

— А тая пазіцыя — задавальненні. Асабліва тое: два разы на тыдзень дадатковыя ўцехі (тав. Ж). А калі, напрыклад, тая мяркуемая таварышка Жэня не будзе хацець або будзе не ў стане тыя прыемнасці вам даць, што тады? Раскладзік стукае ў лоб.

— А ці ж таварышка Жэня толькі адна? Гэта агульная літара.

— Ну, тады гэта штосьці іншае.

Раман часта бачыўся з Савенем, але ў размовы аб палітыцы з ім не паглыбляўся. Пераважна слухаў, што палітрук яму расказваў. Гаварыў, што яго спецыяльнасць — гэта тэхніка і што хоча паслухаць разумныя рэчы, чым гаварыць пра іх, не маючы ніякага паняцця. Савеня прывык да свайго нешматслоўнага слухача. А аднаго разу прапанаваў яму, каб той вучыўся палітграмаце. Сказаў, што ўставіць у свой расклад паўгадзіны — ад 15.30 да 16.00: «палітычная асвета таварыша Паўла Смоліна». Але Раман адмовіўся. Сказаў, што мае дзяжурствы і што шмат працуе над вынаходніцтвам і падрыхтоўкай у школу механікаў.

Праз некалькі дзён Раман убачыў, што Паўлуша старанна выводзіць на рулоне шпалераў такі сказ: «Буду народным камісарам». Гэтых надпісаў было мноства. Раман спытаў:

— Гэта тата казаў табе пісаць?

— Не, я сам.

— А навошта пішаш гэта?

— Па-першае, выпрацоўваю прыгожы почырк. Па-другое, узмацняю жаданне стаць карысным членам РСФСР, бо ведаю, што на пасадзе народнага камісара змагу зрабіць найбольш карысці пралетарыяту.

Раман паглядзеў на яго са здзіўленнем, выняў з кішэні некалькі цукерак і прапанаваў яму:

— Ты мне падабаешся, Паўлуша. Вельмі падабаешся! Вазьмі гэтыя цукеркі.

Але хлопец не ўзяў. Адмову матываваў так:

— Па-першае, слодыч знішчае зубную эмаль, пранікае ў пульпу і раскладае яе. З гэтага ў далейшым вынікае зубны боль, а ў выпадку занябання могуць узнікнуць загнаенне і сур'ёзныя запаленчыя працэсы. Па-другое, я ем чатыры разы ў дзень — па раскладзе. Страўнік прызвычаены да гэтага і ў гэтую пару выдзяляе патрэбную колькасць кіслаты. Таму есці ў перапынак я лічу рэччу нерацыянальнай. Па-трэцяе, прысмакі вырабляюць з сурагатаў. Пры іх стварэнні ёсць недахоп патрэбных гігіенічных сродкаў, фарбаванне цукерак шкодна для арганізму. І менавіта гэты фактар вырашальна ўплывае на маю адмову ўзяць цукеркі.

— А ці нельга гэта змяніць: зрабіць так, каб нашы савецкія фабрыкі не рабілі для савецкіх дзяцей шкодных прысмакаў, а толькі добрыя?

— Можна, але трэба для гэтай мэты перагледзець адпаведныя навуковыя працы. На падставе іх выпрацаваць вялікі рэферат і пераслаць яго ў Наркамздраў у адзел дзіцячай гігіены.

— А ці існуе такі адзел?

— Павінен існаваць. А калі не існуе, трэба яго стварыць.

Толькі цяпер Раман зразумеў, што Паўлуша сапраўды будзе народным камісарам. Ужо не меў ніякіх сумненняў наконт гэтага. Забраў цукеркі са стала, развітаўся з Паўлушам і пайшоў у салон. Там лёг на канапу. Еў цукеркі, чытаў навэлы Мапасана і думаў пра заўтрашняе спатканне з Лізкай.

Раман усё паглядаў на гадзіннік і нерваваўся больш і больш. Прайшло паўгадзіны з таго часу, як Лізка прызначыла час спаткання, а яе ўсё не было. «Можа, здарылася нейкая перашкода?» Вырасыў пачакаць яшчэ паўгадзіны. Курыў папяросу за папяросай і кожны раз, калі ў глыбіні алеі паказвалася якаясьці жаночая постаць, адчуваў у грудзях грукатанне сэрца.

«А можа, яна забылася, на якую гадзіну павінна прыйсці?.. Можа, яна хворая?.. Можа, здарылася нейкае няшчасце?..»

Хвіліны міналі павольна. Час жудасна цягнуўся. Парк запаўнялі ўсё даўжэйшыя і чарнейшыя цені дрэў, цені, якія паўзлі па золаце сцежак і па сапфірах траўнікаў. А калі глянуць угору, то здавалася, што сонечны блакіт неба дрыжыць і паволі ападае на кроны дрэў, затканых касымі, паламанымі на лісцях і галінках промнямі сонца. Усе замёрлі без руху, разляніўшыся ад спякотнага дня.

Раман прыкрыў вочы і пачаў лічыць да ста. Адкрыў іх — алея пустая. «Калі ўбачу там далёка, на перакрыжаванні з галоўнай алей, жанчыну, то прыйдзе. А калі мужчыну...» Ён не скончыў сваёй думкі. Доўга чакаў. З-за павароту паказаліся мужчына і хлопчык. Яны пайшлі ў бок Забавы. Раман з раздражненнем аглядаў іх рухі. «Пляцецца, ідыёт, як чарапах! І навошта нясе парасон? Гэта быдла! І гэтага смаркача валачэ за руку. Можа, хлопцу хочацца пабегаць?»

Прышэльцы селі на процілеглай лаўцы. Гэта ўжо зусім разлавала яго.

«Сядзіць, як сабака на паркане, і свежым паветрам не дышае! А якая важная морда! Мусіць, паводле раскладу прыйшоў сюды са сваім свавольнікам. Ідылія, халера! Калі Лізка прыйдзе, яны будуць перашкаджаць».

Прышэлец выняў з пачка папяросу. Пакамечыў яе ў пальцах, пастукаў аб вечка пачка і пачаў шукаць па кішэнях запалкі. Не знайшоў, засмуціўся. Глянуў на Рамана, які курыў, і, зірнуўшы скоса на алейку, ветліва ўсміхнуўся:

— Ці можна папрасіць у грамадзяніна агню?

— Агню? Так. Можна папрасіць. А як жа. Агню можна. Ну, канешне, можна. Чаму ж не? Для грамадзяніна. Нават з вялікай для сябе прыемнасцю. А як жа. Агню...

Незнаёмец пачаў адступаць, здзіўленымі вачыма глядзячы на Рамана. А ён, не даючы закурыць папяросу, выняў з кішэні пачак, вытрас з яго некалькі запалак, пацёр іх і працягнуў гэты шыпячы пучок незнаёмцу.

— Прашу, грамадзянін, як найасцярожней. Агонь як халера. Можна свінню асмаліць. Можа, грамадзянін яшчэ чагосьці хоча? Напрыклад, вады, лёду або гарылу ў нос

пацалаваць? А агонь? Глупства. Даць яшчэ? Служу, служу — запаліў некалькі запалак.

Але незнаёмец быў ужо ля сваёй лавачкі. Узяў за ручку хлопчыка, узяў парасон і паспешліва пайшоў па алеі да выхаду. Па дарозе некалькі разоў азірнуўся. Раман лёг на лаўку і глядзеў у неба. Праз нейкі час яму пачало здавацца, што блакіт неба падае ўніз і што з яго капае залаты бляск... Ніжэй, ніжэй, ніжэй... І тут ён пачуў лёгкія крокі. Сеў на лавачцы і ў некалькіх кроках ад сябе ўбачыў Лізку. Дзяўчына весела смяялася:

— А вы спалі? Думала, што вы занепакоіцеся маім спазненнем, але мне вельмі цяжка было вырвацца з дому.

Яна села на лаўку.

— Трохі замарылася, амаль бегла.

Раман не мог адарвацца ад ейнага погляду.

— Чаму вы так на мяне глядзіце?

— Вы мне падабаецеся.

Вочы ў Лізкі заблішчэлі. Раман здзівіўся, што яны пастаянна здаюцца яму іншымі, што не ўмеюць вызначыць іх колер. А дзяўчына, весела ўсміхаючыся, раскажвала, як цяжка было ёй прыйсці на спатканне.

— Што ў вас гавораць пра мяне?

— Нічога дрэннага. Тата любіць вас. І іншыя кажуць, што вы вельмі прыемны і вясёлы. А калісьці так страшэнна абурыліся. Жудасна! Асабліва Кобзаў і мама. Гэта з прычыны той гісторыі з Азімавым.

Лізка засмяялася, і смех яе паплыў у разагрэтым паветры. Раману здалася, што ў парку зрабілася светла і весела.

Яны пайшлі па алеі да ракі. Лізка была ў вельмі вясёлым настроі і безупынку раскажвала Раману розныя камічныя гісторыі.

— Ведаеце, Зоська купіла на рынку ката. Мама абурылася. «Дзе гэта бачна — ката купляць! Гэтага добра столькі ходзіць!» А яна нічога. Ведаеце, як яго назвала?.. Ёвіш. Мы вельмі смяяліся. Кот брудны, гадкі, шкадлівы. А яна яго цалуе і цалуе. Аднаго разу муж Зоські ўзяў яго на

калені. Абгледзеў і кажа: «Што гэта за імя — Ёвіш? Неадпаведнае. Гэта ж кошка. Назаві яе Венера». Што тут было смеху! Страшна! А Зоська раззлавалася. Тупае нагамі: «Вы ўсё мне назло робіце! Няхай бы быў Ёвіш. А ты, Ваня, звычайная свіння, бо кату паміж лапкамі зазіраеш!» Яна расплакалася і выгнала ката.

Раман глядзеў Лізцы ў твар, падтакваў і зусім не чуў, пра што яна раскажвала. А яна так цёпла гаварыла, так цудоўна блішчэла вачамі, так соладка ўсміхалася. Тады Раману здавалася, што хтосьці заціскае яго сэрца ў жменю.

Берагам Свіслачы выйшлі на вуліцу Вясёлюю. Спыніліся на мосце.

— Можа, сходзім за горад? — прапанаваў Раман.

Лізка ахвотна згадзілася. Раман купіў у гандляркі, якая праходзіла міма, чарэшняў, і яны пайшлі на Слабодку. Потым, ідучы ўздоўж чыгункі, накіраваліся ў Архіерэйскі лес. Спыніліся на беразе ручая, які бег пад насып. Лізка пачала здымаць туфелькі, але Раман узяў яе на рукі і ўвайшоў у ваду. Стаў пасярод ручая і зрабіў выгляд, што хоча яе кінуць.

— Ох, Ромку!

Яна першы раз назвала яго па імені. І так моцна прытулілася ўсім целам. У Рамана пацямнела ў вачах. Ён хуценька вынес яе на бераг.

— А мой туфель?

Туфель плыў па цячэнні і знік пад мастом. Трэба было перабегчы чыгуначны насып і лавіць туфель з другога боку.

— Мокры, — збянтэжылася Лізка.

— Высахне, — суцяшаў яе Раман.

— А як пайду дадому?

— Басанож.

— Гэта непрыгожа.

— Чаму? А так прыемна. Зямля цёпленькая. Трава як аксаміт. Я таксама здыму чаравікі.

Далей яны пайшлі басанож, несучы абутак у руках. Калі Лізка, штосьці раскажваючы, зноў звярнулася да Рамана на «вы», хлопец адказаў:

— Называйце мяне Раманам. Як там, у ручаі.

— Там — ад страху...

— Тады буду пастаянна вас страшыць.

— Ага, а вы гаворыце мне «вы».

— Буду казаць «Лізка». Згодна?

— Добра.

Але гэта іх збянтэжыла. Далей яны ішлі моўчкі.

З лесу дзьмуў легкі цёплы вецер — нібы хтосьці ўздыхнуў. А над дрэвамі затрымаўся велізарны ружовы сонечны дыск. Стаў пунсовым... і заслаў усё навокал пурпурай... Трохі ружовага, трохі блакіту — і нічога больш. А якое цудоўнае ўтварылася відовішча...

Раман з Лізкай ішлі ў тую зару. Ішлі ружовымі ступнямі па ружова-сапфірнай траве. У вачах іх была пурпура радасці жыцця.

Яны наблізіліся да лесу. Галіны дрэў былі чорныя. Дрэвы стаялі шчыльнай сцяной, але, калі Раман і Ліза набліжались да іх, яны разыходзіліся ў бакі. Давалі праход. Можна, нават азіраліся. А ўгору ішоў ціхі дзіўны шэпт.

Раман узяў Лізку за плячо.

— Што? — спытала яна шэптам.

Ён адчуў, што ейная рука дрыжыць. Ён убачыў бледны твар і вялікія цёмныя вочы. Вельмі цёмныя, глыбокія і, здавалася яму, штораз глыбейшыя.

— Якія ў цябе дзівосныя вочы!

Яна прыкрыла павекі і нахіліла галаву назад. Ён без слоў зразумеў і паволі дакрануўся вуснамі да яе вуснаў. А потым упіўся ў іх мацней, нават адчуў боль і салёны смак.

Далей яны ішлі, трымаючыся за рукі. Як дзеці. І адчувалі сябе дзецьмі ў гэтым лесе, сярод вялізных дрэў. Туліліся адно да аднаго і дрыжэлі, баючыся зірнуць адно другому ў вочы, баючыся загаварыць.

Дрэвы разбегліся ў бакі і ўтварылі кола. Яны ўвайшлі ў яго. Бліснула вада. Гэтае малое самотнае ляснае азярцо — сумнае вока зямлі. У глыбіні яго ёсць дзівосы: там дрыжаць і танцуюць зоркі, развешаныя на нябачных промнях. А мясц у роспачы нырае ў глыбіню і раскідвае зоркі ў бакі.

Яны ціха сядзелі ля вады. Ім здавалася, што разам з лесам і возерам яны калышуцца над прорвай, поўнай зорак. І ўжо цяжка зразумець, дзе сапраўды ёсць неба, а дзе яго адбітак і што з іх прыгажэйшае.

Ліза выняла грэбень з валасоў. Яны рассыпаліся. Яна пачала іх расчэсваць і ўкладаць вакол галавы.

— Не трэба, — сказаў Раман.

Яна апусціла рукі, і валасы зноў упалі на плечы.

— Я расчашу табе валасы, — ціха сказала яна.

Павольна яна зачасала яму валасы назад. Ціха засмяялася.

— Ты дзіўна выглядаеш. Як дзяўчына...

Пляснула вада. Яны абое ўздрыгнулі. Ліза села.

— Абмыю ногі ад пылу.

Яна пагрузіла ногі ў возера, датыкаючыся імі да зорак. Свольна забаўлялася імі.

— Пачакай, — Раман сеў ля вады. — Я памыю табе ногі.

Зоркамі памыю.

— Ромку!

— Ты мне часала валасы, а я памыю табе ногі.

Яна прыкрыла вочы рукой. А калі ён пачаў палаваць ейныя калені, яна нахілілася да яго, узяла ягоную галаву ў свае далоні і прыціснула да грудзей.

— Чаму ты закрываеш вочы?

— Не ведаю.

— Табе холадна? Дрыжыш...

— Не... Не ведаю...

Такая цішыня, што чуваць грукатанне сэрца. Дыханне ап'яняе гарачынёй. А месяц узбіраецца ўгору, нырае ў аблоках, купаецца ў зорных хвалях возера.

Зоркі прыйшлі сюды ў пурпуры, а вярталіся атуленыя срэбным светам месяца. Спякота сышла. Халоднае паветра лашчыла разагрэтыя твары. Яны нічога не гаварылі. Словы такія бледныя і бяссільныя, калі сэрца напоўнена шчасцем.

Здалёк чуўся смех, груба парушаючы цішыню. Потым паказалася некалькі невыразных постацяў. Зноў пачуўся смех, а потым піск жанчыны.

— Пусці ж, сволач! А-ёй!
— О-го-го-го! — лунала ў паветры.
Хтосьці заспяваў хрыпла, груба.

А я цябе люблю за тое,
Што ты цётка Малгажаты,
А яе люблю за тое,
Што яна бабуля Антона.
Эй — цілі — рым — та — та...

Ішлі чатыры чырвонаармейцы і жанчына. Мінуўшы Рамана і Лізу, спыніліся. Адзін з салдат гаркнуў:

— Гэтыя сабе дагадзілі... — пачулася грубая расійская лаянка.

Раман апусціў руку ў кішэню. У яго было жаданне падысці да іх і пастраляць усіх. Перашкаджала прысутнасць Лізкі, і ён баяўся, што гэта створыць на яе жудаснае ўражанне.

Рэшта вечара была атручана тым успамінам. У Рамана наварочваліся слёзы на вочы, калі ён успамінаў тую лаянку.

«Гады, гады! І за што? Усё падлюгі загідзяць!»

Яны развіталіся без слоў ля ўваходу ў двор Брагіных. Не глядзелі адно аднаму ў вочы.

Дзённік шпіёна

Мінск, 9 чэрвеня 1923 г.

Так даўно ўжо не пісаў. Увогуле цяжка мне думаць пра нешта іншае — толькі Ліза. Яна перад маімі вачыма ўся — я зрабіўся рассяяным. Заняўся працу: і гэтую, цяперашнюю, і тую, асноўную. Напэўна, дрэнна пра мяне думаюць. Нават Тосік, такі абьякавы да ўсяго, што не датычыць піцця, сказаў: «Глядзі, Ромка, бо нічога добрага з гэтага не выйдзе!» Пра што ён думаў? Я ж не раскажаў яму ні слоўца.

Некалі глядзеў на жанчын як на аздобу жыцця. Тая ці іншая — усё адно. А каханне — дурная хлусня гультаёў. Проста праблема залозаў і ўсё. А цяпер бачу, што ад гэтага можна ашалець. У адной жанчыне можна знайсці цэлы свет, утапіцца ў ім цалкам. Ведаю, што з прычыны кахання людзі канчаюць жыццё самагубствам. Думаю, што гэтага я не зрабіў бы. Я такі загартаваны і моцны, што змог бы перанесці найцяжэйшы боль. Але б моцна мучаўся... Калі я далёка ад Лізкі, я пастаянна думаю пра яе, размаўляю з ёй у душы. Калі я побач з ёю, то страчваю мову, губляю думкі і сапраўды цалкам дурнею.

Некалькі дзён таму мы правялі цэлы дзень на шпацыры далёка за горадам. Вярталіся вельмі позна. У нейкі момант, не ведаю, як гэта да мяне прыйшло, бо перад гэтым я не меў намеру, спытаў:

— Ліза, хочаш быць маёй жонкай?

Яна ціха адказала:

— Навошта пытаешся? Ведаеш добра, што так.

Гэта зусім вывела мяне з раўнавагі. Хацеў бы мець яе заўсёды каля сябе. Мне няёмка было красці ейнае каханне. Я ведаў, што ў яе пастаянна дома непрыемнасці, што ёй цяжка пракрадацца на спатканні са мной і ўвесь час падманваць. Некалькі разоў яна прыходзіла такая рассяяная, засмучаная. Рабіла вясёлы выгляд, смяялася, але ў вачах яе быў смутак. Як невымоўна прыкра было мне, што праз мяне яна мае столькі непрыемнасцяў.

Я пачаў абдумваць, як паступіць у будучым, і склаў для сябе такі план. Перш за ўсё заручыся з Лізкай, каб мы маглі легальна сустракацца. Потым пастараюся перабрацца з Мінска... некуды як мага далей. Абы толькі не жыць тут, дзе я ведаў столькі прыгод, дзе вакол мяне ўсё кружаць нейкія варажыя цені. Там забудуся на гэта ўсё. Пачну новае жыццё. А Лізка ніколі не даведаецца, што я быў шпіёнам, што заўсёды граў чужыя ролі, што заўсёды падманваў. Ствару для нас новае прыгожае жыццё. Змагу. Дам ёй усё, каб яна была шчаслівай. А перадусім усё сваё каханне. Толькі адну таямніцу буду мець. Маё мінулае. Добра было б выехаць як мага далей

з гэтай краіны, каб пазбегнуць усіх кашмараў. Я б хацеў жыць дзесьці на бязлюдзі. Бо і нашошта мне людзі? Што яны даюць? Падман, фальш... Лізы хопіць мне за ўсё. Яе каханне запоўніць мне ўсё сэрца. А маё каханне запоўніць ейнае жыццё.

Да гэтага часу я не апісаў падрабязна Лізу. Зраблю гэта цяпер. Яна на пяць або восем сантыметраў ніжэйшая за мяне, а гэта значыць, росту яна вышэй сярэдняга. Тонкая. Ногі мае як для жанчыны вельмі доўгія, хаця трохі паўнаватыя. Рухі свабодныя, моцныя. Вельмі гнуткая. Плечы ў яе поўныя, круглыя, а рукі ружовыя. Валасы светлыя, з залатым адценнем. Твар авальны. Лоб, здаецца мне, не вельмі высокі, бо валасы растуць нізка. Бровы густыя, цёмныя, размешчаныя наўскасяк уверсе, а потым ападаюць уніз да скроняў. Нос прамы, нядоўгі, крылы носу шырокія. Дзіўныя вочы, светлыя, але змяняюць колер у залежнасці ад пары дня. Ад носа да вуснаў ідзе выразна пазначанае, досыць шырокае паглыбленне. Рот невялікі, прыгожай формы, вусны шырокія, яркія, выпуклыя, нібы трохі патрэсканыя. Зубы дробныя, не вельмі роўныя, але прыгожа блішчаць. А характар? Не змагу апісаць.

Пасля роздуму я зразумеў, што не буду старацца выбрацца з Мінска. Я вядомы як Павел Смолін, а ў сям'і Брагіных ведаюць, што я Раман Забава. Такая ж цяжкасць вынікае са шлюбом. Бацькоў Лізкі гэта навяло б на розныя падазрэнні, а таксама і Ліза была б здзіўлена. Пагэтаму зраблю так.

Калі бацькі Лізкі дадуць згоду на наш шлюб, я паеду ў Маскву і там пастараюся знайсці кватэрку. Перад гэтым здабуду вялікую суму грошай, а калі ёсць грошы — можна зрабіць усё. Тады вярнуся ў Мінск, забяру Лізку і паедзем разам у Маскву. Там магу ўсталявацца як Раман Забава. Ніхто не даведаецца пра маё мінулае. Зраблю фальшывыя дакументы на сваё сапраўднае прозвішча, знайду нейкую працу і буду жыць, прыстасоўваючыся да акалічнасцяў. Апрача гэтага, парву ўсе адносіны са знаёмымі і з сям'ёй Брагіных. Гэта найлепшы план, і я павінен абавязкова рэалізаваць яго. Думаю, што на гэта мне спатрэбіцца два месяцы.

Ва ўстанове мяне лічаць вельмі добрым працаўніком. Называюць вынаходнікам. Спачатку механікі трохі кпілі з маёй працы і эксперыментаў. Але я паводзіў сябе так сур'ёзна, што яны пераканаліся, што гэта рэальна, і далі мне спакой. Старкоў даўно не выклікаў мяне. Мае нейкія клопаты. Нават ездзіў у Маскву. З ім штосьці не ў парадку. Ці не занадта старанна працаваў? Бо тут так: не дастараўся — дрэнна, перастараўся — яшчэ горш.

З калегамі з акумулятарнай жыву вельмі добра. Любяць мяне, бо стаўлюся да іх ветліва і прязна. Карнеўская пачала какетнічаць са мной. Прыходзіла на дзяжурствы прыгожа апранутая. Заставалася, каб мне дапамагаць, хаця я не хацеў гэтага. Знаходзіла нейкую тэрміновую працу для дваіх, садзілася, каб я бачыў ейныя ногі вышэй калена, бо яны былі прыгожыя. Але я быў «сляпы». Толькі штораз усё больш ветлівы. Трэба будзе сказаць ёй, што кахаю адну дзяўчыну. Мне няёмка, што яна дарэмна думае пра тое, чаго не можа быць. Ведаю, што для яе гэта не легкадумны раман, а яна хоча замуж.

Аднойчы вечарам я адчыніў адмычкай дзверы, якія вялі з акумулятарнай у туалет, які знаходзіўся ў пярэднім крыле памяшкання. Перад гэтым прыслухоўваўся, ці там ціха. Потым некалькі разоў пастукаў. Адказу не было. Тады я пацягнуў цвікі, якімі была прыбіта да дзвярэй папярэчная дошка, і выцягнуў яе абцугамі да паловы. Адчыніў дзверы. Ubачыў маленькі пусты пакой. Адны дзверы вялі проста на калідор. Другія былі справа. Я доўга прыслухоўваўся, стоячы пад гэтымі дзвярыма. Абсалютная цішыня. Была другая гадзіна ночы. Уваходныя дзверы ў дзяжурку я замкнуў на ключ, каб туды ніхто не ўвайшоў. Другія — у акумулятарную і трэція — сюды я пакінуў адчыненымі, каб чуць званок тэлефона.

Нарэшце, адчыніў дзверы ў той пакой. Рабіў усё вельмі асцярожна, але нікога не баяўся. У выпадку, калі б хтосьці мяне тут падлавіў, я б загадаў яму падняць рукі ўверх (рэвальвер меў напaгaтoвe), прывёў бы ў акумулятарную і звязаў або ў выпадку адпору застрэліў бы. У абодвух выпадках мусіў бы збегчы і пакінуць працу.

За дзвярыма стаяла шафа. Я паспрабаваў яе адсунуць. Пайшло лёгка. Дапамагаючы ліхтарыкам, я пачаў пераглядаць паперы, якія ляжалі на століку. Некаторыя з іх былі цікавымі. Я зрабіў два запісы. Самыя важныя рэчы павінны ляжаць у шуфлядах. Можна адчыніць іх стамескай, але застануцца драпіны і цяжка будзе зачыніць. Я пакінуў гэта на наступны раз. Расклаў усё так, як было, агледзеў стол, пакой, падлогу, каб не засталася слядоў. Паставіў на месца шафу, пазачыняў дзверы і вярнуўся ў акумулятарную.

У наступнае дзяжурства прынёс мноства дробных ключоў да шуфляд. Купіў на ніжнім рынку. Пасля дванаццаці ўвайшоў у кабінет начальніка пошты. Перад гэтым зачыніў дзверы ад дзяжуркі і праверыў усе групы акумулятараў, каб не было пашкоджанняў. У кабінце начальніка я завесіў акно коцам, прымацаваўшы яго кнопкамі да рам. На клямцы дзвярэй я павесіў шапку, каб не было відаць святла ў замочнай шчыліне. На падлозе перад дзвярыма я паклаў некалькі ануч. І толькі тады запаліў настольную лампу і пачаў працаваць. Рабіў усё так, каб не пакінуць беспарадак. Я вымаў усю шуфляду, ставіў яе на стол і па чарзе пераглядаў паперы. Тыя, што ўяўлялі цікавасць, я вымаў са стала, укладаючы ў пустое месца рэвальвер, і паспешліва запісваў усё або галоўную думку, даты, нумары, лічбы, прозвішчы. Так працаваў да пятай гадзіны раніцы. Мне ніхто не перашкаджаў. Запісы я схаваў у акумулятарнай пад «кафедрай», у дальнім куточку. Вырасыў забраць іх, калі ўсё будзе ў парадку, пасля наступнага дзяжурства. Так і зрабіў.

Аднаго разу ўначы я пайшоў паглядзець падвалы. Зрабіў гэта проста з цікавасці. Адчыніў дзверы адмычкай і прыкрыў іх за сабой. Не баяўся папасціся, бо ніхто ноччу сюды не прыйшоў бы. А ў выпадку чаго сказаў бы, што шукаю паклю або дошкі. Падвальныя памяшканні былі велізарныя. Змрочныя тунэлі. Спачатку паварот направа. Потым зноў направа. Мноства бочак. Асабліва многа скрынь. А ў скрынях тэлеграфічныя стужкі. Тут бы магло быць дасканалае сховішча. Я ўзяў некалькі колаў адпрацаванай стужкі і пайшоў

у акумулятарную. Там пачаў іх чытаць. Маючы некаторую фантазію, на гэтым чытанні можна цікава правесці час.

Мая сапраўдная праца «кульгае». Агенты даюць «ліпы» і выхваляюцца. А вось на Наташу не наракаю. Працуе смела, ахвотна, інтэлігентна. Але не можа цягнуць за вушы агентаў, а без гэтага праца стаіць. Мушу сам аб'ехаць усе крыніцы і ўзяць усіх за мызы, бо я сапраўды кампраметуюся. А ўсё праз Лізку. Што гэтая дзяўчына зрабіла з мяне? Сам сябе не пазнаю. І як тут паспрачацца, што каханне — гэта найвялікшая моц у жыцці людзей? Я ж дзеля яе змяніў лад жыцця, заняўся працу, адхіліўся ад калег, працягваю граць прыкрыя ролі, падманваю, ашукваю, а часам адчуваю, што сапраўды вар'яцею. Калісьці думаў, што калі здабуду яе, то астыну, апрытомнею, можа, стану абыякавым, а цяпер бачу, што стала яшчэ горш. Цяпер я зусім бязвольны, бездапаможны. Тызень таму Ліза захварэла. Не ведаю, што з ёй зрабілася. Хадзіла змізарная, з плямамі пад вачыма, з прыпухлымі вуснамі. Скура ў яе стала жаўтлявай. Я звычайна баюся хворых і гіджуся іх. А яе цалаваў і лашчыў яшчэ больш, і яна была для мяне даражэйшая, чым калі-небудзь. Нават хвораі я не гідзіўся... І няхай мне хто цяпер скажа, што няма кахання, што яно не магутнае. Хіба толькі нянавісьць можа пераўзысці яго сілаю.

Мінск, 19 чэрвеня 1923 г.

Прыкрая рэч. Мяне перавялі на тэлефонную станцыю. Не ведаю, каму за гэта аддзячыць. Можа, сабе самому і сваёй стараннасці, бо Старкоў мог выдаць распараджэнне, каб мяне азнаёмілі з усімі відамі працы. А можа, гэта па прычыне рамонту камутатара. Механік Банелін загадаў мне апануць камбінезон і лезці пад камутатар. А там сапраўдныя тропікі. Кабелі як ліяны, цяжка зарыентавацца — гарача. Сапраўднае пекла. А тут тэлефаністкі працуюць. У некаторых кароценькія спаднічкі і бачны калені. Кусцін абнюхае як сабака. Сказаў мне падчас перапынку:

— Ведаеш што... Нюрка знарок зняла трусы. Раніцай былі, а цяпер — без нічога, і ногі раскідае. Паглядзі.

Я зрабіў выгляд, што мяне гэта не цікавіць. Нават фырк-нуў яму, што гэта свінства. Аднак, працуючы, наблізіўся туды. Сцёгны ў яе былі пульхныя, белыя, і яна сапраўды была без трусой. Аж цёмна ў вачах зрабілася. Я мярзотнік! Але і з яе добры нумарок!

Тэлефонная станцыя найбольш надакучыла мне, хаця я там нядоўга працаваў. Я быў самы малады, таму мяне пачалі ганяць то на пашкоджанні, то на абсталяванні. Не раз, калі была тэрміновая работа, я працаваў удзень на некалькі гадзін больш. Мне павінны былі плаціць за гэта дадаткова, але дзе там!

На абсталяванні я хадзіў пераважна з манцёрам Рудлоўскім. Я як назіральнік, а ён як рабочы. Але я не меў ніякага паняцця пра гэтую працу, а ён ведаў кожную пару правадоў, кожны кранштэйн, кожную вышку. Гэта быў ужо пажылы чалавек. Нават летам мучыў яго рэўматызм, балела сэрца. Таму я не ганяў яго. Сам лазіў па слупах, хадзіў па дахах. А ён увесь час злаваў, што я не карыстаюся страхоўкай.

— Ой, зловіш ты некалі «шчупака»!

Але я смяяўся. Аднаго разу паказаў яму, што калі нават і вывернуся на слупалазах, то падымуся без чыёйсыці дапамогі. І падняўся.

Я часта ўключаўся ў вайсковыя драты і падслухоўваў размовы. Некаторыя былі цікавымі.

Аднаго разу я пайшоў у акумулятарную. Карнеўская была сумная:

— Навошта вы нас пакінулі? У нас зноў тры змены.

— Яшчэ вярнуся, — адказаў я ёй. — Пайду да камісара і паскарджуся, што мяне забралі адсюль.

Мінск, 29 чэрвеня 1923 г.

Я зноў у акумулятарнай. Зноў вуркоча вентылятар, і зноў я працую ў чацвёртую змену. А адбылося гэта зусім неспадзявана. У сераду (пазаўчора) я быў на тэлефоннай станцыі. Нешта там правяраў. Кусцін круціўся паблізу. Перамаўляўся з тэлефаністкамі і марзісткамі. Я няўважліва слухаў яго, бо ён канчаткова надакучыў мне. Не памятаю, каб ён добра адазваўся пра каго-небудзь, асабліва пра нашых

супрацоўніц. А яны ненавідзелі яго за гэта. Калі часам псаваўся апарат, то яны стараліся паклікаць другога тэхніка, хаця Кусцін быў паблізу. На мяне праз тое, што я часта размаўляў з ім, таксама глядзелі непрыхільна. У пэўны момант Кусцін сказаў:

— Бачыў цябе на «трэку» з той Лізкай. Нічога сабе нумарок... так? — засмяўся ён.

Мне аж нядобра зрабілася, але я нікому нічога не сказаў. А Кусцін працягваў далей:

— Я не раю табе з ёй займацца, бо заразішся. Гэта старая к...!

Тады я спытаў нібы спакойна:

— А ты плаціў ёй за гэта?

— Не.

— А меў яе?

Кусцін паглядзеў мне ў вочы і сказаў, павышаючы голас:

— Чаго ты індычышся? Вялікая фігура! Я не плаціў, дык іншыя плацілі. Дзесяцярых пакажу табе.

Я даў яму па мордзе. Ён кінуўся на мяне. Пачалася бойка. Разлілі банку фарбы для Морзэ. Я схпіў яго за горла, пачаў душыць і біць галавой аб падлогу. Кусцін пачаў верашчаць. З дзяжуркі прыбеглі іншыя тэхнікі, але яны не баранілі Кусціна. Толькі механік Ягельскі, якога я вельмі паважаў, пачаў тупаць нагамі і крычаць:

— Смолін, перастань! Зараз жа ідзі ў дзяжурку!

Я кінуў Кусціна і пайшоў у дзяжурку. Пачалі разбірацца. Кусцін плакаў і казаў, што не ведае, за што я на яго накінуўся, што ён ані пачынаў бойку, ані біў, толькі бараніўся. Калі я выйшаў з гардэроба, адзін з «надсмотршчыков» паціснуў мне руку і сказаў:

— Усё будзе ў парадку. Толькі правільна тлумач. Некалькі марзістак кажуць, што бачылі, як Кусцін першы ўдарыў цябе. Толькі не ведаюць, з чаго ўсё пачалося. Ягельскі пацвердзіць. Ведаю гэта.

Назаўтра раніцай мяне выклікалі да Старкова. Ён, нахмурыўшыся, сядзеў і пераглядаў нейкія паперы. Збоку

стаяў механік Ягельскі. Кусцін туліўся да фрамугі. Вочы ў яго былі пачырванелыя. Напэўна, ён плакаў. На шыі ў яго я ўбачыў сінія плямы.

Камісар падняў галаву і холадна сказаў:

— Смолін, скажыце, што вы там учора выраблялі і з чаго ўсё пачалося?

— Таварыш камісар! Думаю, што кожны на маім месцы паступіў бы гэтак сама. Нядаўна я праводзіў дадому адну знаёмую дзяўчыну, нявесту сакратара Губвыканкама Азімава...

Камісар буркнуў:

— Ага, ведаю. Ну?

— Кусцін бачыў гэта і пачаў вельмі брыдка каментавачь гэта. Я тады сказаў яму, што, каб нават гэта і было праўдай, нельга пра яе гэта гаварыць, бо гэта свінства. Тады Кусцін ударыў мяне ў твар. Я служыў у Чырвонай Арміі, ведаю сваю вартасць і не дазволю, каб мяне беспрычынна ўдарылі. Ну, натуральна, я заплаціў яму прыемным за карыснае. Усё.

Кусцін плаксіва адазваўся:

— Ён хлусіць. Зусім не так было.

Камісар сказаў:

— Кусцін, вы сваё казалі. Досыць. Зрэшты, марзісткі пасведчылі, што вы першы ўдарылі Смоліна. І ўвогуле, вы пачынаеце не падабацца мне. Занадта многа вы сабе дазваляеце. Апошні раз папярэджваю, што пры найменшай правіннасці адашлю на раён. Што датычыцца вас, Смолін, то да гэтага часу вы мелі найлепшую рэпутацыю і ў працы, і ўвогуле. А цяпер самі сабе ўсё сапсавалі.

— Я не мог...

— Прашу не перарываць. Я цяпер гавару! У сябе ў кабінце я не пераношу ніякіх эксцэсаў! Брыдка! Калегі, а таўкуцца, як бараны або прахвосты!

Камісар звярнуўся да мяне:

— Папрашу вас не хадзіць на тэлефонную станцыю без асаблівай патрэбы! Працуеце ў акумулятарнай, дык глядзіце сваю працу!

— Я ж ужо не працую ў акумулятарнай.

— Чаму?!

— Не ведаю. Мяне перавялі адтуль.

Камісар звярнуўся да Ягельскага:

— Чаму забралі яго з акумулятарнай?

— Не ведаю. Гэта загад механіка Банеліна.

Старкоў звярнуўся да мяне:

— Смолін, паклічце сюды механіка Банеліна.

Я пабег на гару. У дзяжурцы механіка не было. Я пайшоў у агульную залу. Там убачыў яго каля «бодаў». Знарок павольна я перайшоў залу і гучна сказаў:

— Механік Банелін! Да камісара! І гэта ўжо! «Боды» пакааюць!

Хтосьці пырснуў смехам. Я ўбачыў некалькі вясёлых поглядаў і некалькі ўсмешак. Механік, непрыемна здзіўлены маім тонам, адказаў:

— Не гарыць! Паспею!

— Добра. Я і перадам, што вам не гарыць. Ушанаванне.

Я велічна выйшаў з залы. Механік дагнаў мяне на прыступках.

— А, аднак, гарыць, — сказаў я.

Ён усміхнуўся і мякенька спытаў:

— Што яму трэба?

— Тэлефоны, мікрафоны і другія патэфоны.

Камісар звярнуўся да Банеліна, вочы якога трывожна лёталі па баках.

— Чаму перавялі Смоліна з акумулятарнай?

— Ён быў патрэбны для рамонту камутатара. Тэрміновая работа.

— А пасля рамонт?

— Пасля рамонт быў патрэбны на тэлефоннай станцыі. Усе працуюць у тры змены, а ў акумулятарнай — у чатыры.

— І будуць чатыры змены. Праца там шкодная і вельмі адказная.

Банелін раскінуў рукі:

— Але ён і мне вельмі патрэбны! Не хапае тэхнічных сіл!

— А я кажу, што ён будзе працягваць працаваць у акумулятарнай!

Камісар звярнуўся да мяне:

— Смолін, з сённяшняга дня будзеце працаваць у акумулятарнай.

— Слухаю.

— А цяпер прашу памірыцца з Кусціным і не рабіць больш такіх эксцэсаў! Брыдка! Ну, падайце адзін аднаму рукі.

Я з гідлівасцю даткнуўся да рукі Кусціна і пакінуў кабінет камісара.

У акумулятарнай усе вельмі ўзрадаваліся майму вяртанню. Перш за ўсё, ім было лягчэй працаваць, а па-другое, мяне адорвалі сімпатыяй і даверам, асабліва пасля выпадку з Кусціным, якога ўсе не любілі.

Ужо другі раз праз Лізку я трапіў у авантуру. Тады з Азімавым, цяпер з Кусціным. Але не маю па гэтай прычыне ніякіх прэтэнзій да яе. Нават ганаруся гэтым.

ГЛАВА 15

Чары і жыццё

Неба выглядала як брудная запыленая палітра. Вецер перамешваў на ім шэрыя груды хмар. Яны не гналіся ў зададзеным напрамку, але як быццам клубіліся на месцы. Ранняе змярканне пачало апускацца на зямлю.

У памяшканні рабілася ўсё цямней, але святла не запальвалі. Харэўскі сядзеў, адкінуўшы галаву на сцяну, і барабаніў пальцамі правай рукі па сталю. Так плылі хвіліны. Дождж рэзаў у шыбы і грукатаў па даху. Вецер то ціха скуголіў пад акном, то злосна ўдараў па сцяне дома.

Раман таксама маўчаў. Час ад часу ён паглядаў на калегу, які сёння быў выключна нешматслоўны. Зрэшты, Харэўскі амаль заўсёды маўчаў. Гаварыў або па патрэбе, або калі быў пад уплывам какаіну. Харэўскі прыйшоў у разведку і зноў замест Кралевіча ўпарадкаваў справы Рамана.

— Што робіць Антон? — спытаў Раман.

— Тое, што і заўсёды.

— П'е?

— Канешне.

Ён змоўк. Праз хвіліну Раман сказаў:

— І мне хочацца выпіць. Такое мярзотнае надвор'е.

— Я дам табе.

Харэўскі, не запальваючы лямпы, выняў з шафы пляшку гарэлкі, наліў поўную шклянку і паставіў на стол.

— Даць закусіць?

— Не трэба. Пад папяросу. Можа, і ты вып'еш?

— Не.

— Чаму?

— Не люблю гарэлкі. Не бачу ў гэтым прыемнасці. Пустое адурманьванне.

— А я не разумею, што добрага ты знаходзіш у какаіне?

— Бо ты не ўжываў.

— Паспрабую калі-небудзь.

Яны зноў змоўклі. Пасля доўгага маўчання Харэўскі сказаў:

— Хочаш пайсці да варажбіткі?

— Да варажбіткі?

— Так.

— Я не веру ў гэтыя штучкі.

— Дык схадзі для забавы. Дождж перастае. Тут блізка. А можа, потым і паверыш. Гэта незвычайная варожка.

— Добра, хадзем, — згадзіўся Раман.

Калегі апранулі доўгія вайсковыя шынялі і выйшлі на вуліцу. Аднак дождж быў яшчэ моцны, таму пайшлі вельмі хутка. Паблізу Лагойскага тракта звярнулі ў вузенькі завулак.

Харэўскі моцна пастукаў у аканіцу малага дамка ў глыбіні двара. Доўгі час была цішыня, а потым з сярэдзіны пачуўся голас старой:

— Што трэба?

— Да Соні. Яна дома?

— Ёсць. Пачакайце.

Харэўскі звярнуўся да Рамана:

— Гэта не прафесійная варожка. Але гаворыць вельмі дзіўныя рэчы. Пытайся ў яе пра што хочаш — пра знаёмых, пра мінулае. А калі заўважыш, што яна блытаецца ў адказах, то канчай. Гэта яе вычэрпвае.

Увайшлі ў маленькую куханьку. На стале ля акна гарэла «капцілка». На тапчане ляжаў сяннік, накрыты коўдрай з каляровых кавалачкаў розных тканін. Маленькая згорбленая старая дрыжачай рукой паказала нам на лаўку ля сцяны:

— Сядайце. Соня апрацаецца. Мы ўжо спалі. Такое надвор'е.

Харэўскі даў старой вялікую купюру.

— Вазьміце, маці, для сябе. Соньцы дам асобна.

Старая падзякавала:

— Ратуеш нас, сынку. Галеча. Мала хто прыходзіць на варажбу. Баяцца Сонькі, бо праўду кажа. Больш да цыганак ідуць. Мы змарнелі. І хлеба ўжо няма, і бульба канчаецца. А Сонька ўсё хварэе.

З-за шырмы даляцеў слабы голас:

— Можаце ўвайсці.

Харэўскі адчыніў пабеленыя вапнай дзверы ў суседні пакой. Увайшоў туды. Раман доўга чакаў. Старая распаліла агонь на прыпечку. Потым паставіла на трыножнік гаршчок з вадой і выйшла з пакоя.

Нарэшце выйшаў Харэўскі. Раману здалося, што ён бляднейшы, чым звычайна. На вуснах яго блукала нейкая дзіўная ўсмешка.

— Ідзі туды, — ціха сказаў ён калегу.

Раман адчыніў дзверы і апынуўся ў малым цёмным пакоіку. Толькі ў куце свяціла слабым полымем чырвоная лампачка. Там было некалькі абразоў. Ён спыніўся ля дзвярэй, каб вочы прызвычаліся да цемры.

— Прашу бліжэй.

Праз хвіліну ён убачыў невыразную постаць жанчыны, якая сядзела за малым столікам. Побач з ёю стаяла крэсла.

— Сядайце.

Ён наблізіўся да яе. Сеў і пачаў прыглядацца да дзяўчыны, якая сядзела насупраць яго. На плячах у яе быў тоўсты ваўняны шалік. Яна была вельмі шчуплая і бледная. Валасы чорныя. Бровы вузкія, высокія. Выразу вачэй ён яшчэ не мог угледзець. Голас у яе быў глухі, нізкі, ціхі. Яна закашлялася. Праз хвіліну супакоілася.

— Думайце пра што-небудзь. Але, калі я буду гаварыць, прашу мяне не перапыняць і ні пра што не пытацца.

Дзяўчына загадала Раману прысунуцца бліжэй з крэслам і пакласці рукі ў яе на каленях. Потым паклала свае далоні на ягоныя і змоўкла. Гэта працягвалася некалькі хвілін. Потым яна сонна загаварыла:

— Вы не думаеце пра нешта канкрэтнае. Прашу думаць аб нечым, аб некім, увогуле аб тым, што хочаце бачыць. Забудзьцеся, што вы знаходзіцеся тут. І прашу не глядзець мне ў твар.

Раман засяродзіў свае думкі на Лізцы. Стараўся бачыць яе постаць і ўсё думаў: што яна цяпер робіць? Раптам пачуў вельмі ціхі голас, нібы не той, якім варожка гаварыла дагэтуль:

— Дзяўчына са светлымі валасамі... Маладая... Сядзіць у маленькім пакоіку... На сталае лямпа... Нешта запісвае ў кніжачцы... Перастала пісаць... Глядзіць у акно... Нахіляе галаву і зноў піша...

Раман хацеў спытаць, пра што яна піша. Але баяўся перашкодзіць варожцы.

— Зноў перастала пісаць... Усміхаецца... Устае... Выходзіць з пакоя... Вяртаецца ў паліто... Прыкручвае лямпу... Выходзіць... Вяртаецца... Цяпер нічога не бачу... Зараз...

Раман перанёс свае думкі на Клядзінскага. Упарта думаў пра яго. Дзяўчына паварушылася на крэсле. Уздыхнула.

— ...Бачу вельмі вялікі пакой. На вокнах ралеты. Гараць дзве электрычныя лямпачкі. Адна пад столлю. Другая на сталае. Ля стала стаяць двое вайсковых. Адзін каранасты, сярэдняга ўзросту. Другі высокі, шчуплы... Каранасты пераглядае нейкія паперы, некаторыя адкладае ўбок... Час ад

часу штосьці гаворыць... Чуваць шум матораў... Перашкаджае... Каранасты складае паперы і хавае іх у бакавую кішэню шыняля... Вымае жоўты кашалёк... Дае высокаму купюру... Адлічвае дзесяць купюр... Паціскаюць адзін аднаму рукі і разам выходзяць... Тушаць святло... Ідуць уніз па шырокіх каменных прыступках... Каранасты спыніўся... Штосьці чытае на сцяне... Гэта вісіць у рамцы за шклом... Зноў ідуць... Выходзяць на вуліцу... Развітваюцца перад уваходам ва ўстанову і ідуць у процілеглыя бакі... Цяпер каранасты вяртаецца і здалёк ідзе за высокім... Той уваходзіць у браму... Каранасты пераходзіць на другі бок вуліцы і там чакае... Ходзіць... Ходзіць...

Дзяўчына прыняла рукі з Раманавых рук.

— Мне ўжо цяжка.

Раман, вочы якога прывыклі да паўзмроку, убачыў на ейным ілбе дробныя кроплі поту. Яму было шкада дзяўчыну.

— А можа, вы паварожыце мне па руцэ?

— Калі ласка.

Яна запаліла на сталe свечку і ўзяла левую руку Рамана. Доўга глядзела на яе, нарэшце, павольна вымавіла:

— Гэтыя лініі мала пра што гавораць, але ведаю, што вам пагражае вялікая небяспека. Хутка будзеце мець многа непрыемнасцяў. Вам трэба асцерагацца жанчын. Вы тут чужы. Можа, толькі праездом. Не ведаю. Нядаўна таксама вам пагражала вялікая небяспека, але гэта ўжо прайшло.

Раман спытаў:

— Ці можаце вы мне сказаць, пра што я цяпер думаю?

Дзяўчына пачала ўважліва ўглядацца ў яго вочы. Праз хвіліну ўсміхнулася і сказала:

— Думаеце, колькі заплаціць мне за варажбу.

Раман засмяўся. Устаў і сказаў:

— Аднак гэта звышнатуральна!

Выняў кашалёк і паклаў на столік грошы.

— Дзякуй за варажбу. Можа, калі-небудзь зноў сюды прыйду.

— Калі ласка. Толькі прыходзьце цалкам цвярозы.

Раман і Харэўскі выйшлі на вуліцу. Дождж зусім перастаў, але вецер быў моцны. Яны наставілі каўняры і шлёпалі па лужынах.

— Гэта дзіўна, — сказаў Раман.

— Так, — адказаў Харэўскі. — А ты не верыў. Ведаеш, што яна сказала мне?.. Што памру ў гэтым годзе.

— Гэтага нельга прадбачыць.

— А я ёй веру. Зрэшты, прадчуваю гэта. Мне ўсё адно.

Калі Раман вярнуўся ад Харэўскага дадому, то запісаў дату і гадзіну, калі быў у варожкі: 28 чэрвеня, 9 гадзіна вечара.

Клядзінскі прыехаў у Мінск 1 ліпеня. Гэта прыпала на нядзелю. Калега быў у выдатным настроі.

— Можа, паспіш? — запытаў у яго Раман, які яшчэ не ўстаў з канапы.

— Спаў усю дарогу. Я заўсёды еджу ў «мяккім». Там і свабодна, і зручна.

— Скажы мне, Болік, дзе ты быў у чацвер а 9 гадзіне вечара?

— Я быў у некалькіх месцах.

— Ці хочаш, каб я табе сказаў, дзе ты быў у гэты час?

— Ну-ну, я зацікаўлены. Можа, ты сачыў за мной?

— Можа, і сачыў. Ты быў у вялікім пакоі. Ралеты былі апушчаныя...

І Раман расказаў калегу ўсё, што запомніў са слоў Соні. Болік вылупіў вочы.

— А ты адкуль усё гэта ведаеш?

Раман спачатку смяяўся, апавядаючы яму розныя дзівосы, а потым растлумачыў калегу ўсё, як было. Клядзінскі вельмі зацікавіўся гэтым. Сказаў, што абавязкова пойдзе да Соні і сам гэта праверыць.

Вечарам калегі пайшлі да Брагіных. Раман сказаў Боліку, што пакажа яму сваю нарачоную. Гэта меліся быць заручыны. Праўда, Брагіны не вельмі ахвотна згадзіліся на шлюб Лізы з Раманам, бо абяцалі яе руку Азімаву, але Лізка сказала катэгарычна, што за Азімава не пойдзе. Нарэшце, вырашылі, што іх шлюб адбудзецца восенню.

Раман прадставіў прысутным Клядзінскага:

— Мой прыяцель, «краском» Громаў.

Памятачы апавяданне Рамана, на «Громава» глядзе-лі з пашанай.

Клядзінскі весела прывітаўся з усімі. Сеў за стол паміж Брагінай і Кобзавым. Звярнуўся да Брагінай:

— Прыгожую маеце дачушку. Сапраўды. І зяця добрага будзеце мець. Сціплы, ціхі, працавіты, славуты тэхнік. Яго вынаходніцтва з'яўляецца папросту эпахальным. Тое самае, што вынайсні электрычнасць, а можа, і больш!

Раман звярнуўся да калегі:

— Дай спакой з гэтым вынаходніцтвам. Яшчэ нічога невядома.

— Бачыце, які сціплы! Залаты хлопец! Віншую вас! — Потым ён звярнуўся да Брагіна. — Вас таксама. Вы ведаеце, — сказаў далей, — учора здарылася са мной дзівосная гісторыя.

Брагіна хутка спытала:

— А што такое?

— Іду я ўчора ў штаб Заходняга фронту (павінен быў скласці рапарт аб стане культурна-асветніцкай працы ў ды-візіях) і адчуваю, што адна нага ў мяне стала карацейшая. Я страшэнна перапалохаўся. Такая неспадзяванка!

— Ах, жудасна! — сказала Соф'я. — І што было?

— Вельмі проста. Аказалася, што адной нагой іду па тратуары, а другой — па сёку. А ведаеце, чаму адразу не разабраўся, у чым справа? Бо быў нападпітку. І так «элегантна», па-нашаму. Ну, натуральна, нагода была адпаведная — дзень нараджэння камандзіра палка. Скажу вам, як той п'е! Проста музейны экспанат. Ведаеце, як спяваюць у камсамольскай імшы:

А наш прадком Куранаў,
Блеючы, як пяць баранаў,
Хлястаў, нібы ваду з крана,
Дзівосна!
А яго намеснік Рыжскі,
Хоць меў фігуру нізку,

А піў — відаць па пыску,
 Страшэнна!
 Начальнік коннай базы
 Піў гарэлку проста вазай
 Пастаянна — раз за разам,
 Павучальна!

— А вы вясёлы чалавек! — сказаў Брагін.

— Я не чалавек, а камісар, — адказаў Клядзінскі. — Чалавек у тракціры чай падае.

Пачалі вячэраць. Брагін усё круціўся на крэсле. Пару разоў прыглядаўся да Забавы. Нарэшце, Раман гэта заўважыў і выйшаў з пакоя. Справа ў тым, што Забава прынесла учора Брагіну тры пляшкі гарэлкі. І гэта засакрэцілі. Хутка Раман вярнуўся і паставіў гарэлку на стол.

Клядзінскі пляснуў у ладкі:

— Што я бачу! Ці ж я не казаў вам, што гэта геніяльны хлопец!

Брагін сказаў:

— Лічу, што заручыны без гарэлкі — гэта як... — ён шукаў патрэбнае слова, варушачы пальцамі ў паветры.

— Абаранак без дзіркі, — дапамог яму Клядзінскі.

Усе засмяяліся.

— Альбо, — цягнуў далей Клядзінскі, — буржуй без капіталу, або капітал без Маркса.

Пасля некалькіх кілішкаў гарэлкі ўсе ажывіліся. Нават Кобзаў, які трохі скоса паглядаў на шумлівага камісара, палагаднеў і пачаў гаварыць доўгі тост у гонар нарачоных.

— І вось, у такі ўрачысты, разумеце, дзень, які, можна сказаць, ёсць таго... ну, адзіны, разумеце, у жыцці і які, калі можна так сказаць, застанецца назаўсёды ў памяці... таму, што гэты дзень, разумеце...

Раману і Лізцы адначасова ўспомнілася гісторыя з «шакаладнай цёткай», пра якую расказваў на дні нараджэння Лізкі Кобзаў. Яны пераглянуліся і ледзь стрымліваліся ад смеху. А Кобзаў пацеў і цягнуў далей:

— ...з'яўляецца выключным днём і, можна сказаць, урачыстым, жадаю вам, ну, увогуле...

— Прыгожага хлопчыка, а потым дзяўчынку, а потым наадварот, а потым ад пачатку і гэтак далей і таму падобнае, — скончыў Клядзінскі.

Хутка Кобзаў, ужо добра падпіты, бо не быў прызвычаены да алкаголю, уступіў у размову з Клядзінскім. Той, міргаючы час ад часу Раману, пачаў «выліваць» цэлыя струмені спецыяльных тэрмінаў. Пасыпаліся: «пралетарская чуйнасць», «класавы вораг», «капіталістычная інтэрвенцыя», «дзеяснасць Камінтэрну», «працы Палітбюро», «узмацненне прафінтэрну»...

Позняй ноччу калегі вярталіся дадому.

— Ці спадабалася табе Лізка? — спытаў у прыяцеля Раман.

— Прыгожая. Вельмі прыгожая. Але баба заўсёды баба. Я меў такую! Цуд, скажу табе! Спачатку была шаўковая: складалася і раскладалася як нажнічкі. А праз год — го-го! Не чапай яе! Проста цёрка. А морду раскрые — пячонка відаць! Я «закаваў» ёй пысу, плюнуў, пакінуў усё і пайшоў у жыццё.

Клядзінскі заспяваў:

Зачем, зачем любить,
Зачем, зачем страдать,
Не лучше ль вольным быть
И песни распевать?

Ён змоўк. Ішоў, задумаўшыся. Прайшоўшы ля Губернатарскіх садоў, спыніліся. Ён уздыхнуў і ціха сказаў:

— Усё гэта, браце, блазнаванне. Мы ўсе не такія, якія мы ёсць. Сапраўды. У жыцці людзей здарылася велізарная памылка і цягнецца, цягнецца без канца. Я, ведаеш, усё дурнею. Ты таксама прымаеш мяне за блазна. А чаму? Бо не варта сур'ёзна глядзець на свет — усё такое подлае і дурное. А найгоршае тое, што згублены гонар чалавека. Зусім згубілі. А гэта ж найвялікшая вартасць. І ўсё трэба рабіць дзеля яго. А тут з усіх бакоў розная дрэнь стварае праграмы, тэорыі і ідэі. Усё там ёсць. Усё: і свабода, і роўнасць, і братэрства. Універсальны магазін лекаў на ўсе хваробы чалавецтва. А няма найважнейшага: чалавек — гэта

найвялікшая вартасць, і ў выпадку патрэбы ўсё павінна быць яму падпарадкавана. Чалавека нельга ні да чаго прымушаць. Можна яго вучыць, выхоўваць, але нельга ператвараць у матэрыял для фанабэрыстых кар’ерыстаў, якія імкнуцца ці да славы, ці да пасадак, ці да багацця, ці да рэалізацыі сваіх «геніяльных тэорый», якія разбіваюць ілбы пры першым сутыкненні з рэальнасцю. Гэта ёсць выйсце...

Дзённік шпіёна

Мінск, 11 ліпеня 1923 г.

Цяпер жыву ў Жарскай. Пасля заручын з Лізкай я пачаў часта прыходзіць да Брагіных. Мы бачымся кожны дзень, разам ходзім на шпацыры, і я амаль увесь вольны час праводжу з ёй.

Нядаўна я шыфраваў у сваім пакоі доўгі ліст. Лізка пракралася ў кватэру Жарскай і неспадзявана адчыніла дзверы. Я ўздрыгнуў і закрыў ліст аркушам паперы.

— Ага, спалохаўся! А так дык герой!

— Чаму герой?

— Ну, як жа? Не баяўся ні Азімава, ні Кобзава. Такія рэчы ім гаварыў! Мама здзіўлялася. А ведаеш? Соф’я сказала, што пачынае цябе баяцца. Кажы, што ты зусім іншы, чым даўней, і што неяк дзіўна сябе паводзіш. Але яна дурненькая.

Я зусім адурэў ад Лізкі. Шалёна кахаю кожны яе жэст, кожны погляд, кожнае слова. Нават ейныя недахопы люблю. Я так добра ведаю яе. Заўсёды ўгадаю, што яна хоча сказаць, што думае, аднак яна не губляе ў маіх вачах сваёй абаяльнасці. Наадварот, яна мне ўсё даражэйшая.

Мы не жывём адкрыта, бо Брагіны неахвотна на гэта глядзелі б. Лізка са смехам расказвала мне, што мамуся павучала яе, каб не аддавалася мне да шлюбу. «Бо хлопец як сабака — узяў сваё і пайшоў!» Некалькі разоў мы прыстасоўваліся так: Лізка пакідала акно свайго пакоя не зачыненым цалкам, а я асцярожна туды ўлазіў. Толькі размаўляць нельга было, хіба толькі шэптам, і трэба было паводзіць сябе вельмі ціха. Аднаго разу я сказаў Лізцы, што баюся, каб яна не зацяжарыла, бо мы не можам сабе гэтага дазволіць. Але яна адказала, што ёй нічога не пагражае, бо ўмее супраць гэтага засцерагацца. Напэўна, Соф'я яе навучыла.

Мая шпіёнская праца дае ўсё горшыя вынікі. Гэта мяне непакоіць. Шпіён не павінен кахаць па-сапраўднаму, бо тады губляе здольнасць да працы. Каханне павялічвае вартасць ягонага жыцця, якое пастаянна пад пагрозай. Не сцвярджаю, што пры гэтай працы трэба пагарджаць жыццём. Інстынкт самазахавання павінен быць заўсёды нацягнуты, як струна. Гэта павялічвае чуйнасць. Але цяжка працаваць, калі безупынку думаецца: «А што будзе з ёю, калі я “ўсыплюся”?» У мяне такое ўражанне, што стаўлю пад небяспеку не толькі сваё жыццё, але і жыццё Лізкі. А яе жыццё ёсць для мяне найдаражэйшы скарб. Не магу дачакацца той хвіліны, калі зліквідую гэта ўсё і назаўсёды выеду з Лізкай туды, дзе нас ніхто не ведае, каб распачаць новае жыццё.

Час ад часу бачу Антона. Ён засмучаны. Адчувае, што ўжо нядоўга будзем працаваць разам. Аднак стараецца быць вясёлым, ні пра што не пытаецца. Ён сапраўды добры калега.

Звычайна перад спатканнем з Антонам я іду на Ніжнюю Ляхаўку да Наташы. Яна робіць аб'езд маіх агентаў раз на тыдзень. Выязджае пераважна ў аўторак або сераду, а вяртаецца ў суботу або нядзелю. Працуе дакладна, але, апроча функцыі «связнога», я не даю ёй больш ніякіх даручэнняў. Не хачу пераўтвараць дзяўчыну ў сапраўднага шпіёна. Адчуваю, што гэта неадпаведная для яе работа. Апрача асабістай крыўды, яна і па-ранейшаму з'яўляецца патрыёткай-расіянкай і можа думаць, што дзейнічае супраць Расіі. Аднаго разу яна папрасіла мяне, каб я пастараўся даведацца пра адрас аднаго яе

сваяка, які жыве хутчэй за ўсё ў Францыі. Антон пры дапамозе расійскай эміграцыі ўдакладніў той адрас. Я сказаў ёй напісаць пісьмо да сваяка, а Тосік выслаў яго з Польшчы і атрымаў адказ. Ліст той ашаламіў дзяўчыну. Яна вельмі ўсцешылася. Але потым стала яшчэ больш панурай. Я зразумеў, што з ёй адбываецца, і сказаў: «Я не хачу мучыць вас такой працай. Вызваляю вас ад яе, і, калі ласка, едзьце ў Францыю».

— Гэта немагчыма.

— Чаму? Groшы на дарогу я дам.

— Савецкі ўрад ніколі не дазволіць мне выехаць!

— Натуральна. Але мы зробім наступным чынам. Я перавяду вас за граніцу. А там вы злучыцеся ў Варшаве з расійскай эміграцыяй, а яны вам пасадзейнічаюць у далейшай дарозе.

Наташа паціснула мне руку.

— Дзякуй сардэчна. Цяпер сапраўды пачынаю вас паважаць. Скажу шчыра. Да гэтага часу лічыла, што раблю дрэнна. Мне было няёмка, што я з'яўляюся інструментам у руках шпіёна. Акрамя многіх доказаў дабрыні з вашага боку, я лічыла вас хітрым, вельмі злосным чалавекам, які добра маскіруецца. Я адчувала сябе вашай рэччу, нявольніцай, а цяпер бачу, што памылялася.

— Калі бя ведаў, што вы так думаеце, то ніколі б не карыстаўся вашымі паслугамі. Ніколі! Я даў вам гэтую працу адзіна для таго, каб вы не адчувалі сябе зняжанай, беручы ад мяне грошы. Дык калі вы хочаце ісці ў Польшчу?

— Гэта залежыць ад вас. Я згодна на ўсё.

— Добра. Папрацуем яшчэ трохі. Самае большае — два месяцы. А потым я вас перавяду за граніцу, або мой калега зробіць гэта.

— А што будзе з Любай?

— Не ведаю.

Наташа задумалася. Праз хвіліну сказала панура:

— Усё гэта дарэмна.

— Чаму?

— Не магу браць яе на ненадзейны лёс. Ох, як гэта цяжка!
Я ў гэты момант спытаў:

— Можна гаварыць шчыра?

— Так.

— А ці яе лёс вы лічыце надзейным? Вы ж разам прайшлі столькі пакут! Яна была вашай сяброўкай у найгоршыя хвіліны жыцця. Верыла вам, любіла вас! Цяпер яна вар'ятка. Будзе для вас цяжарам, але, напэўна, нідзе ёй не будзе так дрэнна, як тут. Вазьміце яе з сабой. Можа, там яна знойдзе кагосьці са сваякоў або знаёмых. Можа, людзі ёй дапамогуць. З ёй не так ужо і дрэнна. У яе многа свядомых момантаў. А можа, гэта пройдзе.

— Дык вы згаджаецеся правесці нас абедзвюх у Польшчу?

— Натуральна. Я ўжо многа людзей выцягнуў адсюль.

Пасля гэтай размовы Наташа здалася мне іншай. Надзея на лепшую будучыню перамяніла яе. Дагэтуль яе погляд быў халодны, абьякавы, гаварыла яна павярхоўна. Цяпер стала вельмі зычлівай у адносінах да мяне. Нядаўна спытала ў мяне:

— Як вы думаеце, ці Расія яшчэ адродзіцца?

Я адказаў:

— Напэўна.

— А які тады будзе лад?

— Мяркую, што дэмакратычны. На ўзор якой-небудзь сапраўды дэмакратычнай дзяржавы. Расія за дзесяць гадоў, нават адбудоўваючыся з руін, стане моцнай. Тады ўсе грамадзяне змогуць сапраўды працаваць, любіць працу і самі вырашаць свой лёс. Там, дзе пачынаюць уводзіць у жыццё бальшавіцкую тэорыю, гіне ўсё: дабрабыт, і права, і людзі. Там, дзе яны адступаюць, жыццё адраджаецца нанова. Вы ж бачыце, што зрабілі звычайныя купцы і спекулянты, нэпманы за адзін год. Паставілі на ногі гандаль. Ёсць хлеб, мяса, скуры, мануфактура. А возьмецца за гэта бальшавіцкі ўрад, зноў усё знікне. І не чыя-небудзь злая воля гэтаму віной, а ўрад.

Заўсёды, калі іду да Наташы, прыношу для Любы папяросы і цукеркі. Яна цешыцца імі, як дзіця, і хавае. Я баюся, што яна ад сваёй хваробы не акрыяе. Некалькі разоў яна спявала мне. Аказваецца, яна мае цудоўны голас. Але спявала заўсёды ціха. Наташа сказала, што гэта з асцярогі, бо ў турме яе за гэта каралі. Найчасцей яна спявала:

Все говорят, что я ветрена бываю,
 Все говорят, что я многих люблю!
 Ах, почему же всех я забываю,
 А одного я забыть не могу?

Я вельмі яе шкадую... І за што знішчылі такога слаўнага салаўя? Навошта давялі да вар'яцтва гэтую добрую жанчыну? Хто меў ад гэтага карысьць? Ці гэта патрэбна для добра пралетарыяў або ўсталявання сацыялізму? Няхай жа хто-небудзь знойдзе гэтаму апраўданне! Ёсць такія, якія знойдуць. Ведаю іх. Але гэта тыя, якія ад страху перад чырвоным гадам самі гатовыя плавіцца ў крыві і забіваць без ніякіх прычын, каб толькі на секунду працягнуць сваё подлае жыццё. Нарэшце, тыя дурні, якія ў зялёных акулерах будуць жраць салому, хвалячы: «Смачненькае сяно!».

А я пішу пра гэта ўсё. Паказваю, што бачу сам. Тлумачу так, як веру і як умею, шкада, што не так, як хачу, бо ўмею замала. Але запэўніваю вас, што пішу, не карыстаючыся нейкімі «бакавымі» поглядамі. Я ад усяго незалежны, нават ад жыцця, бо ўжо многа разоў я быў па-за яго межамі, столькі разоў канаў, што тое, што яшчэ магу пісаць, лічу сляпым пападаннем, а сябе лічу толькі госцем, які заблукаў да вас. Хачу толькі ад усёй душы, каб добрым людзям было лёгка жыць на свеце. Можа, мае словы некаму адкрыюць вочы? Можа, нечаму навучаць, можа, кагосьці зберагуць ад слёз, расчараванняў альбо пакут? Гэта была б вялікая справа і вялікая радасць для мяне.

Пішу гэта не для сяброў, не для буржуяў, не для беднякоў, не для лібералаў, не для нейкіх ліг, не для сацыялістаў, не для камуністаў і не для іх ворагаў, толькі для тых, хто можа стаць ахвярамі ўласных памылак або чыйго-небудзь нахабства. Пішу для добрых людзей, якія могуць трапіць на катаванні праз мярзотнікаў, такіх, як тыя, што пануюць над шостаю часткай свету і здзекуюцца са 160 мільёнаў людзей, а прагнуць пасвіць два мільярды.

Пішу гэта для добрых людзей. Бо нават адна хвіліна пакут такой істоты, як Наташа, больш вартая, чым жыццё і праца ўсіх тых «абаронцаў свабоды чалавека», разам узятых.

ГЛАВА 16

Сад пакут

Брагіны пайшлі да зяця. Хацелі праведаць дачку, якая захварэла. Лізка таксама хацела туды пайсці, але яе пакінулі вартаваць кватэру, бо ўчора абакралі суседзяў, а сёння нейкія падазроныя асобы круціліся па падворку.

Надышоў вечар. Ліза сумавала. Ведала, што ў Рамана дзяжурства, і ёй адной было сумна. Яна села ля акна і, пакуль не сцямнела, разглядала прахожых. Потым пачала спяваць. Спачатку ціха, потым усё гучней. Яна прыслухоўвалася да свайго голасу, і ён ёй вельмі падабаўся. Ёй здавалася, што яна ніколі не чула больш прыгожага спеву.

У куце вісела вялікае люстра. Лізка запаліла лямпу, паставіла яе на стол і, стоячы перад люстрам, пакланілася, а потым пачала спяваць:

Мчится тройка, снег пушистый,
Ночь морозная бодрит,
Светит месяц серебристый,
И лес задумчиво стоит.

Скончыла спяваць і, прыціскаючы руку да сэрца, кланялася і ўсміхалася неіснуючай публіцы. Потым засмялася і паказала сабе язык. Падышла да люстра. Паслініла бровы і вейкі, закусіла зубамі вусны, каб сталі ярчэйшымі, і доўга круцілася перад люстрам, прымаючы розныя позы.

У нейкі момант ёй здалося, што ў суседнім пакоі нешта заварушылася. Яна замёрла на месцы, але ўсё было ціха. Аднак яна ўзяла лямпу і пайшла праверыць. Агледзела пакой — нікога. Яна выйшла ў сенцы. Праверыла, ці зачынены дзверы, а потым увайшла ў свой пакой. Завесіла фіранкай акно. Лямпу паставіла на стол і, высунуўшы з-пад ложка куфэрак, адчыніла яго ключом. Перагледзела схаваныя там дробязі, потым выняла кніжку ў пераплёце, абцягнутым зялёнай паперай. Куфэрак паставіла на месца.

Села за стол і пачала пераглядаць чарговыя запіскі. Часам усміхалася або хмурылася. Потым паклала кніжачку на стол і напісала: «ліпень 1923 г.» — і прыгожым каліграфічным почыркам пачала запаўняць чысты ліст паперы. Час ад часу рабіла перапынкі: нешта ўспамінала, задумвалася, потым зноў пісала.

У нейкі момант стукнула брамка і на падворку пачуліся лёгкія крокі.

«Мусіць, нехта да Жарскай», — падумала Ліза.

Але крокі накіроўваліся да прыступак іх кватэры, пачулася лясканне клямкі. Ліза выбегла ў сенцы.

— Хто там?

— Я. Раман.

— Пачакай хвілінку.

Лізка ўбегла ў свой пакой, паклала чырвоную прамакатку на запіскі і азірнулася наўкол. Хацела пакласці кніжачку пад падушку, але перадумала і паклала яе паміж іншымі кніжачкамі на палічцы ў куце паміж дзвярыма і акном.

Потым зноў выбегла ў сенцы і адчыніла дзверы.

— Ты адна?

— Адна. Тата і мама пайшлі да Кобзава. Зоська захварэла. Мяне пакінулі дома. Вельмі сумую. Я не спадзявалася, што ты прыйдзеш. Добра зрабіў, што прыйшоў.

Раман зняў плашч і кінуў на крэсла. Лізка пачала гладзіць яго па галаве. Ён пасадзіў яе на калені:

— Як табе ўдалося звольніцца?

— Вельмі засумаваў па табе. Не бачыў цябе цэлы дзень. Вечарам прыйшла сяброўка, і я папрасіў яе, каб яна замяніла мяне на дзве гадзіны, і я прыбег сюды.

Ліза надзьмула вусны.

— А ці тая сяброўка прыгожая?

— Канешне, прыгожая.

— Які ты мярзотны!

— Што такога я табе сказаў? Прыгожая, але не такая, як ты. Ты ж у мяне адзіная! Найцудоўнейшая, найсімпатычнейшая, наймілейшая, найкаханейшая!

— Ну, ну... Добра!.. Але пусці! Дай спакой!

Праз гадзіну Раман пачаў збірацца адыходзіць. Лізка паставіла ў кухні самавар. Раман увайшоў туды і захацеў развітацца з ёю.

— Не ідзі, Ромку, папі чаю!

— Мушу ісці. Я ж абяцаў вярнуцца.

— Дык навошта я стаўлю самавар?

— Пап'еш сама.

Ён пацалаваў яе і хацеў ісці. З парога вярнуўся:

— Можа, маеш якуюсьці кніжку? Буду чытаць уначы.

— Ты чытаў «Сад терзаний» Прэво?

— Не.

— Зіна мне пазычыла. Цікавая рэч.

— Дык дай.

— Вазьмі сам з палічкі. У мяне рукі ў сажы.

Раман прайшоў у пакой Лізкі.

— Якая кніжка? — крыкнуў ён у расчыненыя дзверы.

— У зялёнай вокладцы.

Раман выняў з доўгай шарэнгі кніжак зацягнуты ў зялёную паперу томік і паклаў яго ў кішэню плашча. Потым увайшоў у кухню. Зноў пацалаваў Лізку.

— Калі прыйдзеш?

— Заўтра вечарам. Пойдзем у кіно.

— Добра.

На вуліцы Раман спаткаў Брагіных і прывітаўся з імі.

— Куды ты так спяшаешся? — спытаўся ў яго Брагін.

— На дзяжурства. Зайшоў толькі на хвіліначку.

— А можа, вернешся на чай.

— Нельга. І так многа часу змарнаваў.

Ён застаў Карнеўскую, якая чытала за столікам «Праўду».

— Дзіўная газета, — сказала яна Раману, — нельга зразу мець, дзе праўда, а дзе хлусня.

Калі Карнеўская пайшла, Раман запісаў у «дзённік» групы, зачыніў дзверы, лёг на канапу і выняў з кішэні плашча кніжачку, якую ўзяў у Лізкі. Адкрыў яе і прачытаў уверсе: «Лізавета Брагіна». Потым было вялікімі літарамі:

«Мае ўспаміны». Знізу, у дужках: «Хто гэта возьме без дазволу, той застанецца без носа».

Раман здзівіўся: «Навошта яна дала мне гэта? Казала: “Сад герзаний” Прэво. А можа, хоча пахваліцца сваімі пісьменніцкімі здольнасцямі?» Яму не прыйшло ў галаву, што гэта памылка і што кніжак у зялёнай вокладцы было дзве. А Лізка забылася, што напісала там успаміны.

Раман закурываў папяросу і пачаў чытаць з самага пачатку.

Лізавета Брагіна **Мае ўспаміны**

*(Хто гэта возьме без дазволу,
той застанецца без носа)
Ліпень 1920 г.*

Я атрымала ў падарунак ад Зінкі гэты прыгожы альбомчык і вырашыла пісаць свае ўспаміны. Паколькі паперы мала, буду запісваць толькі найважнейшыя рэчы.

Мне 15 гадоў. Я вельмі прыгожая. Калі іду па вуліцы, то мужчыны азіраюцца на мяне. Гэта вельмі пешыць мяне, але я раблю выгляд, што гэтага не бачу і што абыякавая да гэтага. Толькі адзін раз паспрачалася з Сонькай. Яна зусім дурнёная і занадта многа сабе дазволіла.

Было гэтак. Мы ішлі па Набярэжнай. Амаль кожны мужчына азіраўся на нас. А Сонька ўсё: «Бачыла, як той вайсковы глядзеў на мяне? І два разы азірнуўся. Я падміргнула яму. Ён думае, што я многа сабе дазволіла». Я ж ёй сказала, што яна бессаромная, бо сама азіраецца на кожнага. Сонька страшэнна разлавалася і сказала, што я дурная, а я ёй адказала, што няхай не думае, што на яе азіраюцца, бо азіраюцца на мяне. Яна амаль раз'юшылася. Аж нос зрабіўся чырвоны. Яна кажа, што я яшчэ смаркатая. А я сказала, што хай я і смаркатая, але ў мяне прыгожыя ногі, а не такія кульгачы, як

у яе. Я яшчэ так сказала: «Чаму, калі ты адна ідзеш, на цябе не азіраюцца? А я як іду адна — кожны азірнецца». Ах, якая яна была раззлаваная! Але потым я вымушана была ёй сказаць, што сказала гэта жартам.

Вельмі дрэнна быць малодшай сястрой. Для Сонькі шыюць новыя сукенкі або перарабляюць маміны старыя, а я павінна даношваць тыя, якія не данасіла Сонька. Нядаўна плакала, бо мне не купілі пантофляў. А колькі раз абцяцалі! Шавец прынёс Соньцы прыгожыя хромавыя пантофелькі. Яна адразу абула іх і пайшла на шпацыр. Увесь Мінск павінен на яе паглядзець! А мне мама дала Соніны пантофелькі. Сказала: «Яшчэ добрыя!» Я кінула іх у кут. Не буду ўвогуле іх насіць. Няхай Сонька адразу дзве пары носіць. І хаджу ў сандаліках. А вечарам Сонька ледзь прыйшла дадому. Нацёрла ногі да крыві, нацёрла мазалёў. Я так узрадавалася! Сказала, што, калі яна дасць мне свае новыя, аддам ейныя старыя. Кажа: «А фігу! Шавец разаб'е пантофелькі». Такая хцівая свіння!

Жнівень 1920 г.

Сённіа будзе дзве навіны: бальшавікі ўзялі Варшаву і ў Сонькі з'явіліся прышчыкі на твары. Я страшэнна цешуся з гэтага. Не з таго, што бальшавікі ўзялі Варшаву, а што ў Сонькі прышчыкі. Хаця Варшава і павінна быць наша. Тады будзе больш грошай, бо палякі шалёна багатыя. Калі ў 1919 годзе тут былі бальшавікі, то жылося вельмі цяжка! А прыйшлі палякі, адразу ўсяго навезлі. Мне растлумачылі, для чаго гэта. Бо маюць фабрыкі і ўсё прадаюць за золата за мяжу! Бальшавікі таксама павінны адкрыць многа фабрык, каб усё было таннае.

Пасля абеду прыйшла Зінка. Яна старэйшая за мяне на два гады, але мы вельмі любім адна другую і не любім Соньку. Сонька таксама яе не любіць. Сказала маме, каб не дазваляла мне з ёй сябраваць. Але мама сказала: «Вы толькі пастаянна лацеся. Дайце мне спакой!»

Зінка ўжо мае нарачонага. Казала, што заўсёды цалуецца з ім і што гэта страшэнна прыемна. Сказала, што хоча яму

аддацца, а ён не падазрае аб гэтым. Я спыталася ў Зінкі: «Як гэта аддацца?» Яна ўсё мне растлумачыла. Мусіць, трохі схлусіла. Бо я ўжо так рабіла з хлопцамі, калі мела 10 гадоў. Але гэта зусім не было прыемна. А можа, не ўмелі. Зінка мне сказала, што дзяўчына можа аддацца, калі ў яе вырастуць грудзі. Мы знялі блузкі і пачалі параўноўваць нашы грудзі. У мяне былі амаль такія самыя, як у Зінкі. Толькі ў яе бародаўкі былі большыя. Цяпер буду націраць іх аліўкавым маслам і масіраваць, бо ад гэтага хутчэй растуць. Сонька кожны вечар мае свае салёнай вадой. Не хацела гаварыць, навошта так робіць гэта, але я даведлася ад Зінкі, што Сонька хоча, каб яны былі цвёрдыя, бо ў яе звісаюць.

Верасень 1920 г.

Гэта няпраўда, што бальшавікі ўзялі Варшаву, а прышчыкі ў Сонькі не сходзяць. Зрабіла нейкі крэм і мажацца ім, а на ноч націрае твар малаком. Ідыётка. Думае, што гэта ёй дапаможа. Мама сказала: «Калі выйдзеш замуж, усё пройдзе». Але што ў гэтым агульнага?

Некалькі разоў мы хадзілі купацца на Татарскі мост. На нас паглядалі мужчыны. Я зусім не хавалася, а Сонька купалася ў кашулі. Яна сказала мне, што я бессаромніца. Але я сказала, што яна пагэтам саромеецца, што брыдка. Яна кінула ў мяне брудам, а я яе абліла. Якая ідыётка! Яна думае, што я нічога не разумею.

Зінка вельмі шчаслівая. Сказала мне, што ўчора аддалася нарачонаму. Што гэта і балюча, і сорамна, аднак вельмі прыемна. Яна такая вясёлая і ўсё смяецца. Кажы, што Коля потым быў вельмі збянтэжаны і не глядзёў ёй у вочы. Задаецца, што цяпер яна сапраўдная жанчына. Можа, не захоча ўжо са мной сябраваць?

Я спыталася ў Зіны, як яна гэта зрабіла. Сказала, што калі ён яе пацалаваў, то зрабіла выгляд, што млее. Спачатку ён прынёс, дурненькі, вады. Але потым так узбудзіўся, што аж сінякоў ёй нарабіў, хаця яна зусім не абаранялася.

Вечарам я спытала ў Сонькі, ці яна аддавалася камусьці. Яна зачырванелася і, здаецца, спалохалася. Сказала: «Што

ты гаворыш? Што табе прыйшло ў галаву? Маўчы, бо мама пачуе і будзе скандал!» Вельмі зайздросчу Зінцы. Хацела б я як найхутчэй мець нарачонага. Гэтаксама самлела б.

Кастрычнік, 1920 г.

Быў страшэнны скандал. Мама біла Соньку. Называла лайдачкай, прастытуткай. Сонька плакала і казала, што ён з ёй ажэніцца. Мама сказала: «Хай толькі не ажэніцца, то выганю цябе з дому. Пойдзеш на вуліцу. Цяпер ведаю, адкуль той бранзалет. А якая знаходлівая: “Знайшла ў агародзе!” Знайшла! Чаму я не знайду?» Тады я сказала: «Бо мамуся ўжо старая». А мама як пачне на мяне крычаць. А я кажу: «Мама, старэйшыя людзі маюць слабы зрок! Я таксама знайшла нядаўна пярсёначак». — «Дурненькая, маўчы!» — крыкнула мама. А Сонька потым прыйшла да мяне і страшэнна плакала. Шкада мне было яе, хаця яна і вялікая свіння. Я спытала, за што мамуся яе так лае. Я пачынаю шкадаваць яе, хаця яна таго не вартая.

Лістапад 1920 г.

Нічога не разумею. Мамуся некалі так крычала на Соньку, што будзе мець байструка (гэта значыць дзіця без шлюбу), а цяпер дагаджае ёй і кажа, што яна разумная. Я лічу, што яны абедзве дурныя. Учора да нас прыйшоў Кобзаў. Такі надуты, задавасты. Я даведалася, што гэта нарачоны Сонькі.

Тата таксама задаволены. Кажа, што Сонька зрабіла добрую партыю, і вельмі цешыцца. Сонька перад гэтым вельмі плакала, нават казала, што атруціцца. А я суцяшала яе. Цяпер ходзіць як каралева. Як узлуецца, то тупае нагамі. І зусім не гаворыць са мной. Яна заўсёды была подлая, толькі рабіла выгляд, што добрая. Цяпер ужо больш мяне не ашукае.

Снежань 1920 г.

Соня выйшла замуж. Шлюб узяла ў ЗАГСе. Маме гэта не спадабалася, але інакш нельга: Кобзаў камуніст. Цяпер я цалкам нешчаслівая. Усе толькі: Сонька і Сонька. А Сонька

нос задзірае і такая ганарлівая зрабілася. Толькі тое добра, што цяпер маем лепшую ежу, бо Кобзаў мае добрую зарплату, паёк першай катэгорыі і неяк там камбінуе. А я думала, што камуністы не камбінуюць.

Не люблю глядзець, як яны «цяцькаюць». Нехта б падумаў: «Якое гарачае каханне!» Сонька толькі робіць выгляд, што кахае мужа. Ужо ж я ведаю.

Зінка нейкая дзіўная. Сказала мне, што парвала з нарчонам. Я спытала ў яе, чаму. Яна адказала: «Знайшла сабе лепшага. Ён кіраўнік вялікага кааператыву і мае добрую кватэру». Я лічу, што гэта неганарова. Але гэтага ёй не сказала. Я таксама хацела б мець багатага жаніха або мужа. Ён купіў бы мне прыгожыя пантофлікі і сукенку. Лепшыя, чым у Сонькі. Яна б ззеленела са злосці. Але я не маю шчасця. Спытала ў Зінкі: «А ці новы жаніх не будзе злавацца, што ты аддалася некаму іншаму?» Яна засмяялася і сказала, што ён ніколі не даведаецца пра гэта. Дала мне ў якасці прэзента фунт ледзянцоў і абяцала прынесці яшчэ. Яна не такая жмінда, як Сонька.

Люты 1921 г.

Быў мой дзень нараджэння. Тата купіў мне панчохі, але такія непрыгожыя, тоўстыя. Мамуся дала скарбонку. А Сонька карычневага слана. Можна, пад хвост яго пацалаваць? Ці ж гэта падарунак на дзень нараджэння? Якая скупянда! Я ж ёй выгафтавала шэсць ручнікоў. Толькі Кобзаў купіў мне прыгожыя пантофлікі, але я заўважыла, што Сонька злупе за гэта на яго. А Зінка дала мне кіло ледзянцоў і пачак пудры «Лебедзь».

Расказвала мне, што працягвае сустракацца з Колькам, бо кахае яго. І што гуляе з ім, як даўней. Я папярэдзіла яе, што ад гэтага можна вырасці дзіця, але яна смяялася і сказала, што калі яна не захоча, то не будзе. Гэтая Зінка разумнейшая за Соньку, і я вельмі люблю яе. Шкада, што яна мне не сястра!

Сонька нарадзіла сына. Колькі тут было шуму! Якая бедатня! Цяпер мяне ўжо зусім ні за што маюць. Усе захапляюцца малым. Паказалі яго мне. Быў ён гадкі, зморшчаны,

лысы. Я сказала, што ён брыдкі. На мяне як накінуліся... Ніколі нельга людзям гаварыць праўду! Але я не думала, што дзіця адразу бывае такое вялікае. Думала, што яно не большае за агурок. Цяпер не здзіўляюся, чаму Сонька так верашчала. Вырашыла, што ніколі нікому не аддамся, нават каб ён і кахаў мяне. Дазволю толькі цалаваць сябе, бо гэта нічога агульнага з дзецьмі не мае. Расказала пра гэтам Зінцы. Яна вельмі смяялася з мяне. Потым прынесла мне кніжку, дзе ўсё апісана. Толькі прасіла мяне, каб не ўбачылі старэйшыя. Я чытала патаемна ўначы. Гэта вельмі цікава. Асабліва маляўнікі і фатаграфіі. Але трохі няёмка.

Сакавік 1921 г.

Мне прыснілася, што я танцавала з якімсьці прыгожым высокім мужчынам. У яго былі сімпатычныя вусы, чорныя вочы, і ён так прыціскаў у танцы мяне да сябе, што я дыхнуць не магла. Потым мы пайшлі ў нейкі пакой і ён пачаў мяне цалаваць. Тады я зрабіла выгляд, што млею. Ён занёс мяне на ложак і пачаў распранаць. А я так баялася і дрыжэла. Але расчыніліся дзверы і ўвайшла Сонька. Яна сказала: «Скажу маме, скажу. Ты прастытутка!» Я так спалохалася! Я прачнулася, а сэрца так грукатала. Добра, што гэта толькі сон. Аднак шкада... Гэтая Сонька нават у сне мяне пераследуе!

Красавік 1921 г.

Учора сядзела ля акна і чытала Дзюма «Тры мушкецёры». Якая цудоўная кніжка! Ніколі ў жыцці я не чытала цікавейшай! Па тратуары ішоў нейкі «краском». Паглядзеў на мяне і спыніўся. Я ўсміхнулася яму. Ён пачаў набліжацца да акна. Я ахвотна б з ім паразмаўляла, але баялася мамы, пагэтаму ўцякла ад акна і схавалася за печчу. Ён крыху пастаяў і пайшоў. Я падбегла да акна і глядзела на яго здалёк. На рагу вуліцы ён спыніўся, потым пайшоў назад. Я тады завесіла фіранку. «Краском» некалькі разоў прайшоўся пад акном, а потым пайшоў і не вярнуўся. Ох, якая ж я дурненькая. Трэба было выйсці на вуліцу, можа, там удалося б з ім паразмаўляць. А такі сімпатычны!

Маі 1921 г.

Ішла па Садовай вуліцы ў лазню і абмінула нейкага вайскоўца. Не звярнула на яго ўвагі, бо спяшалася. І тут ззаду нехта паклікаў: «Папрашу вас на адну хвіліначку!» Я азірнулася і адразу пазнала таго «краскома». Аднак зрабіла выгляд, што не пазнаю яго. Ён спытаўся, куды я іду. Я сказала, што ў лазню. Упёрся, што і ён пойдзе са мной і дапаможа мне памыцца. Такі камічны. Я сказала, што яго не пускаць у жаночае аддзяленне. Тады ён прапанаваў мне, каб я пайшла разам з ім у мужчынскае аддзяленне. «А туды мяне не пускаць», — адказала я. Сказаў, што ніхто не пазнае, што я дзяўчына. Падумаюць, што гэта такі сімпатычны хлопец. Які дзівак! Калі я развітвалася з ім ля ўвахода ў лазню, ён мне прадставіўся: «краском» Павін. Вельмі прыгожае прозвішча. Спадзявалася, што ён прызначыць мне спатканне, але ён не зрабіў гэтага, і мне было няёмка. Мусіць, не вельмі я яму спадабалася. Мылася і ўсё думала, як бы ён мяне мыў. Пры гэтым мне было сорамна, аднак прыемна. (А Сонька дык заўсёды ходзіць разам з мужам у лазню — у нумар.) Я глядзела на іншых жанчын, але я была прыгажэй. Цяпер ужо не масірую грудзі, бо яны ў мяне большыя, чым у Зінкі.

Калі я выйшла з лазні, то першым чалавекам, які мяне заўважыў, быў Павін. Ён хадзіў па другім баку вуліцы і чакаў мяне. Я зрабіла выгляд, што хачу яго мінуць, але ён перарэзаў мне дарогу, і мы пайшлі разам. Казаў, што ў мяне пякельна прыгожыя вочы і валасы, што я — найпрыгажэйшая жанчына, якую ён калі-небудзь бачыў. Ён быў такі прыемны і штораз усё больш мне падабаўся. Я прасіла не праводзіць мяне дадому, бо мама можа ўбачыць.

Тады ён папрасіў, каб калі-небудзь я прыйшла на спатканне. Спачатку я зрабіла выгляд, што не хачу, а потым згадзілася і развіталася з ім.

Павін шалёна мне падабаецца. Ён намнога прыгажэй за Кобзава і такі ветлівы. Калі ён ажэніцца са мной, Сонька лопне са злосці. Але я не дазволю яму нічога болей, акрамя пацалунку. Бо зусім не маю намеру мець дзяцей і верашчаць так, як Сонька. Няма дурных!

Чэрвень 1921 г.

Тры разы хадзіла на спатканне з Павіным. Ён прыносіць мне кветкі, але зусім не просіць, каб я стала ягонай нявестай або жонкай. Можа, баіцца, што не згаджуся на гэта? Не ведаю, як яго заахваціць. Пытаўся ў мяне, ці кахала я каго-небудзь. Я адказала, што не. Потым спытаў, ці кахаю я яго хоць трэшчкі. Я адказала, што не ведаю. Чаму ж ён не казаў, што мяне кахае? Які недарэка! А можа, баіцца, каб я яго не высьмеяла?

Сёння Павін хадзіў са мной на шпацыр у бок вакзала. Сказаў, што хоча ўвайсці ў кватэру і нешта ўзяць. Ля брамы папрасіў мяне, каб пачакала, але зараз жа вярнуўся і сказаў, каб я ўвайшла да яго, бо чакаць на вуліцы няёмка. Я згадзілася.

Ён жыве ў двух прыгожых пакоях з асобным уваходам. Запрасіў мяне сесці на канапу і выйшаў у другі пакой. Праз хвіліну вярнуўся, сеў абок мяне і пачаў цалаваць. Гэта зусім не было прыемна мне, але я не супраціўлялася, бо хацела, каб ён стаў маім жаніхом. Не ведаю, чаму ён сказаў мне, што «не располжен». Я не зразумела гэтага. Хутка пасля таго Павін сказаў, каб я пачакала, а ён зараз вернецца. Даў мне нейкія ілюстрацыі і прасіў, каб не сумавала. Зачыніў дзверы і пайшоў. Тады мне стала страшна. Я хацела адчыніць акно на вуліцу і вылезці з пакоя, але ўспоміла, што ён такі ветлівы і добры, а значыць, нельга яго засмучаць. Я засталася.

Павін вярнуўся праз паўгадзіны. Прынёс пляшку самагонкі і нейкіх піражкоў. Прапанаваў мне выпіць, але я не хацела, бо гэта агідна. А ён выпіў поўную шклянку і сказаў, што калі я хачу даказаць, што кахаю яго, то павінна таксама выпіць. Так налягаў, што я мусіла гэта зрабіць. Рэшту самагонкі выпіў Павін.

Раптам мне зрабілася так весела, што я пачала спяваць. Потым Павін пасадзіў мяне на калені і зноў пацалаваў. І я яго пацалавала. Потым ён пачаў мяне распранаць. Я не дазваляла. Але ён сказаў, што падзярэ на мне ўсё. Я вельмі спалохалася. Гэта ж мая адзіная добрая сукенка. І ён цалкам распрануў мяне.

Потым рабіў са мной усё, што хацеў, хаця я папярэджвала яго, што не хачу мець дзіцяці. І ён зусім не быў ветлівы. Калі я абаранялася і сказала, што буду крычаць, ён адрэзаў: «Толькі пісні — «закую» табе пысу!». Ох, як гэта мярзотна! Ці ж я думала, што ён можа так абысціся са мной!

Ліпень 1921 г.

Ужо няма выйсця. Павін рабіць са мной усё, што хоча. Пагражае мне, што калі не буду слухацца яго, то пра ўсё раскажа бацькам. Аднаго разу я спытала яго: «Калі пажэнімся?» А ён засмяўся і адказаў: «Навошта? Нам і так добра! Зрэшты, ты не так ужо і падабаешся мне, каб я з табой звязаўся. Ты павінна зразумець, што не магу ажаніцца з кожнай дзяўчынкай, якой зрабіў прыемнасць... Што гэта было б? Я мусіў бы стварыць гарэм! Зрэшты, ты пачынаеш мне надакучваць!»

Як гэта прыкра! А можа, ён толькі жартуе? Я асмелілася і спыталася ў яго неяк, як паступіць, калі я зацяжару. Ён адказаў: «А што мне да гэтага? Зрэшты, цяпер не такія часы, каб сабе гэтым галаву загрузваць. Цяпер дзеццямі апякуецца дзяржава. Наконт гэтага не бойся. Можаш нараджаць нават па дванаццаць запар».

Жнівень 1921 г.

Сталася жудасная рэч! Павін, як звычайна, прывёў мяне да сябе. Зноў загадаў піць самагонку, а калі я ўпілася, распрануў мяне і схаваў усе мае рэчы ў другім пакоі. Потым вярнуўся адтуль у кампаніі двух мужчын. Я плакала ад сораму і роспачы, але гэта не дапамагала. Яны рабілі са мной усё, што хацелі, а потым я ледзь змагла вярнуцца дадому. Мама звярнула ўвагу, што я вельмі дрэнна выглядаю. Я адказала, што хворая і што мне вельмі баліць галава.

Не ведаю, што рабіць? Цяпер бачу, што ён не толькі не кахае мяне, але нават не беражэ. Можа, гэта гарэлка, якую мы пілі, была платай за мяне. Я гіджуся самой сябе.

Я вырашыла, што калі зацяжару, то атручуся. Іншага выйсця няма. На спатканне з Павіным учора і пазаўчора не

пайшла. Будзь што будзе. Гэта такі падлюга, што ад яго ўсяго можна чакаць.

Апоўдні заўважыла, што Павін ходзіць пад вокнамі нашай кватэры і свішча. Спачатку я вельмі спалохалася. Пазней адважылася з ім паразмаўляць і сказаць усё. Выйшла з хаты. На рагу вуліцы ён падышоў да мяне. Рэзка спытаўся: «Я павінен гадзінамі чакаць?» Тады я сказала, што ён падлюга, што я ненавіджу яго і што ніколі не пайду да яго. А калі будзе мне дакучаць, то атручуся і падрабязна апішу, што ён са мной зрабіў і што давёў мяне да гэтага. Я выйшла з раўнавагі і пачала крычаць: «Ты подлы мязротнік, а не афіцэр! Ты прахвост!» Каля нас пачалі затрымлівацца людзі. Павін збялеў. Пачаў супакойваць мяне: «Лізка, ты не нервейся, я ўсё растлумачу». Тады я плюнула яму ў твар і сказала: «Ты ўжо ўсё растлумачыў!» Я пабегла вуліцай, сама не ведаючы куды. Дадому вярнулася позна, але была ўжо зусім спакойная. Усё адно, што будзе. Лепш не жыць, чым быць такой зняважанай!

Жнівень 1921 г.

Мне вельмі сумна. Усё хочацца плакаць. І плачу, калі ніхто не бачыць. Толькі Зіна суцяшае мяне, але і ёй я не сказала пра Павіна. Як бы радавалася Сонька, каб даведалася пра ўсё. Яна мяне проста ненавідзіць, бо я ўсё прыгажэю, а яна ўсё брыдчэе. Не можа мне гэтага дараваць. Змушае мяне да працы, лічыць кожны кавалак хлеба, які з'ем. За сталом і яна есць мала: падае прыклад. А потым топча па кутах. Я ўначы прабуджаюся ад голаду і баюся пайсці пашукаць чагосьці ў шафцы. Добра, што хоць ёсць агарод. Іду туды днём і ем моркву, буракі, рэпу. Не мела б крыўды на Соньку, калі б у нас была бедната. А жывём, у параўнанні з іншымі людзьмі, добра. Кобзаў столькі зарабляе і дарабляе, што пастаянна маем і муку, і сала, нават цукар. Каб толькі хутчэй выйсці замуж. Усё роўна за каго, абы толькі вызваліцца ад Сонькі і не ведаць гэтай знявагі. Павіна даўно не бачыла. Пагроз сваіх ён не здзейсніў — бацькам маім нічога не напісаў. Напэўна, спужаўся.

Верасень 1921 г.

Цяпер мне лепей. Тата пачаў зарабляць, пагэтаму Сонька не так ужо задзірае нос, што гэта яна ўтрымлівае ўвесь дом. А ці ж гэта яна ўтрымлівала? Гэта яе муж. Не разумею, што ён у ёй знайшоў. Гэтак моцна кахае яе! А Сонька ж мае подлы характар і вельмі мярзотная.

Да нас часта прыходзіць стрыечны брат Паўлуша. Ён старэйшы за мяне на дзесяць гадоў. Усё глядзіць на мяне, робіць такія барановыя вочы і ўздыхае. Я раблю выгляд, што не бачу гэтага і не разумею, а потым так смяюся... Калі б я хацела, то ён бы адразу са мной ажаніўся. Але ён мала зарабляе. Не змог бы купляць мне прыгожыя сукенкі, дык навошта мне такі муж? Калі нікога няма дома, ён цалуе мне руку і гаворыць кампліменты.

Нядаўна папрасіў, каб я дазволіла пацалаваць сябе. Я сказала: «Што табе прыйшло ў галаву? Гэта ж сорамна!» Які дурненькі. Мы б гэта зрабілі і без пытання. Павін не пытаўся ў мяне.

Учора была ў Зінкі. Яна ўжо замужам. У іх дома так прыгожа. Яна мае многа сукенак і прыгожую бялізну. Я ёй вельмі зайздросчу. Яна засмажыла тры катлеты. У Зінкі не было апетыту, а я з'ела ўсё. Зінка думае, што я яшчэ дзяўчына, і расказвае мне розныя рэчы пра свайго мужа і пра Мікалая, бо працягвае з ім сустракацца і яны кахаюцца. Я сказала, што муж можа даведацца пра гэта, але яна сказала, што трэба так рабіць, каб не даведаўся, бо будзе няёмка яму.

Кастрычнік 1921 г.

Паўлуша сказаў, што кахае мяне. Прасіў, каб згадзілася стаць ягонай жонкай. Я сказала яму, што яшчэ маладая і не пайду за яго замуж, бо ён мала зарабляе, то як будзем жыць? Паўлуша адказаў, што зарабляе дадаткова, але і тут я не згадзілася.

Зінка пазнаёміла мяне з братам Колі, Сашам. Ён вельмі спадабаўся мне. Ён высокі, стройны, і ў яго прыгожыя вочы. Але твар брыдкі. Але затое добра грае на гітары і спявае.

Я сказала Зінцы, што ён мне падабаецца. Яна раіла «пасяб-раваць» з ім. Я адказала, што баюся, каб не займець дзіця. Тады Зінка пачала павучаць мяне, як засцерагчыся ад гэтага. Яна заўсёды так робіць. Кажы, што жанчына брыдчэе ад цяжарнасці. Ведаю, што гэта няпраўда, бо ведаю жанчын, якія мелі па некалькі дзяцей, аднак заставаліся прыгожымі. Гэта толькі Сонька зрабілася такой рапухай. Але гэта кара за дрэнны характар.

Лістанад 1921 г.

Ох, гэтая Зінка! Гэта яна так зрабіла. Запрасіла мяне да сябе, а там быў Саша. Мы пілі чай і спявалі. Потым Зінка падміргнула мне і выйшла з пакоя. Я зразумела, што яна падгаварыла Сашу, каб ён узяў мяне. Я дзіўна адчувала сябе. Мне было горача, і я хацела, каб гэта адбылося як мага хутчэй. А ён так марудзіў. Я мусіла заахвоціць яго. Потым крыху супраціўлялася, але не так, каб яго перапалохаць. Аднак скончылася нядобра. Саша потым усё цалаваў мне рукі і прасіў прабачэння. Я рабіла выгляд, што злуюся на яго. Сказала, што ён скарыстаў мой давер. Потым вярнулася Зінка і кіпала з нас. Пытала, ці добра мы бавіліся. Ці было весела? Чаму не адказваем? Чаму ў Сашы чырвоныя вушы, а вочы лётаюць?

З Сашам часта сустракаюся. Заўсёды ў Зіны. Цяпер зусім не сароеемся яе і нам добра. А Паўлуша працягвае лічыць мяне бажаством. Але я яму не аддамся. Хіба толькі як адважуся выйсці за яго замуж.

Зінка мне расказала, што першы раз пусцілася, калі мела 13 гадоў, і што потым доўга хварэла. Пра мужа казала, што гэта ідыёт, але што вельмі кахае яго. Яна такая дасведчаная. Вучыла, як прывабліваць мужчын. Але я гэта і сама ўмею.

Снежань 1921 г.

Учора (у суботу) прыйшла Зінка і паклікала мяне да сябе. Паведаміла, што пойдзем разам у лазню, заказала нумар. Казала, што не любіць мыцца ў агульным аддзеле, бо там

брудна. Мы паабедалі і пайшлі. Зінка так здзіўна сябе паводзіла, што я стала баяцца. Сказала, што мужчыны ёй надакучылі і што кахае мяне. Я запэўніла Зінку, што таксама кахаю яе. Яна пачала мяне цалаваць. А потым рабіла такія рэчы, што сорам. Але я баялася ёй супраціўляцца. Не разумею, якую бачыць у гэтым прыемнасць. Потым яна сказала, што мужчыны — гэта падлюгі і свінні, а стасункі з імі — агіда. Што можам мець яшчэ большую прыемнасць без іх. Многа расказвала пра венерычныя хваробы і вельмі настрашыла мяне. Дык чаму ж у такім разе зрабіла так, каб я адалася Сашку?

Студзень 1922 г.

Чытаю вельмі многа кніг пра каханне. Цяпер ужо не кахаюць так, як даўней. Можна, людзі зрабіліся горшымі? Калісьці мужчына для сваёй каханай сапраўды кідаўся ў агонь. А цяпер толькі робіць выгляд, што кахае, а нават у ваду не скокнуў бы. Ах, як бы я хацела, каб у мяне закахаўся нейкі рыцар або двое. І каб ваявалі праз мяне. А потым я б дала пераможцу пацалаваць руку. Ну, а калі б быў багаты і меў прыгожы замак, то выйшла б за яго замуж. А потым мела б многа пажоў і кахала б іх. Апрача таго, яны б многа мучыліся, каб даказаць сваё каханне. Ах, як гэта прыемна! Бо цяперашнія мужчыны — гэта страшэнныя матэрыялісты.

Люты 1922 г.

Зінка сапраўды мяне кахае. На мінулым тыдні быў мой дзень нараджэння. Яна падарыла мне тры пары прыгожай бялізны і матэрыял на сукенку. Яна вельмі раўнівая. Не дазваляе мне какетнічаць з мужчынамі. Сашку, калі ён прыйшоў, як я была там, выгнала. Сказала, што ён мярзотны і што, калі мае нявесту, няхай не заляцаецца да іншых дзяўчат. Знаёмства з Колькам сарвала. Я спытала ў яе, як яна жыве з мужам. Сказала, што ў яе запаленчы працэс, таму рэдка мае стасункі. Не дазваляе яму.

Тата купіў мне на дзень нараджэння паліто і чаравікі. Мама — шалік. Свіння Сонька — насоўку. Зусім брыдка. Ня-

хай ёю падатрэ азадак. Але я ўзяла, бо інакш нельга. Кобзаў даў мне патаемна трохі грошай (баіцца Сонькі), а афіцыйна падарыў складное люстэрка на стол.

Цяпер я прыгожа апанута. Усё новае і прыгожае. Я вельмі ўдзячна Зінцы, хаця трохі і пабойваюся яе. Яна сказала, што, калі б гэта было магчыма, кінула б мужа і жыла б са мной. Часам я застаюся ў яе на ноч, і мы спім разам. Аднак гэта для мяне прыкра, бо разумею, што так не павінна быць. Ах, каб мужчыны былі такія слаўныя, добрыя і сардэчныя, як Зінка! Чаму яна не мужчына?

Сёння Зінка расплакалася. Сказала, што ўжо шэсць тыдняў не мае рэгулаў і баіцца, што зацяжарыла. Брыдка лаяла мужа. Казала, што скіне, што на гэта дасць рады. Я спытала ў яе, чаму яна не засцерагалася ад гэтага. Сказала, што з таго часу, як пачала кахаць мяне і парвала з Колям, кінула засцерагацца, бо рэдка спіць з мужам. Апрача таго, яна меркавала, што ён не аплодніць яе, бо мае больш за 50 гадоў.

Сакавік 1922 г.

Сёння вечарам я была дома адна. Прыйшоў Паўлушка. Ён быў вельмі нясмелы з-за таго, што мы адны. І гэта мужчына? Зінка мае рацыю. Усе ў адносінах да жанчын ідыёты. Альбо падлюгі, альбо дурні. Я была неяк дзіўна размораная, лянівая і раптам мне так захацелася, каб ён узяў мяне сілай.

Паўлушка хацеў ісці, але я загадала яму сядзець, бо баялася адна быць у кватэры. Я старалася ўзбудзіць яго. Але нічога. Лягла на канапу і загадала яму сесці каля мяне і расказваць штосьці вясёлае. Ён там плёў нешта недарэчнае. Я спыталася, ці ён чуе, як у мяне б'еца сэрца. Ён адказаў, што не. Тады я паклала ягоную далонь сабе на грудзі і загадала адчуць гэта. Ён бянтэжыўся ўсё больш і сказаў, што нічога не адчувае. Тады я сказала яму прыкласці вуха. Толькі тады ён пацалаваў мяне. І тады я яго пацалавала. Раптам ён нібы раз'юшыўся. Парваў мне трусы, хаця я зусім не супраціўлялася, бо не хацела яго засароміць, як некалі Сашку. І ў рэшце рэшт нічога не зрабіў. Толькі павалаяў мяне. Свінтух.

Зінка пайшла сёння са мной у лазню і зняла нумар. Зрабіла такую ванну, што ледзьве можна было вытрымаць. Потым, калі прывыкала, усё далівала гарачэйшай вады і доўга там сядзела. А вада была такая, што я не магла ўсунуць руку. Бедная. Дома скача па сталі і п'е нейкі адвар. Казала мне, што калі запарыць тытунь і выпіць, то, напэўна, заб'е плод. Але гэта вельмі мярзотна!

Красавік 1922 г.

Зінка ляжыць дома. Яна зусім хвора. Два тыдні была ў шпіталі. Нешта там сабе сапсавала, і трэба было рабіць аперацыю. Якая дурная! Магла б нарадзіць!

Учора я была ў яе. Яна такая змiзарнелая, збялелая, пад вачыма чорныя плямы. Як мне шкада яе. Заўтра пайду на луг і назбіраю для яе кветак. Ужо ёсць, бо цяпер канец красавіка. Учора раніцай пайшла па кветкі. Апрагнула старую спаднічку і блузку, а на ногі абула толькі сандалікі. Сонца гэтак прыпякала. Да поўдня назбірала вялікі букет. Мне хацелася есці, але я пайшла на ўскраек лесу, лягла на траву і заснула. Нехта абудзіў мяне. Я ўбачыла маленькага, каранастага, добра апрагнутага мужчыну. Ён спытаў: «Ці вы прадаеце кветкі?» Я адказала, што не.

Ён сеў каля мяне і выпытваў, адкуль я. Я адказала, што з вёскі і што мяне завуць Кацяй. Ён сказаў, што купіць у мяне кветкі і што дасць мне пяць рублёў. Выняў з кішэні і паказаў мне залатую манету. Але прасіў, каб я яго за гэта пацалавала. Я азірнулася. Паблізу нікога не было, таму я згадзілася. Тады ён, зусім не ўспамінаючы пра пацалунак, задзёр мне спадніцу. Потым я хацела адысці і ўспомніла пра пяць рублёў. Але ён сказаў, каб я пачакала, бо пяць рублёў за адзін раз — гэта замнога. Я мусіла доўга чакаць. Потым ён загадаў мне ісці ў лес, і там паўтарылася тое самае. Потым ён хацеў ужо пайсці. Я сказала: «А пяць рублёў?» Ён засмяўся і сказаў: «У наступны раз не будзь такой дурненькай». Тады я расплакалася. Ён пайшоў, а потым спыніўся і крыкнуў: «Гэй, малая, лаві!» Кінуў мне манету. Аднак стрымаў слова і кветак не ўзяў.

Я чула, што жанчына, якая бярэ за гэта грошы, называецца прастытуткай. А я ж толькі раз узяла. І таму, што была галодная. А Сонька горшая за прастытутку, бо муж на яе працуе, для яе крадзе, а яна нічога не робіць. Ён менавіта за тое ёй плоціць, што спіць з ёй. Бо каб спаў са мной, то мяне б утрымліваў.

Май 1922 г.

Зінка вельмі сучешылася ад кветак. Буду часта ёй насіць.

Паўлушка пастаянна прыходзіць да нас. Усё просіць, каб я пайшла з ім на шпацыр. Ведаю, што ён хоча. А можа, яму сорамна, што тады не змог нічога зрабіць. Нарэшце, я сказала яму, што заўтра раніцай пайду збіраць кветкі для сяброўкі і каб ён чакаў на вуліцы. Я не надзявала трусы, каб зноў не парваў. І сёння цёпла.

Ён быў такі неспакойны, і ў яго дрыжэлі рукі. Ледзь мы трохі адышлі ад горада, ён пачаў мяне цалаваць, клясціся абы-чым і прасіць, каб аддалася яму. Нарэшце, я згадзілася. І на гэты раз не было добра. Я зрабіла выгляд, што мне страшэнна баліць. А потым рабіла выгляд, што плачу. Пыталася, што будзе, калі мама даведаецца. Ён сказаў, што кахае мяне і ажэніцца са мной. Я адказала, што гэта немагчыма, бо ён занадта бедны. Потым мы зноў мелі стасунак, але ён ужо не нерваваўся і ўсё было добра. Ён усё казаў мне, што я з'яўляюся для яго багінняй, і пытаўся, што ён павінен зрабіць, каб даказаць свае каханне.

Я сказала, каб з'еў званочак. Ён з'еў кветку з ножкай. Мусіць, сапраўды кахае мяне.

Чэрвень 1922 г.

Зінка паправілася, але яшчэ не набралася сілы. Цяпер ужо не забавляецца са мной, як даўней, але вельмі любіць мяне і цалуе мне рукі і твар. Я не расказала ёй ні пра тыя пяць рублёў, ні пра Паўлушку. Мы часта ходзім на шпацыры, бо ёй загадалі многа бываць на свежым паветры.

Паўлушу я аддаюся вельмі рэдка. Толькі тады, калі мне самой хочацца. Інакш я магла б надакучыць яму. А Саша

зусім не кахаў мяне. Я пераканалася ў гэтым. Калі я некалькі разоў сустракала яго ў горадзе, ён нават не падышоў, каб прывітацца.

Ліпень 1922 г.

Саша — страшэнны мязотнік! Зінка сказала мне, што ён расказвае ўсім знаёмым, што я пускаюся налева і направа. Гэта ён са злосці, што я яго адкінула. Такі гад! А ён жа нічога не ведае. Нават думае, што я была дзяўчынай, калі аддалася яму. Каб толькі гэта не дайшло да мамы. Як растлумачу тое, што я не дзяўчына? Зрэшты, скажу, што Паўлушка мяне згвалціў, і калі мама абавязкова захоча, то ён можа са мной ажаніцца.

Зінка ўжо добра адчувае сябе. Зноў песціць мяне, як даўней. Кажы, што калі будзе багатай, то будзем жыць разам і зусім не будзем мець кантактаў з мужчынамі.

Кожны дзень ходзім на пляж. Ідзём далёка ад купальшычкаў і грэемся на сонцы зусім голая. Аднаго разу я заўважыла, што з-за кустоў за намі падглядаюць трое вайскоўцаў. Зінка нічога не заўважыла, а я нічога не сказала ёй пра гэта. Я ўспомніла Павіна і яго сяброў. Мяне агарнула такая злосць! Я знарок лягла так, каб усё было відаць. Хай аблізваюцца, як сабакі!

Як успомню Павіна, то надоўга псуецца настрой. І не магу зразумець, як я магла яго кахаць?

Жнівень 1922 г.

Я даведалася пра цікавую навіну. Сонька атрымала ліст ад Рамана, у якім ён піша, што хутка прыедзе ў Мінск. Некалі Раман быў жаніхом Сонькі. Вось гэта будзе нумар, калі ён даведаецца, што яна выйшла замуж. Змяя! А некалі ж клялася, што так кахае яго! Сонька, можа, нічога не сказала б пра ліст, але яны хочуць, каб муж не даведаўся пра тое, што некалі яна была нявестай Рамана. Мне сказалі, што прадставяць яго Кобзаву як нашага сваяка.

Раман прыехаў. Ён зусім іншы, чым быў раней. Я ледзь пазнала яго. Але які ён вясёлы! Я думала, што ён абурьшца на Соньку за тое, што яна выйшла замуж, але ён нічога не сказаў. Мусіць, ужо кахае другую. Усе такія. А да мяне так прыглядаўся. Я рабіла выгляд, што не заўважаю гэтага, але мне гэта вельмі падабалася.

Зінка ўжо пачынае мне надакучваць сваім каханнем. Мяне гэта зусім не задавальвае, а толькі раздражняе. Я пазбягаю яе, як магу.

Верасень 1922 г.

Раман быў у нас другі раз. Прыехаў сюды з Бабруйска купляць кнігі. Даў мне на памяць кнігу Арцыбашава «Санін». Але мама забрала яе ў мяне і сказала, што я вельмі маладая на такое чытанне. Якая дурненькая! Каб яна ведала, якія кніжкі я чытаю! А «Саніна» я вазьму ў бібліятэцы.

Мне здаецца, што я падабаюся Раману, але ён мне не падабаецца. Не люблю тэхнікаў. Штосьці іншае, каб быў афіцэрам або артыстам. Лепш ужо Азімава, чым яго, хаця Азімаў для мяне занадта стары. Але затое партыйны. Мае добрую пасаду і кар'еру наперадзе.

Я вырашыла, што калі выйду замуж за кагосьці з цяперашніх прыхільнікаў, то толькі за Азімава. А Паўлушка павінен задаволіцца тым, што дала яму. Ён такі самы голы бізун, як Раман.

Я дала мянушкі ўсім сваім знаёмым у залежнасці ад іх выгляду і рыс характару, якія змагла заўважыць:

мама — карова,

тата — гіпапатам,

Соня — рапуха,

Павін — шакал,

Саша — асёл,

Паўлуша — цяля,

Азімаў — ліса,

Кобзаў — вол,

Раман — баран.

А Раман таму баран, што не збіў Соньку за тое, што выйшла замуж за другога.

Учора ў нас быў Раман. Гуляў у прэферанс і так раззлаваў Азімава, што той раз'юшыўся, а Раман быў зусім спакойны, хаця менавіта ён прайграў. Я вельмі задаволена, што Азімаў атрымаў па носе. Я перакрэсліла ў дзённіку «баран» насупраць Рамана, а напісала «воўк». Калі Азімаў «ліса», то Раман будзе ваўком. Лічу гэта правільным.

Зінка надакучвае мне сваёй любоўю. Дае мне сувеніры. Піша да мяне такія чулыя лісты, бо гаворыць, што не зможа выказаць словамі свайго кахання. Вось каб мужчыны былі такімі чулымі і адданымі, як яна! Я пераканалася, што яны сапраўды подлыя. Усё тое, пра што чытаю ў кнігах пра іх каханне да жанчын, гэта глупствы. Гэта толькі хітрасць, з дапамогай якой яны хочуць здабыць жанчыну, яны зусім не рызыкуюць пры гэтым. А мы! Аднак без іх было б сумна, бо хто б здзіўляўся, вылупліваў вочы і дурнеў, калі трохі пакажацца калена? І ўсе аднолькавыя. Азімаў, здаецца, разумны, а як пачну папраўляць валасы, каб выпяціць грудзі, то ён аж чырванее! Мяне, каб была мужчынам, такая Сонька за нос не вадзіла б! І я ніколі не пакрыўдзіла б дзяўчыну. Можна ўсё рабіць, але трэба быць сумленным і не змушаць да пакут альбо потым высмейваць, як Саша!

Паўлуша ўчора прасіў мяне, каб дала яму на памяць на соўку. Я сказала яму, што яна засмэрканая. Ён адказаў, што гэта нічога і што яна будзе для яго яшчэ даражэйшай памяткай. Я дала яе яму. Які дурненькі.

Лістанад 1922 г.

Сонька пасварылася з мужам. Прасіла, каб ён купіў ёй брыльянтавыя завушніцы, якія прадавала (з жабрацтва) адна жанчына. Кобзаў сказаў, што жонцы камуніста нельга насіць у вушах брыльянтавыя завушніцы. А яна раззлавалася і крычыць: «А ці можна камуністу рабаваць дзяржаўныя магазіны і канфіскаваныя праз НК рэчы? Усе вы гады!» Выбухнуў страшэнны скандал. Толькі потым, дурненькі, папра-

сіў у яе прабачэння. Было б у каго прасіць! Гэтыя мужчыны заўсёды такія: альбо анучы, альбо хамы.

Паўлуша нядаўна зноў спытаўся ў мяне, што яму трэба зрабіць, каб даказаць сваю любоў. Я сказала, каб з'еў сальнічку солі. І з'еў. Цяпер, калі мяне просіць, каб аддалася яму, заўсёды мусіць за гэта нешта зрабіць: альбо выпіць некалькі шклянак вады, альбо бляяць, альбо сказаць дзесяць разоў: «Прысягаю, што я — ідыёт!».

Я б хацела, каб мяне кахаў сапраўдны мужчына, такі, якія ў фільмах. Можна быць, і брыдкі, але каб быў смелы, разумны, таямнічы, багаты і каб мне зайздросцілі іншыя жанчыны. Добра было б быць жонкай лётчыка, бо, калі загіне, потым плоцяць пенсію і можна рабіць напышлівую міну.

Я вельмі хацела быць кінаактрысай. Я ж такая прыгожая! Нават Зінка, жанчына, кахае мяне. Я часта распранаюся і разглядаю сябе ў люстры. Якая я прыгожая! І чаму ў мяне не закахаецца якісьці герой? Некалькі разоў думала так: добра было б распрануцца і пайсці голай па вуліцы, дзе многа людзей. Няхай бы бачылі, якая я ёсць!

Я чула, што за мяжой жанчыны танцуюць голяы на сцэне. Я таксама танцавала б. Толькі маю занадта вялікія грудзі. Але не звісаюць ніколькі. Мусіць, таму так выраслі, што мазала іх алівай і цёрла ручніком. Цяпер кожны вечар змочваю іх салёнай вадой, як Сонька. Ад гэтага яны робяцца цвёрдымі і не растуць. Але гэта глупства. Мужчыны любяць вялікія грудзі. Паўлуша амаль млее, калі іх цалуе.

Снежань 1922 г.

Сонька звіхнула нагу. Добра ёй. Ходзіць — нос дагары. Такая фіфачка. А дома верашчыць як гандлярка. А якая брудаска*! Баіцца холаду і нават шыі не памые. Смярдзіць, як каза. Як яе Кобзаў любіць? Хаця і з яго таксама добры флейтух**.

Азімаў часта прыходзіць да нас, і мама вельмі цешыцца з гэтага. Калі б ведала, што ён хутка памрэ, то выйшла б за

* Брудаска (польск.) — нехайніца.

** Флейтух (польск.) — нехайнік.

яго. Але, мусіць, будзе вельмі доўга жыць, бо ён такі асцярожны, памяркоўны. Нядаўна ён хацеў пацалаваць мяне ў шую, але я абурылася: «Што вы сабе думаеце?!»

Учора вечарам прыйшоў Раман. Аднак, нягледзячы на тое, што ён тэхнік, здаецца мне вельмі слаўным. Сказаў, што я нагадваю яму якуюсьці кінаактрысу. Гаварыў гэта цалкам шчыра. Калі б ён меў такую пасаду, як Азімаў, то я згадзілася б стаць ягонай жонкай. Ён падабаецца мне больш за Паўлушу або Азімава. Толькі тое дрэнна, што занадта малады, а маладыя лятуць на кожную жанчыну і дзеля кожнай паміраюць ад кахання. А потым абмаўляюць.

Студзень 1923 г.

Я пазнаёмілася ў кіно з адным пажылым мужчынам. Мне здалася, што гэта нэпман. Быў добра апрануты. Я згадзілася на прапанову правесці мяне дадому. Такі сур'ёзны. Усё распытваў, ці ў мяне ўсё добра. Сказаў, што калі мне будзе што-небудзь патрэбна, каб сказала яму. Ён заўсёды ахвотна мне дапаможа, бо для яго гэта дробязь. Ён некалькі разоў паўтарыў гэта і даў свой адрас.

Аднак я дурная. Трэба было адразу сказаць, што мне дома дрэнна, што не маю грошай нават на кіно. Ён, напэўна, даў бы мне. Зінка была б разумнейшай... Не думаю, што ён даў бы мне грошы проста так, але гэта без розніцы. Ведаю, што такі паважны мужчына не будзе паўсюль расказваць, як Сашка. Смаркачы, яны найгоршыя. Толькі б у яго не было венерычнай хваробы. Я страшэнна баюся гэтага.

Быў скандал праз Рамана. А ўсё нарабіла свіння Сонька. Яна сама закахалася ў Рамана, і ёй не падабаецца, што я з ім какетнічаю. Я з кожным мужчынам, падабаецца ён мне ці не, какетнічаю. Нагаварыла маме, што я ігнарую Азімава. Яны хочуць, каб я абавязкова выйшла за яго замуж, ён нават прызнаўся мне ў каханні. Хочуць як найхутчэй выперці мяне з дому, а я не спяшаюся. Можа, у яго мне будзе горш, чым дома.

Тыднем пазней да нас прыйшоў Раман. Бацькі так холадна прынялі яго, а я знарком паставілася да яго вельмі доб-

ра. Гэта на злосць Соньцы. Прасіла яго, каб ён абавязкова прыйшоў 11 лютага на мой дзень нараджэння.

Люты 1923 г.

Учора я пайшла на вечарынку да Зінкінай стрыечнай сястры Лены. Там было некалькі дзяўчат і некалькі хлопцаў, тэлеграфных тэхнікаў, бо брат Лены таксама тэхнік.

Нас запрасілі на вячэру, але я ела мала, бо было няёмка наядацца, калі побач хлопцы. Потым Лена запрасіла мяне і Зінку ў свой пакой. Там мы з'елі фунт каўбасы і выпілі пляшку самагонкі з вішнёвым сокам. Я піла найбольш, бо Зінка мяне ўсё частавала. Потым я зусім здурнела. Смяялася, спявала, нарэшце, пачалі гаварыць глупствы.

Зінка завяла мяне ў спальню і паклала ў ложка. Пазней прыйшоў нейкі хлопец і штосьці шукаў на століку. Тады я зусім звар'явалася. Паклікала яго і загадала, каб ён мяне цалаваў. Потым у самы неадпаведны момант хтосьці адчыніў дзверы. Паглядзеў і хуценька пайшоў. Калі мой хлопец пайшоў, прыбегла Зінка і пачала ляць мяне, кажучы, што гэта сорам і што я яе кампраметую. Ох, што я нарабіла! Навошта яна мяне напаіла? Потым мне стала лепей і я прыйшла ў залу. Усе хлопцы хацелі са мной танцаваць, але Зінка сказала, што ўжо пойдзем. Тады ўсе хацелі мяне правесці, але Зінка сама правяла мяне.

Вялікі сорам. І не таму, што аддалася сама не ведаючы каму, а таму, што ўсе пра гэта ведаюць. Цяпер буду вельмі асцярожнай. Прысягаю, што, калі ніхто дома не даведаецца аб гэтым, гэта будзе маё апошняе глупства.

Пазаўчора быў мой дзень нараджэння. Я ўжо дарослая паненка, і пагэтану тата зрабіў у мой гонар вечар. Запрасілі многа знаёмых. Быў Азімаў, Паўлуша, многа хлопцаў і сябровак. Мы гулялі вельмі весела. На мне была прыгожая сіняя сукенка з крэмавым каўнерыкам і манжэтамі. Усе сяброўкі зайздросцілі мне. Я была такая шчаслівая.

Быў і Раман, але ён усіх нас здзівіў. Прэзентаваў мне на памяць дарагія падарункі, і не магу зразумець, адкуль

ён гэта здабыў. Сонька пазелянела ад зайздрасці і сказала, што Раман зусім не тэхнік, а, мусіць, фальшываманетчык. Тата вылаяў яе за гэта. Тата і мама да гэтага часу дрэнна адгукаліся пра Рамана, кажучы, што гэта галадранец, а цяпер замаўчалі. Пра прэзенты Рамана нікому не гаворым, нават мужу Сонькі.

Калі мы гулялі ў спавядальніка, Раман пацалаваў мяне, але я мусіла яго заахвоціць. Цяпер, калі б магла выбіраць, за каго ісці замуж, ці за Рамана, ці за Азімава, то я выбрала б Рамана. Хіба знайшоўся б хто лепшы. Гэта нічога цікавага — быць жонкай тэхніка. Страшэнна не люблю тэхнікаў. Зінка казалася мне, што Шура Кусцін, які быў на вечарынцы ў Лены, расказвае ўсім, што я аддалася за бутэльку гарэлкі. Які падлюга! Яшчэ дома даведаюцца. Гэта ён увайшоў тады ў пакой. Некалі ён мне вельмі падабаўся, бо прыгожы, а цяпер я не навіджу яго.

Раман нейкі дзіўны. Давёў да скандалу з цёткай, якая абляяла невядома каго. Кобзаў думаў, што яго, і быў вельмі непрыемна ўражаны. А я ўсё бачыла і толькі душылася са смеху. Потым Раман вылаяў Азімава. Прычапіўся да яго, што ён дрэнна адгукаўся пра Троцкага і Леніна. Але я ведаю, што гутарка не пра іх, а пра мяне. Пачынаю яго любіць. Ён здаецца мне сапраўды цікавым.

Сакавік 1923 г.

Раман даўно не прыходзіць. Не разумею, чаму. Дома часта ўспамінаюць яго. Яны абураныя, што ўчыніў такі скандал Азімаву. Асабліва Сонька. Якая подлая змяя! А некалі ім захаплялася. Мама злуе, што ён абразіў Азімава, і параіла папрасіць у яго прабачэння. Я сказала: «Ніколі! З якой ласкі? Калі ён камуніст, то няхай не гаворыць глупстваў. Няхай не выказваецца дрэнна пра Троцкага, хаця гэта і яўрэй». Мама крыкнула: «Бачыце яе, новаспечаная камуністка!» Але тата сказаў, што Раману можна прабачыць, бо ён быў п'яны і не ведаў, што гаварыў.

Мне так няёмка, што не маю грошай на дробныя выдаткі. Некалькі разоў сяброўкі запрашалі мяне на гулянку альбо

ў кіно, а я адмаўлялася, бо не маю нават на білет. Кожную дробязь трэба жабраваць у таты. А тату самому так цяжка. У Сонькі ні за што не папрасіла б.

Аднаго разу ўспомніла таго нэпмана, з якім пазнаёмілася ў кінатэатры. Вырашыла пайсці да яго.

Ён мае ўтульную кватэру з эlegantнай прыслугай. Яна спытала ў мяне, да каго. Я адказала, што да таварыша Камлёва. Яна пайшла, а я чакала ў прыхожай. Потым выйшаў Камлёў. Ubачыў мяне і зусім не здзівіўся. Гучна сказаў: «Нарэшце Таццяна Міхайлаўна мяне наведала!» Які кемлівы! Запрасіў мяне ў пакой і вельмі ветліва прымаў. Даў пірожных і нейкага добрага віна. Сказаў мне, што ён спец — інжынер, прыехаў з Амерыкі і з'яўляецца амерыканскім грамадзянінам, хаця нарадзіўся і вучыўся ў Расіі. Што цяпер працуе на савецкі ўрад і многа зарабляе, што мае жонку ў Чыкага. Распытваў у мяне пра сямейныя адносіны. Я расказала яму крыху праўды, а крыху схлусіла.

Вельмі хацела, каб ён пасадзіў мяне на калені і крыху папесціў. Тады лягчэй было б папрасіць у яго грошай. Але ён валодаў сабой, быў вельмі ветлівы і прыемны. Не распытваў ні пра маё імя, ні пра прозвішча. Называў мяне ўсё Таццянай Міхайлаўнай.

Потым спытаў, ці не час ужо ісці дадому. Сам праводзіў мяне. Мы развіталіся далёка ад дому. Ён пацалаваў мне абедзве рукі, хвіліну вагаўся, а потым пацалаваў у вусны. Прасіў, каб я прыйшла да яго ў суботу вечарам, і нешта паклаў мне ў кішэню паліто. Дома ў сваім пакоіку я выняла закручаную ў паперку ад шакаладкі дзесяцідоларавую купюру. Дзе я гэта абмяняю?

У суботу мне было вельмі цяжка вырвацца з дому. Мама не дазволіла мне ні апрануць новую сукенку і паліто, ні абуць новыя туфелькі. Мусіла ісці ў старых. Толькі цалкам памылася, апранула чыстую прыгожую бялізну і напарфумавала грудзі і пахі. Шаўковыя панчохі (прэзент Рамана) паклала ў кішэню. Вымушана была апрануць іх у туалете.

Камлёў чакаў мяне. Прыслугі не было. У пакоях так прыемна пахла. Ён спытаў у мяне, ці піла я калі-небудзь шампанскае. Я адказала, што не. Я саромелася, што ў мяне старая

сукенка, але ён зусім не звяртаў на гэта ўвагі. Усё палаваў мне рукі.

Шампанскае, аказваецца, вельмі смачнае, а потым было так весела. Камлёў пасадзіў мяне на калені і спытаў, ці я дзяўчына. Я ведала, што яго не ашукаю, і адказала, што не. Сказала, што жаніх згвалціў мяне. Але толькі адзін раз. А ён смяяўся. Пытаўся, ці баюся яго. Тады зняў з мяне сукенку і занёс у спальню. Быў вельмі далікатны і асцярожны. Сказаў, што будзем рабіць усё так, каб я не зацяжарыла. Ён захапляўся маім целам. Казаў, што зусім не трэба саромецца, бо ўсё гэта натуральна. Толькі трэба быць стрыманай і асцярожнай, каб не нарвацца на плёткі, бо людзі вельмі дрэнныя.

Ох, як добра ведаю гэта і без яго. Шкада, што ён такі стары. Пастаралася б, каб ён развёўся з жонкай і ажаніўся са мной.

Красавік 1923 г.

Усе мяне абагаўляюць. Зінка, шалёнка, песціць мяне! Кажы, што калі буду аддавацца мужчынам, то адгрызе мне нос. Сказала, што можна цалкам абыходзіцца без іх. Яна даўно ўжо не спіць з мужам. Кажы, што ёй шалёна баліць падчас стасунку і яна вымушана адпачыць.

Паўлушка смяртэльна закахаўся ў мяне. Калі я з ім размаўляю, то цалкам дурнее. Гэта пачынае мне надакучаць. Зноў пытаўся, што павінен зрабіць, каб даказаць, што кахае мяне. Я сказала, каб кастрыраваўся. Ён збянтэжыўся. А потым спытаўся, ці сапраўды я хачу гэтага. Я падумала, што толькі вар'ят можа гэта зрабіць, і сказала, што гэта жарт.

Усюды мужчыны прыглядаюцца да мяне. Я разумею, што ім трэба. А фігу! Аднак гэта вельмі прыемна. Потым я раскажы пра гэта Зінцы, а яна моршчыцца і так глядзіць на мяне, нібы даследуе. Ох, якая дурненькая! Яна цалкам разбэшчаная. Часта займаецца ананізмам. Я таксама ананіруюся, але вельмі рэдка. Яна сказала мне, што мела стасункі з сабакам, але гэта мязотна. Я пачынаю гідзіцца яе. Навошта яна гаварыла мне пра сабаку? Я такога ніколі б не раскажала. Зінка казалы, што мужчына не дае ёй прыемнасці, бо калі цвярозы, то ўсё

ў яго занадта хутка, а калі п'яны, то замучае. І ўвогуле гэта дрэнна адрэгулявана. Найлепш адной або з дзяўчынай.

Кожную суботу іду да Камлёва. Ён папрасіў, каб я сядзела за сталом голая. Ахвотна раблю гэта. Кожны раз ён дае мне па дзесяць даляраў. Цяпер я багачка: маю ўжо шэсцьдзесят даляраў. Калі б мець сем такіх каханкаў, то я б мела па 70 даляраў у тыдзень, 250 — у месяц, а за год тры тысячы. Як бы я апраналася! Купіла б сабе футра, аўтамабіль, паехала б за мяжу. А можа, прынялі б мяне ў кіно! Калі б я была артысткай, то ў мяне, напэўна, закахаўся б якісьці прыгожы мільянер альбо англійскі лорд.

Азімаў зноў прыходзіў да нас. Мама вельмі задаволена. Кажы мне, каб не ігнаравала яго, бо гэта найлепшая партыя. Я трохі какетнічаю з ім, але не больш, чым з усімі, бо ён зусім мне не падабаецца. Ён жудасна нудны і просты. Усё: а мы, а камуна, а саюз, а пралетарыят. А гэтак яму той пралетарыят, як і Кобзаву. Раман меў рацыю, калі сказаў яму пра матэрыялістаў.

Май 1923 г.

Шалёна люблю вясну. Магу лёгенька апранацца, так, каб прасвечваліся ногі, насіць блузкі без рукавоў і не апранаць панчоў. Ногі маю такія стройныя, што прыемна іх паказваць.

Сказала Камлёву, што вельмі хачу стаць артысткай кіно. Але ён прызнаў, што я не падыду. Перш за ўсё таму, што занадта тоўстая. Апрача таго, трэба мець фотагенічны твар. Я вельмі засмуцілася. Спрабавала галадаць. Потым кінула. Але я ж і так заўсёды была галодная. Мне лепш з таго часу, як сышлася з Зінкай, а потым з Камлёвым.

Учора падышоў да мяне ў скверы Шура Кусцін і пачаў ціскацца. Я адразу сказала, што ён свіння і гад! Ён адказаў: «А ты — курва!» Ох, чаму я не мужчына! Я б яго збіла! Проста забіла б нягодніка! Які гэта мярзотнік! Як яму аддаешся, тады абагаўляе цябе і ходзіць як паўлін. А як другому — курва! Ненавіджу такіх смаркачоў і праганяю іх, калі заляцаюцца да мяне.

Цяпер мне намнога лепш. Сонька з мужам сышлі з кватэры. Сказалі, што ім тут вельмі цесна, але ўсё гэта праз скупасць. Не хочуць утрымліваць усю сям'ю. Як гэта брыдка! Кобзаў столькі зарабляе, дакладней, крадзе. Купляе для сваёй Сонькі розныя рэчы: біжутэрыю, антыкварыят, сам збірае залатыя манеты, а пагавары з ім — што за ідэйны! Азімаў, здаецца мне, яшчэ горшы, але адчуваю, што за яго выйду замуж. Ён можа зрабіць вялікую кар'еру, бо мае стасункі з НК. Прыемна быць жонкай начальніка: службовы аўтамабіль, кватэра, ну, і агульная пашана.

Учора вечарам прыйшоў Раман. Я пісала ў дзённіку. Забылася зачыніць дзверы, а ён так неспадзявана ўвайшоў. Не ведаю чаму, але я спалохалася. Раман распытваў пра Азімава. Сказаў, што прыехаў у Мінск на пастаянна. Не ведаю, чаму я ўзрадавалася, бо не кахаю ж яго. Мы дамовіліся, што не скажам тату і маме пра тое спатканне. Ён абяцаў прыйсці ў нядзелю. Трэба з ім пакакетнічаць. Няхай будзе ў запасе. Зрэшты, трэба аддзячыць яму за тые падарункі. Калі б можна было рабіць, што захочацца, а не ўсё хлусіць, то я б сказала шчыра: «Ведаеш што, Ромку, разумею, што вельмі хочаш мяне. Дык хадзем у ложка, бо для мяне гэта дробязь. Толькі будзь тактоўным». Але трэба і надалей хлусіць і прыкідвацца.

Раман сапраўды мне імпануе. Я думала, што ён будзе збянтэжаны тым, што ўсе на яго скоса паглядаюць. А ён так весела і свабодна з усімі прывітаўся. Потым расказваў многа пра цікавыя і разумныя рэчы. Азімаў быў вельмі злосны і зусім не рэагаваў на яго. Мама заўважыла, што ў Рамана светлыя валасы. Тады я ўспомніла, што да гэтага ў яго былі цёмныя. Ён сказаў, што адна дзяўчына пажадала, каб у яго былі светлыя валасы, і ён так зрабіў. Гэта мне падабаецца. Гэта сведчыць пра павагу да кабеты, нават да яе капрызаў. Я вельмі ўзрадавалася гэтаму.

Чэрвень 1923 г.

Я выбралася з Раманам на шпацыр. Мы сустрэліся ў Губернатарскім садзе, а потым пайшлі ў лес. Мне было так добра і весела. Я заўважыла, што Раман вельмі палае да мяне.

Я вырашыла, што аддамся яму, але ён марудзіў, хаця быў такі момант. Толькі ў лесе пацалаваў мяне. А потым на беразе азярца я аддалася яму. Ён мыў мне ступні, цалаваў калені, і, можа, нічога не было б, калі б я сама не заахвоціла яго.

Раман у мяне закаханы і, хаця з іншымі ён разумны, са мной цалкам дурны. На зваротнай дарозе мы спаткалі салдат, якія ўчатырох вялі ў лес адну дзеўку.

Я была ў Камлёва. Ён спытаўся, ці паехала б я з ім на Украіну. Я адказала, што гэта немагчыма. Не аддалася яму, бо мела рэгулы. Аднак даў мне 10 даляраў. Ён вельмі добры і тактоўны і расказвае такія цікавыя рэчы. Вучыць, як абыходзіцца з мужчынамі, як выконваць правілы гігіены, як засцерагчыся ад венерычных хвароб і цяжарнасці. Раіў, што чытаць.

Я зноў была з Раманам на шпацыры. Калі ўваходзілі ў хату, спытаў, ці хачу я стаць ягонай жонкай. Я зрабіла глупства! Вялікае глупства! Сказала, што так. Не ведаю, як гэта ў мяне вырвалася. Цяпер вельмі шкадую.

Маю мноства клопатаў. Кожную суботу іду да Камлёва. Час ад часу сустракаюся з Зінкай. Потым Паўлуша. Нарэшце, Раман. Гэта зусім не стамляе мяне, але трэба памятаць, як з кім трэба сябе паводзіць. Асабліва цяжка з Зінкай. Яна пастаянна раўнуе мяне, і яе найцяжэй ашукаць.

Ліпень 1923 г.

У канцы чэрвеня адбыліся мае заручыны з Раманам. Было вельмі весела. Раман прывёў свайго сябра, выбітнага камуніста, афіцэра Чырвонай Арміі. Вельмі прыемны і вясёлы, хаця і брыдкі. Калі б усе камуністы былі такія, як ён, то можна было б іх паважаць. У ім няма пыхі, дурноты, стаўлення сябе звышчалавекам. Ён развесяліў нас усіх і ўвачавідкі кпіў з Кобзава. Цяпер я думаю, што ўвогуле выбітныя камуністы лепшыя. І не так задзіраюць нос, як гэтыя сераднякі.

Пасля заручын мяне агарнуў смутак. Цяпер усё прапала. Хутка стану жонкай тэхніка. Нават беспартыйнага. Пачынаю адчуваць крыўду на Рамана і на сябе таксама, што так лёгка

згадзілася на гэта глупства. Не ведаю, што Раман будзе мець ад свайго вынаходніцтва, але добрай пасады, напэўна, не атрымае. Можа, дадуць яму трохі грошай. Якая я дурненькая! Не магу дараваць сабе гэтай страшэннай памылкі. Я б хацела лепш выйсці замуж за Азімава, чым за Рамана. Я ж магла мець яго як каханка. А цяпер усё прапала!

Учора Раман пачаў планаваць тое, як выедзе са мной у цэнтральную Расію і там знойдзе пасаду. Як будзем жыць: ціха, добра. Як будзем кахацца. А мне баліць сэрца, і дома я плачу. Праклінаю і тое возера, і шпацыр, і сябе, і Рамана. Ужо няма ніякага выйсця!

Цяпер Раман жыве ў Жарскай. Я пускаю яго да сябе на чамі і спім разам. Як падумаю, што звяжу сваё жыццё і буду жонкай нейкага тэхніка, то злуюся. Адчуваю, што пачынаю яго ненавідзець. Агідныя для мяне ягоныя словы, і тэхнічны значок на шапцы, і ўвогуле ўсё, што звязана з ягонай асобай. Я заўсёды марыла пра вялікую прыгожую кватэру, пра тое, каб быць жонкай камісара, а цяпер усё пайшло марна праз гэтага ідыёта. Ён украў маё шчасце, знішчыў усю маю будучыню. Чаму я не выйшла за Азімава?

Учора (у суботу) я пайшла да Камлёва. Калі ўбачыла прыгожую кватэрку, на стале віно, кветкі, то расплакалася. Ён доўга дапытваўся, у чым справа, але я нічога яму не сказала. Потым нешта схлусіла яму.

Ох, каб мець такога мужа! Ну і што, што стары? Калі б я была дамай, то магла б зрабіць сваё прыватнае жыццё на свой густ. На гэты раз Камлёў даў мне 20 даляраў. Мусіць, ён думаў, што я плакала з прычыны нейкіх сваіх матэрыяльных клопатаў.

Усё думаю: што рабіць? Шукаю нейкага выйсця. А можа, паехаць з Камлёвым на Украіну? Даў бы мне потым многа грошай, і я б знайшла сабе мужа з будучыняй.

Якая я дурненькая. Гэта страшэнна! Жудасна!.. І так я мучаюся за адну хвіліну легкадумства! Добра было б, каб Раман памёр, каб з ім здарылася нейкае няшчасце. Нядаўна плакала, калі мне прыснілася, што прынеслі для яго труну, а цяпер

плачу, што жыве. Няхай бы памёр! Але не. Будзе жыць. Я ніколі не мела шчасця! Заўсёды толькі мучалася!..

Навошта ён забраў маё шчасце, атруціў жыццё? Навошта?! Як з гэтага выйсці?..

Шумеў вентылятар.

Па двары шоргалі па бруку цяжкія крокі чырвонаармейца.

Раман апусціў на грудзі дзённік Лізкі і паўтарыў апошнія сказы, якія вычытаў у ім: «Навошта ён забраў маё шчасце, атруціў жыццё? Навошта?! Як з гэтага выйсці?..»

Ён задумаўся.

...Ну што ж, цяжка... Па-рознаму бывае ў жыцці... Аднак Харэўскі сказаў праўду... Як гэта балюча... Чым жа жыць... Хіба нянавісцю...

— О Ліза, навошта дала мне гэта? Чаму не была шчырай? «...Што так шуміць? Ага, вентылятар...»

Раман выйшаў з дзяжуркі ў акумулятарную і пакруціў тэстар. Раптам яго агарнула мязотная цішыня. А ў ёй, як здзек, чулася мяккае цмоканне акумулятараў. Ён хуценька ўключыў ток, і шум зноў запоўніў пустэчу.

«...А цікава: ці сапраўды какаін такі цудадзейны?.. Шкада, што не маю яго... Можна напіцца... Не, я ж п'яны... Зрэшты, гэта глупства... Страшэннае глупства... І, калі б трэба было, я мог бы смяяцца, ці не камічна гэта?.. А што яна хлусіла, гэта нічога. Зоркі таксама хлусілі... І зоркі, і месяц, і тая ноч, і яе вочы... А кажуць, што любоў — гэта магутнасць... А калі не змог яе здабыць, то не авалодаў магутнасцю... А можа, я не кахаў яе?.. Не, гэта немагчыма. Што ж тады з'яўляецца каханнем? Як гэта страшэнна мучае!»

Раздаўся тэлефонны званок. Раман не адразу пачуў.

Пасля другога разу зняў трубку. Пачуўся голас:

— «Боды» стаяць!

Ён маўчаў.

— Алё! Акумулятарная! Скончыўся ток на «бодах»!

— Усё на свеце канчаецца! — адрэзаў Раман.

— Што за жарты? Хто гаворыць?

— Зыгмунт Харэўскі гэта гаворыць і мае рацыю!

— Вы п'яныя?

— Так. І вы таксама п'яныя.

— Папрашу без жартаў! Зараз жа падаць ток на «боды», бо заўтра паведамлю камісару!

— Добра. Прашу зафіксаваць, што ўсё на свеце канчаецца.

Раман знайшоў і выправіў пашкоджанне, потым пачаў хадзіць уздоўж акумулятарнай залы.

...«Сад терзаний»... Яна гэта цудоўна сказала. Не здзіўлюся, калі хлусіла... Але чаму хлусілі ейныя вочы?.. І хлусілі пацалункі... Аднак здіўна тое, што не магу не кахаць яе... А гэта ж шаленства...

«Навошта ты гэта пісала? Навошта? Ты нейкая дуренькая, бедная і нешчаслівая!»

...Што ж, усё прапала... Як гэта спяваў Клядзінскі?

Раман пачаў напяваць:

Зачем, зачем любить?

Зачем, зачем страдать?

Не лучше ль вольным быть

И песни распевать?

Ён пачаў насвістваць і доўга хадзіў па акумулятарнай. Раптам спыніўся. Зноў заспяваў:

Зачем, зачем любить?

«Які ў мяне голас?.. Чужы!»

Ён засмяўся. Потым зноў насвістваў гэтую мелодыю.

«Як шуміць у вушах...» А салдаты спявалі:

Когда б имел золотые горы

И реки, полные вина...

— Усё аддаў бы! Але не хацела... Усе гэтыя песні пра каханне, а каханья няма. Увогуле ўсё гэта дурны нумар, глупства.

Ён пачаў смяяцца. Раптам адчуў, што ў яго мокрыя вочы. Хуценька пайшоў у дзяжурку і пазваніў. Зняў трубку. Пачуў голас:

— Хто гаворыць?

— Дзяжурны па акумулятарнай.

— У чым справа?

— Запрасіце да тэлефона механіка.

Неўзабаве пачуўся голас:

— Гэта механік Банелін! Што такое?

— Паведамляю, што падаў ток да «бодаў». Групу ў парадку. Праверыў усё.

— Вельмі добра. Я думаў, што вы п'яны.

— Не, толькі меў клопат з групамі. Пагэтану мы не паразумеліся.

— У парадку.

Раман павесіў трубку і зноў пачаў хадзіць па акумулятарнай.

За акном развіднела. Завуркатаў матор аўтамабіля. Пачынаўся новы дзень. У акумулятарнай бесперапынна шумеў вентылятар, у акне дзяжуркі непатрэбна гарэла святло, а Раман усё хадзіў.

Дзённік шпіёна

Мінск, 22 ліпеня 1923 г.

Як буду штосьці пісаць, калі нават думаць цяжка? Мне здаецца, што я зусім самотны, што нешта памерла ўва мне, што паміж мной і людзьмі стала шкляная сцяна. Бачу іх, чую галасы, разумею сэнс выказаў, але не разумею, навошта гэта ўсё.

Дык пра што пісаць? Можа, пра мой сум? Гэта не распач, а менавіта сум па мары, па залатым падмане. Ён мае сівыя заімгленыя вочы і глядзіць у мінулае. У яго бледныя вусны, а іх дотык соладка марозіць і атручвае мозг. Ён такі вякамі.

Гэта было 19-га, а сёння 22-га. А мне здаецца, што прайшлі вякі. Я часам сумняваюся, ці гэта было сапраўды? Можна ўсіх ашукаць, але не сябе. Я тры дні не быў дома. Пасля дзяжурства не ведаў, куды пайсці. Пайшоў у лес. Там ляжаў да змяркання. Шумелі сосны, а ў жылах шумела кроў, а ў мозгу думкі. Вечарам я некуды пайшоў... без мэты, без думкі. Раптам я апынуўся на ўскрайку лесу, і здалёк бліснула маё азярцо. Мяне агарнуў страх. Памятаю, як я баяўся ўбачыць у вадзе зоркі. Досыць падману! Зоркі ў вадзе і бляск у вачах дзяўчат заўсёды падманваюць! Падманвае ўсё, што можна ўзяць у рукі, да чаго можна даткнуцца нагамі — як Лізка зорак у вадзе возера. Зоркі павінны быць на небе, тады яны гордыя і чыстыя. Я павярнуў адтуль і доўга блукаў па лесе.

Мяне пастаянна свідравала думка, што ў мяне ейны дзённік. Аднак гэта жудасна, што так многа могуць выказаць, так моцна могуць балець складзеныя ў пэўныя групы выразы. Я меў гэта пры сабе, як чыю-небудзь хворую душу і свае пакуты. Гэтая маленькая кніжачка знішчыла ўсе мае мары. Знішчыла тады, калі ўсё было так добра. Уначы я наблізіўся да горада. Мяне агарнуў страх. Я баяўся ўвайсці ў Мінск. Мне здавалася, што эманация* жаданняў Лізкі напаўняе ўвесь горад. Яна нават прагнула маёй смерці. Можа, пагэтаму я падсвядома забрыў на вайсковыя могілкі. Доўга сядзеў там у цемры.

Потым успомніў, што ў склепе ёсць спірытус. Пайшоў туды. Адчыніў дзверы і сышоў у дол. Мяне ахінула цудоўная цішыня. Так будзе пасля смерці. Цішыня і больш нічога. Папросту патонем у цішыні. Я паклаў дзённік на труну. Нябожчык не ўяўляе, што на ім ляжыць. Потым я піў спірт, абпаліў сабе горла. Мне не стала ні весялей, ні лепш, адзіная палёгка, што пад раніцу заснуў. Прачнуўся апоўдні. Выйшаў са склепа і зноў падаўся ў лес.

* Эманация (лац.) — распаўсюджванне.

Дадому вярнуўся 22-га вечарам, у нядзелю. У вокнах кватэры Брагіных гарэла святло. Я хуценька мінуў яго і ўвайшоў у кватэру Жарскай. Там было цёмна. Я пачуў голас Юлькі:

— Гэта вы?

— Я.

— Я непакоілася пра вас. Вы нічога не казалі.

— Ездзіў у Бабруйск.

Я правёў Юльку ў свой пакой, пасадзіў на ложак і размаўляў з ёю. Першая істота, з якой я размаўляю, не гаворачы ні з кім тры дні. Яна была здзіўлена маімі паводзінамі.

— Скажы, Юлька, ці пішаш ты дзённік?

Яна не зразумела мяне. Я растлумачыў ёй гэта.

— Не, не пішу. Бо навошта?

— Канешне. Не трэба... А ці падманваеш ты?

— Трохі падманваю.

— А мне хлусіла?

— Таксама трохі хлусіла, але зусім мала.

— А ці кахала мяне?

— Не.

— Тады чаму прыходзіла да мяне спаць?

— Бо так робяць усе, а я хацела, каб вы не захапляліся

Лізкай.

— Ці ты ведаеш, што Лізка — мая нявеста?

— Ведаю.

— І што хутка возьмем шлюб?

— Ведаю.

— А ці ведаеш, што я яе не кахаю?

— Гэта няпраўда.

— Аднак ты разумная. Скажы, Юлька, што табе трэба, каб ты была шчаслівай?

— Не ведаю... Нічога...

— Як гэта?.. Можа, хочаш, каб хтосьці памёр?

— Навошта мне гэта?

— Дык ты нічога не хочаш?

— Хачу. Многа чаго хачу...

— Тады скажы.

— Я павінна падумаць.

— Ну, то гавары.

Праз хвіліну Юлька сказала:

— Хачу паехаць на Каўказ.

— Навошта на Каўказ?

— Не ведаю.

— Ты была там?

— Не.

— І што далей?

— Ну, на Каўказ, і жыць у вялікім светлым пакоі. Хадзіць па гарах. Мець некалькі прыгожых сукенак і каб абавязкова было многа вінаграду.

— Добра. А ці аддавалася ты мужчынам за грошы?

— Што вы гаворыце?

— Скажы праўду. Буду табе за гэта ўдзячны.

— Можа, адзін раз.

— Толькі раз?

— Трохі больш, але добра не памятаю. І навошта вам гэта ведаць?

— Бо мне сумна.

— Чаму?

— У мяне памерла каханка, якую я вельмі любіў.

— А Лізка?

— Лізка — гэта нарачоная. Нарачоную не кахаюць. Навошта? Нарачонага таксама не кахаюць. Кахаюць толькі сябровак і сяброў. Ведаеш што, Юлька, дам табе грошай на сукенкі і вінаград, а ты ў наступную нядзелю прыйдзі да мяне спаць на ўсю ноч.

— Я і так прыйду.

— Так не хачу... Прыйдзеш?

— Добра.

— А колькі даць табе за гэта?

— Не ведаю.

— А як думаеш, колькі гэта варта?

Раптам Юлька пачала смяцца. Потым сказала:

— Калі б я не ведала вас, то падумала б: вар'ят. А можа, вы п'яны?

— Трохі п'яны, трохі вар'ят. Але скажы: колькі гэта варта?

— Ох, колькі варта? Гэта нічога не варта. Зрэшты, я не ведаю.

— Пачакай, Юлька, я табе растлумачу. У жыцці зроблена так, што заўсёды хтосьці павінен плаціць. І так ёсць, што плоціць або той, хто кахае, або хто купляе каханне. Часам плоціць мужчына, часам жанчына. І не толькі грашыма плоціць. Плоціць здароўем, гонарам, пакутамі. Па-рознаму. Адно маюць на продаж цела, другія — розум, трэція — спрыт.

— А вы што маеце на продаж?

— Я?.. Жыццё.

— Вы сапраўды п'яны.

— Слушна. Я ўсё жыццё п'яны. А цяпер зусім упіўся. Можа, і ты хочаш напіцца?

— Мне потым баліць галава.

— Чаму ты такая маленькая і худзенькая?

— Ужо ж якая ёсць!

— Ты павінна лепш есці. Лепш і больш.

— А што трэба есці?

— Дурное пытанне. Дам табе грошай за будучую ноч. Добра? Мы даўно ўжо не спалі разам. Купіш сабе сукенку і вінаград.

Я загадаў Юльцы запаліць лямпу. Даў ёй грошай і папрасіў, каб яна выйшла з пакоя. Потым я доўга ляжаў на ложку і курыў папяросу. Праз нейкі час Юлька пастукалася ў дзверы. Я спытаўся, чаго яна хоча.

— Некалькі разоў прыходзіла Лізка. Пыталася пра вас.

— Што ты ёй адказала?

— Што вас няма дома.

— Добра. Дабранач.

Я ведаў, што гэта будзе мая апошняя ноч пад адным дахам з Лізкай. Я вярнуўся сюды толькі дзеля таго, каб напісаць да яе ліст і аддаць дзённік. Намерваўся пераслаць яго поштай,

але, падумаўшы, адмовіўся ад гэтага. Гэта ж частка яе душы. Нельга аддаваць гэта ў чужыя рукі.

Позна ноччу я пачаў пісаць гэты ліст. Пасля напісання прачытаў яго. Ён не выказваў і сотай часткі таго, што я хацеў сказаць, але не мог сабрацца з думкамі на напісанне другога.

23 ліпеня 1923 г.

Каханая Ліза!

Насуперак усяму так пачынаю гэты ліст. Не хачу Цябе ашукваць. Так, каханая Ліза, не магу перанесці, каб праз мяне Ты плакала і была ў роспачы. Выконваю Тваё найвялікшае жаданне і паміраю. Такім чынам здзейсніцца Твой сон і скончацца пакуты. Маеш свабодны шлях да шчасця. Толькі старайся не заблукаць у гэтым садзе пакут, які завецца жыццём. Трэба памятаць, што да шчасця неабавязкова ідуць па наезджанай дарозе.

Дзённік Твой я прачытаў. Нічога не адштурхнула мяне ад Цябе. Абсалютна нічога. Я ўмею з разуменнем ставіцца да кожнага чалавека, калі ягоныя дзеянні не вынікаюць з разважлівай подласці. Разумею Цябе і нават працягваю кахаць. Менавіта пагэтану вызваляю Цябе ад дадзенага мне слова. Я б мог лёгка перакупіць Цябе. Заплаціць табе больш за Камлёва і Азімава, але не зраблю гэтага, бо сапраўды кахаю Цябе. Мне лёгка купляць жанчын і самому прадавацца, але я не магу стаць у чаргу за тым, каго кахаю больш за ўсё. Давай Табе найвышэйшую цану, якая толькі бывае, — сваё сэрца. А Ты адкінула гэта.

Цяпер прызнаюся Табе ў адной рэчы. Я зусім не тэлеграфны тэхнік і не быў ім. Я так уладкаваўся, каб здабыць Цябе. Мог бы даць Табе ўсё, што Ты хацела. А сам хацеў бачыць Цябе задаволеную. А пазней намерваўся стварыць умовы для поўнага шчасця. Гэта залежала адзіна ад Тваіх жаданняў. Кім я з'яўляюся, Ты не даведаешся, і раю не даведацца, бо можаш падставіць сябе і сям'ю пад вялікія непрыемнасці. Ты можаш думаць, напрыклад, што я член нейкай канспіратыўнай арганізацыі і што здабуду нейза-

баве высокую пасаду. Гэта Табе імпануе. Зрэшты, думай, што хочаш.

Вельмі дзякую Табе за хвіліны шчасця, якія Ты дала мне. І за боль таксама. Дзякуй за ўсё. Дзённік і мой ліст раю Табе абавязкова знішчыць.

Раман

P.S. Дам Табе яшчэ адну параду, хоць і ведаю, што не паслухаеш: выйдзі замуж за Паўлушу.

Такі ліст напісаў да Лізкі. Пастараюся як найхутчэй аддаць яго ёй разам з дзённікам. А цяпер мушу заснуць, бо заўтра ў мяне дзяжурства.

ГЛАВА 17

Апошняя дзяжурства

— Чаму вы такі вясёлы? — спыталася ў Рамана Карнеўская.

— Нядаўна я прачытаў адну кнігу, і яна мне ўсё ўспамінаецца.

— Такая вясёлая?

— Вельмі вясёлая.

— Дайце мне пачытаць.

— Баюся, што дасмеяцеся да смерці. Зрэшты, яна чужая.

Павінен сёння яе вярнуць.

— А як называецца?

— «Сад пакут».

— Пастараюся абавязкова прачытаць яе.

Карнеўская чысціла акумулятары.

— Кідайце гэта. Ужо дванаццатая гадзіна.

— Я павінна скончыць.

— Не варта было распачынаць.

— Чаму? Нехта ж павінен гэта зрабіць.

— Навошта? Няхай самі працуюць, гады, пакуль не здохнуць. Цяпер век электрычнасці, трактароў, матораў. Чалавек нават міргаць не павінен! А такая прыгожая дзяўчына такімі цудоўнымі ручкамі поркаецца ў агідных кіслотах. Бальшавікі павінны выдаць такі дэкрэт: «Жанчыны — гэта ўпрыгожанне жыцця! Яны павінны толькі малявацца і блішчэць». Для працы хопіць мужчын. Толькі трэба добра працаваць. Нядоўга, але сумленна і інтэлігентна. Так трэба зрабіць. А ў нас камісары далі жанчыне роўныя правы з мужчынам, але адзіна ў працы. Загналі на фабрыкі, у шахты, на цяжкія працы. Кідайце вы гэта, да д'ябла, бо мне сапраўды няёмка.

— Сёння вы дзіўны, — сказала Карнеўская, аднак пакінула працу і пайшла мыць рукі.

Калі Карнеўская збіралася адыходзіць, Раман звярнуўся да яе:

— Зіна, мы павінны развітацца па-сяброўску.

— Што вы гаворыце?

— Прадчуваю, што мы больш не ўбачымся.

— А што будзе?

— Не ведаю. Але мне так здаецца.

Карнеўская здзіўлена глядзела на Рамана, а той паціснуў ёй руку, а потым пацалаваў у вусны. Сумеўшыся, дзяўчына выйшла з дзяжуркі. Але праз хвіліну вярнулася.

— А можа, вы захварэлі? Магу за вас падзяжурыць.

— Не, не. Я здаровы, як ніколі. Але часам чалавеку штосьці прыйдзе ў галаву. Я, шчыра кажучы, такі звар'яваны тэхнік. Мне ўсё хочацца рабіць наадварот. І таму жыццё ў мяне так перакульваецца. Калі быў хлопчыкам, мяне вучылі іграць на скрыпцы. Бацька ўцяміў сабе, што з мяне будзе вялікі музыка. Прымушалі мяне практыкавацца. Тады я зненавідзеў скрыпку. Бацька зачыняў мяне ў пакоі і прымушаў іграць. А я наперакор яму пастанавіў, што ні за што не навучуся. Ведаеце, што я рабіў? Браў скрыпку ў правую руку, а смычок у левую і так граў. Мала таго,

я клаўся на падлогу, ногі ставіў на сцяну і ў гэтай позе граў. Уласна кажучы, гэта не мае ніякага дачынення да нашай размовы, і не ведаю, навошта я гэта ўсё расказваю. Але справа не ў гэтым.

Калі Карнеўская выйшла, Раман лёг на канапу і пачаў насвістваць «Інтэрнацыянал». Забыўся пра ўсё, уваліўся ў нейкае здранцвенне.

Вечарам раздаўся тэлефонны званок. Ён падняў трубку. Пачуўся голас механіка Банеліна.

— Акумулятарная? Морзэ стаяць!

— Добра, — адказаў Раман і зноў лёг на канапу.

Праз некалькі хвілін тэлефон зноў зазваніў.

— Што такое? — спытаўся Раман.

— Морзэ стаяць! — крыкнуў Банелін.

— Добра, — адказаў Раман і зноў лёг.

Трэці званок:

— Гаварыў два разы, Морзэ стаяць! — верашчаў Банелін.

— Трэці раз чую, што яны стаяць! — адрэзаў Раман і павесіў трубку.

Праз пяць хвілін у дзяжурку прыбег Банелін і ўбачыў Рамана, які ляжаў на канапе.

— Чаму не падаеце ток на Морзэ?

— А чаму не кажаце, што току няма?

— Казаў тры разы!

— Казалі, што Морзэ стаяць. Я ведаю сам, што стаяць, а не вісяць або танцуюць. Трэба гаварыць па-расійску, а не па-кітайску.

— Як вы размаўляеце са мной? Ведаеце, хто я?

— Канешне. Звычайны ідыёт!

— Як? Што? Я вас правучу! Я пайду да камісара! Заўтра! Зараз! Ужо!

— Добра, добра. Заўтра пойдзеш да камісара, а цяпер вылятай адсюль! Я адказваю за акумулятарную і не дазваляю сюды ўваходзіць! Гайда адсюль!

Банелін выскачыў з акумулятарнай і грукнуў дзвярыма. З прыхожай яшчэ крыкнуў:

— Я цябе правучу! Я табе, смык, пакажу! Гэта тваё апошняе дзяжурства.

Раман даў ток на Морзэ і сеў за столік. Праз хвіліну глянуў на гадзіннік. Была дзявятая гадзіна. Ён выйшаў з дзяжуркі. Замкнуў дзверы на ключ і накіраваўся да брамы. Чырвонаармеец, які вартаваў уваход, адчыніў перад ім брамку. Раман даў яму папяросу і хутка пайшоў у цэнтр горада.

Было пазней за адзінаццаць гадзін, калі Раман увайшоў на двор Брагіных. Там панавала цішыня. Месяц быў у першай квадры, але свяціў цудоўна.

Раман падняўся на дыбачкі і паціху пастукаў у акно пакоя Лізы. Праз хвіліну дзяўчына адчыніла акно і шэптам запытала:

— Гэта ты, Раман?

— Я, прашу выйсці на хвіліну.

— Я баюся абудзіць сваіх.

— Дык вылазь праз акно.

— Я не апранута.

— Накінь што-небудзь.

— Зараз.

Неўзабаве Лізка паволі саслізнула з падаконніка і саскочыла на зямлю. Яна была басанож. На кашулю яна накінула паліто. Яны адышлі ў глыб двара і сталі ля хляўчука.

— Што зрабілася, Ромку? Дзе ты быў так доўга?

— Я выязджаў на тры дні. Вяртаю табе «Сад пакут». Вельмі цікавая рэч. Вялікі дзякуй.

— Толькі пагэтаму выклікаў мяне? Ты нейкі дзіўны. А можа, прыйдзеш да мяне?

— Не... Хачу, Лізка, развітацца.

— Як гэта развітацца?!

— Бо ад'язджаю.

— Куды ад'язджаеш? Навошта?

— Яшчэ не ведаю.

— Нічога не разумею.

— Даведаешся з ліста, ляжыць у кніжцы.

- Што з табой, Рамане? Ты нейкі не такі, як заўсёды.
- Усё добра. Вельмі добра. Проста цудоўна!
- Але я нічога не разумею.
- І я нічога не разумею.
- Тады чаму ты развітваешся са мной? Калі вернешся?
- Ніколі не вярнуся. Да пабачэння, Ліза, бо больш не маю часу. Спяшаюся на вакзал.
- Але куды ты едзеш?
- У гэты і справа, што не ведаю, куды.
- Не, Ромку: ты альбо п'яны, альбо звар'яцеў!
- Маеш рацыю. Я напіўся і здурнеў. Але ты пастарайся быць заўсёды цвярозай і нармальнай. Да пабачэння.
- Раман!
- Што?
- А што будзе з намі?
- Тое, што ты хацела.
- Як хацела?
- Добра ведаеш, Ліза. Да пабачэння. Зрэшты, усё пра-чытаеш. Там мой ліст да цябе.
- Ён хутка пайшоў да брамкі.
- Ромачак! Ці ж гэтак развітваюцца? Раман, патлумач мне гэта, Раман!
- Ён азірнуўся. Спыніўся. Нешта хацеў сказаць, але толькі махнуў рукой і выбег з падворка на вуліцу.
- Доўга без мэты хадзіў па горадзе. У нейкім завулку паблізу Ніжняга рынку да яго падышоў нейкі абадранец і сказаў таямнічым, хрыплым шэптам:
- Можа, гарэлачкі? А?.. Ёсць і дзяўчынкі. Грудзі — во! — паказаў паўметра перад сабой. — Пойдзеш? Так?
- Раман усё глядзеў яму ў твар і не мог зразумець, што гэты чалавек ад яго хоча. Раптам зрабіў такі рух, нібы хацеў схопіць яго за горла. Той развярнуўся і пачаў уцякаць. З завулка толькі грукаталі яго крокі.
- Раман зноў пайшоў па вуліцах. Увайшоў у Губерна-тарскі сад. Апынуўся на алеі, на якой калісьці спаткаўся

з Лізкай. Сеў на лавачку і доўга сядзеў нерухома. Потым пачаў курыць папяросу за папяросай.

У нейкую хвіліну ў ягоным мозгу з'явілася думка: «Што я раблю? Сёння ж панядзелак. Прыйдзе Тонька. Можа, ужо чакае?»

Глянуў на гадзіннік. Было некалькі хвілін другой гадзіны. Ён паспешліва пайшоў у кірунку вайсковых могілак. На адной з алей заўважыў Кралевіча, які ішоў насустрач яму. Яны прывіталіся.

— Даўно прыйшоў?

— Перад 12-й.

— Я не мог прыйсці раней. Меў некалькі тэрміновых спраў.

Антон пачаў расказваць Раману навіны. Той няўважліва слухаў, потым перапыніў яго і сказаў:

— Пакінь гэта. Мая работа скончана.

— Я не разумею цябе.

— Вельмі проста. Тут я выпускаю ўсё ў паветра і сёння ідзем у Польшчу. Буду працаваць, як даўней.

— І я з табой?

— І ты.

Антон моцна паціснуў Раману руку.

— Нарэшце! Даўно ўжо так трэба было.

Лізка вярнулася ў свой пакой, запаліла лямпу, зняла паперу з кніжкі і ўбачыла, што гэта ейны дзённік. Кніжка выпала з яе рук.

«Што я нарабіла!» — прашаптала дзяўчына.

Яна нахілілася. Знайшла ліст Рамана і пачала паспешліва чытаць яго. Прачытала і апусціла рукі. Раптам схавала дзённік і пачала яго рваць. Рабіла гэта паспешліва, нібы хацела нешта прадухіліць. Потым уткнулася галавой у падушку і пачала галасіць.

Дзённік шпіёна

Брэст над Бугам, 3 жніўня 1923 г.

Не. Аднак я не схлусіў Лізцы. Адчуваю, што я сапраўды памёр. Што загінула ўва мне штосьці найдаражэйшае, што было сэнсам майго жыцця. Засталіся пустэча і неахвота да ўсяго. Я адчуваю ў гэтым нейкую вялікую несправядлівасць. Не магу пагадзіцца з тым, што некалькі неразумных сказаў з дзённіка знішчылі ўсё. А найгоршым з'яўляецца ўсведамленне таго, што я сапраўды мог бы быць шчаслівым і даць ёй такое шчасце, якога ніхто ёй не дасць. І расце, расце жаль да сябе, да яе і да жыцця, бо яно такое бессэнсоўнае.

Цяпер шалёна многа п'ю. Але гэта не дае спакою. Усведамленне таго, што тое назаўсёды скончылася, што няма звароту, нічым нельга забіць. Яно як тупы хранічны боль. Прыглушаецца. Часам на яго забываюся, але ён пастаянна існуе і ўсё вяртаецца. І я п'ю, п'ю, атручваю сябе алкаголем і сумам па назаўсёды страчанай дзяўчыне.

Тонька адчувае мой стан, хаця добра не разумее яго прычын. Робіць, што толькі можа, каб мне было лягчэй. Блазнае, як ніколі. Знаходзіць розныя заняткі. Знаёміць мяне з рознымі людзьмі. Але ўсё гэта не можа вырваць мяне з той пустэчы, у якую я апускаюся ўсё глыбей. Адно толькі сучышае мяне, што я здзейсніў усе ейныя жаданні. Нават гэта апошняе, якое так страшэнна мне баліць.

Апошні раз я бачыў Лізку ў панядзелак 23 ліпеня. Апошні раз! Як гэта страшна! Гэта ж канец усяму! І ўжо ніколі яе не ўбачу, не пачую яе голас, не зазірну ёй у вочы.

Не магу пісаць.

Брэст над Бугам, 5 жніўня 1923 г.

Учора вечарам да мяне прыйшоў Тонька. У яго быў вельмі ўрачысты выраз твару. Ён падышоў да мяне і падаў мне руку:

— Віншую цябе, Ромак, і жадаю, каб далей усё ў цябе было як найлепш!

— Не разумею, з чым ты мяне віншувеш?

— Бо ты распачынаеш другі год разведвальнай працы. Казаў мне, што першы раз перайшоў граніцу 5 жніўня 1922 года.

— Слушна. Вялікі дзякуй. Зусім выйшла з галавы.

Тонька ўручыў мне падарунак. Гэта быў сучасны новенькі парабелум. Сябра ведае, як зрабіць мне прыемнасць.

Мне цяжка паверыць, што я ўжо год працую ў разведцы. Столькі было выпадкаў, столькі бачыў трагедый, перажыў так многа прыгод. У мяне не змяшчаецца ў галаве, што ўсё гэта магло здарыцца на працягу амаль аднаго года. Колькі сяброў ужо загінула! Колькі разоў я быў на валасок ад смерці! Аднак жыву і далей працую. Толькі псіхіку маю трошкі іншую, бо гэта не мінае бяследна. І ўсё раблю руцінна. Тое, што некалі рабіў інстынктыўна, цяпер раблю свабодна, свядома, без ніякага намагання.

Некалі меў здаравейшыя нервы, але цяпер умею трымаць іх у кулаку. Некалі кожны пераход граніцы даваў мне многа эмоцый. Цяпер іду вытрымана, не чакаючы ніякай неспадзяванкі, бо заўсёды ведаю, што мяне чакае. І ведаю, як паступаць у кожным выпадку. На што магу нарвацца? На кулю адкажу куляй. Параняць мяне, то, калі не здолею ўцячы або змагацца далей, адаб'юся. Жывога мяне не возьмуць. А калі б гэтак і сталася, таксама маю выйсце — самагубства. Я — пан самога сябе. Тым больш цяпер, калі ўжо нішто не звязвае мяне з жыццём. Калі загіну, мяне падменяць іншыя. Пойдуць па маіх сцежках і будуць працаваць далей.

З тых часоў для мяне засталася адна рэч — жаданне што-раз цяжэйшай гульні. Тым часам гульня становіцца ўсё лягчэйшай, больш таннай. Аднак гэтае жаданне жыве ўва мне і загадвае спадзявацца на штосьці новае, цікавае, чаго я не ведаў да гэтага.

На працягу гэтага года я добра развіў у сабе назіральнасць і памяць. Калі я на працы, то нішто не праходзіць незаўважаным. Сітуацыю схопліваю і ацэньваю адным позіркам,

а інстынкт заўсёды падказвае мне, як паступіць. І здолею (гэта найважнейшае) скрыць свае сапраўдныя намеры і думкі за шырмай слоў. Мая праца мяне ўжо стаміла. Стаміла таму, што змудзіла. Калі б я мог дарвацца да вялікай работы, дзе трэба было б плесці складаныя, забытаныя інтрыгі, то гэта, можа, напоўніла б маё жыццё. А так пачынаю губляць ахвоту да ўсяго.

Нядаўна даведаўся, што Рэвалюцыйны Ваенны Савет Рэспублікі падрабязна распрацоўвае сакрэтны загад, які датычыць рэарганізацыі Чырвонай Арміі. Я ўжо чуў пра гэта ў красавіку, але толькі цяпер здабыў, пры пасрэдніцтве агента, звесткі, што такі план існуе. Па якіх правілах распрацаваны — у нас ведаюць, але справа ў копіі. Напэўна, ужо некалькі агентаў маюць заданне здабыць праект гэтага загада, але я хацеў бы быць першым, які яго даставіць. Мушу папрацаваць над гэтай справай, хаця сутыкаюся з многімі цяжкасцямі.

ГЛАВА 18

Багам ночы роўня

Справа за хвоямі на пагорку пурпурова заходзіла сонца. Зямля і лес патыхалі спякотай дня. Паветра было перанасычана водарам жывіцы. А на ўсходзе цяжка грувасціліся блакітныя Гімалаі з хмар.

Раман і Харэўскі ляжалі ў кустах на рагу лесу побач з трактам. У некалькіх кроках ад іх, пераразаючы дарогу, прабягала пагранічная сцежка, якая трохі далей уразалася ў вузкую браму, утвораную з двух слупоў. Калегі ўважліва абглядалі тэрыторыю на савецкім баку.

Тракт з граніцы спаўзаў па ўхіле ўзгорка і патанаў у рачулцы. Злева ў тэрыторыю глыбока ўразаўся зарослы пустазеллем роў. Моста на рацэ не было. Засталіся толькі пара пачарнелых спархнелых бяргвенняў і рэшткі гнілых до-

шак. На другім баку рачулкі тракт шырока разліваўся і гладка бег далей, упіраючыся ў высокія цёмныя берагі лесу.

Спярга іх цікавіў левы бок тракту, які бег абок рова. Тут мясцовасць значна нахлілася і было бачна два кастры дроў. А праз некалькі крокаў за рачулкай мысам выбягала з лесу пасмачка кустоў.

Калегі чакалі, калі пачне змяркацца, каб перайсці граніцу. Паслугамі пагранічнай варты не карысталіся. Лічылі, што так больш бяспечна і менш клопату.

Доўгія цені ад дрэў праходзілі праз прасеку і гінулі ў лесе на другім баку ракі. У нейкі момант Раман сказаў Харэўскаму:

— Я не выпрабаваў парабелум. Новы. Тосік мне прэзентаваў.

— Выпрабуеш на бальшавіцкай галаве, — адказаў калега.

Аднекуль здалёк пачуўся тупат коней. Праз пару хвілін на тракт на савецкім баку ўехалі некалькі кавалерыстаў. Яны не з'язджалі да рачулкі. Доўга маячылі ў надыходзячым змярканні на шэрым фоне дарогі. Глядзелі на польскі бок.

— Эх, каб была машынка! — уздыхнуў Харэўскі.

Вершнікі завярнулі коней і пачалі аддаляцца. Паехалі ў глыб тракту. Былі бачныя дзве белыя і адна чорная плямы, якія дрыжэлі ў шэрай перспектыве дарогі. Потым зніклі з вачэй.

Харэўскі ўстаў. Ён быў у форме савецкага афіцэра пяхоты. На рукаве гімнасцёркі два квадраты. На поясе наган. Раман быў у чорнай скураной куртцы і скураной шапцы, на якой спераду чырванела маленькая пяціканцовая зорка. Раман выняў з кішэні курткі гранаты і паўтыкаў іх за пояс. Магазіны паклаў у левую кішэню, а парабелум у правую.

Харэўскі выняў з нагавіц наган. Падзьмуў у ствол. Раман убачыў, як у гнёздах «барабана» паблісквалі зялёныя берагі: патроны былі атручаныя. Харэўскі заўсёды меў у нагане сем атручаных куль і ніколі не страляў ухаластую або для страху.

Змрок гусцеў. Лес, здавалася, адпльваў удалечыню. Харэўскі паправіў шапку, зашпіліў кабуру нагана і ссунуў яго ўніз. Потым, паказваючы рэвальверам на кастры, сказаў:

— Пачакай тут. Я даследую пераход і вярнуся. Глядзі на кусты — там штосьці невыразнае.

Ён выйшаў з лесу на пагранічную сцежку і ціха, лёгка пайшоў да рачулкі. Раман, напружваючы зрок, глядзеў у напрамку кустоў. Раптам яму здалося, што ў адным месцы галінкі зварухнуліся. Ён думаў, што гэта падалося, і напружыў зрок. У гэты момант убачыў, што ўся пасма рухаецца ўніз. Ён глянуў на Харэўскага, які мінуў кастры і набліжаўся да рачулкі. Пад яго нагой трэснула галінка, і амаль адначасова пачуўся стрэл. Харэўскі прысеў. Ад кустоў адлучыліся дзве шэрыя постаці. Здавалася, што гэта цёмныя елачкі бягуць з лесу да вады. Раман пачаў паспешліва страляць у іх. Салдаты кінуліся ў бакі, а потым назад — у лес. Праз хвіліну адтуль пачуліся стрэлы. Раман, нахіляючыся, збег да рачулкі. Убачыў Харэўскага, які сядзеў на пняку і глядзеў у бок лесу за рачулкай.

— Можа, ты паранены? — спытаў Раман.

— Не, — адказаў Зыгмунт, — чакаю, калі ім надакучыць.

Але чырвонаармейцам страляніна не надакучыла. Неўзабаве ў лесе пачулася шмат галасоў. Мусіць, прыйшлі яшчэ салдаты. Раптам змрок перарэзала яркая паласа святла і папаўзла па пяску, па дрэвах, па кустах. У гэты час калегі наблізіліся да граніцы і залеглі ў кустах на ўскрайку лесу.

— Хадзем, Зыгмунт, куды-небудзь, — сказаў Раман.

— Пяройдзем і тут. Няхай супакояцца.

— Шкада часу.

— Затое трактам зручна.

— Гэта ўжо глупства! — раздражнёна сказаў Раман.

— Як хочаш. Можаш ісці куды-небудзь далей. Я перайду тут. Іншых шляхоў зусім не ведаю.

— Затое я ведаю мноства.

— Тады ідзі... Навошта мне гэты клопат? Цябе заб'юць, а я буду лазіць упоцемку. Тут найлепш. Я столькі разоў тут ішоў і нічога са мной не сталася.

Раман застаўся з калегам.

Міналі гадзіны, а дарога заставалася замкнёнай. Былі чуваць шолах і ціхі шэпт. Часам чулася асцярожнае тупанне людзей па пяску, якія праходзілі праз тракт. Раман глянуў на гадзіннік. Фосфарная стрэлка паказвала палову дванацатай. Ён сказаў гэта калегу. Зыгмунт адказаў:

— Табе сумна. Тады лажыся і спі. Калі ўсё будзе ціха, пабуджу цябе.

Раман толькі плюнуў са злосці.

— Ты псіхапат! Маньяк! Ці ж мала дарог? Гэта глупства! Калі хочаш, каб абавязкова забілі, то ідзі. Я тут гнісці цэлую ноч не буду... Тракт яму падавай. Роўную дарогу! Такія амбіцыі маеш, што толькі трактам ходзіш!

Раптам пачуў, як Харэўскі смяецца. Яму здалося, што гэта нехта іншы, нейкі дух з глыбіні лесу, а не калега. Потым пачуўся ягоны голас:

— Маеш рацыю, але інакш, чым трактам, я не пайду.

Раман сеў і пачаў здымаць боты.

— А ты можаш ісці трактам і праз тыдзень. А я, каб ты не падумаў, што баюся, іду зараз! І больш з табой за граніцу ані-ні! Амэн.

Ён заклаў боты за пояс і хацеў ісці ўперад. Харэўскі схпіў яго за плячо і прыцягнуў да сябе. Пачаў гаварыць шэптам:

— Добра. Паспрабуем, хто хутчэй дойдзе. Ведаеш трэці мост? Далей, злева, хутар Абрамовіча.

— Ведаю.

— А злева ад хутара ёсць кладка праз рачулку. Два бервяны.

— Таксама ведаю.

— За гэтай кладкай спаткаемся. Там альшынкi, а далей лес. Чакаць да раніцы.

— Добра.

Раман выйшаў на сярэдзіну тракту на польскім баку. Зарадзіў парабелум, у левую руку ўзяў ліхтарык, праверуў гранаты і магазіны, зашпіліў куртку і ціха пайшоў крок за крокам пасярод дарогі. Ішоў злёгка нахілены. Кожны крок рабіў павольна. Стараўся не рухаць рукамі, каб скура рукавоў не цёрлася аб куртку, бо гэта рабіла шум.

Адчуў вільгаць пад нагамі. Пайшоў яшчэ павольней. Гэта была самая небяспечная частка дарогі. Найменшы пляск мог бы звярнуць увагу салдат, якія падпільноўвалі, справакаваць святло рэфлектараў і стрэлы. Ён пастаянна чуў паблізу пабочныя шумы — сапраўдныя і ўяўныя.

Рачулку прайшоў, нізка нахіліўшыся. Паволі рабіў крок за крокам, амаль не адрываючы ног ад дна рачулкі. На беразе некалькі секунд пачакаў, каб сцякла вада з нагавіц і шкарпэтак. Потым ціха рушыў далей. Прайшоўшы за ракой некалькі соцень крокаў, адчуў сябе ў бяспецы і пайшоў крыху хутчэй. Яму стала няёмка, што кінуў калегу, але суцяшаў сябе тым, што той сам вінаваты.

Праз нейкі час пачуў перад сабой шум. Спыніўся. Пачаў адрозніваць крокі некалькіх чалавек. Не мог зарыентавацца, дзе яны. Павольна пайшоў улева. Дайшоў да ўскрайку лесу. Там стаў за хвойяй. Шум захоўваўся пастаянна, але ніхто не ішоў. Раман чакаў больш за 15 хвілін, потым выйшаў на сцежку з боку тракту і пайшоў далей. Не прайшоў і дзвесце крокаў, калі ўбачыў, што цемра перад ім на хвіліну перарэзалася яркай іскрай. Ён спыніўся. Зразумеў, у чым справа, толькі тады, калі адчуў пах махоркі. Паблізу знаходзіліся салдаты.

Ён выразна пачуў галасы салдат, якія сядзелі на ўскрайку лесу злева ад тракту.

На другой лініі ён хацеў абмінуць мост, бо, хаця на ім і не было пастаяннага паста, вартаўнік, які пільнаваў гэты адрэзак, мог там знаходзіцца.

Своечасова ўспомніў, што была ўмова ісці трактам, і ён увайшоў на мост.

Ішоў без шуму. Унізе шумела рака. На мосце не застаў нікога. Далей ішоў вельмі хутка, бо гэта толькі здавалася, што дарога бяспечная. Ён абмінуў злева маленькі дамок, у якім у мінулым годзе была вартоўня, і накіраваўся да ўскрайку лесу. Сеў на пянёк, зняў з ног шкарпэткі, выкруціў іх і схаваў у кішэню, а боты абуў на босыя ногі.

Рушыў далей. Рэвальвер і ліхтар трымаў пастаянна наверх, як звычайна ноччу на паграніччы або ў небяспечных месцах. Ішоў усё хутчэй. Мінуў яшчэ адзін масток. Перарэзаў наўскасяк шырокую паляну і сцэжкай пайшоў паміж дрэў, якія раслі на схіле яра. На ўскрайку абрыву на хвіліну спыніўся. Паглядзеў уніз, і яму здалося, што там нешта зварухнулася. Ён стаў нерухома. Доўга прыслухоўваўся. Цішыня. Тады зрабіў паспешліва некалькі крокаў уперад і неспадзявана ўбачыў непасрэдна перад сабой невыразны абрыс чалавечай постаці. Ён ледзь не стрэліў. Праз хвіліну пасвяціў ліхтаром і ўбачыў чатырох па-цывільнаму апранутых мужчын.

— Хто вы? — спытаў.

Яны не адказвалі. І адказ здаваўся лішнім. На спінах у іх былі вялікія носкі. Адразу відаць: перамытнікі. Раптам апошні з іх пачаў уцякаць. У першую хвіліну Раман кінуўся за ім, але падумаў, што, пакуль зловіць аднаго, гэтыя трое ўцякуць. Ён вярнуўся і загадаў перамытнікам кінуць носкі. Яны паспешліва выканалі.

— Groшы ёсць? — спытаў у іх Раман.

Яны пачалі вымаць з кішэняў залатыя і сярэбраныя манеты. Іх было нямнога.

— Чый тавар? Жыда? — спытаў Раман.

— Так, таварыш.

— А грошы?

— Groшы нашы.

— Што ў носках?

— Гузікі і каты.

— Якія каты?

— Венгерскія... Скуркі такія...

— Хочаце дадому ці ў ГПУ?

— Дадому, таварыш. Будзьце ласкавыя. Ад беднасці працуем. Мы толькі перамытнікі, ніякіх іншых камбінацый не маем.

— Колькі каштуе гэты тавар?

— Вельмі многа. Гэта дарагі тавар.

— Тады добра. Ляціце дадому. Пачакайце. Наце вашы грошы.

Раман застаўся адзін. Спрабаваў падняць адну носку і здзівіўся, што яна такая цяжкая. Дапраўды, цяжка яе было несці на далёкую адлегласць. Ён не ведаў, што рабіць з гэтымі мяшкамі. Пайшоў шукаць зручнае месца для сховы. Знайшоў яго досыць далёка. Гэта быў доўгі вузкі яр. Па яго дне працякала рачулка. У многіх месцах бялелі косці — сляды воўчых гасцяванняў. Ён знайшоў велізарны, зарослы пустазеллем выварацень. Раман браў па адной носцы і паспешліва зносіў да гэтага вываратня. Калі ўсе былі на месцы, ён пачаў падкопваць стромкі бераг. Праца ішла з перашкодамі. Перашкаджалі карані дрэў. Ён вымушаны быў пераразаць іх нажом. Нарэшце, упакаваў усе носкі ў зробленую збоку нішу. Замаскіраваў яе сухім галлём і мохам. Азірнуўся, ці не засталася слядоў, і паспешліва вырашыў у далейшы шлях.

Калі ён мінуў трэці ад граніцы мост, то звярнуў улева на вузкую пасмачку лугу, які цягнуўся ўздоўж рачулки. Пачынала світаць. Над вадой клубіўся туман і поўз на луг. Раман ішоў усё хутчэй. Справа бліснула святло з вокнаў хутара Абрамовіча. Ён здалёк адрозніваў на шэрым фоне неба чорныя абрысы будынка.

Збрахаў сабака. Нехта бразнуў дзвярыма. Пачуўся свіст. Раман падрыхтаваў зброю, але далей ішоў усё хутчэй. Нарэшце, убачыў кладку, якая пераразала сівыя хмары туману. Ён павольна пайшоў па слізкіх бяввеннях. Апынуўся на другім баку рачулки. Агледзеўся наўкол, але нічога не мог заўважыць. Прысеў на кукішкі і паглядзеў знізу. Заўважыў групу альшынак. Пайшоў туды. І тут паблізу пачуўся голас:

— Вітаю, вітаю! Амаль не заснуў.

З зямлі падняўся Харэўскі. Ён паціраў халодныя далоні.

— Доўга чакаеш?

— Больш за гадзіну.

— Я не мог раней. Злавіў траіх перамытнікаў, і трэба было схаваць іхні тавар.

— Я ўжо думаў, што з табой нешта дрэннае. Але вырашыў пачакаць яшчэ гадзіну.

— А як табе пайшло на граніцы?

— Калі адышоў, то чакаў больш за гадзіну.

Калегі падаліся ў лес. Перайшлі яго на другі бок і ўбачылі адкрытую прастору. Селі, каб пачакаць усходу сонца.

Край гарызонта злёгка пачырванеў. Потым улева і ўправа паплыла бледна-залатая смуга, уверсе амаль жоўтая, уразаючыся штораз глыбей у шэры яшчэ фон неба. Яна расплывалася ўсё шырэй, усё вышэй, пакуль не заліла чвэрць неба, і пачала палаць унізе. У гэты час высока заружавеліся хмары. А ўнізе бліснулі малінавыя промні. Гарызонт пачаў аддаляцца, а неба ўверсе змяніла шэры фон на густы блакіт. І толькі цяпер чырвань заліла далягляд і паплыла да хмар.

Аблямоўка сонца паказалася неспадзявана і паволі расла, пакуль не з'явіўся вялікі чырвоны сонечны шчыт. Узбіраючыся ўгору, ён бляднеў, памяншаўся, пакуль не зрабіўся невыносна бліскучым.

Зыгмунт усміхнуўся. Праз хвіліну ціха сказаў:

— Гэта ж жуд! І мы бачым гэта. Ці зразумее гэта гараджанін? Ці ўбачыць калі-небудзь такое сонца? Паглядзі, якое яно залатое, цёплае, вясёлае... А якая раса? Няма такіх каштоўнасцяў ні ў адной скарбніцы на свеце. А колькі птушак! Мільёны!.. Граюць з ветрам і лесам... Што за музыка! Забываешся, што жывеш.

Раман уздыхнуў.

Калегі правялі дзень у лесе. Спалі па чарзе. Вечарам пачысцілі зброю. А калі пачало змяркацца, пайшлі лесам у кірунку тракту. Там было яшчэ светла. Шэрань толькі

пачала тушыць неба і запаліла першую зорку... самотную, цікаўную.

Яны пайшлі берагам ракі абок лесу. Сцежка была цвёрдая, і крокі іх былі чутныя здалёк. Зрэшты, нікога не спадзеючыся тут сустрэць, яны ішлі, не захоўваючы асцярожнасці. І тут Раман заўважыў у некалькіх дзясятках крокаў ад іх двух вершнікаў.

Спыраша была думка: павярнуць у лес. Але ён заўважыў, што тыя глядзяць у іх бок, таму ішоў далей з самым абыякавым выразам твару і ступаў яшчэ гучней. Толькі сказаў, не азіраючыся, калегу:

— Робіцца холадна.

Той коратка кінуў:

— Так.

Відочна, што кавалерысты перад гэтым затрымаліся недзе паблізу і штосьці разглядалі. Таму калегі не пачулі іх раней. І тут здалёк, там, дзе канчаўся лес і пачыналася вялікая прастора палёў, пачуўся тупат коней.

Раман, абыякава гледзячы на коннікаў, мінаў іх і ішоў далей. Левай рукой праз распорак у кішэні курткі ён сціскаў рукаятку рэвальвера. Калі ён аддаліўся на некалькі крокаў, пачуўся голас:

— Прашу затрымацца!

Ён хутка павярнуўся.

— У чым справа?

— Адкуль, таварышы?

— З граніцы. Чакалі прыходу нашых агентаў. Мы з Разведупра.

— Папрашу дакументы.

— Калі ласка.

Раман хутка накіраваўся да яго. Правай рукой расшпіляў куртку — нібы хацеў выняць дакументы. Левая была гатова вырваць рэвальвер з кішэні. І тут ззаду пачуліся два выстралы. Конь вершніка, які знаходзіўся перад Раманам, скочыў убок і ледзь не паваліў Рамана. Другі вершнік валокся за канём па тракце, які вёў да граніцы. Нагу ён ушчаміў у стрэмя. Першы паваліўся на зямлю і качаўся

ў дарожным пыле. Раману не трэба ўжо было страляць. А тупат коней усё нарастаў, і ў любы момант маглі паказацца іншыя вершнікі, якіх, мусіць, было многа.

Калегі пераскочылі праз роў, які аддзяляў тракт ад лесу, і забеглі за дрэвы. Не гублялі часу, бо ззаду гучалі стрэлы і да іх беглі людзі. Іх было многа. Яны трымаліся блізка адзін ад аднаго. Адзінае было добра, што рабілася ўсё цямней... Калегі накіраваліся ў глыб гаёчка, бо хацелі апынуцца ў вялікім лесе. Праз некалькі хвілін заўважылі, што гаёк радзее. А вузкая пасма дрэў, што злучала гаёк з лесам, была адрэзаная, бо менавіта адтуль ішлі людзі, якія гналіся за імі. Ім заставаўся выбар: альбо ўцякаць ускрайкам лесу да канца гаёчка, альбо бегчы на поле і імкнуцца ў вялікі лес, які знаходзіўся не так далёка. Найгоршае было тое, што яны дакладна не ведалі мясцовасці.

Яны хутка вырашылі і выбеглі ў поле. Тут было амаль светла. І, нібы насуперак ім, неба заіскрылася зоркамі. Яны выбеглі на луг. Адчулі пад нагамі купіны. Раман пару разоў спыняўся і страляў у салдат, якія беглі і працягвалі іх абстрэльваць, але не спяшаліся з пагоняй, бо дыстанцыя паміж імі не павялічвалася, а змяншалася.

У нейкі момант Харэўскі вылаяўся. Яны апынуліся на беразе досыць шырокага ручая, супрацьлеглы бераг якога быў абрывісты. Харэўскі ўзяў разгон і скочыў. Не ўдалося. Ён сарваўся з берага і апынуўся ў вадзе амаль па шыю. Чапляючыся за кусты лазы, ён намагаўся вылезці на круты бераг. Тым часам Раман, лежачы, страляў у людзей, якія гналіся за імі. Ён затрымаў пагоню. Мусіць, думалі, што яны абое параненыя і будуць абараняцца. Яны залеглі ў полі і пачалі страляць. Раман апаражніў ужо тры магазіны. Чацвёрты ўбіў у рукаятку. І тут заўважыў, што некалькі чалавек абыходзяць іх злева і намерваюцца перайсці рачулку. Яны захацелі перашкодзіць пераправе.

Раман пачуў голас Харэўскага:

— Я ўжо перабраўся. Кінь у іх два «апельсіны», вазьмі вялікі разгон і скачы. Падам табе руку.

Раман зняў з пояса дзве гранаты, сарваў чакі і, выпрастаўшыся, кінуў іх. Пасля выбуху гранат страляніна спынілася.

Раман хутка разагнаўся і скокнуў. Але няўдала. Зямля ссунулася з-пад ягоных ног, і ён бокам паваліўся ў ваду.

Паспешліва дабег да другога берага. Харэўскі дапамог яму вылезці з рачулікі.

Карабіны трашчэлі яшчэ хутчэй. Вуркатаў свісток. Збоку блішчэў ліхтар. Там перапраўляліся праз раку. У гэты час Раман, хаваючыся за пасмамі лазы, пабег туды і з адлегласці ў некалькі дзясяткаў крокаў кінуў трэцюю гранату, стараючыся, каб яна выбухнула ў паветры. Цяпер у яго засталася толькі адна граната.

Выбух вырваў з ракі слуп водарасцей і вады. Пачулася лаянка. Ліхтар патух. А калегі, запэцканыя ў глей, змерзлыя, пабеглі ў бок лесу. Праз нейкі час пайшлі павольна. Ужо не баяліся пагоні. Харэўскі сказаў:

— Цяпер няма чаго ісці ў лес, бо калі яны пяройдучь рэчку, то пойдучь менавіта туды.

Яны змянілі кірунак і пайшлі палямі проста на ўсход. У пэўны момант Раман заўважыў, што ў Харэўскага расшпілена кашуля і ён усё трымае левую руку на шыі.

— Ты ўдарыўся. Табе баліць.

— Не. Куля драгнула, — ён паказаў чорную ад крыві хустачку, якую прыціскаў да раны.

Раман занепакоіўся. Ён хацеў зрабіць калегу перавязку, але той запэўніў яго, што сам найлепш утаймуе кроў.

Раман глянуў на гадзіннік. Была яшчэ адзінаццатая гадзіна, а яны прайшлі ўжо амаль палову шляху.

— Ведаеш што? — сказаў Харэўскі. — Давай увойдем у Мінск праз Слабодку.

Раман згадзіўся.

Каля вёскі Нядзведзін яны сышлі з тракту ў поле і падаліся ў напрамку Архіерэйскага лесу. Дзіўным чынам трапілі на бераг возера, так добра памятнага Раману. І цяпер, як тады, яно было поўнае зорак. І толькі месяц не ныраў у глыбіню возера.

— Можа, распалім вогнішча? Трохі прасушымся і пачысцім адзенне? — спытаў Харэўскі.

— Добра, — адказаў Раман.

Яны пачалі збіраць вецце і хруст. Неўзабаве распалілі вогнішча і высушылі пры ім адзенне і боты. Харэўскі прамыў і заткнуў кавалачкам хусткі невялікую рану ў ніжняй частцы шыі.

Леглі ля вогнішча і доўга маўчалі. Усё наўкол было панурае і нібы варожае. Дрэвы чорныя. Возера халоднае, таямнічае. А полымя хціва жэрла вільготныя галінкі, што шыпелі ў вогнішчы.

Раман глядзеў на полымя з журботным выразам твару. Харэўскі нахмурыў бровы і, злажыўшы рукі на каленях, усё грыз ніжнюю губу. Раптам патрос галавой і выняў з кішэні кашалёк. Дастаў з глыбокага аддзялення драбок какаіну і ўсыпаў у ямку ля вялікага пальца левай рукі. Уцягнуў какаін у ноздры, а паперку скамячыў і кінуў у агонь. Звярнуўся да Рамана:

— Чаму ты такі сумны?.. Можа, таксама возьмеш?.. Здраоўе шанаваць не варта — смерць стаіць за плячыма. Яшчэ дзень, яшчэ дзесяць дзён, можа, сто — і канец.

Раман сумеўся. Наркатыкі ён лічыў слабасцю, жаданнем уцячы ад рэчаіснасці, страхам перад жыццём, але перасіліў сябе і сказаў:

— Дай. І я паспытаю.

Харэўскі дастаў парашок, насыпаў трохі какаіну на край пачка ад запалак:

— Адну ноздру зацісні, а другой уцягвай.

Раман зрабіў гэта.

— Цяпер вазьмі ў другую.

Раман адчуў у горле і на вуснах гаркавы смак. Яму здалося, што нос зрабіўся вялікі і халодны. Нават памацаў яго. Не заўважыў, калі пачалося дзеянне наркатыку. Але раптам яму здалося, што агонь нейкі захапляльны. Ён з усмешкай пачаў прыглядацца да «цудоўнай» гульні полымя.

Закурыў папяросу, глыбока ўдыхаючы дым у лёгкія, і ўсміхнуўся. Адчуў, што ён бадзёры і лёгкі. Яму захацела-

ся смяяцца або сказаць калегу нешта прыемнае. Ноч і прырода ўжо яго не прыгняталі, не былі халоднымі, варожымі. Усё зрабілася прыемным. Думка працавала выразна, інтэнсіўна.

Харэўскі прыняў другую дозу.

Нягледзячы на тое, што сам быў пад уздзеяннем наркатыку, Раман заўважыў, што вочы калегі сталі ненатуральнымі. Зрэнка занялі амаль усю радужку і крывава паблісквалі пры святле вогнішча.

Харэўскі ўстаў. Зірнуў на возера, на неба, на чорныя абрысы дрэў. Раптам пачаў ціха гаварыць, але такім дзіўным тонам, што Раман, уражаны, глядзеў на яго. Ён не пазнаваў калегу. Яму здавалася, што гэта нехта чужы.

— Слухай, — урачыста сказаў Харэўскі. — Калі пачынаецца ноч, багі сыходзяць на зямлю... Гэта багі ночы... Часам яны ідуць у гарады... Ходзяць паміж людзей і маюць чалавечую знешнасць. Іх можна пазнаць толькі па вачах, бо гавораць яны проста... Але яны сумныя і адзінокія. Так ёсць на зямлі...

Ён змоўк. Ударыў нагой у вогнішча, і іскры пасыпаліся ўгору, а водбліск полымя заліў ягоны бледны натхнёны твар. Раптам ён звярнуўся да дрэў:

— Вы, багі ночы і лесу. Вы моцныя і несмяротныя. Але я мацнейшы за вас. Вы знаходзіцеся тут, бо павінны быць. А я існую, бо хачу. Не, не вы — мы ёсць багі ночы. Мы ў руках сваіх нясём смерць, а ў сэрцах пагарду да яе. Хаця вы і несмяротныя, ваша ўлада заканчваецца з надыходам дня. Аж да наступнай ночы. І так, як ноч, вы канаеце ў раннім тумане. Таму калі мы не вышэй за вас, то роўня вам.

Раману здавалася, што ён чуе шумы і шэпты ў гушчыні лесу. Падман быў настолькі моцны, што ён выняў з кішэні парабелум. А Харэўскі, крывячы вусны, глядзеў дзесьці на вяршыні дрэў. Ніжняя частка твару ў яго была чырвоная ад бляску полымя, а вочы патаналі ў ночы і зорках, якія капалі з неба на чорную гладзь возера.

Дзённік шпіёна

Мінск, 13 жніўня 1923 г.

Я пачаў ужываць какаін. Мне падабаецца. Не паралізуе волю, не змяншае здольнасць да працы — наадварот, павялічвае яе. Дае такія глыбокія думкі, якіх мы не адчуваем у сабе. Толькі працверазіўшыся я зразумеў гэта. А свет робіцца сапраўды цудоўным, і ўсё такое лёгкае, зразумелае, лагічнае. Харэўскі даў мне пяць пакецікаў какаіну.

Я дастаў паперку, на якой калега чырканоў ля вогнішча верш. Напісаў яго, не задумваючыся. Тады верш здаўся мне цудоўным. Прачытаўшы два разы, я назаўсёды запомніў яго.

Мы не маем людской душы.

Воля ўчынку — наша моц.

Як багі, мы ўсё крушым

І адыходзім у чорную ноч.

Шкада, што я не папрасіў яго, каб ён пісаў далей. Харэўскі прапанаваў мне, каб я пайшоў да яго. Але я пайшоў да Наташы. Па дарозе адчуў, што страшэнна стаміўся. Хацеў зноў ужыць какаін, але баяўся, што дзяўчына заўважыць мой ненаормальны стан. Зрэшты, я хацеў выспацца, бо мяне агарнула стомленасць. Гэта рэакцыя арганізма.

Я ўвайшоў у садзік ля дома, дзе жыла Наташа. Ад ракі поўз туман. Лісты дрэў былі мокрыя і цёмныя.

Я зірнуў у акно спальні Наташы і Любы. Фіранка была завешана. На калочку вісеў ручнік. Знак, што ўсё ў парадку.

Я пастукаў у шыбу. Некалькі разоў па два ўдары. Неўзабаве Наташа адсунула фіранку і адчыніла акно. Я ўлез у пакой. Было яшчэ рана. Сказаў дзяўчыне, што вельмі стаміўся і хачу спаць. Наташа ўступіла мне свой ложка, а сама легла з Любай. Яна ні пра што не распытвала. Сказала толькі, каб адпачыў, бо дрэнна выглядаю. Я спытаўся ў яе, ці тут усё ў парадку і ці можна адчуваць сябе ў бяспецы. Дзяўчына ўсміхнулася:

— Найбольш упэўнена адчувайце сябе ў нас. У доме ад вуліцы жыве сакратар камісарыяту міліцыі і начальнік з ГПУ. Яны ведаюць пра тое, што Люба ненармальная, а я ўтрымліваюся з урокаў, і што нас ніхто не наведвае. Таму мы маем поўны спакой.

Я спаў вельмі доўга. Амаль да змяркання. Потым павячэраў і паведаміў Наташы, што яе праца скончана, але пакуль што я не павяду іх у Польшчу, бо маю многа спраў. Зрэшты, на пэўны час мне патрэбна іх кватэра. Наташа адказала, што яна зусім не спяшаецца. Сказала, што ахвотна будзе працаваць далей. Але я сказаў, што цяпер маю многа часу і ўсё буду рабіць сам.

Я наведаў усіх агентаў. Быў у дарозе чатыры дні. Вельмі стаміўся, а яшчэ больш раззлаваўся. Толькі Марозавым задаволены. Той хоць не выхваляецца. Дае, што можа, але ўсё сапраўднае і адпаведна пракаменціраванае. Я сказаў яму, што ведаю пра намеры рэарганізаваць савецкую армію. Ён вельмі зацікавіўся гэтым. Сказаў мне, што мае стасункі з Масквой і, калі я дам яму грошай на дарогу, ён паспрабуе даведацца пра штосьці канкрэтнае, а можа, нават знойдзе магчымасць занатаваць праект. Я абяцаў яму, што ў наступны раз дам большую суму грошай.

У Бабруйску я атрымаў план восеньскіх манеўраў на тэрыторыі Заходняй Беларусі. У манеўрах возьмуць удзел IV і VIII дывізіі. IV — «зялёныя», VIII — «чырвоныя». Прычым афіцэры VIII дывізіі будуць камандаваць IV дывізіяй і наадварот. Паколькі я не ведаў, які буду мець час, а думаў, што мяне пашлюць на тэрыторыю манеўраў, то даў аднаму з агентаў амаль палову грошай, якія былі ў мяне, і падрабязна растлумачыў яму, што трэба ўбачыць. Грошай не шкадаваў, бо разлічваў на тое, што пасля вяртання ў Польшчу прадам адабраны ў перамытнікаў тавар.

У Мінск я вярнуўся сёння (13 жніўня) і пайшоў да Наташы. Мяне ахоплівае гарачае жаданне працаваць. Калі кудынебудзь прыезджаю, мне робіцца сумна і з'яўляецца ахвота як найхутчэй ехаць далей. Я разумею прычыну гэтага. Гэта

жаданне забіць сум па Лізцы. Але няма на гэта рады. Часам адчуваю сябе атручаным думкамі пра яе. Два разы ў такія хвіліны ўжываў какаін. Мне рабілася лягчэй, але і гэта не выйсце. Калі так пойдзе далей, то або звар'яцею, або нараблю нейкіх страшэнных глупстваў. Пару разоў мне прыходзіла ў галаву, што добра было б скончыць жыццё самагубствам. Потым гэтая думка стала такой дакучлівай і так часта вярталася, што я пачаў баяцца адзіноты. Сёння, калі Наташа пайшла ў горад, я, праспаўшы некалькі гадзін, прачнуўся. Падумаў: што цяпер робіць Ліза? Можна, ёй дрэнна? І раптам адчуў на вачах слёзы. Як гэта неразумна і цяжка. Я выняў з-пад падушкі рэвальвер і доўга глядзеў у ствол. Найпрасцейшае выйсце. Адна хвіліна — і ўсё скончана. Не трэба думаць, мучацца, атручваць сябе горыччу ўспамінаў. Супакоюся назаўсёды.

Зноў дастаў пакецік какаіну (трэці запар) і нырнуў у хвалю нарकोзу. Мне захацелася кампаніі. Я паклікаў Любу. Яна прыйшла, бледная, змізарная. Вусны яе былі пурпуровыя, а вочы востра блішчэлі, нібы ад голаду. Я даў ёй папяросу і папрасіў, каб яна штосьці расказала. Спачатку яна гаварыла бессэнсоўна, пераскокваючы з тэмы на тэму. Потым ажывілася. На шчоках паказаўся румянец. Прыціскаючы далоні да грудзей і гледзячы некуды ўдалечыню, яна гаварыла:

— Выеду ў Амерыку. Там вельмі любяць артыстаў. Там мне перастануць балець грудзі, і я буду спяваць, спяваць. Вы думаеце, што за грошы? Не. Я хачу, каб людзі смяяліся. Таму буду ім спяваць так весела-весела. І толькі вясёлыя песні.

Потым, калі какаін пачаў дзейнічаць, я ў сваю чаргу пачаў ёй штосьці расказаць. Думаю, нешта вельмі цікавае, бо, калі змоўк, яна папрасіла: «Яшчэ!»

Мне здаецца, што Люба нядоўга будзе жыць. У яе заўсёды вільготныя далоні, сінія кончыкі пальцаў, васковая скура і жудасны кашаль, сухі, мучаніцкі, які выціскае слёзы з вачэй. Мусіць, яна ўжо не ўбачыць Амерыку. І больш не будзе спяваць. Адспявала сваё на Шпалернай, на хвалу дыктатуры пралетарыяту. І не задарма спявала. Заплацілі ёй за гэта звар'яваннем і хваробай.

Ракаў, 15 жніўня 1923 г.

Калі я ўвайшоў у кватэру Жадарскай, Клядзінскі сядзеў, разваліўшыся, на рагу стала. Курьў папяросу, удараў далонню па сцягне і спяваў:

Ой, не плач, Маруся,
Будзеш ты мая,
Я куплю воз бульбы,
Жры ты, як свіння!

Першымі словамі Тонькі, калі ён убачыў мяне, былі:

— Добра, што ёсць гарэлка. Але мне здаецца, што ўжо шклянога бога бачыў.

Гэта была новая меліна Антона і Клядзінскага. Клядзінскі заляцаўся да Нюскі Жадарскай. А Тонька прытвараўся, што закаханы ў Варвару, хаця яна гадзілася яму ў маці. Зрэшты, абодва бакі трактавалі гэта з гумарам.

Я расказаў калегам пра схаваньня ў лесе тры носкі. Яны паабяцалі пайсці туды наступнай ноччу. Я вельмі ўзрадаваўся гэтаму. Можна будзе забраць усё за раз. У Антона праца не ўдалася. Ён шырока і глыбока тлумачыў мне прычыну няўдачы. Але Клядзінскі прымружыў вока і сказаў:

— Ну, натуральна! Трохі надвор'е перашкодзіла, трохі гарэлка, а трохі хроп у кустах.

— Не вер, Ромку, — сказаў Тонька. — Не думай, што ў мяне галава толькі для таго, каб насіць шапку.

— Але і для таго, каб вошы мелі, дзе жыць. Каб я меў такую галаву, то адрэзаў бы, уставіў knot і зрабіў бы лямпу.

— Бач яго, які дасціпны! Хлопец-растаропец, войта сын.

У пакой увайшла Варвара. Прынесла смажаную ялавічыну. Мы пасадзілі яе за стол і налілі гарэлку. Паламаўшыся, яна выцадзіла паўкілішка. Потым выйшла з пакоя, грацыёзна выпінаючы зад. Тонька пляснуў у ладкі:

— Хочацца кабыле воцату!

Клядзінскі звярнуў увагу на ягоныя рукі:

— Ты глядзі: на цябе за гэтыя кіпцюры (ён меў на ўвазе манікюр) першы лепшы чэкіст вока пакладзе і ў ГПУ зацягне.

— Але, зацягне! Але і сябе зацягне ў магілу. Ведаеце, што я ўчора ў лесе думаў? — спытаў ён праз хвіліну.

— Што добра было б дадому драпнуць і напіцца ўшчэнт, — сказаў Клядзінскі.

— Не. Я глядзеў на зоркі, слухаў лес і думаў так: што калі ёсць дзесьці істота, настолькі разумнейшая за нас, наколькі чалавек разумнейшы за сабаку, то будзе смяяцца, глядзячы на людзей. Што, не?

— Залежыць, на якіх людзей!

— Усе аднолькавыя.

— Гм, — працягнуў Клядзінскі, — гэта не зусім глупства. Зрэшты, на жаль, гэта нармальна. Усё валачэцца па зямлі, як дым па дахах. Пішчыць, верашчыць, ілбом круціць, здорава смярдзіць, каб нарэшце здохнуць. Знікнуць так, як дым з даху.

Я пачуў у сенцах голас:

— Ці тут жыве Кралевіч?

Антон скочыў да дзвярэй.

— Заходзь, Рысек!

У пакой увайшоў малады, добра апрануты хлопец.

— Элегант, — буркнуў Клядзінскі, — у галёшах спіць, у пальчатках мыецца.

Антон прадставіў яго нам:

— Калега Болід.

Я прывітаўся з ім, называючы сваё прозвішча.

Клядзінскі сказаў:

— Мы ведаем адзін аднаго. Ці яшчэ гэтак жа трасешся, калі на граніцу ідзеш?

Болід пачырванеў.

— Я заўсёды баюся. Не магу авалодаць сабой.

— Дык на якую халеру ходзіш?

— Не ведаю. Так мяне вабіць.

Болід выпіў гарэлкі і паглядзеў рассяяным поглядам у акно. Раптам прыгожа ўсміхнуўся і зычліва, цёпла глянуў на нас.

— Вы думаеце, калегі, што гэта страх. Я не баюся, што мяне заб'юць, толькі нервы маю такія. Няма на гэта рады. Трохі вып'ю і пайду.

Антон сур'ёзна сказаў:

— А ведаеце што, хлопцы? Я лічу, што ён найсмялейшы з усіх нас. Я яго разумею. Гэта не штука папасціся, калі чалавек сам кулі шукае. Але штука так, як ён: жыць хоча, аж пішчыць, і смерці баіцца, аднак ідзе!

— Значыць, так, — цягнуў нядбала Клядзінскі, — бярэш сябе за морду і кажаш: «Ідзі, паскудны быдляк, пакажы, што больш варты, чым г...» Так?

Рысек засмяяўся.

— Чаго зубы прадаеш? І так глядзіш: адно вока на нас, другое на Арзамас. Скажы лепш, калі напішаш сваю гісторыю?

— Якую гісторыю? — зацікавіўся Болік.

— Гісторыю бальшавізму, — сказаў Тонька. — Хачу пачаць так: «Было гэта ў краі махоркі і сахарыну, каніны і какаіну. Людзі там жылі мярзотна. Гэта не было расліннае існаванне, не подлы, нявольніцкі быт, а поўзанне голым жыватом па бітым шкле».

— Хоціць табе з гэтым шклом, — сказаў Рысек, які не любіў трапных азначэнняў.

— Гэта для большага эфекту. Далей: «Самагонка там была найтаннейшая ў свеце. І плавалі ў ёй, як у моры. Гадавалі там 150 мільёнаў факіраў, якія жылі паветрам, вадой і дэкрэтамі. А тым часам партыйныя самкі рэзаліся з партыйнымі самцамі на партыйных платформах. А над усім гэтым развяваўся крываваы сцяг ГПУ...»

Клядзінскі махнуў рукой.

— Дай супакой. Надакучыла гэта. Досыць ужо. Яшчэ тут пра іх гаварыць. Лепш вып'ем.

Зноў прыйшла Варвара. Ад яе пахла парфумаі. Антон некалькі разоў чыхнуў. Кабета села за стол і соладка паглядала на Рыся. Праз хвіліну сказала:

— Гляджу і шкада мне вас. Такія маладыя і так рызыкаеце. Ці не лепей жыць спакойна? Добра паесці? Выспацца?.. Ажаніліся б. Мелі б уласныя кватэры, спакой, упэўненасць у заўтрашнім дні і жылі б... — яна пачала шукаць адпаведныя выразы, каб скончыць сказ.

Клядзінскі адразу ж дапамог, цягнучы далей ейным тонам:
 — ...як свінні ў хляве, пахрукваючы ад задавальнення, захліпаючыся ад тлушчу, пачуцця грамадзянскай годнасці і свае свінскія дзеянні ўзносячы пад нябёсы. І з абурэннем праганялі б кожную няцноту, якая сядзіць голая і бядотай свеціць! І пільнаваліся б халуёў даўно абрыдлай самкі! І захапляліся б сваімі, кропка ў кропку падобнымі да ліслівых лёкаяў падшыванцамі. І, нарэшце, пасля доўгіх і цяжкіх пакут сканалі б — да ўсеагульнай радасці! І над вашай магілай п'яны вырадак плюхнуў бы прамоўку: «Што гэта за смачны ананас быў гэты смярдзючы нябожчык!» І напісалі б вам на магіле: «Гэты цуд прыроды здох, пражыўшы і прамучаўшы спадкаемцаў, гадоў 70 і 7». Вы пераканалі мяне!

Варвара адчула сябе абражанай:

— Калі б так усе гаварылі, то згінуў бы род людскі.

— Не згінуў бы! Цяпер дзяцей робяць механічным спосабам.

— Цьфу! — жанчына ўстала з-за стала і пайшла да выхаду.

— Пані Варвара. Яшчэ не канец.

Яна грывнула дзвярыма.

Брэст на Бугу, 17 жніўня 1923 г.

Я некалькі разоў ужываў какаін. Гэта вырывае са здранцвення і дае палёгку. Але я баюся гэтага прывыкання і саромеюся яго. Аднак заўсёды маю пры сабе какаін.

Зноў пачынаю баяцца адзіноты. Праз нейкі час зразумеў, што баюся самога сябе. Баюся, бо не ведаю, што прыйдзе мне ў галаву праз хвіліну, і баюся звар'яець. Добра, што ўсведамляю гэта. Намерваюся папрасіць Тоньку, каб абавязкова застрэліў мяне, калі я сапраўды звар'яею. Але саромеюся сказаць яму пра гэта і не хачу яго непрыемна здзіўляць.

Аднаго разу я заўважыў, што і думкі мае пачынаюць працаваць ненармальна. Напрыклад: бачу двух чалавек, якія размаўляюць паміж сабой, і зусім іх не чую. Думаю ў гэты час пра многія рэчы, а адначасова раблю выгляд, што заняты чытаннем нейкай газеты альбо нейкім відовішчам. А потым

з мозгу неспадзявана выдзяляецца ўся іх размова, якой я зусім не чуў. Ёсць тады нешта ўва мне, што працуе самастойна. Гэта такое дзівоснае і складанае, што нічога не магу зразумець. Ведаю толькі, што я страціў кантроль над сабой, што звычайны здаровы розум перастаў мной кіраваць. Гэта часта даводзіць мяне да гневу. Размаўляючы, я стараюся засяродзіцца: каб гаварыць канкрэтна. Я кантралюю кожную сваю думку, і раптам хтосьці, з глыбіні маёй душы, гаворыць рэчы, супрацьлеглыя таму, што я хачу сказаць. І самае дзівоснае, што потым аказваецца, што «той» правільна трапіў.

Нядаўна задрамаў, і мне прыснілася, што сабака чысціць зубы. Чысціў іх шчоткай для адзення. Шчотка ляжала на падлозе, а ён прытрымліваў яе лапай і цёрся пысай аб шчцінне то злева, то справа.

Часта мне ў думках з'яўляўся Харэўскі. Я ўспамінаў тую сцэну ў лесе ноччу, калі ён размаўляў з багамі. І яму, здаецца мне, д'ябал лыжкай у галаве памяшаў. «Багам ночы роўня!» Ідыятызм. Адкуль у яго такі гонар?! Мы ж насамрэч легкадумныя, бяссільныя дзеці, якія мараць пра нейкія цуды і брыдучыя навобмацак сярод палёў і лясоў са смерцю падруку.

Ад Антона я даведаўся трохі пра мінулае Харэўскага. Зыгмунт да гэтага жыў у Маскве. Там у яго была дзяўчына, якую ён вельмі кахаў. Яе бацькоў падчас ліквідацыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў пасадзілі на Лубянку. Потым і яе арыштавалі. Брата і бацьку расстралялі, а дзяўчыну пасля доўгага ўтрымання ў турме выпусцілі. Тады яна скончыла жыццё самагубствам, кінуўшыся на дваровы брук з трэцяга паверха камяніцы. Зыгмунт застаў яе яшчэ жывой, але хутка яна памерла. Харэўскі застаўся адзін. І плавае цяпер па брудных хвалях савецкай неверагоднай рэчаіснасці, як карабель-прывід. Сам слабы і мізэрны, як дзяўчына, але моцны ў сваёй нянавісці да катаў Расіі. Помсціць, як толькі можа, за сваё і яе зламанае жыццё. А можа, сапраўды ён «багам ночы роўня»? Некалькі разоў я думаў, што было б добра, калі б ён хутчэй памёр. Гэта ж не чалавек, а боль, скаваны ў лёд. Цікава, што яна яму сказала ў апошнія хвіліны жыцця? Мусіць,

нешта страшнае. Але ж і я страціў некалькіх дарагіх мне людзей, якіх забілі без ніякай віны, але я не так горача ненавіджу бальшавікоў, як ён. Я ненавіджу іх больш розумам — за іх мярзотнасць. Лічу гэта сваім правам і абавязкам у адносінах да сваіх сяброў, якіх няма ў жывых. А ён ненавідзіць люта, бяздумна, усёй сваёй істотай, кожным нервам! Аднаго разу ён сказаў мне:

— Ведаеш што, Ромку, каб бальшавікі зніклі з паверхні зямлі, я забіў бы самога сябе. Не было б сэнсу жыць!

ГЛАВА 19

Манеўры

Раман ехаў з Гомеля ў мяккім купэйным вагоне. Разам з ім ехалі два «краскома» з 7 кавдывізіі і агент фінаддзела. У Бабруйску ўсе выйшлі, і Раман застаўся адзін. Была 11 гадзіна ночы. Раман апусціў акно і глянуў на перон. Убачыў некалькі чэкістаў. У «цвёрдыя» вагоны села многа пасажыраў. «Мяккі» ішоў амаль пусты. Незадоўга да адыходу цягніка на перон выбегла жанчына ў скураной куртцы з партфелем пад пахай. Яна хуценька ішла ўздоўж цягніка. Штосьці спыталася ў чэкіста. Той паказаў пальцам вагон, у якім ехаў Раман. Жанчына наблізілася да акна.

— Гэта «мяккі» вагон? — звярнулася да Рамана.

— Так.

Яна ўвайшла ў праход. Мінула купэ Рамана. Мусіць, шукала зручнае месца. Праз хвіліну вярнулася.

— Тут будзе найзручней, — сказала, ставячы партфель у кут ля сцяны і займаючы месца ля акна.

Раман маўчаў. Паводзіны жанчыны здаліся яму трохі дзіўнымі. Яна была занадта вясёлай, прыемна ўсміхалася. А гэта ў «жанчын з партфелем» з'ява ненатуральная. Ён заўважыў, што ў яе на поясе вісіць праз плячо фотаапарат.

Жанчына зняла з галавы мужчынскую шапку, «керанку», і паклала яе на паліцу. Скуруную куртку павесіла на кручок ля акна. Нарэшце, уселася. Дастала пачак папярос «Клуб» і закурыла.

— Таварыш курыць?

— Канешне.

— Можа, таварыша пачаставаць папяросай?

— Я куру толькі «Нашу марку».

— А я прывыкла да «Клуба». А чаму цягнік не адыходзіць? Свісткі былі ж...

— Можа, адвалілася кола ў лакаматыва або машыніст пайшоў у кіно.

Жанчына засмялася. Потым спытала:

— Можа, я сваёй размовай перашкаджаю таварышу спаць?

— Не, я ўжо выспаўся. Еду з Харкава.

Хутка цягнік крануўся. Раман, зацікаўлены фотаапаратам, спытаў:

— Вы аматарка фатаграфіі?

— Н-не. Гэта мая прафесія. Я карэспандэнтка «Трудовой правды». Апрача гэтага, пішу артыкулы для іншых выданняў. Нават для вайсковых. Мяне завуць Вера Радзінская.

Тады Раман палічыў патрэбным прадставіцца ёй:

— Андрэй Дылін.

Але замест таго, каб сказаць, як намерваўся: намеснік кіраўніка ўладзімірскага фінаддзела, як было ў дакументах, сказаў: намеснік камандзіра Цімкавіцкага пагранатрада.

Жанчына з цікаўнасцю зірнула на яго:

— Дык таварыш дасканала арыентуецца ў пагранічных стасунках?

— Канешне. Так, як таварышка ў журналіцкіх справах.

Раман падумаў, што было б добра «заангажыраваць» яе як супрацоўніцу. Яна як карэспандэнтка магла б усюды трапіць, рабіць здымкі, браць інтэрв'ю, утрымліваць кантакт паміж пляцоўкамі. Ён ажывіўся. Пачаў прыемна

і весела размаўляць са сваёй таварышкай па падарожжы. А размова так дзівосна складвалася, што ўсё круцілася вакол самых цікавых для яго рэчаў. Перадусім — спраў арміі. Гаварылі пра манеўры. Аказалася, што Радзінская была там і намервалася напісаць справаздачу пра манеўры ў «Красный командир». Раман распытваў яе пра падрабязнасці. Ведаў, што ягоны агент дасць яму дакладную справаздачу, але гэта было кантролем яго працы. Ён ведаў, што будуць праводзіць манеўры. Важна было даведацца пра тое, як яны праходзяць, і вынікі.

Радзінская сказала, што мае некалькі фатаграфій пра манеўры. Раман успомніў, як у мінулым годзе яму загадалі сфатаграфіраваць усе чыгуначныя масты на лініі Мінск—Бабруйск. Апрача гэтага, трэба было даследаваць і апісаць усе станцыі. Ён падумаў: «Як лёгка Радзінская магла б усё гэта зрабіць». А ён меў бы з гэтым многа клопату. «Рашуча трэба паспрабаваць “узяць” яе да сябе».

Падчас размовы кідаліся словы «рэарганізацыя Чырвонай Арміі». Раман і Вера адначасова недаверліва глядзелі адно аднаму ў вочы. Каб гэта замаскіраваць, Раман сказаў:

— Мяне вельмі здзіўляе, што вы ведаеце пра гэта. Гэта ўсё ж тайна.

— Калі тайна, то і вы не павінны ведаць. Я як журналістка ведаю пра многія рэчы, але добра арыентуюся, з кім пра іх гаварыць. Зрэшты, ведаем абое пра гэта. Я, напрыклад, маю гэтыя звесткі з непасрэдных крыніц, а таму гавару пра тое, што вы першыя напамнілі пра гэта.

— А я, — сказаў Раман, — не толькі ведаю пра гэта, але нават бачыў праект загада і ведаю яго нумар.

Вера засмяялася.

— А можа, і я ведаю?

— Сумняваюся ў гэтым.

— Калі ласка. Першая лічба — 3.

— Добра. А другая?

— Таксама 3. А можа, і я бачыла копію загада, толькі як журналістка мушу захаваць гэта ў тайне.

Раман быў у захапленні ад новай знаёмай. «Гэта ж знаходка для мяне. Трэба старацца пазнаёміцца з ёй бліжэй. Можа, яна хутчэй здабудзе копію загада, чым Марозаў».

Апатыя знікла. Ён з ажыўленнем пачаў размаўляць з Верай. Апавядаў ёй пра рознае са сваёй працы ў пагранатрадзе і сам распытваў пра розныя дробязі з яе працы.

Вера паводзіла сябе ўсё больш какетліва. Раман пачаў гаварыць ёй кампліменты. Яна весела смяялася, а ў нейкі момант сказала:

— Вы так сябе паводзіце, нібы закахаліся ў мяне.

— А што тут дзіўнага? Вы мне вельмі падабаецеся. Перадусім як жанчына, а па-другое — як дзейная супрацоўніца. Зрэшты, у нас на паграніччы няма прыгожых жанчын, таму калі я ўбачыў вас, то проста ап'янеў.

Яна пагразіла пальцам і сказала:

— Вы надзвычай прыемны, але я не вельмі веру вам.

— Можа, я яшчэ пераканваю вас.

Калі пад'язджалі да Мінска, размаўлялі паміж сабой ужо на «ты».

Выйшлі на вакзале і разам пайшлі да выхаду. На плошчы перад вакзалам спыніліся.

— Куды цяпер ідзеш? — спытаў Раман.

— У гатэль. Спаць.

— А калі ўбачымся?

— Заўсёды: сёння, заўтра, паслязаўтра.

Яна задумалася. Раптам яе твар здаўся яму на здзіўленне знаёмым. З вачэй праглядвала штось, чаго да гэтага часу ён не заўважыў, але што многа разоў бачыў у іншых вачах. Аднак не мог успомніць, калі гэта было.

Вера патрэсла галавой, нібы апрытомнела. Сказала:

— Спаткаемся 1 верасня а 9 гадзіне вечара ў Губернатарскім садзе на алеі насупраць летняга тэатра «Рэнесанс».

У Рамана перад вачыма паўсталі постаці расстраляных сяброў і «спатканне», на якое прыйшоў у гэтую ж пару, у тое ж месца год таму. Ён зрабіў крок назад і, здзіўлены, глядзеў ёй у вочы.

— Што вас так уразіла?

— Што... страшна доўга чакаць.

Яна засмялася.

— Трэба быць цярплівым. Гэтым здабываецца ўсё.

Яны развіталіся, моцна паціснуўшы адно аднаму рукі.

Раман задумліва ішоў вуліцамі. Усё думаў пра тую жанчыну. Успомніў яе апавяданне пра манеўры, апавяданне, якое выяўляла вялікую назіральнасць.

«Так, так, “манеўры», — прашаптаў некалькі разоў, маючы на ўвазе свае «манеўры» з мэтай здабыць сабе карэспандэнтку «Трудовой правды». Але адна рэч усё не давала яму спакою. Гэты дзіўны выраз вачэй, які заўважыў у Веры, калі яна гаварыла, калі прызначыць з ім спатканне.

«Дзе я гэта бачыў?»

Раптам яго азарыў успамін: «У сябе ў вачах — у люстры! Так. Менавіта гэта... Аднак гэта дзіўна!»

Раман правёў дзень у сястры Харэўскага, бо меў да яго вельмі тэрміновую справу. Але калега не прыйшоў. Пакінуў для яго ліст і вечарам пайшоў да Наташы. Дзяўчына была вельмі змірарная і сумная. Раман занепакоіўся:

— Што здарылася?

— З Любай вельмі дрэнна. Былі два крывацёкі. Другі вельмі моцны. Думаю, што трэцяга не перажыве. Яна зусім без сілы. Дзіўна: яна ж выглядала лепей за мяне. Цяпер усё канфліктнае са мной. Хоча курыць, а я не даю.

— Быў доктар?

— Быў. Сказаў, што ў бліжэйшыя дні памрэ.

Раман зайшоў у спальню. Люба ляжала ў ложку. Яна ўжо не магла хадзіць. Вочы ў яе былі глыбока запалыя, вусны цёмныя, патрэсканыя.

Люба прачнулася. Слабым глыбокім голасам адказала на прывітанне. Паклікала яго бліжэй.

— Дайце мне папяросу, — папрасіла яна літасціва, а ў вачах у яе паказаліся слёзы.

Раман, зусім не задумваючыся, падаў ёй папяросу. Люба хціва ўцягнула тытунёвы дым у лёгкія, і раптам папяроса

выпала з яе рук. Яна пачала душыцца дымам. У пакой убігла Наташа.

— Навошта вы далі ёй папяросу? Можа зноў пачацца крывацёк...

— Нічога з ёй не зробіцца. Гэта ад прастуды. Гэта хутка пройдзе, — весела сказаў Раман.

Наташа хацела забраць у хвораі папяросу, але Люба не дала. Сказала:

— Не мучайце мяне!

Наташа махнула рукой і паспешліва выйшла з пакоя.

Люба працягвала курыць. Яна ўжо не душылася дымам. Раман з жалем глядзеў на яе, але стараўся гаварыць весела:

— Ці ведаеце вы пра тое, што хутка мы паедзем за граніцу?

— Ведаю.

— Толькі няхай пройдзе прастуда. Там вам будзе вельмі добра. Можа, наладзім вам вандроўку ў Амерыку. Але трэба быць вясёлай.

Люба глядзела ў акно. Праз хвіліну сказала сумна, сонна:

— Ая склала новую песеньку. Вясёлую. Праспяваю вам яе.

У дванаццаць,
У гадзіну
Я цябе чакала.
Не прыйшоў ты
І не прыйдзеш,
Навошта ашукаў ты?
Баліць сэрца,
Баліць вельмі,
Баліць, бо не кахана.
Кане беднае,
Бо адно ведае,
Што ты заўжды падманваў!

Яна спявала слабым голасам, які зрываўся. Мелодыя была сапраўды вясёлая. Тэмп хуткі. Але ад гэтага яшчэ страшнейшы сэнс слоў. Раман падумаў, што, можа, гэта

апошняя песенька Любы. Ён запісаў яе. Дзяўчына ўсцешылася.

— Вам падабаецца?.. Але не спявайце яе нікому, бо яна мая. Я спяваю для сябе... Добра было б прайсціся раніцай басанож па расе ў лёгкай сукенцы і спяваць... Я вельмі люблю лугі і сонца. Там так многа паветра...

Дзённік шпіёна

Брэст на Бугу, 26 жніўня 1923 г.

Марозаву грошай на дарогу да Масквы я не даў. Хацеў бы арганізаваць гэтую справу з Верай. З Марозавым магчымасць здабыць копію праекта рэарганізацыі вельмі праблематычная. А Вера бачыла копію і нават ведае нумар загада. Можа, яна хутчэй змагла б зрабіць для мяне копію загада або сфатаграфавачь яго. Я спаткаюся з ёй 1 верасня ў Губернатарскім садзе. Другі раз той самы сад... І цяпер гэтыя словы асацыююцца ў маіх думках з «Садам пакут» і Лізкай.

Як гэта баліць. І няма гэтаму канца, няма выйсця. Усё нагадвае пра яе: усмешкі жанчын, падобная фігура або валасы. А па начах бяссонніца. Калі ж гэта, нарэшце, скончыцца? Можа, разам з жыццём?.. Маім дурным жыццём, ад якога не маю нічога для сябе, апрача працы і неспакою. Але ведаю, калі б кінуў гэта, то было б яшчэ горш. Не вытрымаў бы... І гэтыя пастаянныя думкі пра самагубства. Каб хутчэй ужо трапіла ў мяне куля, бо больш нічога цікавага не чакаю ад жыцця, нішто не дасць мне такіх эмоцый, якія перажыў.

Часам бачу дзіўныя рэчы, нават наяве, без уплыву какаіну. Калі ішоў апошні раз з Саветаў, мусіў на досвітку пераходзіць паблізу граніцы з лесу ў лес. Непасрэднай небяспекі

не было, таму я, задумаўшыся, ішоў праз поле. Ступіў на сцэжку, якая прабягала паміж некалькімі поўнымі дажджавой вады ірвамі. Можна, там некалі капалі гліну або пясок. Збоку бегла доўгая пасма ядлоўцу. Раптам я пачуў нейкі шум. Глянуў улева. Ubачыў хлопца, які бег па іржышчы. У руцэ ён трымаў тоўсты кій. Ён без памяці бег да мяне. Я адразу зразумеў, што ён прымае мяне за перамытніка, бо я не іду па дарозе, а шмыгаю з лесу ў лес. Я падпусціў яго бліжэй. Спыніўся. Калі я павярнуўся да яго, хлопец убачыў на акалышку маёй шапкі чырвоную зорачку і стаў, сканфужаны. У яго была вялікая расчухраная галава і рыжая барада. Вочы лёталі па мне, нібы абмацвалі.

— Чаго хочаш? — спытаў я.

— Я думаў, што гэта перамытнік.

— А калі б гэта быў перамытнік, дык што?.. Упакаваў бы яго, абадраўшы да ніткі, у гэты дол?

Вочы ў яго бегалі.

— Не, таварыш.

— А што б ты зрабіў?

— Завёў бы на пост.

— Ага, ну, то хадзем на пост. Кінь палку!

Я завёў яго ў лес. Мы перайшлі праз вузкую пасмачку дрэў на другі бок. Там я зноў глянуў яму ў вочы. Ён быў вельмі спалоханы. Смярдзеў потам.

— Што яшчэ мне скажаш? — спытаў я ў яго.

Ён маўчаў. Толькі твар яго зрабіўся шэрым і горла сутаргава рухалася, нібы ён душыўся слінай. За ягонай спінай узыходзіла сонца. Я загадаў яму павярнуцца задам. Сказаў:

— Глянь на сонца! Можна, бачыш яго апошні раз...

Ён глядзеў.

— А ці ведаеш ты, што калі б забіў перамытніка за мізер тавару, то ён ніколі б не ўбачыў сонца?

Ён не адказваў, толькі цяжка дыхаў. Мусіць, ён думаў, што зараз я заб'ю яго. Канешне, я меў такі намер. Я думаў, што ён не аднаго чалавека ўжо забіў. Гэта ж быў гігант. І гэтая палка ў ягоных руках — страшэнная прылада забойства.

Я загадаў яму ісці сцэжкай. Ён не адразу рушыў. Калі пайшоў, я абапёрствол парабелума на сагнутым перадплеччы: узяў на мушку ніжнюю частку ягонага чэрапа (чэкісты страляюць у гэтае месца з нагана). Я праводзіў яго поглядам прыжмуранага вока. Раптам мне здалася, што хлопец усё расце... што падкрадаецца да сонца, якое стаіць тут жа, за дрэвамі... што хоча яго злавіць... І тут я ўбачыў, што чалавека няма... што наперадзе ідзе шкілет, сагнуты, пачварны... Я апусціў зброю і ўбачыў у 10 кроках ад сябе гэтага самага хлопца. Уздыхнуў з палёгкаю.

«Як добра, што я не выстраліў! Гэта ж зло, якое можна зрабіць, а можна і не. Можа, яму хопіць гэтых хвілін на ўсё жыццё».

Брэст на Бугу, 27 жніўня 1923 г.

Я чытаў, што існуюць караблі-прывіды. Па нейкай прычыне на іх загінуў экіпаж, і плывуць мёртвыя карпусы, якія нясе плынь, па марах і акіянах. Часам знішчаюць іншыя караблі і так дзіўна паводзяць сябе, што ствараецца ўражанне, што імі кіруе чыясьці рука. Калі думаю пра Харэўскага, ён здаецца мне такім караблём-прывідам. У ім памерла тое, што складае вартасць чалавечага жыцця, і застаўся толькі корпус, які нясецца па акіяне бальшавіцкай злачыннасці. Ён знішчае перашкоды, якія сустракаюць яго, і помсціць ім за крыўду, не маючы надзеі разлічыцца з імі. Бо за тых крыўды, якія ўчынілі яму, нічым нельга адплаціць. А колькі ж такіх караблёў-прывідаў ёсць у Саветах? Толькі не ўсе аднолькава смелыя і рашучыя. Большасць разбіваецца на скалах і гіне. І я таксама такі карабель-прывід. Не маю ў жыцці ніякай мэты, аднак не магу пагадзіцца з тым, каб подласць перамагала і атачалася німбама.

Я недзе чытаў, што сапраўдная свабода запануе тады, калі будзе ўсё роўна: жыць альбо не жыць. Можа, гэта сталася са мной, бо сапраўды жыццё і смерць сталі мне аб'якавымі, і адчуваю, што я недзе па-за межамі рэчаіснасці.

Мне часта здараецца размаўляць у Польшчы з рознымі людзьмі, якія распытваюць мяне пра жыццё ў Саветах. Час-

та гэта вельмі інтэлігентныя людзі, таму расказваю ім. Гавару толькі праўду. І заўсёды са здзіўленнем заўважаю, што мне не вераць. Заўсёды думаюць, што перабольшваю, што хлушу. Думаюць так таму, што я агент разведкі. І яшчэ таму, што я праціўнік бальшавіцкага ладу. А я ж не расказваю ім нават малай часткі тых жудасцяў, якія адбываюцца ў Бальшэвіі. Мяне гэта шакіруе. Ці ж для таго, каб паверыць, трэба, каб яны самі туды паехалі і на сваёй скуры гэта праверылі?.. Ведаю, што ўсё гэта выйдзе наверх, што гісторыя перакажа людзям усе зверствы, што псіхолагі будуць здзіўляцца, да якой мярзотнасці змаглі дайсці падлыя людзі і як змаглі гэтую мярзотнасць замаскіраваць... І будуць здзіўляцца надзвычайнаму асляпленню людзей Захаду, якія (нават тыя, найразумнейшыя) прымалі тое, што адбываецца ў Саветах, не за разбэшчанасць мярзотных садыстаў, якія здзекваліся з самага талерантнага народа ў свеце, а... за ўмацаванне камунізму.

ГЛАВА 20

Прыгода ў «Парыжы»

Без пятнаццаці хвілін дзевяць. Раман прыйшоў на ўмоўленае спатканне ў Губернатарскім садзе. І цяпер, як у мінулым годзе, тут было пуста. Дождж, які пачаўся раніцай, прагнаў людзей, якія тут шпацыравалі. Час ад часу па галоўнай алеі праплывалі цёмныя постаці прахожых.

Раман не адразу пайшоў на ўмоўленае месца. Хаця ў яго не было прычыны асцерагацца Веры, ён па звычцы быў асцярожны. Увайшоў у сад з боку вуліцы Вясёлай побач з «трэкам». Потым выбраў сабе зручны пункт, з якога бачна было месца на беразе Свіслачы паміж «Рэнесансам» і мастом, які веў з Падгорнай вуліцы. Знайшоў добра схаваную ў ценю лавачку. Крысом плашча сцёр з яе ваду. Наставіў каўнер, сеў і стаў чакаць. Вецер зрываў зверху з мокрых бліскучых лістоў кроплі вады. Дождж прыглушаў

матавае святло ліхтароў. Плёскаліся хвалі ракі. Наўкол панавалі пустэча і сум.

Мінула дзевятая гадзіна. Раман усё чакаў. І толькі дзесьці каля паловы дзясятай убачыў жанчыну, якая шыбавала па мосце ад «Рэнесанса». Яна паспешліва ўвайшла на алею і азіралася наўкол. Раман не спяшаўся да яе, хоць здалёк пазнаў, што гэта Вера. Ён усё абглядаў алею, берагі ракі, мост. «А можа, там нехта хаваецца?» Ён пастаянна прадчуваў, што на яго можа быць засада.

Вера дайшла да паловы алеі. Потым вярнулася. Спынілася паблізу моста, дастала з пачка папяросу і закурыла. Курыла хутка, нервова. Раман падышоў да яе:

— Як вы спазніліся, — сказала Вера з папрокам. Але Раман хацеў захаваць «ты», як яны размаўлялі напрыканцы падарожжа.

— Не, гэта ты так спазнілася. Я чакаю амаль гадзіну.

Вера глянула на гадзіннік на руцэ.

— Дваццаць пяць хвілін дзясятай.

— Я прыйшоў без пятнаццаці дзевяць.

— Не магла раней. Была ў знаёмых. Мяне затрымалі.

— Можа, кудысьці пойдзем? Мокнуць пад дажджом непрыемна.

— Добра. Можам пайсці да мяне. Я жыву ў гатэлі «Парыж».

Раман згадзіўся, і яны досыць хутка пайшлі ў цэнтр. Па дарозе Раман абдумваў, як прыступіць да размовы. Было некалькі задум, але ўсе яны былі нерэальнымі. Нарэшце, пастанавіў, што будзе дзейнічаць у залежнасці ад акалічнасцяў.

У гатэлі «Парыж» Вера папрасіла нумаровага паставіць самавар і выйшла на калідор. Яна займала пакой ад вуліцы. Раман зірнуў праз акно і ўбачыў бліскучую ад дажджу праезную частку і прахожых, якія паспешліва ішлі па тратуары. На процілеглым баку вуліцы даўней была кандытарская Вянгжэцкага.

Пасля таго, як Вера пайшла на калідор, Раман абгледзеў пакой. Той быў вельмі занядбаны. Люстра ў плямах, коўдра

брудная, пасцельная бялізна шэрая, стол абшарпаны, усюды пыл. Ён наблізіўся да вешалкі і абшукаў кішэні скураной курткі Веры. У адным з іх знайшоў два лісты, адра-саваныя ёй, некалькі дзённікаў, пара вайсковых нататкаў, план Мінска. У другім — рэвальвер і запасны магазін да яго. Хацеў адкрыць партфель, але пачуў крокі на калідоры.

Вярнулася Вера. Раман добра прыгледзеўся да яе. Яна была сярэдняга ўзросту, шчуплая. Рухі хуткія, нервовыя. Валасы светлыя, з рыжаватым бляскам, коратка падстрыжаныя. Вочы шэрыя, бровы цёмныя, вусны вялікія, але прыгожай формы. Яна часта закусвала ніжнюю губу. Погляд яе быў ненатуральна вясёлы. Часам ён лавіў у ейных вачах халодны бляск.

Заспаны нумаровы прынёс самавар і амаль кінуў яго на стол — нібы апарыў рукі. Не глядзячы на прысутных, павярнуўся і выйшаў, грукнуўшы дзвярыма. Вера адкрыла партфель і выняла з яго чай і цукар у кавалках.

— Гарбату маю адмысловую. З Масквы прывезла. З магазінчыка для іншаземцаў.

— Найлепшая гарбата ў ГПУ, — сказаў Раман.

Вера бліснула на яго вачамі і ўсміхнулася.

— Гатэль таксама.

— Ну, і папяросы адмысловыя, — працягваў Раман, — але кошт кусаецца.

Пачалі піць гарбату. Размаўлялі пра палітыку Саветаў і пра змены на высокіх пасадах. Раман знарок выказваўся ўсё больш негатыўна пра савецкую ўладу. Пачаў расказаць Веры розныя гісторыі, якія кампраметавалі правадыроў. Расказваў, як сапраўды жывуць грамадзяне буржуазных краін. Гаварыў гэта спакойна, нібы абыякава, правяраючы час ад часу, якое ўражанне стварае гэта на Веру. Яна не прычыла яму, хоць сама размаўляла вельмі стрымана. Яна ж, у сваю чаргу, паводзіла сябе ўсё больш какетліва. Часта падыходзіла да люстра, выпінаючы грудзі ўперад, папраўляла валасы, нечакана расшпіліла блузку, паказваючы глыбокі выраз бюстгальтара.

У нейкі момант спытала:

— А, можа, хочаш у гарбату каньяку?

— А маеш?

— Маю трохі.

— То давай! Мы яго і без гарбаты.

Вера выняла з партфеля плоскую алюмініевую флягу. Раман вопытным вокам канстатаваў: «Нямецкая». Каньяк быў добрага гатунку. Пілі па чарзе з адной шклянкі. Раман наблізіўся да дзвярэй і замкнуў іх на ключ. Раствлумачыў:

— Яшчэ хтось увойдзе, а тут такая папойка!

Вера засмялася. Падышла да яго і пачала паказваць яму апошні нумар «Кракадзіла». Яна чытала нейкі сатырычны вершык, увесь час перапынялася і, глядзячы зблізку Раману ў вочы, гарэзліва ўсміхалася. Раман абняў яе напалову і пасадзіў сабе на калені.

Яна зрабіла строгія вочы.

— А што гэта значыць?

— «Змычка» прэсы з арміяй, — засмяўся Раман.

Яна закрыла далонню яму рот. Спытала:

— Скажы мне, адкуль ты так добра ведаеш, як жывуць буржуі за мяжой?

— Я ж працую ў пагранатрадзе. У нас пастаянна ёсць уцекачы адтуль... Маем загранічную прэсу... Раскажу табе, як нядаўна мы арыштавалі польскага шпіёна.

Раман адчуў, што дзяўчына ўздрыгнула. Але зараз жа растлумачыла гэта:

— Мне трохі холадна. Вазьму шалік.

Ён адчуў у яе голасе варожую, халодную ноту. Праз хвіліну яна вярнулася і, хутаючыся ў шалік, сама села яму на калені. Раман пачаў яе цалаваць і лашчыць. Яна не супраціўлялася, нават сама цалавала яго, але, калі ён занёс яе на ложак, сур'ёзна сказала:

— Гэтага, Андрэй, няможна.

— Чаму?

— Ты разумны хлопец і павінен разумець, што трэба, каб не толькі ты хацеў, але і я. Мне было б няёмка прымушаць

самую сябе, а я цяпер адчуваю да гэтага агіду. Пачакай, можа, пазней. Раскажы лепш пра таго шпіёна, бо я цябе перапыніла.

— Дык арыштавалі мы польскага шпіёна.

— Калі?

— 27.

— А як?

— Раскажу табе. Толькі гэта сакрэт.

— Можаш быць упэўнены.

— Вось прыйшоў да нас ягоны сувязны. Сказаў, што, калі залегалізуем яго ў Саветах і дадзім яму працу, выдасць нам славу тага польскага шпіёна. У выніку мы зрабілі на яго засаду.

— Дзе?

— Навошта табе падрабязнасці? Справа ў самім сэнсе. Дык зрабілі мы на яго засаду. Сувязны напаіў яго і паклаў спаць у адной вёсцы, а мы прыйшлі — і за лоб яго. Забралі ў яго зброю, дакументы, грошы, матэрыялы. Каб не сувязны, то мы ніколі б не арыштавалі яго. Можаш уявіць сабе: ездзіў усюды як «упаўнаважаны» штаба Заходняга фронту. Пачалі правяраць яго. Ён толькі смяўся з нас. Ані біццём не ўзялі яго, ані «на пасадзе», ані ветлівасцю. Усё ён разумеў дасканала. Кажа: «Не дасце мне рады! Такія, як я, не «спяваюць». Я працаваў супраць вас ідэйна. Люблю сваю Айчыну, зрабіў тое, што лічу патрэбным, абыякавы да таго, што са мной будзе. Нічога добрага ад вас не чакаю...» Ведаеш, Вера, я сапраўды адчуў да яго давер. І не толькі я, але і ўсе. Ён гаварыў, што мы гніль, што кожнага з нас можна купіць... Так гаварыў, што выглядаў не як асуджаны, а як суддзя. Адзін з нашых ударыў яго, а ён толькі ўсміхнуўся: «Яшчэ адзін доказ, што вы быдла. Як жа вас паважаць, калі вы не ведаеце нават правілаў роўнай гульні?»

Мы пакінулі яго на наступны дзень. Падчас арышту паставілі моцную варту. А раницай прыбег спалоханы карнач*: «Шпіён мёртвы!»

* Карнач (*абрэвіятура*) — начальнік каравула.

Мы пабеглі туды. Аказалася, што ўначы ён атруціўся. Хутчэй за ўсё цыяністым каліем. Мне вельмі шкада яго, бо ён быў сапраўды дзелавым хлопцам. Я адпусціў бы яго, калі б мог... Як думаеш: ці добра зрабіў бы?

Вера з недаверам глянула Раману ў вочы:

— Цяпер ты мне падабаешся. Люблю велікадушных людзей. Гэта найвялікшая годнасць чалавека. Нават у ворагу трэба паважаць адвагу і адданасць.

— І я так думаю. Але з цяжкасцю. Маю сабачую службу.

— Дык кінь яе.

— А што рабіць?

— Знойдзеш іншую.

— Гэта не так лёгка.

— А калі я табе знайду?

— Якую?

— Яшчэ ўбачыш. А як прозвішча таго шпіёна?

— Многа хочаш ведаць... Але скажу табе: Раман Забава.

Вера глянула яму ў вочы і хутка сказала:

— Не можа быць!

— Чаму? Можа, ведаеш яго?

— Не. Толькі чула.

— Дзе?

— Ад знаёмых з ГПУ. Як ён выглядаў?

— Як ён выглядаў? — паўтарыў Раман і, гледзячы ёй у вочы, пачаў гаварыць: — Высокі, шчуплы, цёмны шатэн, вочы шэрыя.

— А што сталася з сувязным? Далі яму пасадку?

— А як жа, — сказаў здзекліва Раман, — далі. У ГПУ.

— Агента?

— Не. У камеры. Калі змог прадаць сваіх, то прадасць і нас. Пазасыпае, каго толькі зможа, пакуль мы яго не засыпім.

Раман пасля хвіліны роздуму ўстаў і выцягнуў з кішэні плашча пачак папер.

— Умееш маўчаць? — спытаў у Веры.

— Ты яшчэ сумняваешся ў гэтым?

— Ну, добра. Пакажу табе нешта цікавае.

Ён разгарнуў паперу і выняў з пачка адзін загад.

— Бачыш, што меў той шпіён? Добрыя матэрыялы здабываў. І ці ж не меў рацыі, што кожнага з нас тут можна купіць? Гэты загад, напрыклад, асабліва сакрэтны. Глядзі!

Ён паказаў ёй загад Галоўнакамандуючага Узброенымі Сіламі Рэспублікі, пад якім на першым месцы стаяў подпіс Каменева. Загад меў нумар 28. Раман глядзеў, якое ўражанне створыць гэта на дзяўчыну.

Вера, з плямамі на шчоках, чытала змест загада. Адна далонь была сціснута ў кулак, другая нервова камячыла ражок паперы. Відочна, яна рабіла намаганне, каб схаваць зацікаўленасць. Яна спытала:

— Ці можна прачытаць гэта ўсё? Гэта пачынае вельмі цікавіць мяне.

— Та-ак. Вель-мі?

— Не, натуральна. Я памылкова нарадзілася жанчынай. Павінна быць мужчынам: так цікаўлюся гэтымі справамі.

— Гэта мне падабаецца. Чытай усё.

Калі Вера скончыла чытаць, Раман спытаў:

— А ці табе ўвогуле падабаецца шпіёнская праца?

Яна задумалася на хвіліну.

— Гэта... вельмі цікава. Такая няпростая, вымагае столькі энергіі, цярплівасці, валодання сабой.

— Так, — пацвердзіў Раман, — і добра аплочваецца. Можна ездзіць за мяжу. Бачыць цікавыя рэчы, гуляць.

— Так, гэта цікава.

Вера паціснула рукі і некалькі разоў скоса глянула на Рамана. У нейкі момант яна ўткнула ў кішэню спадніцы насоўку, а потым пачала шукаць яе пад сталом. Праз хвіліну сказала: «Мусіць, у куртцы». Яна падышла да вешалкі і дастала браўнінг. Паклала яго ў кішэню.

— А што б ты зрабіла, Вера, калі б табе прапанавалі стаць шпіёнам?

Яна ўважліва паглядзела яму ў вочы.

— Чым шпіёнам, нашым?

— Не... Другой дзяржавы.

— Не згадзілася б... Хаця... Зрэшты, не ведаю... І як жа табе адказаць на такое пытанне? Ты ж праследуеш шпіёнаў.

— Гэта штосьці іншае... Гавары шчыра. Ну?

— Сапраўды, не ведаю. А што ты рабіў бы? — яна хутка зазірнула яму ў вочы.

— Я?.. Гэта залежыць ад многіх акалічнасцяў. Перадусім ад гэтага: хто б мне прапанаваў і... Ці ж я ведаю...

— Навошта табе тыя дакументы? — спытала Вера.

— Аддам іх заўтра ў ГПУ следчаму. Будзь што будзе: аднаго шпіёна маем. Работа ёсць. А гэта довад супраць яго.

У нейкі момант Раман заўважыў дзіўную рэч. У яго было дасканалае пачуццё назіральніка, якое дазваляла яму заўважаць кожную змену сітуацыі. Ён заўважыў, што кішэня спадніцы Веры трохі адцягнутая і мае ўнізе добра бачны край. Ён добра памятаў, што гэтага не было. Ён звязаў гэтае назіранне з папярэднімі пошукамі Веры хустачкі, з адыходам яе да вешалкі і прыйшоў да высновы: узяла рэвальвер. Ён зрабіў зусім бесклапотны выгляд і вясёлую міну і адразу ж ператварыўся ў дурнаватага, легкадумнага бальшавіка, які выплятаў, што яму сліна на язык прыносіла. А левую руку ўжо трымаў у кішэні на рукаятцы браўнінга. Ён узвёў курок і ўважліва сачыў за кожным рухам Веры. Пачаў весела гаварыць:

— Ты ведаеш, які я нядаўна чуў анекдот?.. Вось прыходзіць камсамolec у госці да камсамольца і бачыць у яго на сталe зубную шчотку. «Эй, Ваня, — кажа яму, — і ты ўжо пачынаеш абрасцаць буржуазнай скуркай?» — «Чаму?» — «Зубную шчотачку сабе купіў».

У гэты момант Раман накрыў далонню ключ ад замка, які ляжаў на сталe.

— А Ваня на гэта адказвае па пунктах: «Па-першае, шчотачка не мая. Па-другое, ужываю яе для перамешвання цукру ў гарбаце».

Вера пачала смяяцца. Раману здалася, што робіць яна гэта няшчыра. Але ўслед за ёй выбухнуў гучным смехам

і пацягнуўся да кішэні па хустачку. Пры гэтай аказіі ключ павандраваў са стала ў кішэню.

— Гэта вельмі камічна, — сказала Вера.

— Шалёна камічна, — пацвердзіў Раман і зірнуў на вокны. Пераканаўся, што яны добра зачыненыя.

«Крыкнуць праз акно не зможа, а дзверы зачыненыя».

Ён хацеў зноў пасадзіць Веру на калені, але дзяўчына вырвалася ад яго.

— Мне пачынае балець галава.

— Не трэба так многа курыць.

— Гэта не ад гэтага. Замнога сёння працавала. Пісала артыкул для «Трудовой правды».

— Прачытай мне яго.

— Я ўжо выслала... Вельмі баліць галава... Трэба ўжыць парашку...

Гэты раптоўны галаўны боль здаўся Раману падазронным; ён, робячы выгляд, што праглядае загад, уважліва сачыў за кожным рухам дзяўчыны. Потым падышоў да люстра і пачаў расчэсваць валасы. Ён выразна бачыў ейнае адлюстраванне.

Вера наліла вады ў шклянку і, гледзячы ў бок Рамана, нешта ўкінула ў другую шклянку. Раман заўважыў гэты жэст. Потым дзяўчына ўзяла пляшку і наліла ў другую шклянку каньяку. Перамяшала вадкасць проста пальцам. Раман адышоў ад люстра.

— Можа, вып'еш яшчэ каньяку? Карыстайся выпадкам, — гаварыла весела Вера.

Раман падышоў да стала і глянуў на шклянку. Яму здалося, што нават і па берагах шклянкі плаваюць дробныя часцінкі пены. Ён узяў пляшку і наліў у другую шклянку столькі каньяку, колькі было ў першай.

— Добра. Вып'ем разам.

— Мне вельмі баліць галава. Пасля гэтага будзе горш.

— Але, ведаеш, Вера, піць без закускі не таго... Можа, маеш што ў партфелі перакусіць? Гэта ж твая кладоўка.

— Ёсць сліўкі.

— Сліўкі дык сліўкі. Давай сюды!.. Па-буржуазнаму: вячэра, лікёр, каньяк, фрукты і, нарэшце, жанчына. Найсмачнейшы дэсерт.

Раман устаў, нібы хочучы дапамагчы Веры дастаць сліўкі з партфеля, які ляжаў на крэсле. Засланяючы целаю стол і працягваючы гучна гаварыць, ён пераставіў шклянкі. Калі Вера выняла сумачку з партфеля, Раман узяў яе з рук дзяўчыны.

— Што за цудоўная рэч! Проста персікі!.. А значыць, п'ём!

«Хацела атруціць ці ўсыпіць? Пэўна, другое».

Вера даткнулася далонню да галавы.

— Не, не магу. Не хачу пасля гэтага хварэць.

— Ну, добра, вып'ю сам. У гонар маёй дарагой, мілай, шчырай, зычлівай да мяне, каханай Веры.

Ён адным глытком выпіў каньяк і закусіў сліўкамі. Адначасова сачыў, якое ўражанне стварае гэта на дзяўчыну.

Калі хацела атруціць — то шпіён, калі толькі ўсыпіць — чэкістка. «Карэспандэнтка, псякрэў, але ГПУ. Я добра ўлез. Мусіць, адчула, што я шпіён».

— Застанься на ноч, — сказала Вера.

— З найвялікшай ахвотай і... Мяркую, што разам...

— Ну, так. Ложак толькі адзін.

— Разам, то можна і на ўмывальніку, і ў ванне, а нават на сподку... Адчуваю сябе проста ў раі!

«Не, гэта была не атрута, бо яна думае, што я зараз захачу спаць».

Ён пацягнуўся і пазяхнуў.

Вера пачала сцяліць ложак, а Раман тым часам хадзіў вакол стала. Пераставіў крэслы. У нейкі момант наліў каньяку ў першую шклянку, а тую, «падазроную», узяў са стала і хутка выліў змесціва ў самавар.

Калі Вера паслала ложак, Раман падышоў да яе і пачаў цалаваць. Потым сказаў:

— Ведаеш што, калі ты не хочаш каньяку, то я вып'ю і твой. Згодна?

— Канешне.

— За нашу першую супольную ноч. А шлюб возьмем па магчымасці.

Дзяўчына засмялася. Раман выпіў каньяк да дна.

«Няхай будзе абсалютна ўпэўнена».

Ён падышоў да Веры, абняў яе і сказаў:

— На закуску пацалунак. Гэта лепей за сліўку.

Ён пацягнуўся.

— Ой, як хочацца спаць!

Сеў на ложку і пачаў здымаць боты. Прыкінуўся, што робіць гэта з вялікай цяжкасцю. Потым у вопратцы паваліўся на ложка.

«Лепш не распранацца. Невядома, што яна захоча зрабіць. У адзенні зброя, грошы, важныя дакументы».

Ён накрываў галаву плечуком, каб мець магчымасць разглядаць ніжнюю частку пакоя і постаць Веры. Пачаў гучна і роўна дыхаць. Дзяўчына не распраналася. Яна зноў апрагнула блузку, закурыла папяросу і доўга сядзела за сталом. Потым прыкруціла лямпу і зняла туфлі.

«Пачынаецца».

Дзяўчына паціху наблізілася да ложка. Раман найбольшую ўвагу звярнуў на яе рукі і кішэню, дзе быў рэвальвер. Вера доўга стаяла ля ложка і слухала ягонае дыханне. Раман паварушыўся і сказаў:

— Змагаем за будучыню пралетарыяту!..

Дзяўчына адскочыла. Ціха сказала:

— Андрэй, што ты кажаш?

«Выпрабоўвае мяне... Рабі сваё... Ужо сплю».

— Андрэй! — паўтарыла Вера.

Цішыня.

Вера падышла да століка ля сцяны і пераставіла яго ў кут пакоя. Потым выняла з партфеля вялікія электрычны ліхтар, некалькі аркушаў паперы і аловак. Са стала ўзяла пакінуты Раманам пачак дакументаў. Адышла ў кут. Перагледзела іх. Дастала загад «Реввоенсовета» «главверха» Каменева і падышла з ім да стала. Потым дастала з кішэні браўнінг і зноў наблізілася да ложка.

«Не выстраліць жа... Але няма сумнення: шпіён... Нічога сабе прыгода... Падабралася пара... Яна палявала на мяне, а я на яе».

Вера вярнулася ў кут. Паклала рэвальвер злева на стала. Некалькі разоў азірнулася на Рамана. Ён, каб лепш бачыць, вышэй падняў плячо. Глядзеў на нахіленую над сталом спіну дзяўчыны і не ведаў, чаму яму было шкада яе. Адначасова вельмі паважаў яе.

«Шкада, што дарэмна трываюся. А гэтак будзе ў нас. А можа, яна з «Intelligence Service»*. Працуе добра. Зрэшты, няхай. Англічанам таксама спатрэбіцца. Добра, што самыя важныя дакументы маю пры сабе».

Вера, свецячы рэфлектарам электрычнай лямпы, паспешліва перапісвала загад. Потым стала перапісваць яшчэ штосьці з дакументаў, пакінутых Раманам на стала. Гэта працягвалася шмат часу. Потым дзяўчына спарадкавала дакументы, паклала іх на стол так, як было ўвечары, і схавала ў партфель паперу і ліхтар. Столік паставіла на месца.

«Я б мог гэта ўкрасці, калі яна засне... У нас будуць здзіўлены, калі атрымаюць мой загад і яе копію гэтага ж загада... Што ім прыйдзе ў галаву?.. Можа, што працуем разам?»

Вера, прывёўшы ўсё ў парадак, села на крэсла і зноў закурыла. Раман бачыў яе твар у профіль. Яна прымружыла вочы і, задумаўшыся, глядзела ў клубы дыму. Раптам глянула на Рамана — нібы адчула ягоны позірк. Патушыла папяросу і пачала распранацца.

Села на ложка і крыху адсунула Рамана да сцяны, каб зрабіць сабе месца. Цяпер яна не захоўвала асцярожнасці. Зрэшты, была ўпэўнена, што ён моцна спіць. У нейкі момант Раман гучна сказаў па-польску:

— Бардзо дзенькуе, пані.

Вера шарганулася назад. З яе вуснаў сарваліся польскія словы:

— Цо пан муві?!

* Intelligence Service — англійская разведка.

Яна хуценька паклала далонь на вусны, перастрашаная тым, што адазвалася па-польску. Але Раман прытварыўся, што сказаў гэта праз сон. Ён яшчэ гучней сказаў па-расійску:

— Пролетаріат сметет все границы!

Вера слізганула пад коўдру і ляжала ціха, але не спала. Раман адчуў моцны пах яе поту.

«Мусіць, яна даўно не мылася і не мяняла бялізну».

Супакоены, ён па-сапраўднаму заснуў. Вера ўсё ляжала з раскрытымі вачыма.

Раман прачнуўся рана. Абуджэнне яго было заўсёды свядомым, і ён адразу ведаў, дзе знаходзіцца. Ён ціха падняўся і, абапёршыся на локаць, глядзеў на спячую дзяўчыну. У шэрым святле раніцы ейны твар здаваўся зеленаватым. На прыкрытых павеках і пад вачыма былі глыбокія цені. Вусны склаліся ў балючую гримасу. Яна цяжка дыхала. Лоб быў вільготны ад поту. Пальцы рукі, якая ляжала паверх коўдры, увесь час рухаліся. Бачны з-пад коўдры рубец кашулі быў брудны. Яна здалася яму беднай, змучанай, зняважанай дзяўчынкай, якая, рыдаючы, заснула пасля нейкай прыкрай прыгоды.

«Звычайная дзяўчына. Глянуць на яе — нічога не заўважыш. Нічым не адрозніваецца ад іншых жанчын. Але недзе там, у мозгу, ёсць у яе сіла і воля, якія робяць яе тым, кім ёсць сапраўды: адзінай істотай, выбранай сярод соцень тысяч іншых звычайных жанчын — прыгожых, ці славуных, ці разумных... Адзіная... І ніхто ніколі пра гэта не даведаецца. Можа, і сама добра не ўсведамляе гэтага».

У яго вачах твар Веры пачаў прамяніцца дзіўнай сілай. Твар здаўся яму проста незвычайным.

«Сіла духу ёсць у кожным чалавеку, як выбуховы матэрыял у гранаце. І ніхто пра гэта не ведае... Калісь выбухне — тады знішчыць свайго ўладальніка або іншых і знікне назаўсёды. А тут незразумелая рэч: прамянее, як сонечная энергія, праз усё доўгае або кароткае жыццё. Хвалюецца, няўлоўная, як касмічныя промні. Вызваляецца інстынктыўна, у той час, калі патрэбна. І ніхто гэтага не разумее. Ці

каторы артыст ацэніць геніяльную ігру той жанчыны, якая штодзённа грае беспамылкова, без проб і суфлёра ўсё новыя ролі? І ці зразумеюць псіхолагі тую капрызную гіганцкую волю, якая затоена ў чалавечай душы?»

«Слухай, Вера, ты сапраўды цудоўная!»

Раптам ён патануў вачыма ў халодных вострых зрэнках... Ён не паспеў прыдбаць маску шпіёна, і дзяўчына ўбачыла ў ім штосьці страшнае. Яна пачала балесна ўсміхацца, спрабуючы затушаваць свой даследчы позірк. Сказала нізкім, хрыплым голасам:

— Ужо не спіш?

— Бачыш жа.

— Што так глядзіш на мяне?

— Бо... Ты прыгожая.

— Не. Ты інакш глядзіш.

— Мне прыснілася, што ты трапіла пад цягнік.

— Ну?

— І я так спалохаўся. Прачнуўся і ўбачыў, што ты жывая. Таму я так глядзеў. Я ж цябе вельмі люблю. Не буду хлусіць, што кахаю, але прашу паверыць, што сапраўды вельмі люблю.

Ён амаль шчыра засмяяўся. Яна абняла яго і пацалавала.

— Ты, аднак, слаўны.

— Чаму «аднак»?

— Бо падобны да садыста.

— Што?!

— Ну, так. Паглядзі ў люстэрка.

— Першы раз чую гэта... Хачу табе нешта сказаць, Вера.

— Што?

— Кінь сваю працу. Шкада цябе. Ты вельмі слабая і бачна, што ўжо змучаная.

Яна прымружыла вочы і аблізала вусны.

— Якую працу кінуць? Што ты кажаш? Не разумею. Ты сёння нейкі дзіўны.

— Ну, гэтую працу ка-рэс-пан-дэн-ткі... Такое цяжкае слова.

— Гэта ж вельмі цікавая праца!

— Канешне. Гэта слухна. Вельмі цікава!.. Але для жанчыны крыху неадпаведная.

Яны правяралі адно аднаго вачамі. Шукалі ў сабе сэнс слоў. Раман меў поўную перавагу і трохі разыгрываў Веру, хаця ведаў, што мучае яе. Гэта ўжо быў доказ нейкага «сэдызму».

— А можа, я не жанчына? Ты ж яшчэ не пераканаўся.

Гэта гучала як выклік. А ў яе поглядзе чытаў агіду, і трывогу, і зацікаўленасць. Яна хацела бачыць яго без прыкрыцця. Інстынктыўна адчувала ў ім штосьці схаванае. Пачала цалаваць яго з фальшывай палымянасцю.

— Сапраўды, я не жанчына... Ах, які ты яшчэ дзяцінны!

Яна ссунула з сябе пад коўдру брудную кашулю. Потым спытала ў яго нібы сонна:

— Ці ведаеш ты замежныя мовы?

— Не. А ты?

— Таксама не ведаю. Я ж расіянка з Кіржача. А адукацыю маю малую. Мой бацька — рымар... Мне здалося, што калі ты спаў, то гаварыў па-польску.

— Па-польску я гавару часта. У пагранатрадзе бывае многа палякаў і ёсць некалькі супрацоўнікаў, якія ведаюць гэтую мову.

— А я думала, што ты паляк.

— Не.

— А ёсць сімпатычныя палякі?

«Правярае мяне».

— Не вельмі. Зрэшты, гэта нашы ворагі. Толькі гісторыю маюць цудоўную. Нядаўна чытаў.

— Чаму цудоўную?

— Ніводны народ не мае такой. Усё жыццё польскага народа — гэта безупынная барацьба. Многа соцень гадоў барацьбы. І гэта барацьба з пераважаючымі сіламі. І гэта не толькі за сваё дабро, але і за дабро іншых народаў... А якія яны жывучыя! Столькі разоў гінулі і зноў паўставалі. Нараджаліся з крыві, з руін, а жылі ў зарыве пажараў. Я не ведаю больш прыгожай гісторыі!

У Веры на шчоках з'явіўся румянец.

— Гэта вельмі цікава. Можа, больш раскажаш мне.
Я ж дурнютка.

«Ведаеш гэта лепей за мяне».

— Доўга расказваць. Можа, дам табе калісьці гэтую гісторыю. Прачытаеш сама — як байку.

Вера шырока адкрытымі вачыма глядзела яму ў твар.

— Дзіўна, што ты гэта гаворыш!

— Чаму?

— Ну, вораг палякаў, які пастаянна змагаецца з імі...

— Слухай жа, мая дарагая, самай вялікай вартасцю чалавека ёсць справядлівасць у адносінах да іншых людзей. Навошта падманваць самога сябе? Калі мой праціўнік шляхетны, то больш ганаруся, ваючы з ім.

— Як шкада, — прашаптала Вера.

— Чаго?

— Што людзі мусяць усё ваяваць.

— Так. Шкада. Лепш было б, каб ваявалі, здабываючы лаўры на іншым полі. Але цяжка. Усё гэта дае нам дасведчанасць, якую будзем перадаваць наступным пакаленням.

Яны пачалі апранацца. Вера зычліва глядзела на Рамана. У тоне яе голасу з'явіліся цёплыя ноты.

Апранаючыся, Раман дастаў з кішэні ключ і паклаў на сталае. Хутка Вера выйшла на калідор і папрасіла паставіць самавар. Потым пілі гарбату.

— Можа, хочаш каньяку? — спытала дзяўчына. — Вып'ем рэшту.

— Добра.

Вера выліла каньяк у дзве шклянкі, стараючыся, каб было пароўну.

— Ну, а цяпер за што вып'ем? — спытала яна з усмешкай.

Раман, уважліва і цёпла гледзячы ёй у вочы, сказаў:

— Ведаеш што: вып'ем за незвычайнае. Звычайнае ўжо надакучыла. Я, намеснік начальніка Цімкавіцкага пагранатрада, таварыш Андрэй Дылін, і ты, «рабкарка» «Трудовой правды», таварыш Вера Радзінская, вып'ем за паспяховае развіццё нашага супольнага ворага — Польшчы!

Дзяўчына засмяялася.

— Але ж ты і вар'ят!

— Дык па-вар'яцку!

Выпілі каньяку. Раман растлумачыў:

— Натуральна, я піў не за поспех польскіх буржуяў. Гэтых я гатовы ўласна ручна рэзаць дзень і ноч. Але за развіццё польскага народа.

Калі пасля гарбаты Вера парадкавала на стале, Раман падышоў да яе партфеля, дастаў фотаапарат і выняў з яго ролік з плёнкай. Ён наблізіўся да Веры і даткнуўся да яе пляча.

— Ці патрэбна табе гэтая плёнка?

Дзяўчына здзіўлена глядзела на яго, а яе рука мімаволі пацягнулася да кішэні.

— Ну, натуральна. Я ж раблю здымкі для газет.

— Я думаў, што ты дасі мне яе на памяць.

— Што гэта за «памяць»?! Дам табе нешта іншае, — яна ўзяла са стала вялікую флоцкую шпільку і дала яе Раману.

— Дзякуй, — сказаў Раман.

Неўзабаве яны развіталіся.

— Калі спаткаемся? — спытала Вера.

— Думаю, што больш не спаткаемся, — сумна сказаў Раман, гледзячы ёй у вочы. — А шкада!

— Чаму не спаткаемся?

— Няма сэнсу.

— Ты ўсё неяк загадкава гаворыш!

— Бачыш, мая дарагая, рэч такая: працуем абое ў адным кірунку. Так?

— ?

— Ну, дзеля добра пралетарыяту... Праўда?

— Натуральна.

— І не маем часу на асабістыя справы. Дык дзякуй табе вялікі за добра праведзены час, за добры каньяк, пасля якога так моцна спіцца, ну, і за інфармацыю пра манеўры ў цягніку.

— Пра манеўры?

— Так. Бо мяне ўсё цікавіць, але не на ўсё хапае часу. Жадаю табе поспехаў ва ўсіх справах, спраўках і справачках.

Раман выйшаў з нумара. Вера нейкі час, задумаўшыся, глядзела на клямку дзвярэй, потым вярнулася да стала. Доўга стаяла каля яго, хмурачы бровы і моршчачы лоб. Яна барабаніла пальцамі па сталае, а дождж наўскасяк барабаніў у шыбы.

Дзённік шпіёна

Ракаў, 16 верасня 1923 г.

Любы ўжо няма. Адышла ў нябыт, спяваючы «вясёлыя» песенькі, і аддала людзям сваё добрае сэрца. Ужо не пройдзе басанож па расе, не ўбачыць сонца, не ўдыхне свежае ранішняе паветра. Пакінула мне на памяць апошнюю песеньку, якую спявала:

У дванаццаць,
У гадзіну
Я цябе чакала...

Мелодыя сапраўды вясёлая. Шалёна вясёлая. Такая вясёлая, што раззлавацца можна, а слёзы калі не пацякуць, то палову душы атруцяць. Развітваюся з табой. Добра, што мог даць табе хоць дастаткова папярос, якімі скараціў табе жыццё і пакуты...

Наташа патанула ў смутку... Калі ўбачыла мяне, сказала:
— Ужо нічога няма ў мяне на свеце!

І столькі было ў тым роспачы, што я не мог нават яе суцяшаць. Аднак ёй вельмі была патрэбна тая звар'яваная хворая спявачка. Яна давала ёй сілы трымацца, бо ведала, што тая павінна ёю апекавацца. А цяпер знікла тая трывалая сувязь, якая злучала яе з жыццём, і засталася пустэча.

Я праседзеў з ёй пару гадзін. Потым спытаў:

— Калі пойдзем у Польшчу?

— Ніколі.

— Чаму?

— Прашу, не пытайцеся пра гэта. Я нічога не ведаю, нічога не хачу.

Я зразумеў, што ў яе няма сілы распачаць новае жыццё. Што яна баіцца яго, што яно для яе агіднае. Я нічога не знайшоў, каб яе падбадзёрыць. Калі б у гэты момант яна папрасіла рэвальвер, я б ахвотна даў яго ёй. Ёсць людзі, якія не павінны так моцна цярапець. Але яна застыла ў маўчанні і распачы.

Шэрань заняла куты і папаўзла па столі. Заліла ўвесь пакой. Мы маўчалі... Навошта гаварыць, калі і так усё вядома?.. Ужо ніколі не адгукнецца з другога пакоя голас Любы: «Наташа, я хачу есці! Якая ты нядобрая!»

Факт, што нядобрая, але што зробіш? Паспрабуйце быць лепшымі. Выдумайце яшчэ некалькі сацыялістычных тэорый, каб паразітку Наташу зрабіць лепшай. Такая ўпартая буржуйка, што, калі не мае што есці, хапаецца за ёд. І так па-ідыёцку адчайваецца пасля смерці хворай сяброўкі. Не разумее таго, што тая памерла дзеля дабра пралетарыату, для стварэння шчасця будучых пакаленняў. Усе гэта дакладна разумеюць: і ЦК, і сакратар кампартыі. А яна не разумее. А ўсё таму, што не чытае «Правду», што не з'яўляецца марксісткай, не займае пасады сакратаркі ў кагосьці з высокапастаўленых камісараў. Зрэшты, чаго ад яе хацець: небяспечная контррэвалюцыянерка і класавы вораг! Калі б было інакш, то лёгка зразумела б, што Люба нават жыць не мела права. Да простаі максімы: «Хто не працуе — той не есць!».

Ці можна зрабіць у поўнай цемры на працягу 7 гадзін 40 кіламетраў па бездаражы і зусім пра гэта не памятаць? Сцвярджаю, што можна. Толькі трэба моцна трымацца за рукаятку парабелума, «апануць» на твар маску шпіёна і слухаць спеў ветру. А ён цудоўна спявае. Вырывае мелодыю проста з сэрца і кідае яе ў душу:

У дванаццаць,
У гадзіну
Я цябе чакала...

Я ўжо нічога не чакаю.

Брэст на Бугу, 22 верасня 1923 г.

Вельмі дрэнна адчуваю сябе. Адзіна какаін дае мне забыццё. Днём мне лягчэй, але ночы страшныя! Я вельмі баюся іх. Штодзень, калі вяртаюся дадому, бяру з вуліцы на ноч прастытутку. Заўсёды іншую. Запрашаю на вячэру, паю гарэлкай і ідзем спаць. Я ветліва прымаю яе. Перабольшана ветліва. Бо гэта ж найстрашнейшы лёс. Заўсёды прашу, каб яны мне штосьці расказалі. Звычайна яны не разумеюць мяне. Пытаюцца:

— Што расказаць?

— Хоць што.

Некаторыя замыкаюцца ў сабе. Іншыя ахвотна гавораць. Часта гавораць праўду. Яна, пераважна, без фарбаў сумная. А ёсць такія, якія любяць выхваляцца. Гэтых сапраўды слухаю з цікавасцю. Стараюся пытаннямі працягнуць аповед і вельмі баюся, што заснуць. Тады застаюся адзін. А ноччу мне самому так дрэнна. Я амаль зусім не сплю, а калі ўпадаю ў паўсон — кашмары. І гэта так жудасна, што абуджаюся ўвесь мокры ад поту.

У цемры бачу ўвесь час розныя жудасныя рэчы. Пераважна лапы і вочы. А часам раі залатых мурашак. Лапы вырастаюць з-пад крэслаў, з-пад стала, з-пад ложка. Сунуцца па падлозе і драпаюць па дыване. А вочы ўсё набліжаюцца і аддаляюцца. Некаторыя жахлівыя: жоўтыя з чырвоным бляскам. Часта чую ўздыханні і сапенне. Добра ведаю, што гэта трызненне. Закрываю вочы, каб не бачыць у цемры. І тады чуюцца тупат мноства ног, шэпты і рогат. Адкрываю павекі — вочы блізка-блізка. Я спрабаваў накрываць галаву коўдрай. Тады нечыя рукі абмацваюць коўдру, падушку, хочучь схопіць за руку. Зброі яны не баяцца. Некалькі разоў

я выцягваў з-пад падушкі рэвальвер. Тады яны толькі разыходзяцца ўбакі, утвараючы доўгі калідор.

Найчасцей бачу маленечкіх чалавечкаў з выпучанымі жыватамі, тонкімі ножкамі і рукамі з вельмі доўгімі пальцамі. Шыі ў іх тонкія, гнуткія. Галовы купалападобныя, выцягнутыя ўверх. Вусны доўгія. Вочы круглыя, злосныя. Некаторыя маюць рожкі. Але гэта не д'яблы. Д'яблы былі б больш зразумелыя. А гэтыя агідныя, як сараканожкі. Аслізлыя, смярдзючыя, без касцей — ведаю гэта. Увесь час выцягваюць уперад вусны, як трубы. Некаторыя высоўваюць доўгія сінія языкі ў выглядзе банаанаў. Калі набліжаю руку да тэстара ад электралампачкі, яны шырока ўсміхаюцца і хістаюцца на гумавых ножках. А калі запальваю святло — іх няма. Толькі тупат гумавых ног паўзе па падлозе, і я чую шэпты за дзвярыма. Разумею. Чакаюць, калі патушу святло. Не, не дачакаецца! Бяру кніжку і чытаю. Адначасова ведаю, што на мяне глядзяць дзясяткі чырвоных і жоўтых зрэнак жывёл. Я хачу туды зірнуць, але не магу сабрацца з сіламі. Адчуваю іх погляд на сваіх павеках, на твары — і вочы мае бессэнсоўна блукаюць па вершах кніжкі. Не ведаю, што чытаю. А калі раптам адарву погляд ад кніжкі і гляну на пакой — знікаюць... Каб праз хвіліну зноў вярнуцца. Найбольш пешуся, калі бяру рэвальвер і кладу ўзброеную руку на коўдру. Тады яны раз'юшана смяюцца. Аднаго разу я пачуў:

— Баішся нас.

Я сарваўся з ложка.

— Не. Не баюся. Гіджуся. Разумеце? Вы мязотныя! І чаму паказваецца такія агіднымі?!

Тады яны ўзяліся за рукі і пачалі танцаваць. Але ў наступную ноч не прыйшлі. Каля другой гадзіны я патушыў святло і хацеў заснуць. Раптам ля дзвярэй пачуў шум... лёгкі, свісцячы, бесперапынны. Я стараўся не слухаць, але шум усё нарастаў. Тады я сарваўся з ложка і агледзеў пакой. Убачыў чорную масу, якая ўрывалася праз шчыліну пад дзвярыма. Яна ўсё больш надувалася, набываючы форму гіпапатама. І расла... расла... расла... Выглядала ўжо як абалонка шара,

у які накачалі газу. Раптам я заўважыў двое малых вострых вочак. Яны былі зеленаватыя. У іх міргалі залатыя іскры. І яны ўсё набліжаліся да мяне. Я ў гэты час узяў са стала попелыніцу і кінуў у гэтае чорнае цела. Вочы заміргалі ў паветры, і пачуўся працяглы энк. За дзвярыма на калідоры я пачуў рогат.

Назаўтра да мяне прыйшоў маленькі ружовы слон. Гэта дзівосна, што я бачыў яго як з адкрытымі, так і з закрытымі вачыма. Ён быў велічынёй з сабаку. Стаў пасярод пакоя, пераступаючы з нагі на нагу, нібы ідучы на месцы, і свідраваў мяне чырвонымі вочкамі. А ў такт ударам ягоных ног па кутках, пад ложкамі, за дзвярыма шоргаліся чыесьці рукі.

Цяпер слон прыходзіць кожную ноч. Ён вельмі злосны, але не нападае на мяне. Дзіўна, але я зусім не баюся яго. Лепш слон, чым тая машкара. Аднак ведаю, што яны не зніклі назаўсёды, толькі часова прытаіліся. Калі са мной ёсць хтосьці, то гэтыя кашмары мяне не мучаюць. Стараюся ніколі не быць адзін уначы. Некалькі разоў хадзіў па вуліцах цэлую ноч, баючыся вярнуцца дамоў. І цешыўся тым, што ўводзіў іх узман. А калі раніцай вяртаюся ў нумар, з агідай датыкаюся да прадметаў. Я ведаю, што яны ўсё абмацалі, абнюхалі, можа, нават спалі ў маім ложку.

Два разы я мяняў нумар. Але іх нельга ашукаць. Яны заўсёды знойдуць мяне.

Брэст на Бугу, 26 верасня 1923 г.

Сёння я гаварыў са Станельскім, пачынаючым шпіёнам. Мала веру ў яго, але, паміма гэтага, вельмі зычліва павучаю:

— Калі вы хочаце стаць сапраўды добрым агентам, то раю вам глядзець на ўсё зусім інакш, чым глядзіць кожны чалавек. Шпіён павінен бачыць усё. Ад яго вачэй не павінна застацца ніводная дробязь. Гэта найважнейшае. Дам вам прыклад. Ідзяце вы па мястэчку. Бачыце тэлефонны дрот. Зараз жа павінна з'явіцца думка: куды вядзе? Калі не пошта, то нейкая іншая савецкая інстытуцыя. Трэба зайсці туды па нейкай справе, і ўжо самі ведаеце, як далей. Бачыце якуюсь-

ці новую будоўлю. Трэба таксама звярнуць увагу: самому зарыентавацца або спытаць, што гэта такое. Ці казармы, ці лазні, ці пякарні? Часта гэта скрыты аб'ект. Але калі будуюць пякарню або вялікую лазню, а мястэчка малое, то гэта сведчыць пра тое, што тут рыхтуюць стратэгічны пункт і што тут могуць быць размешчаны ў выпадку вайны вялікія вайсковыя часці. Трэба ўзяць мапу і разгледзець тэрыторыю, трэба пастарацца зразумець, чаму гэты пункт можа быць такі важны. Трэба даследаваць, ці будуюць паблізу дарогі, і вызначыць іх накірунак. Калі да граніцы або ўздоўж яе, то трэба задумацца і паспрабаваць адгадаць, якое гэта можа мець значэнне... Едзеш чыгункай. Глядзі на кожную дробязь: шлях, платформы, масты. Прыслухоўвайся да кожнай размовы. Агенты агентамі, заданне заданнем, матэрыялы матэрыяламі, але ніколі не будзе добрым шпіёнам той, хто не мае адвагі, здольнасці назірання і здольнасці збірання самых дробных фактаў. У нас ёсць агенты, якія цяпер дрэнна працуюць — не могуць здабыць ніякай інфармацыі, бо не маюць адпаведных агентаў. Але, ведаючы іх асабіста, лічу іх найлепшымі разведчыкамі, лепшымі за тых, якія даюць найважнейшыя матэрыялы. Тыя ў выпадку вайны могуць зусім не спа-трэбіцца. А гэтыя ўсюды ўвойдуць, усё ўбачаць і часам адной толькі інфармацыяй могуць прынесці арміі велізарную карысць. І трэба зусім забыцца на сябе, але палюбіць сваю працу. Трэба памятаць, што, хаця шпіён заўсёды застаецца ў ценю, менавіта ён ахоўвае армію, абараняе армію, ваюе і гіне для арміі. Вартасць ягоная папросту велізарная. І гэтага ўсведамлення павінна хапіць на ўсё: на ордэны, на авансы, на ўзнагароды... Калі вы хочаце быць добрым шпіёнам, то, маючы фальшывыя дакументы, вы павінны стаць сапраўды тым, за каго вы сябе выдаеце. Ездзіце вы як чырвонаармеец — павінны стаць тыповым чырвонаармейцам. Трэба пераймаць іх спосаб хадзьбы, маўлення, часам нават курэння і плявання. Трэба зразумець іх псіхіку і «накінуць» яе на сябе. Але нельга перабольшваць: ні словам, ні рухам, ні лішнім позіткам. І ўсё павінна быць шчырым. Калі гаворыце пра Леніна — павінны сапраўды адчуваць захапленне і павагу да правадыра

народу. Калі гаворыце пра буржуазію, то павінны сапраўды адчуваць нянавісьць да яе і выказваць гэта мімікай, жэстамі, позіркам, інтанацыяй. Усё гэта павінна стаць ужо не маскай, але вашым набыткам. І толькі адна скурчаная клетачка мозгу няхай памятае і занатоўвае ўсё, што патрэбна для разведкі. І асцерагаецца, каб у размове не ўлезці «на невядомыя шляхі». Не філасофстваваць... Ты з'яўляешся чырвонаармейцам — дзейнічай, як чырвонаармеец, як яму ўбіў у галаву палітрук, як вычытаў у «Красноармейце».

Учора раніцай я пайшоў да Клядзінскага. Адчыніў дзверы і стаў у парозе. Увайсці немагчыма — лужына вады. А Клядзінскі ў закасаных кальсонах і кашулі шаруе падлогу. Бася сядзела на падаконніку і назірала за братам. Калі я ўвайшоў, Клядзінскі павярнуўся да дзвярэй.

— Ага, прывітанне! Бачыш, як дрэнна быць буржуем: мануфактурным спосабам мушу працаваць. А ў Саўдэпіі гэта замест мяне зрабіў бы трактар. Гэта, разумееш, наглядны ўрок для Басі.

Клядзінскі зноў пачаў шараваць падлогу. Я ўбачыў ля акна клетку з дзвюма папяровымі птушачкамі. Яны былі складзеныя з вучнёўскай паперы і пафарбаваныя ў жоўты колер.

— Што там у клетцы?

— Басьцы захацелася канарэек. Буржуйка. Таму я купіў клетку і зрабіў ёй канарэек. Кажа: не спяваюць! А я ёй: пачакай, Баська, крышку. Пакуль што маем першую фазу рэвалюцыі, а як падыдзе трэцяя, тады птушкі заспяваюць ад радасці, што камунізм цэлай мордай увайшоў у жыццё. Я ў таварышаў насабачыўся такім штучкам. Голадна рабочаму — зараз для яго рабочы дом пабудуюць — глядзі, які прыгожы! Холадна рабочаму — тут яму газетку ў лапу — разагрэйся, таварыш, звесткамі пра поспехі таварыша Чычэрына. Портак не маеш, але затое маеш уласны Саўнаркам. У турму трапіў — таксама гонар: ва ўласным крымінале сядзіш на хвалу трэцяга Інтэрнацыяналу! А ну, Бася, пасвішчы птушкам, можа, адгукнуцца.

Баранавічы, 1 кастрычніка 1923 г.

З раніцы Клядзінскі п'е з Палкоўнікам. Падышлі адзін аднаму. Не магу выцягнуць яго нават у горад. На двары дзень, а яны закрылі аканіцы, запалілі свечкі і п'юць на ўмор. Клядзінскі спявае па-беларуску:

Мела маці, мела
Сына роднага.
Выхавала яго, вывучыла яго —
На злодзея добрага.

Палкоўнік хораша ўсміхаецца. Вось парку падабраў — манаполія не вытрымае, а гатэль аж трасецца.

Клядзінскі сыпле Палкоўніку рыфмамі, хто такія разведчыкі:

— Мы, разумееш, такія краўцы, што без нажніц рэжуць, без праса прасуюць, кулямі шыюць і весела жывуць!

Расказвае яму розныя гісторыі са сваёй разведвальнай працы. Палкоўнік кажа:

— Калі цябе слухаю, то нібы кніжку чытаю.

— Што там кніжка! Кніжка, дык кніжка. А тут жыццё — смярдзючае потам, суровае, з раскінутымі нагамі, без трусцоў і пудры. Прашу панюхаць, якое яно ёсць! Можна і ў рукі ўзяць, а нават і зубамі паспрабаваць. Гэта табе не кніжка! Кнігу можна і ў клазет узяць, і на папілоткі* або папяросу скруціць. А гэта, разумееш, гісторыя з геаграфіяй.

— Разумею... Тады гэта нібы так, пане Атлас, шануй нас. Вы нас, а мы вас.

— Ну, канешне. А што ўвогуле датычыць навукі, то навучка ёсць толькі навучка і больш нічога. Я, напрыклад, змагу з адлегласці пяці крокаў у люфцік плюнуць. Таксама ногі за галаву закласці. А ты, напрыклад, не. А калі трэба будзе, то і закладзеш, маё ўшанаванне.

— То так.

— Што так?

— А нічога.

* Папілоткі (*жарг.*) — самаробныя бігудзі.

— Чаму нічога?

Я не вытрымаў. Плюнуў.

— Вы размаўляеце, як гусь з парасём. Ніякага няма сэнсу. Пераскокваеце з думкі на думку, як верабей па штакетах. Проста робіце з сябе малпаў.

— А ведаеш, чаму я раблю з сябе малпу? Бо не маю даверу да людзей. Разумею, што цяжка быць чалавекам, што гэта найцяжэйшая штука. Таму нават не спрабую. Іншыя думаюць, што калі людзі яго паважаюць, то гэта штосьці надзвычайнае. Ты так жыві, хаце, каб і сам сябе паважаў. Іншых заўсёды ашукаеш, а сябе ніколі. Ведаеш добра, што за фрукт!

— Ведаеш што, — сказаў Палкоўнік, — каб ты быў рэвалюцыянерам, то быў бы і добрым працаўніком. А каб такіх, як ты, была б хаця тысяча, то, можа, і рэвалюцыя якісьці сэнс мела б.

Клядзінскі вылупіў на яго вочы.

— Дзякую за давер. Не хачу. З найлепшых нават рэвалюцый не было нічога добрага, толькі смурод, слёзы і кроў! Ацпер рэвалюцыянер — гэта жандарм. А ягоны начальнік — шэф жандармерыі. Пасля прыходу да ўлады ўсе іх намаганні прыкладаюцца для таго, каб затармазіць рэвалюцыю. З гэтай мэтай знішчаюць перш за ўсё ўсялякую крытыку. Пасля прыходу да ўлады ім трэба толькі ўтрымаць такі стан рэчаў, дзякуючы якому ім так добра жывецца. А што іншым дрэнна, то гэта іх не датычыцца. Спецыялісты, псякрэў, перарабляць хакі* ў мармелад! Найбольш я ненавіджу іхнюю пыху... Збіраецца дваццаць камуністаў — зараз жа дваццаць правадыроў. А працаваць?.. Няхай хам працуе!.. Паспрабуй сабраць дзесяць камуністаў і дзесяць камуністак. Дай ім усё, што трэба для жыцця. Хай пажывуць разам толькі год. Пераканаешся, што за пекла зробіць.

— Але ж ты іх і ненавідзіш!

— Так. Ненавіджу, бо ненавіджу прытворства. Мне агідна гэтае замыльванне вачэй. А я ж, да халеры, ніякі не буржуй: бацька — селянін, дзед — селянін, які быў сасланы. Уласнымі рукамі з нічога гаспадарку ў Сібіры зрабіў, і ўсё

* Хакі (жарг.) — фекаліі.

было добра. Самі жылі і людзям давалі. Прыйшлі панове камуністы. Натуральна, вітаем паноў, ушанаванне! Кажуць: зямля будзе ваша. Дзякуем — і так яна наша... Потым выйшла так, што не наша. Рабі, як д'ябал, а ў цябе ўсё забяруць, што ім падабаецца. Дык навошта ж рабіць? І навошта да нас лазяць па апошні кавалак хлеба? Ці мала зямлі? Ці мала багаццяў? Тут не сто пяцьдзясят мільёнаў жыць можа, а ў дзесяць разоў больш. Толькі трэба перастаць пісаць дэкрэты і абсталёўваць Саветы, а сур'ёзна прыступаць да працы!.. У нас масла бочкамі было. Дзвесце коней мелі, жытнёвага хлеба не ведалі. Адна пшаніца. А ў мінулым годзе я паехаў туды. Бацька памёр. Адзін брат расстраляны, другі ў турме. На гаспадарцы маці і малодшая сястра. Дзве старэйшыя памерлі ад тыфу. Я прыйшоў — руіны. Жанчыны зялёныя ад голаду. Ледзьве ходзяць. Усё паздзіралі з сябе, а адкуль возьмеш? Каня ніводнага. Рыбай жывуць. Нават солі няма. Ці маю права ненавідзецц? Адзін камуніст, і гэта з лепшых, гаварыў мне зусім сур'ёзна: «Вы думаеце, што чалавек — гэта такая вялікая каштоўнасць... Толькі ідэя — каштоўнасць. А чалавек — што? Сёння жыве, а заўтра яго няма. А ідэя жыве вечно. Калі хочаш сапраўды дасягнуць нечага, то не трэба гуляць у сантыменты. Нам важна будучыня народу, угрунтаванне сацыялізму». Ну, і грунтуюць — людскімі касцямі... Хачу дачакацца аднаго: урадаў чырвоных, фіялетавых, паркалёвых у клетачку, адзін д'ябал, якіх. Толькі каб сапраўды чалавека паважалі. Бальшавікі наракаюць на шкоднікаў, контррэвалюцыянераў. А я без перабольшання кажу, што расійская кампартыя нічога іншага не робіць, як толькі выхоўвае мільёны контррэвалюцыянераў. А ейнае ГПУ — гэта акадэмія контррэвалюцыі. Каб цяпер прыйшоў на зямлю Маркс і ўбачыў, што змаглі зрабіць бальшавікі пад эгідай яго навукі, то пракляў бы тую гадзіну, у якую распачаў сваю працу. Першы пачаў бы ваяваць з імі.

— Слухай! — сказаў я Клядзінскаму. — Хочаш зрабіць мне прыемнасць?

— Ну?

— Скажы, якой нагой муха пачынае ісці?

— А ты хочаш зрабіць мне прыемнасць? То зламай рукі і нагу!.. Чаго ты пра гэтую муху?

— Мне надакучыла ваша гутарка. Усё тое самае пляцеш. Я ўжо наслухаўся. Гавары тым, хто пра гэта не ведае. Мы і так добра ўсё разумеем. Мне моташна ад гэтай гутаркі. А камуна, а камісары, а Надзвычайка! Туды пайду: а буржуазія, а крывапійцы, а пралетарыят, а капіталісты!.. Ведаеш жа, як жывём: граем з д'яблам у карты, а са смерцю ў шашкі! Трэба адпачыць, аддыхнуць! Лепш піць гарэлку, спяваць або хадзіць на шпацыр!

Ракаў, 3 кастрычніка 1923 г.

Валасы ў мяне ўжо адраслі. Маю вусікі. Мяркую, што цяжка пазнаць ува мне колішняга тэхніка — Паўла Смоліна. Мяне, мусіць, шукаюць. Какаін я ўжываю часта. Заўсёды маю дастатковую колькасць пры сабе. Раблю, як Харэўскі, парашкі і нашу іх у адной кішэньцы. Часам, пад уплывам какаіну, пачынаюцца галюцынацыі, але гэта здараецца і без какаіну. Нядаўна я бачыў Лізку. Раптоўна абудзіўся ўначы. На століку гарэла лямпачка. Я глянуў на ўмывальнік і ўбачыў Лізку. Яна стаяла бокам да мяне і расчэсвала валасы. Я маланкава зварухнуўся. Яна глянула на мяне. Я ўбачыў сумны твар і заплаканыя вочы. Раптам яна знікла. Потым я зусім не мог заснуць. Другі раз гэта здарылася вечарам. Адчуў, што ў пакоі нехта ёсць. Я глянуў улева і ўбачыў чалавека, які сядзеў на крэсле. Ён быў добра апрануты, на галаве «кацялок», але твар быў жудасны. Без вачэй, вуснаў, носа і броваў. Нібы вылеплены з цеста. Ён паволі нахіляўся і знікаў у ценю, які падаў ад стала. У тую ноч я бачыў зялёны дождж. Ён рассякаў паветра і набліжаўся да ложка. Падман быў такі моцны, што я нават падцягнуў коўдру, каб дождж не замачыў яе. Апошняй ноччу з ложка пачало выходзіць мноства божых каровак. Хутка ўся пасцель была чырвоная ад іх. Я пачаў страсаць іх на падлогу. Ружовы слон таксама часта прыходзіць. Але я прывык да яго. Лепш бачыць слана, чымсьці ней-

кіх пачвар. Толькі гэты незвычайны колер і малы рост. Аднаго разу я падумаў: а можа, усё гэта існуе сапраўды, толькі мы звычайным зрокам не можам гэта ўбачыць?

Мяне ўсё больш цягне да самагубства. Жыццё ўвогуле губляе сэнс. Сапраўды, няма ў ім сэнсу. І не толькі маё жыццё, але кожнае. Каб гэта хаця было трывалым... Чаму ў мяне не трапляюць бальшавіцкія кулі? Альбо нюхаюць, альбо ліжуць, а дзве толькі пагрызлі. Калі б не меў сілы волі, не пераконваў сябе, што гэта слабасць, то даўно б ужо ўклаў бы парабелум у рот. Адна секунда — і спакой назаўсёды. Я ж і так хадзячы труп. Нічога ўжо не чакаю ад жыцця... Знайшоў каханне, кахаў па-сапраўднаму, прывык да гэтага пачуцця, думаў: дасць мне сілу, ахвоту да жыцця. І гэта патанула... Ведаю, што ніколі больш так не пакахаю, бо толькі цяпер усведамляю сабе, якое вялікае значэнне мела для мяне Лізка. Яе жыццё і шчасце стварылі для мяне новыя мэты... Мяне асабліва ўзрушыла тое, што прачытаў у яе дзённіку. Тыя крыўды і пакуты, якія яна спазнала, зрабілі яе яшчэ даражэйшай для мяне. Такое беднае дурное дзіця, што заблукала сярод халодных, эгаістычных людзей. І чаму ўсё так скончылася? Кожная ж яе ўсмешка была для мяне шчасцем, бо я ведаў, што ёй добра. А цяпер яна можа трапіць у рукі нейкага г..., які не зразумее яе памылак, якому хутка надакучыць, і ён будзе яе трэціраваць, не разумеючы, які скарб мае. Ох, калі б не гэты апошні сказ. Навошта яна яго напісала? Навошта так мяне патаптала? Як гэта баліць. І не ведаю, што можа мне дапамагчы: ці гарэлка, ці какаін, ці прыгоды? Хутчэй за ўсё смерць, але дзе яна? Косіць тых, хто хоча жыць. А на жывых трупаў не звяртае ўвагі. Харэўскі ж таксама не павінен жыць. Ён не гаворыць пра свае пакуты, але я разумею, як яму цяжка. Некалькі разоў я клаўся ў ложак, думаючы: вось каб так заснуць і не прачнуцца! Але я прачынаўся і павінен быў жыць з монстрамі, з людзьмі, як страшыдлы, і з самім сабой.

Учора я пазнаёміўся з Янам Пялінскім, якога замянілі перад Вялікаднём на Домбала. Гэта цудоўны чалавек. Столькі вытрымаў пакут у Надзвычайцы, і нічога з яго не выбілі. Я ні пра што не пытаўся ў яго. Я ўсё разумеў, усё прачытаў па

твары, па вачах. Таксама жывы труп. Хто ўбачыў тыя рэчы, таму цяжка вярнуцца да жыцця.

Заўтра я пайду за граніцу з Клядзінскім. Яго люблю най-больш. Ён заўсёды зможа развесяліць, забавіць мяне, хаця я часам злуюся. Антона зусім не бяру да работы. Няхай п'е. Я ўжо не баюся, што траплю ў рукі бальшавікоў. Калі нават мяне возьмуць, то будуць мець труп. Я па-за мяжой жыцця... Мне ўсё адно. Колькі мог, столькі зрабіў для разведкі. Калі не зрабіў больш, то цяжка. Я яшчэ вельмі малады і вельмі дурны. Заўсёды хацеў, каб было як найлепей, а часта выходзіла зусім дрэнна.

Пішу, пішу і каму гэта спатрэбіцца? А можа?!

У дванаццаць,
У гадзіну
Я цябе чакала...

Цяпер гэта мая ўлюбёная песенька.

ГЛАВА 21 Кастрычнік

Хмары не ведалі, куды ўцякаць. Вецер удараў з усіх бакоў. Надакучыла яму — занадта слаба. Накінуўся на мястэчка. Ударыў па дахах дамоў, як па клавішах фартэпіяна. Узяў дзікі акорд. Зачапіў лес. Нібы далонню па шчотцы правёў. Сагнуў дрэвы і паклаў кусты. Адпусціў. Працягла свіснуў і зноў скокнуў угору. Параскідаў хмары ва ўсе бакі, а потым зноў сагнаў іх у кучу, як сабака авечак, і, залятаючы то справа, то злева, пагнаў іх на ўсход. Яны ледзьве здолелі трохі акрапіць зямлю. Тады з-за пагранічнага бугра вылез заспаны месяц, нібы толькі што прачнуўся, і, разгневаны, захацеў паглядзець, што за прышэлец столькі шуму робіць... А грымоты адпывалі ўдалячынь.

Раман і Клядзінскі сядзелі на вартавой вышцы і рыхтаваліся ў дарогу. Клядзінскі глянуў у акно і сказаў:

— Люблю такія хопкі-дралкі! Прырода муркае! Лапкі пацірае. І кажа табе: «Глядзі, смык, носа не задзірай!»

Ён праверыў наган і быў гатовы ў дарогу.

Раман закручваў у тонкую жаночую хустку магазіны да парабелума. Рабіў гэта так, каб яны ўкляліся ў форме прыступак. Так можна было, страляючы правай рукой з пісталета, левай вымаць пачаргова з кішэні запасныя магазіны. Чатыры гранаты ўціснуў лапкамі за пояс. Потым праверыў ліхтарык, кампас і рэшту ўзятых у дарогу рэчаў.

На граніцу прыйшлі позна, бо ўсё спадзяваліся, што хмары зацягнуць неба, але вецер іх прагнаў. Было зусім светла. Яны хацелі ісці полем, але былі занадта далёка бачныя. Спыніліся на ўскрайку гаёчка на польскім баку. Дукт быў шырокі. Промні месяца напоўнілі яго па берагі, і ён серабрыўся далёка ўправа і ўлева.

Калегі доўга сузіралі другі бок лесу. Але там нічога нельга было заўважыць, бо ён быў цёмны і поўны руху. Вецер шумеў у вяршалінах дрэў.

— Вырушаем? — спытаў Клядзінскі.

— Можна.

Ліхтарыкі былі непатрэбныя, таму Раман узяў у адну руку ўзведзеную гранату, а ў другую пісталет. Клядзінскі заткнуў за пояс крысо плашч і выняў з кабуры наган. Яны хутка пайшлі ў абраным кірунку, наўскасяк пераразаючы дукт.

Калі былі ўжо блізка ад яра, на дне якога і на сцёках раслі велізарныя дрэвы, справа пачуліся выстралы. Тады яны скочылі ўперад і пачалі паспешліва сходзіць уніз. Трапілі няўдала, бо шлях ім перагарадзіў велізарны завал сухога галля. Яны пайшлі па ягоным ускрайку, але ён вёў угору. Тады Клядзінскі пачаў караскацца наверх. Сухі павал трашчэў і асоўваўся ўніз. Тым часам Раман глядзеў угору ў бок краю яра. Яму здавалася, што ён са дна ракі аглядае паверхню.

— Хадзі! — сказаў Клядзінскі, які здолеў узлезці на вяршыню валу.

У гэты момант Раман заўважыў постаці чырвонаармейцаў, якія паказаліся з-за краю яра. Ён некалькі разоў стрэліў у іх. Салдаты разбегліся. Тады ён працягнуў руку Клядзінскаму, які ляжаў на вяршыні валу, і з яго дапамогай пачаў узлазіць на гару. Яны абодва амаль не зваліліся ўніз. А ўверсе грывелі выстралы.

— Дрэнна трапілі мы, — сказаў Клядзінскі. — Цяпер і на другой лініі будуць пільнаваць.

Далей дно яра было роўнае, а рачулка вузкая. Менавіта таму тут паклалі сухое галлё, каб ускладніць пераправу перамытнікам, якіх магла спакусіць на гэтым адрэзку зручная мясцовасць.

Пад гукі выстралаў калегі ўбеглі ў лес. Стараліся ісці туды, дзе густа раслі дрэвы. Але промні месяца прадзіраліся паўсюль. І яны былі добра бачныя здалёк. Некалькі разоў змянялі яны кірунак, але пагоні не пазбеглі. Салдаты ішлі за імі і штохвіліну стралялі.

Хутка калегі выйшлі на ўскраек лесу. Апынуліся на парослым кустамі стромкім схіле, які спаўзаў на лугі. Далей серабрылася вузенькая пасмачка ракі, а за ёй быў бачны лес. Трэба было абавязкова перабрацца праз гэтую адкрытую мясцовасць. Яны доўга стаялі нерухома.

У нейкі момант паблізу іх, унізе, за маладым ядлоўцам, пачуўся нейкі шум.

— Кавалерысты, — шапнуў Клядзінскі, — засада!

Нельга было марнаваць часу, бо пагоня набліжалася. Раман узвёў лапку гранаты. Патрымаў тры секунды і кінуў у ядловец. Граната выбухнула ў паветры. Гук паплыў па лузе і адбіўся ў навакольных лясах. На адкрытай мясцовасці ў бок тракту гналі двое вершнікаў. Адзін конь, спалоханы, бег усялякую — проста на дрэвы і роў, які аддзяляў тракт ад лугу.

— Дрэнна трапіў, — сказаў Раман.

— Добра і так.

Калегі ўвайшлі на луг і пабеглі да ракі. У гэтым месцы было вузка, таму броду не шукалі. Скокнулі ў ваду і пераправіліся на другі бераг. Пабеглі да лесу. Усё асцерагаліся, што іх абстраляюць на раўніне. Але не было ніводнага стрэлу. Толькі з тракту даносіліся крыкі. Можна, салдаты, якія гналіся за імі, пачуўшы шум, якога нарабілі кавалерысты, пабеглі ў той бок?..

Далей калегі пайшлі лесам, не набліжаючыся да тракту. Аднак яны стараліся не адыходзіць далёка, каб не згубіць кірунак. Праз квадранс пачулі здалёк тупат. Спыніліся. Па тракце скакала група вершнікаў.

— О, то-то-то! Зловіце! — сказаў Клядзінскі.

— Катая гадзіна? — спытаў у яго Раман, які разбіў шкельца свайго гадзінніка ў яры.

Клядзінскі глянуў угору на месяц і сказаў:

— Праз трынаццаць хвілін тры гадзіны.

— Сур'ёзна?

— Ну, так.

Ён дастаў гадзіннік і паказаў калегу. Было сапраўды без трынаццаці тры. Раман здзівіўся:

— Ты сапраўды даведаўся па месяцы?

Клядзінскі засмяяўся.

— Калі праехалі кавалерысты, я глянуў на гадзіннік. Было без пятнаццаці тры. А калі ты спытаў, з таго часу прайшло пару хвілін. Па месяцы — гэта я для понту...

Яны пайшлі далей у лес і селі, каб адпачыць, на стромкім беразе яра. Гліністы абрыў з другога боку крывава пабліскваў, плаваючы ў месяцовых промнях. Унізе ціха званіў па каменні ручай.

Лес у месяцовыя ночы дзівосны. Дрэвы стаяць лёгкія, жывыя. Пні серабрацца і змяняюцца незвычайна. Часам кара проста пераліваецца, а лісты ўтвараюць фантастычныя гірлянды. Кожная дробязь мае сэнс. Карані пульсуюць сокамі. І адчуваецца подых зямлі, засцеленай дыванамі шматкаляровых імхоў... А калі ветрана, усё абуджаецца ад сну і пачынае буйна жыць. Угару ляціць шэлест старога

ядлоўцу. Унізе кусты жартоўна абдымаюцца і рагочуць. Там адзінокая самотная бярозка расчэсвае ветрам буйныя локаны. Далей клён бавіцца як школьнік, ловачы срэбра, якое затапляе лес, у двухкаляровыя пяціпальцавыя далоні. Далей пасма елак — цёмных, у каптурыках, як манашкі — ідзе трусцой, машучы рукамі, у глыб бліскучай нішы лесу. Дзівосны выварацень, як штукар, забаўляе растапыранымі пальцамі кучку альшынак, якія сціпленька стаяць і дрыжаць ад эмоцый. Шэпты, смех, шум, уздыханні, рогат кружаць у паветры... Дрэвы жывуць, дрэвы гавораць... Дрэвы плачуць, скардзяцца або радуюцца.

Але той, хто не любіць лес, не ўбачыць гэтага. Дрэвы не пакажуць яму сваёй душы. Так і будзе чуць навокал енкі, пагрозы, скрыгат, рыкі дзікіх звяроў. Белая бярозка — гэта прывід, які падкрадаецца да яго. Светлячкі ў дрэвах — вочы хцівага да крыві вампіра. Хруст галінак — гэта прадзіранне праз гушчар дзікіх бестыяў. Крыкі птушак — гэта енкі замучаных. Шэпт лісця — гэта змова забойцаў. Вываратні — гэта страшыдлы, якія паўзуць па лесе... Лес шчодры, добры і шчыры толькі для прыяцеляў.

Ноччу ў лесе не гавораць пра благія рэчы. Чалавек становіцца самім сабой пад уплывам прыроды і адкідае пустэчу жыцця. Там гавораць словы, якія плывуць з сэрца, альбо маўчаць. Бо што можа сказаць сапраўды важнага фальсіфікаваны, сапсаваны чалавек у параўнанні з тым, што гаворыць простая, шчырая, некранутая прырода.

І калегі доўга маўчалі. Думалі пра многае.

У нейкі момант Клядзінскі адазваўся ціха, голасам, якога Раман яшчэ не чуў ад яго. Выразы былі моцныя. Як звычайна, замаскіраваныя жартамі, але змест гэтых пашматаных слоў быў найлепшым: прага вырваць прыяцеля з бяды.

— Слухай, браце!.. Ты таго... закахайся-задурыўся ў яе, як сабака ў месяц. Я бачу, але што мне да таго... Толькі, разумееш, прыкра... Таму кажу табе асабіста: ты плюнь!.. Я таксама калісьці ў адну закахайся. Думаў: цуд. Узяў у рукі,

панюхаў — навоз. А яна морду аж пад столь задзірае. І тады я ёй так элегантна кажу: «Дарагая мая імцю-рымцю, не думай, што маеш такі вялікі скарб. А калі так думаеш, то памаж вазелінам, каб іржа не раз'ела, перасып нафталінам, каб моль не згрызла, і схавай у скрынку ад капелюша. А я, калі захачу, знайду сабе і пятнастоўку. Маё ўшанаванне, прашу кланяцца татусі і мамусі, і фік...» Спачатку мне балела. Але думаю сабе: не дачакаешся свайго, каб я, Болік Клядзінскі, праз нейкую там бабу галаву сабе сушыў. Цьфу!.. Ты ведаеш, як гэта, за чым мы, мужчыны, прападаем, выглядае? Я раз, як быў п'яны, глянуў, дык ванітаваў. Плюнь, кажу табе.

Раман здзіўлена глядзеў яму ў твар. Так дзіўна разыходзіліся форма, змест і тон размовы. Нарэшце, сказаў:

— Страшэнныя глупствы гаворыш. Як ты можаш так выказвацца! На гэта ж няма ніякай рады. А ты мне такія рэчы...

Болік узяў яго за руку. Яму здавалася, што ён, не хочучы, пакрыўдзіў калегу, і не ведаў, як гэта выправіць.

— Прабач, Раман. Я не хацеў табе дакучаць. А казаў так проста, для спорту. У мяне ж была маці, і я вельмі любіў яе. І Баська ў мяне ёсць — таксама люблю. Таму так не думаю. А пра тую паненку гаварыў, каб цябе адвадзіць. Але не ўдалося.

Калегі пайшлі да яра. Напіліся з ручая халоднай вады, закурылі папяросы і потым вырушылі ў далейшы шлях. Клядзінскі ішоў першы. Раман, задумаўшыся, брыў за ім, амаль не звяртаючы ўвагі на мясцовасць.

Вырашылі перадняваць у лесе, выпасца, а вечарам ісці ў Мінск.

Месца было зручнае. Вёска далёка. На палях пуста. Па лясах ніхто не валакаецца. Распалілі вогнішча ля старога дуба. На выпадак непагадзі ён мог заслانیць іх ад дажджу.

Клядзінскі сказаў, што пойдзе шукаць бульбу ў полі. Яго доўга не было, а калі вярнуўся, прынес у прыполе многа бульбін і адзін вялікі бурак.

— Абед у натуры, — жартаваў ён. — Па-савецку: бураком у зубы, соллю ў вочы, вадой на лоб, а паленам па азадку.

— Далёка хадзіў.

— Аж пад вёску.

Калегі спяклі бульбу. Трохі супакоілі голад. Халодны вецер гуляў па лесе. А дзясятай гадзіне Раман лёг спаць, а Клядзінскі застаўся дзяжурець. Вырашылі спаць па чарзе, па дзве гадзіны.

Чацвёртую змену, ад 3 да 5, меў Раман. Ён пачысціў адзенне і зброю. Вымыў у лужыне твар і рукі. Потым зноў сеў ля вогнішча, якое слаба тлела.

Яму было вельмі сумна. Надвор'е таксама настройвала на пануры лад. Брудныя шэрыя хмары паўзлі па небе. Вецер зрываў з дрэў мокрае лісце і без памяці гнаў яго ўдалячынь. Туга сачылася з неба на зямлю.

Раман выняў з кішэні пакецік какаіну. Разгарнуў яго. Потым адарваў муштук ад папяросы і, уставіўшы яго глыбока ў ноздры (каб не марнаваць какаіну), удыхнуў высыпаны на далонь парашок. Праз хвіліну прыемны халадок агарнуў верхнюю частку носа, а ў горле адчуўся гаркавата-салодкі смак, які цяжка паддаецца апісанню. Некалькі разоў Раман глыбока ўцягнуў паветра — і свет змяніўся. Яму было лёгка і весела. Думкі рознакаляровымі каскадамі шумелі ў мозгу. Часам як па частках з'яўляліся дзіўныя думкі і вобразы. Тады ягоныя вусны кранала ўсмешка. Прымружаныя вочы бачылі наўкол толькі прыгажосць. Кожная дробязь набывала афарбоўку і значэнне. Кожнае пытанне вырашалася проста і лёгка. А жыццё здавалася такім прыемным, бесклапотным...

...Вецер зусім не мёртвы. Як артыстычна мадэлюе воблакі... І што за тоны фарбаў... А адкуль капае бляск?.. Цудоўна... Гэта кітайскія шырмы... О, сонца ўдарыла промнямі ў неба... Выкінула камандзёрскі сцяг... Фарбуе хмары ў ружовы колер... А гэтыя бляскі... Яны ж капаюць... Як раскідаюцца... Цудоўнейшыя карціны... Ты спіш, Бо-

лік... Ведаю, што табе сніцца... Твая сібiрская вёска, апраўленая ў смарагд мрояў... Ты як дзіця... І навошта кулакі сціскаеш?.. Але ўсё будзе добра... Пераканаешся... А Марозаў паедзе ў Маскву... І я паеду... Загад № 33 будзе мой... І многа іншых... І ўвогуле ўсё!..

Ён зноў ужыў какаін.

Убачыў маленькага дзятла на хвой. Ён быў далёка, але раптам апынуўся перад вачыма і пачаў віраваць, як прыбіты дашчыта. Раман патануў позіркам у ягоных рознакаляровых фарбах. Кожнае ягонае пёрка, кожная дробязь набывалі нязвыклую яскравасць і сілу. Фарбы хваляваліся, фарбы жылі.

Птах адляцеў. Панёс з сабою цудоўную прыгажосць. Але яе дастаткова было навокал. І зрэнкі расшырыліся ад асалоды, і горла скручвалася ад узрушэння, а на вуснах было суха.

...Ліза мяне кахае... Ведаю... Яе вочы не хлусілі... Гэтая боская форма вуснаў... Пайду і скажу ёй усё... Яна сама сябе не ведае... Ты адзіная на свеце!.. Твая душа жыве паўсюль!.. І ўва мне таксама!.. Дык дай руку і пойдзем!.. Пакажу табе свет!.. А ты пакажаш мне яго прыгажосць!..

Ён пачаў смяяцца.

Міналі хвіліны. Ён адчуў неспакой. Думкі блыталіся, сціраліся, ламаліся, упадалі адна ў другую, утваралі хаос...

...У дванаццаць, у гадзіну... дам табе папяросу... увесь свет... і фотаапарат... ага, курыш... і такая бедная... тая брудная кашуля... у нас скажуць суполкай... а акумулятары так шпыяць... як змеі... не, гэта вентылятар рэжа камуну... жрэ кветкі рэвалюцыі... Вецер паляціць, і палітрук Савеня таксама... тады расклад паплыве... А Паўлуша застанеца са шпалерамі... стане народным камісарам і будзе вырабляць цукеркі для буржуазіі...

Ён паправіў на сабе адзенне... Зашпіліў гузікі. Зарадзіў рэвальвер. Устаў і азірнуўся вакол. Зноў сеў. Яму цяжка было без дзейнасці.

Зноў ужыў какаін. І зноў пачаліся дзівосныя мроі. Міналі хвіліны. Па лесе паўзлі цені. Дрэвы і кусты спахмурнелі. Неба пачало зніжацца да зямлі і набываць колер і цяжар волава.

Ужо даўно мінулі дзве гадзіны, але Раман не будзіў Клядзінскага. Ці існаваў для яго час? Затоплены ў прыгажосці прыроды, у гейзерах думак, ён забыўся на ўсё.

З надыходам змроку Рамана пачала агортваць апатыя. Ён меў пры сабе цудоўны сродак уцячы ад рэчаіснасці, але забыўся на яго. У нейкі момант ён выразна пачуў, што ў некалькіх дзясятках крокаў ад яго трэснула галінка пад нагой чалавека. Ён хуценька азірнуўся. Узвёў рэвальвер. Пачуў шум за доўгім паўколам ляшчын, якое акружала іхняе сховішча.

Тады ён паспешліва абудзіў Клядзінскага. Паклаў палец на вусны і паказаў дулам пісталета ў бок кустоў. Калег сахапіўся за зброю. Раман хуценька сабраў паперы і ўпіхнуў іх у попел вогнішча. Белы колер бачны здалёк. Выцер далонню пот з ілба.

Клядзінскі нападгадове да скачка ўважліва прыслухоўваўся. Раман паказаў яму дулам на кірунак шуму. «Заходзяць справа». Раптам ён заўважыў чырвонаармейца, які перабягаў ад кустоў да кустоў. Ён выразна бачыў будзёнаўку на ягонай галаве, шынель, рэмень, карабін.

— О! — сказаў шэптам Раман і замёр нерухома.

Клядзінскі доўга прыслухоўваўся, потым зірнуў, здзіўлены, на калегу і сказаў:

— Табе прымроілася! Гэта толькі вецер!

— Але ж яны тут!.. Я чуў і бачыў!

— Глупствы кажаш!

Раман, раздражнёны, усахпіўся на ногі.

— Зараз пераканашся!

Клядзінскі, пераканаўшыся ў ягонай упэўненасці, сказаў:

— Тады чакай!

Але Раман узвёў гранату і, злёгка нахіляючыся, рушыў да кустоў. Пальцам правай рукі ён дакранаўся да курка пісталета.

Там, дзе хвіліну назад ён чуў шум, не знайшоў нікога. Ён пачаў хадзіць вакол вогнішча. Раздзьмуваў яго полымя. Хадзіў усё хутчэй. На ілбе ў яго быў пот, на вуснах і ў горле было суха, сэрца білася няроўна, хутка, дыханне перарывалася.

Нікога.

Вярнуўся да вогнішча пануры, цяжкі і сеў моўчкі. Абапёрся плячыма аб дубовы пень і панура глядзеў на заціснуты ў руцэ пісталет. Ён увогуле не бачыў яго.

Клядзінскі некалькі разоў скоса зірнуў на яго. Зразумеў, у чым справа, і засумаваў. Пачаў чысціць адзенне і боты.

— Пойдзем? — спытаў праз хвіліну.

Раман схаваў гранату за пояс і пайшоў уперад. Знайшоў шырокую сцежку і накіраваўся на ўсход. Сцежка была зацэненая зараснікамі ляшчыны. Яна ўтварала цёмны тунэль, які бег удалячынь. Раман ішоў усё хутчэй. Клядзінскі моўчкі паспяваў за ім. «Навошта ён так спяшаецца?.. А хай сабе!»

Раман ішоў усё хутчэй. Цела было мокрае ад поту, далоні вільготныя. Раптам у дзесяці кроках ад сябе ён выразна ўбачыў двух чалавек у чорным скураным адзенні. На галаве ў іх былі скураныя шапкі з чырвонымі зоркамі. Адзін з іх узняў угору наган, другі паспешліва расшпіліў кабуру на поясе. Раман адразу ж пачаў страляць, па два разы ў кожнага, і адначасова пабег уперад... Спыніўся, засмучаны, і бездапаможна апусціў рукі. Нікога не было... Клядзінскі затрымаўся каля яго. Хвіліну маўчаў, а потым сумна сказаў:

— Вось такія справы!.. Што ж рабіць, ідзём далей!

Ён пайшоў першы.

Праз паўгадзіны яны апынуліся на ўскрайку лесу. Селі на пянькі. Пасля кароткага маўчання Клядзінскі пачаў гаварыць ціха, сур'ёзна:

— Справа такая, Раман! Мне 36 гадоў, а табе 24. Ты ма-лады, гарачым падкуты. Мяне жыццё кавала халодным. На дзесяці кавадлах пяццюдзесяццю молатамі. Я прайшоў усё. Сам ведаеш. Жыццё кідала мяне, як мячык. Біла ў твар, плявала ў вочы. Не раз я губляў усё, што было найдаражэй-шым, аднак я не зламаўся. Заўсёды сціскаў зубы і казаў жыццю: «Не. Мяне не сагнеш. Не паддамся!» І я зноў выбіраўся наверх. Вер мне: усё праходзіць, усё сціраецца. Што сёння блішчыць у нашых вачах як сонца, заўтра становіцца марнасцю. І жанчыны, і багацце, і гонар — усё гэта дур. Адзіны сэнс — уласная загартоўка. Адзіная вартасць — бескарыснае сяброўства... Памятай, што не варта ні для чаго атручваць сабе душу... Не трэба нічым захапляцца, ні па чым кідацца ў роспач. Трэба жыць і ўсё. Хлусяць табе — добра. Здраджваюць — добра. Ашукваюць — добра. Толькі заўсёды з самага пачатку трэба ведаць, што так мусіць быць. Тады можна з гэтага смяцца... А ты ў што ператварыўся? Не можаш жыццю ў вочы зірнуць? Ты ж герой, а ўцякаеш ад жыцця, як баязлівец. Ты сам не ведаеш сваёй вартасці. І таму не шануеш сябе. А павінен шанавець. Ці многа нас такіх ёсць? Ходзім, як д'яблы, запырсканыя крывёю, абсыпаная кулямі, па-за правам і жыццём. Прадзіраем праз усялякага роду граніцы. Ідзём у адзіночку ў лагер ворага, глядзім яму ў вочы, выдзіраем таямніцы. Ці ж гэта не прыгожа? Хто мае пра гэта паняцце? Адна ноч вялікай прыгоды дасць больш зместу, чым усё жыццё на запечку. Ці ж можна гэта заняцца толькі таму, што не пашанцавала?.. Усе бабы аднолькавыя. Раю не дасць ніводная. Бяры, якая трапіцца, і ідзі далей. А гэта — не для цябе. Няхай сабе міндальнічаюць і выварочваюць намаляваныя вочы распешчаныя лялькі. А ты створаны для барацьбы. Цябе чакаюць не ночы ў смуродзе пад пярынай, а ночы пад зоркамі пад бокам верных сяброў, адно простае слова якіх мае больш вагі і сілы, чым тысячы вечароў даглядання тых гусей і гусак... Не плач па дзяўчыне. Не атручай сябе. Ты хутка пераканаўся б, што нічога добрага яна табе не дала. Я таксама часам ужываю

какаін. Але так, для спорту. У мяне нервы, як павуціна: кніжка ўпадзе — дагары падскочу. Аднак не атручваюся. Бо гэта нічога добрага — такі псіхічны ананізм... Шукаеш у какаіне ўцёкаў ад жыцця. Не трэба — і так доўга жыць не будзеш. Але жыві весела, з трэскам... Ты павінен паклясціся мне, што кінеш какаін. Павінен. Бо калі не, то даю табе слова, скажу шэфу, што ты хворы нервова і маеш залежнасць ад какаіну. У такім стане нельга працаваць. Сам пастараюся ўсунуць цябе ў якісьці шпіталь. Ведаю, што час лёгка вылечыць цябе. Пі, гуляй і кінь гэта. Табе какаін зусім не служыць. У Харэўскага такія рэчы не здараюцца, хаця гэта стары какаініст. А ты... Ну, кінеш?

— Не ведаю...

— Ох, які ж ты смаркач! Сорам! Вазьмі сябе за морду і скажы: «Слухай, Ромку, плюнь на ўсё і пакажы, што зможаш глядзець жыццю ў вочы!» Ну?

— Добра. Пастараюся. Не буду зусім ужываць. Хіба што пры нейкай спецыяльнай аказіі. Вельмі важнай.

— Добра! Давай руку! — весела сказаў Клядзінскі.

Яны моцна паціснулі адзін другому рукі, а потым рушылі палямі ў напрамку Мінска, над якім у глыбіні асенняй ночы лунаў бледна-жоўты месяц.

Раман сядзеў у крэсле ў першых радах тэатра дывізійнай школы 8 палка. Спераду сядзелі «краскомы», іх сем'і і запрошаныя госці. Далей шарэла маса чырвонаармейцаў. Паўсюль чуліся размовы. Некаторыя размаўлялі праз некалькі радоў.

Гэта было святкаванне шостага гадавіны бальшавіцкага ўраду і кастрычніцкай рэвалюцыі.

Урачыстасць адкрыў нейкі камбат. Прамовіў пра значэнне кастрычніцкай рэвалюцыі. Пачуліся апладысменты, аркестр зайграў «Інтэрнацыянал». Потым на эстраду выйшла дзяўчына, апранутая ў чырвонае, і прыгожай дыкцыяй з сапраўдным запалам дэкламавала верш Маякоўскага. Пачуліся шматлікія «бравы», і яна зноў штосьці

дэкламавала. Потым чырвонаармеец у поўным узбраенні пад прыглушанае туркатанне бубнаў за шырмай дэкламаваў урыўкі з балады Блока «Дванаццаць». Потым прамаўлялі некалькі «краскомов», якія бегла гаварылі на розныя тэмы. Потым увайшоў цывільны, добры прамоўца, і прыгожа расказваў пра заслугі правадыроў рэвалюцыі і пра ролю, якую адыграла Чырвоная Армія ў гады ваеннага камунізму.

Нарэшце, на эстраду выйшаў сярэдняга росту шчуплы «краском» у акулерах. Валасы былі зачасаны да паловы ілба — вертыкальна. Раман пры яго ўваходзе сарваўся з месца. Зачапіў камрота, які сядзеў побач:

— Што з вамі, таварыш?

— Цікаўлюся, што гэта за ён? Выглядае, нібы з цэнтра прыехаў.

— Нейкі дэлегат. Мусіць, са штаба 5 корпуса. Добра прамаўляе. Першага мая яго на руках вынеслі.

Раман быў упэўнены, што гэта Харэўскі. У Зыгмунта былі іншыя, чым заўсёды, рухі, спартыўная постаць, а твар быў некалькі зменены акулерамі і прычоскай. Раман не памыляўся.

Харэўскі наблізіўся да самага краю сцэны. Твар яго апынуўся ў ценю. Некалькі секунд ён маўчаў. Потым рухам рукі сцішыў аўдыторыю. Пачаў гаварыць коратка, цвёрда, не вельмі гучна:

«Таварышы, шэсць гадоў таму на вуліцах Масквы шэсць дзён рабочыя змагаліся за перамогу пралетарыяту. Шэсць дзён гераічна змагалася чырвоная гвардыя з кадэтамі. За шэсць дзён стварылася ядро цяперашняй магутнай Чырвонай Арміі, якая чуйна стаіць на варце рэвалюцыі. Хачу вам сказаць, што мы здабылі на працягу гэтых шасці гадоў, якія насталі пасля шасці гераічных дзён.

Перадусім нагадаю вам словы Леніна. Ён сказаў:

“Таварышы, уся ўвага ў гэты бок. Альбо вошы перамогучь сацыялізм, альбо сацыялізм пераможа вошай!” І вось, таварышы, тыя вошы, якія пілі кроў рабочага, былі знішча-

ны. Тых вошай, якія падчас грамадзянскай вайны жэрлі нас у краіне, мы выгналі дашчэнт. Тыя вошы, якія замахваліся на нашу свабоду звонку, былі адкінуты. А тыя вошы, якія цяпер затаіліся вакол Савецкага Саюза, для нас не страшныя, бо ў нас ёсць магутная армія, вялікая ідэя, вялікія правядыры пралетарыяту і незалежны саюз рэспублік, у якім шэсць гадоў закладваем фундамент пад будучы камунізм.

За тыя шэсць гадоў мы ўступілі ў другую фазу рэвалюцыі, якую прадбачыў Ленін у сваёй цудоўнай працы «Дзяржава і рэвалюцыя», і хутка надые час, калі мы ўступім у трэцюю фазу, якая стане канчатковай перамогай пралетарыяту і ўвасабленнем усіх пастулатаў камунізму.

У Савецкім Саюзе ёсць многа людзей, якія неахвотна прыстасоўваюцца да нашай працы, якія сваёй пасіўнасцю адварочваюць іншых, якія страчваюць веру ў перамогу камунізму, бо бачаць дробныя няўдачы і перабольшваюць іх. Ёсць такія людзі нават у партыі, нават у радах Чырвонай Арміі. Ёсць. Але няхай асцерагаюцца, каб і іх не прызналі шкоднымі для рэвалюцыі вошамі».

Голас Харэўскага набіраў сілу, гучаў востра, сталёва. У ім адчуваліся выклік і пагроза.

«Мы з нічога стварылі дзяржаву, у якой пралетарыят сам вырашае свой лёс. Будзем новыя гарады, фабрыкі, чыгункі. Будзем будучае Савецкага Саюза, і бяда таму, хто нам перашкодзіць, хто занябаннем альбо прамаруджаннем будзе замінаць нашаму маршу... Многа разоў я чуў нараканні на розныя недахопы, якіх пакуль што нельга пазбавіцца, бо ідзем да вялікай мэты. Мяне здзіўляе гэта. Ці ж ім самога гонару ад прыналежнасці да народаў, якія ваююць за ўгрунтаванне быту Саюза, недастаткова? Ці ж яны такія слабыя, малыя, што толькі дробязі бачаць, а вялікіх мэт не ставяць?.. Хто гэтыя людзі? Ці належаць да радоў, якія змагаюцца за будучыню Саюза? Не! Гэта прылады буржуазіі, якія стараюцца ўвесці ў зман. Гэта ёсць тыя контррэвалюцыянеры, якіх тапілі шэсць гадоў і будзем далей тапіць

дашчэнтэ. Гэта вошы рэвалюцыі, моль рэвалюцыі, іржа на здаровым целе пралетарыяту!»

Мова Харэўскага стала прыкрай, цяжкай. Людзей, прысутных у зале, пачала агортваць амаль агіда. Кожны пад уплывам тэмы гэтай прамовы ўжо адчуваў сябе вошшу рэвалюцыі. Бо ці ж можна было сумнявацца?.. А Харэўскі гаварыў далей, холадна пабліскваючы шкельцамі акулераў. Ён вымаўляў коратка і з сілай кідаў у залу выразы. Часам здавалася, што яму не хапае дыхання, што ён узарвецца, што раз'юшваецца, але ўтаймоўвае гэта сілай волі.

Раман амаль забыўся, што гэта прамаўляе шпіён чужой дзяржавы, вораг бальшавікоў, ягоны калега. Яму здавалася, што гэта гаворыць фанатык бальшавізму, апантаны, злосны, які ўжо не мае чаго губляць, які ненавідзіць кожнае жывое пачуццё, які глядзіць толькі ў дактрыну, нягледзячы на тое, да чаго яна вядзе.

Харэўскі скончыў сваю прамову такімі словамі:

«Мэта ў нас агульная. Шлях да яе адзін. Ідзем па ёй шэсць гадоў і пойдзем далей. А хто не пойдзе з намі, таго залічым да тых, якія ідуць супраць нас! Дык хай сцерагуцца!»

Ён скончыў. Не кінуў вокліч у гонар правадыроў пралетарыяту. Стаяў моўчкі і глядзеў у залу. І ўсе маўчалі. Было ціха. Харэўскі павярнуўся і пайшоў да выхаду са сцэны. Тады хтосьці ззаду нясмела закашляў і толькі тады ў першых радах пачуліся апладысменты. Яны нарасталі. Агарнулі ўсю залу. Выбухнулі ўраганам. Грымелі не як адабрэнне, а як пратэст. А калі змоўклі, у зале запанавала цішыня. Не размаўлялі, як перад гэтым. Не жартавалі. «Можа, смех — гэта таксама злачынства супраць дактрыны?»

Праз гадзіну Раман выйшаў на вуліцу. Далейшы працяг урачыстасці не цікавіў яго. Зрэшты, ён прыйшоў сюды, каб «забіць» час перад адыходам цягніка ў Мінск.

Ён убачыў перад сабой групу «краскомов». Яны ішлі ў напрамку афіцэрскіх кватэр паблізу дывшколы. У іх кампаніі ён убачыў Харэўскага. Пайшоў за імі. Ён чуў ажыўленыя размовы афіцэраў і халодныя, скупыя словы калегі.

«Прыкра адчуваць сябе “вошшу” рэвалюцыі, — падумаў Раман. — Вельмі прыкра. А хто ж у Саветах не яна? Колькі такіх знойдзеца? Бо тут, у Бабруйску, можа, толькі адзін Харэўскі з’яўляецца яе змагаром».

Ён павярнуў і накіраваўся да выхаду з крэпасці.

Дзённік шпіёна

Брэст на Бугу, 18 кастрычніка 1923 г.

Другі тыдзень увогуле не ўжываю какаін. Наступствы какаіну няцяжкія. Арганізму не шкодзіць, толькі сум зжырае бязлітасна. Таму п’ю на ўмор. Мяне толькі тое суцяшае, што прывіды зніклі.

Перад выхадам з Мінска я хацеў наведаць кватэру Наташы. Пайшоў вечарам з боку саду. Фіранкі на акне не было. Я пасвяціў ліхтарыкам праз шыбу — пустыя пакоі. Тады нажом скінуў кручок люфціка і адчыніў акно. Улез усярэдзіну. Сам не ведаю, што шукаў. Можа, паперкі або нейкі знак. Але нічога не знайшоў. Мне зрабілася так цяжка, так прыкра. Я адчуў слёзы на вачах. Мне здавалася, што я вінаваты ў тым, што не змог угаварыць яе, каб ішла ў Польшчу. Дзе яна цяпер? Што робіць? Можа, яна галодная? Розныя думкі прыходзілі мне ў галаву... Нарэшце я вылез у сад і пайшоў на бераг Свіслачы. Доўга слухаў шум хваль... А можа, у гэтых халодных хвалях яна знайшла свой канец? Можа, пайшла за Любай? Памятаю, што сказала мне ў апошні раз:

— Няма Любы. Няма. Калі жыла, усё злавала на мяне. А цяпер я не магу без яе жыць. Нас звязала бяда. Звязала нас мацней за сваяцтва. Цяпер разумею, што яна была мне вельмі патрэбная. Мне давала сілы ўсведамленне таго, што я ёй

патрэбна, што без мяне яна загіне. Тое, што яна была слабая, непрактычная, звар'яцелая, давала мне гарту і ахвоты да жыцця. А цяпер?.. Найбольш мяне мучае, што я не заўсёды была да яе добрай. Занадта часта на яе злавалася. І цяпер не магу папрасіць у яе прабачэння. Ніхто гэтага не верне.

Шумяць хвалі Свіслачы, шумяць. Былі Наташа і Люба — хвалі шумелі. Няма іх — таксама шумяць. І будуць шумець, як і мяне не будзе. Ці хтось вычытае з іх, што чуюць, што бачаць? Бо для нас: толькі шумяць. А я ў іх чую спеў — вясёлую песеньку Любы:

У дванаццаць,
У гадзіну
Я цябе чакала.

Больш ужо не будзе чакаць...

Шумяць хвалі Свіслачы. Шуміць кроў у жылах. Шумяць думкі ў мозгу. Але я гэтага шуму не чую. Толькі адчуваю.

Я прынёс бюлетэнь аб здароўі Леніна. Яго хвароба трымала ўсіх у напружанні. Народ спадзяваўся, што пасля ягонай смерці новы ўрад падзе. Кампартыя добра ведала пра гэта і старалася скрыць звесткі пра дрэнны стан здароўя Леніна. Яго фатаграфавалі з усмешкай на твары ў кампаніі «дачушкі правядыра», з дэлегацыяй сялян і г. д., а тым часам рыхтаваліся да падаўлення бунту, які мог выбухнуць. Прымянялі меры засцярогі. Пачасціліся арышты. ГПУ працавала інтэнсіўна. Тэрор узрастаў, ахвяры каналі ў камерах або ішлі да сценкі. А правядыр пралетарыяту, за пакушэнне на якога забілі сотні сацыялістаў-рэвалюцыянераў, а, беручы пад увагу цяперашні дрэнны стан здароўя, ліквідавалі тысячамі, усміхаўся згаднеламу народу самай свабоднай пад сонцам дзяржавы са старонак усіх ілюстраваных выданняў. І меў з чаго смяцца. Але тым, хто глядзеў на гэты твар, было не да смеху. Адных прыгнятаў страх за ўласнае горла, калі пачнецца смута. Другіх сёмы год прыгняталі абаронцы правоў пралетарыяту.

Не магу здабыць загад Рэўваенсавета № 33. Дакладней, праект гэтага загада, бо загад яшчэ не выйшаў. Я патраціў

ужо многа часу і грошай і ўсё дарэмна. Дакладна ведаю яго сэнс, але гэтага мала. Хочуць копію або фатаграфію. Мусіць, звар'яею са злосці. Я хацеў бы быць першым, але мяне могуць апярэдзіць іншыя агенты. Марозаву ў Маскве не шанцавала, і ён ледзь не папаўся. Каб хоць не трапіў пад сочку. Трэба быць з ім асцярожным. Я сказаў яму, што кінем працаваць на пару месяцаў. Ён быў у шоку ад гэтага, але нельга легкадумна падводзіць яго пад небяспеку. Можа яшчэ вельмі спатрэбіцца. Я, тым часам, буду працаваць з іншымі агентамі, менш значнымі і каштоўнымі. Некалі праца ішла ў мяне ідэальна. Цяпер усё больш блытаецца... Проста не маю шчасця. Маю магчымасць здабываць важныя звесткі, але не тыя, якія нам патрэбны. Агенты толькі выхваляюцца. Аднаму я сказаў, што калі ён не можа здаваць добрую работу, то няхай дае, што можа, але не кампраметуе мяне, бо за фальшывую інфармацыю я ўпакую яго ў ГПУ. Часта, каб пераканацца ў праўдзівасці некаторых агентаў, я даю ім заданні, якія сам добра ведаю. Потым проста ў вочы выкрываю фальш. Гэта адзіны спосаб, каб яны сур'ёзна ставіліся да працы. Але я не адбіваю ў іх ахвоты. Можа здарыцца, што агент, які мала варты, стане вельмі прыдатным. Напрыклад, у выпадку вайны альбо калі пачне ісці ўверх па службе.

Я ўсё думаю пра вайну. Але гэта малаверагодна. Бальшавікі занадта слабыя і будуць надалей вайны пазбягаць. Найбольшай іх слабасцю з'яўляецца нястача патрыятызму ў народзе. Нават у арміі пашыраецца разлажэнне. А на фронце пастаянныя няўдачы аднавілі б тое, што было пры Керанскім. Цяжка вымагаць, каб салдат стаў на абарону сваіх беднасці і бадзяння, а таксама голаду сям'і. Біцца за тое, каб камісарам добра жылося, з ахвотай не будуць. А можа здарыцца, што павернуць штыкі ў бок сапраўднага ворага народу. З'явілася б толькі магчымасць! У савецкай арміі пашыраецца антысемітызм. Жыдоў зненавідзелі. Усю віну за жабрацтва народу прыпісваюць ім. Кажуць, што жыдаўе сваімі добра схаванымі міжнароднымі сувязямі хоча пазбавіць расійскі народ інтэлігенцыі і заняць усе высокія пасады. А потым перакіне сацыялістычную платформу на правільны шлях і створыць

наймацнейшую ў свеце базу для яўрэйскага народа. У вялікай меры на такі настрой уплывае тая акалічнасць, што за рулём ураду знаходзяцца цяпер пераважна яўрэі. Я слухаў аднаго камуніста (не майго агента), які ў сваіх колах выказаўся пра хваробу Леніна: «Калі не стане Леніна, то лепш грузіна Сталіна, чым жызняну Троцкага». Антысемітызм займае ўсё шырэйшыя сферы, і расейцы глядзяць на жыдоў з сапраўднай нянавісцю. Лічаць іх прычынай усялякага ліха. Па праўдзе кажучы, не магу сказаць, каб яўрэі былі прычынай усялякай навалы. Бачу, што ім, за выключэннем тых, хто займае пасады, вельмі дрэнна.

Учора я гаварыў з Клядзінскім пра Харэўскага. Расказаў падрабязна пра ягоную прамову ў тэатры. Клядзінскі сказаў мне, што Харэўскі «трымае ў руках» увесь 5 корпус і што працуе без агентаў. Мае толькі аднаго афіцэра, якога прыладзіў на высокую пасаду ў штаб Заходняга фронту. Той працуе як рэзідэнт, а ён як агент. Харэўскага ведаюць у вайсковым асяроддзі 5 корпуса як нязломнага фанатыка-камуніста, які ўсіх высочвае і мае сувязі з самымі высокапастаўленымі асобамі Саюза. Таму яго асцерагаюцца ўсе, лічаць яго аргусавым вокам НК сярод «краскомов» 5 корпуса. Ён лёгка дасягнуў гэтага: «забытым» лістом ад Пэтэрса (натуральна, прачытаным некалькімі «краскомамі»), перасланым да яго з Масквы, лістом ад Зіноўева, а потым «упакаваннем» у камеру аднаго «краскома», які неяк стаў на ягоным шляху. Проста ў ГПУ ў Маскву прыйшлі неабвержныя доказы кантакту таго «краскома» з Савінковым і з французскай місіяй у Варшаве. Таго арыштавалі. За што арыштавалі, ніхто не ведаў. Але было агульнай тайнай, што сталася гэта па «міласці» Харэўскага. Таму аўтарытэт ягоны быў непакіснёны і яго баяліся ўсе.

Потым Клядзінскі расказваў мне, як праходзілі кастрычніцкія ўрачыстасці ў адным савецкім гарнізоне. Там ладзілі парад, і салдат, а таксама прафсаюзы вітаў нейкі «краском» такім лозунгам: «Таварышы металісты! Вы будзеце дабіваць буржуазію сваімі молатамі! Таварышы цырульнікі! Вы будзеце рэзаць буржуазію сваімі брытвамі!» і г. д. А вечарам быў прыём у камуністычным клубе. Я выпадкова апынуўся

ў групе польскіх камуністаў. З вуснаў паляка пачуў там першы куплет польскага гімна:

Яшчэ Польшча не загінула,
Але загінуць мусіць.
Бальшавікі не дабілі —
Халера падушыць.

Так павінна блазнаваць і прыніжаць сябе камуністычная польская пешка, каб выклікаць усмешкі на вуснах начальнікаў і запэўніць іх у правільнасці свайго мыслення.

Брэст на Бугу, 4 лістапада 1923 г.

Па дарозе ў Брэст мы затрымаліся ў Баранавічах. Клядзінскі, натуральна, пачаў піць з Палкоўнікам і ламаць косці бальшавікам:

— Рэвалюцыя — гэта, разумееш, танец на распаленай пліце. Чым больш гарыць, тым больш трэба пераступаць з нагі на нагу. Таму скачучь усё хутчэй і не ведаюць, што рабіць. І ніхто не дадумаецца, што трэба патушыць агонь пад плітой. Я размаўляў з адным камуністам у Саветах. Я сказаў, што мне шкада, што народ так бядуе. А ён на гэта: «Гэта нічога. Каб сабака любіў гаспадара, трэба, каб ён быў галодны. Сыты пра гаспадара не думае — яму хочацца свавольстваў». Я сказаў, што народ ад беднасці гіне. А ён і на гэта меў адказ: «Навука пацвердзіла: чым большая бяда, тым больш людзі размнажаюцца. Багатыя краіны выміраюць, а ў бедных краінах натуральны прырост гіганцкі». Тады я сказаў, што раса чахне, дзеці нараджаюцца хворыя, слабыя. «Нам, — кажа, — атлетаў не трэба. Курок ад карабіна і хіляк націсне».

Какаін не ўжываю ўжо тры тыдні. Прывіды зніклі. Мусіць, у мяне занадта адчувальная нервовае сістэма альбо занадта багатая фантазія. Але бяссонніца працягваецца. У Саветах я мучаюся, бо часам па некалькі дзён нельга або няма дзе заснуць. А тут, маючы магчымасць высыпацца ўволю, губляю сон. Трохі дапамагае мне алкаголь. Таму амаль штовечар напіваюся. Тонька і Палкоўнік аднесліся б да

гэтага з вялікім адабрэннем. Але мне гэта не падабаецца. Пасля какаіну гарэлка здаецца мне слабенькай. Не ўзбадзёрвае, а толькі затуманьвае думкі, не дадае энергіі, а збірае яе.

Брэст на Бугу, 6 лістапада 1923 г.

Учора была dziўная сустрэча. Мае меркаванні пацвердзіліся: Вера — наша агентка. Я раніцай ішоў па вуліцы 3-га Мая і ўбачыў у акне жанчыну, якая сядзела ў кавярні за столікам. Калі яна павярнула галаву да акна, яе твар здаўся мне надзіва знаёмым. Я пайшоў далей. Але мяне непакоіла, адкуль я яе ведаю? Я павярнуў і ўвайшоў у кавярню. Сеў за столік на супраць. Жанчына была занята перагляданнем ілюстраванага часопіса. Я пазнаў Веру. Калі да майго століка падышла афіцыянтка, я загадаў каву і пірожнае. Пачуўшы мой голас, Вера, здзіўленая, падняла галаву і глянула мне ў вочы. Я зрабіў выгляд, што не пазнаю яе. Але праз хвіліну яна ўзнялася з месца і ціха сказала:

- Прабачце, я ведаю пана.
- Але я пані не ведаю.
- Пан не памятае «Парыжа»?
- Ніколі не быў у Францыі.

Яна трохі ўтрапёна глядзела на мяне. Тады я сказаў:

- Добра памятаю «Парыж» і Губернатарскі сад.
- А як пан трапіў сюды?
- Ці пані яшчэ не разумее?

Раптам вочы яе бліснулі, і на твары з'явілася ўсмешка:

- Ох, разумею... Гэта пан таксама...

Я скончыў замест яе:

- Таксама агент. Мы з вамі калегі!

Вера весела засмяялася. Мы селі за адзін столік.

— Ведаеце, — сказала дзяўчына, — вашы паводзіны там былі... ну, dziўныя. Але я не думала. Баялася, што нешта падазраеце, але тое, што пан таксама працуе ў нас, мне не прыйшло ў галаву.

- Памятае пані каньяк?

— Яшчэ як!

— А снатворны парашок?

— Адкуль ведаеце?

— Трохі дадумаўся, апрача таго, заўважыў у люстры падазроны рух і памяняў шклянкі.

— Але піў пан з абедзвюх!

— Тую выліў у самавар.

— Дык пан не спаў?

— Не.

— І бачыў усё, што я рабіла?

— Так.

— Ох, якое ж гэта глупства.

— Потым падзякаваў пані па-польску, а пані думала, што гэта я праз сон.

— Аднак пан добры фрукт.

— А пані таксама нічога сабе фрукцік.

Мы пачалі смяяцца.

— Ведаеце, што? Нас могуць пасадзіць за тое, што разам працуем.

— Я таксама думаў пра гэта, але мяркую, што не. Пані магла б скапіраваць загад дзесьці ў іншым месцы, а арыгінал мог трапіць мне ў рукі пазней. У выпадку чаго скажу шэфу, як гэта сталася. Ён будзе смяяцца.

— Гэта з пана такі намеснік камандзіра пагранатрада? Цудоўна.

— А з пані такая карэспандэнтка «Трудовой правды»? Цудоўна. Намервалася пані завербаваць мяне сваім агентам.

— А пан мяне.

— Натуральна. А калі б пані сапраўды была рабкараўкай, то гэта скарб.

— А такая, як цяпер?

— Так яшчэ лепш.

— Аднак пан абышоўся са мной некарэктна.

— Чаму? Я даў вам перапісаць загад. Расказаў гісторыю пра тое, як злавiлі шпiёна.

— Так. Самога сябе.

— І яшчэ што? Расказаў трохі пра гісторыю Польшчы. Але ад пані я нічога не меў.

— А інфармацыю пра манеўры?

— Меў лепшыя. Але там, у гатэлі, вы трымалі рэвальвер у кішэні.

— Пан заўважыў?

— А як жа. Адразу. Дастала пані яго з кішэні курткі, калі пайшла па хустачку.

— Аднак пан уважлівы.

— Такая наша прафесія... Але мела пані страху, калі я выняў ролік з апарату?

— Не. Даю слова, што зусім не баялася. У выпадку чаго застрэліла б. Не думае няхай пан, што я вагалася б.

— Ведаю, што не.

Неўзабаве мы развіталіся. Я прасіў, каб яна прыйшла да мяне ў гатэль, але яна ўсміхнулася і сказала: «Гэта не “Парыж”».

Калі яна адышлася, я азірнуўся. Цяжка было ў ёй пазнаць тую карэспандэнтку: элегантная, стройная, яна хутка ішла ў напрамку вуліцы Дамброўскага. І яна азірнулася. Махнула мне рукой.

Ці ўбачымся яшчэ калі-небудзь? І пры якіх акалічнасцях? А, аднак, прыкра мне, што яна рызыкуе так, як мы, мужчыны, рызыкуем і пад чым не раз згінаем. А яна такая слабенькая фізічна, такая ўражлівая... Не магу без жаху думаць пра тое, што б яна спазнала, калі б трапіла ў рукі чэкістаў. І адкуль у такім кволым целе такая духоўная моц?!

Я ўспамінаю, што падчас нашай размовы мы ні разу не сказалі адзін аднаму «ты», як там, у цягніку, а потым у «Парыжы».

ГЛАВА 22

Белая чума

Камбат Марозаў стаяў ля галоўнага ўвахода ў колішні Аляксандраўскі вакзал і, курачы папяросу, прыглядаўся да людзей, якія падымаліся па прыступках. Надвор'е было дрэннае. Ішоў мокры снег і адразу ж раставаў на бруку. Ліхтары свяцілі праз імглу насычанага вільгаццю паветра.

Марозаў наставіў каўнер шыняля і зноў закурыў. Бачна было, што яму карціць. Час ад часу ён паглядаў на гадзіннік.

Пад'язджалі, амаль пустыя ў гэты час, трамваі і выштурхоўвалі на брук нешматлікіх пасажыраў, якія паспешліва ішлі ў напрамку вакзала.

Да адыходу цягніка на Смаленск заставалася амаль 10 хвілін, калі на плошчы бліснула святло аўтамабіля. З яго выйшаў высокі тоўсты мужчына ў чорным паліто і каракулевай шапцы. Ён нешта сказаў шэфу і пайшоў да ўвахода ў вакзал. Марозаў развярнуўся і паспешліва накіраваўся за ім. У зале чакання вакзала ён падышоў да Рамана, які стаяў ля акна і чытаў «Известия». Сказаў:

— Ёсць! Хадзем!

Яны паказалі кантралёру білеты і пайшлі на перон. Сталі хадзіць уздоўж цягніка, аглядаючы выхад з вагона. Каля яго круцілася некалькі чэкістаў у форме. Якаясьці прыгожая, модна апранутая дзяўчына, слізгаючы вачыма па людзях, якія выходзілі на перон, курыла папяросу.

«Таксама чэкістка», — падумаў Раман.

Мужчына ў каракулевай шапцы выйшаў на перон. Ён трымаў пад пахай вялікі жоўты партфель, а ў руцэ нёс кругленькі чамаданчык. У правай руцэ трымаў некалькі сшыткаў. Калі ён паказаўся, чэкісты выпраміліся, дзяўчына ж выняла з рота папяросу.

Мужчына ў каракулевай шапцы наблізіўся да «мяккага» вагона і ўвайшоў усярэдзіну. Марозаў сказаў Раману:

— Літовец. Прозвішча Ячоніс, імя Каятан. Колішні эсэр. Камуніст з 19 года. Да вайны працаваў у Літве. Доўгі час жыў ва Уладзіміры на Клязьме. Называе сябе «багамазам». Мяркую, што вязе копію праекта загада № 33 у штаб Заходняга фронту. Там трэба штосьці ўзгадніць. Пспехаў табе. Спаткаемся ў Магілёве.

Цягнік крануўся.

Раман увайшоў у «мяккі» вагон. Ён глядзеў, як адплывалі ўдалечыню будынак вакзала, чэкісты, чэкістка, Марозаў. Потым увайшоў усярэдзіну. Пад пахай нёс тоўста напханы партфель. Абрануты быў як малодшы «краском» пяхоты. На галаве — будзёнаўка, на поясе — наган у кабуры.

Ячоніс быў адзін у першым ад уваходу купэ. Ён павесіў паліто і пачаў складаць рэчы. Раман мінуў яго купэ. Пасажыраў было мала, па двое-трое ў купэ. А апошняе, з другога канца вагона, было зусім пустое. Раман вярнуўся. Адчыніў дзверы ў купэ, у якім сядзеў Ячоніс, і, уваходзячы, прывітаўся з ім. Той штосьці буркнуў з-за газеты і акінуў Рамана кароткім позіркам бледных, нібы выпраных у хлёрцы, светлых вачэй.

Раман зняў пояс з наганам і паклаў на сетку. Плашч павесіў на кручок ля акна. Потым сеў на рагу канапы ля акна і глядзеў на шыбу.

Прыйшоў кантроль. Праверылі білеты. Раман паказаў вайсковы білет, Ячоніс — часовы. Праз нейкі час Ячоніс дастаў з кішэні паліто срэбны партсігар і ўзяў з яго папяросу. Доўга камечыў яе ў пальцах, потым пачаў шукаць па кішэнях запалкі. Але не знайшоў. Зірнуў на Рамана, напэўна, хочучы папрасіць у яго агню, але перадумаў і паклаў папяросу на край століка. Тады Раман дастаў з кішэні пачак запалак і сказаў з уладзімірскім акцэнтам:

— Калі ласка, таварыш!

Ячоніс узяў пачак.

— Забыўся запалкі дома, пакінуў у другім пінжаку. Можа, маеце лішні пачак — я вярну кошт.

— Ніякага кошту, — казаў Раман усё больш напэўна, часта ўжываючы «это», расцягваючы «о» і вымаўляючы

гук «а» як «о», — запалкі фасаваныя. Прашу карыстацца без ніякіх цырымоній.

Ячоніс злёгка ўсміхнуўся куточкамі вуснаў і сказаў:

— Вы, таварыш, паходзіце з уладзімірскай губерніі.

— Канешне. А адкуль вы ведаеце? — Раман зрабіў здзіўлены выгляд.

— Па акцэнце.

— Вось як. Я з самога Уладзіміра.

— Ведаю і я Уладзімір. Працаваў там перад вайной рэ-тушорам у фатаграфіі Ягорава.

— Ягоравых у нас многа, — сказаў Раман. — А такога, які меў фатаграфію, не ведаю. Перад вайной я малы быў.

Ячоніс зняў чаравікі і паклаў іх на канапе. Партфель паклаў пад галаву.

«Асцярожны, шэльма», — падумаў Раман.

Яны працягвалі размаўляць. Раман рабіў выгляд, што не ведае, што ягоны суразмоўца — выбітная асоба, і ставіўся да яго падкрэслена абыякава, нават нядбала, называючы яго ўвесь час «грамадзянін», што выклікала іранічны бляск у вачах Ячоніса. Асабліва тады, калі Раман, гаворачы пра працу камуністаў у арміі, горда зазначаў: «Мы, камуністы».

— У якой часці таварыш служыць? — спытаў праз нейкі час Ячоніс.

— У 23 пяхотным палку 8 дывізіі 5 корпуса.

— А дзе ён размешчаны?

— Не магу вам гэта, грамадзянін, сказаць. Прашу не крыўдзіцца, але такое ёсць правіла. Так. Грамадзянін павінен ведаць, што вайсковая служба — гэта такая служба, што цывільным пра яе не гавораць. Бо і навошта? Цывільны належыць да працы цывільнай, а вайсковы да вайскавай. Мне здаецца, што таварыш Троцкі гаварыў тое ж самае, толькі не памятаю, як. Гэта, разумеете, грамадзянін, як дзве нагі ў чалавека. Удзень кожная сваё робіць, а ўначы адна другую грэе.

«Ну і ідыёт!» — прачытаў Раман у позірку Ячоніса.

— А скажыце, таварыш, як цывільны Троцкі мог камандаваць савецкай арміяй у час вайны?

— Бо Троцкі — гэта правадыр усяго пралетарыяту. А да пралетарыяту належаць і салдаты, і афіцэры, і рабочыя — увогуле, усё грамадства.

Ячоніс падаў Раману партсігар:

— Закурыце, таварыш, папяросу. Гэта кампенсацыя за запалкі.

— Гэта значыць — «тавараабмен», — засмяяўся Раман.

— Штосьці ў гэтым родзе.

Раман зацягнуўся папяросай і пакруціў галавой:

— Ого! «Нэпаўскі» тытунь.

— Чаму «нэпаўскі»?

— Такого я яшчэ не курыў! Проста пахне і гладзіць горла. Аксамітная, можна сказаць, рэч! Нам такія не па кішэні. Грамадзянін, напэўна, нэпман. Бо і паліто добрае, і шапка каракулевая, а ў чамадане, напэўна, адны «лімоны». Грамадзянін павінен асцерагацца, бо цяпер на чыгунках страшэнна рабуюць. Калі я ехаў сюды, у аднаго «нэпача» адпаролі кішэню і забралі грошы. Такая сацыялізацыя ідзе без ніякіх мандатаў, за «калі ласка, сядайце». Чамаданчык раю на ноч пад галаву пакласці, каракулеваю шапку таксама, а паліто накрываць.

Ячоніс, зацікаўлены гэтай лекцыяй Рамана, весела сказаў:

— Навошта? Мы зачынілі дзверы, і ўсё. А ў выпадку, калі хто будзе ламацца, думаю, што таварыш абароніць мой чамадан з мільёнамі.

— Натуральна, грамадзянін. «Нэпачы» таксама патрэбныя. Калі б таварыш Ленін лічыў іх шкоднымі, то іх бы на раз-два зліквідавалі б.

Раман зачыніў дзверы купэ на ўнутраны замок і апусціў цёмны абажур на лямпачцы пад столлю. Купэ агарнуў паўзмрок. Тады Раман паклаў рэвальвер і партфель пад галаву, кажучы Ячонісу:

— Замок замком, а асцярожнасць не перашкодзіць. Адкуль я ведаю: а можа, таварышы злодзеі ў змове з таварышамі кандуктарамі? Дабранач, грамадзянін. Запалачкі ляжаць на століку.

— Дабранач.

Праз пятнаццаць хвілін Раман пачуў, што Ячоніс спіць. Ён пачаў разглядаць ягоны твар. У літоўца былі раскрыты вусны, а галаву ён адкінуў назад, так, што выразна быў бачны кадык, які час ад часу варушыўся. Раман трохі ссунуўся з канапы і, абапіраючы галаву аб унутраную сцяну купэ, даткнуўся пальцамі да партфеля. Верх яго быў з цвёрдай тоўстай скуры, а бакавыя ўстаўкі з мяккай скуркі. Пра тое, што можна выняць партфель з-пад галавы Ячоніса, нельга нават было і марыць. Вось каб ён у сне рухаў галавой. Але ён спаў спакойна, паклаўшы шчаку і левую руку на складзены ў некалькі столак пінжак, пад якім знаходзіўся партфель.

Раман глянуў на гадзіннік. Праз дзве гадзіны павінны былі прыехаць у Вязьму. Трэба было штосьці рабіць, бо намерваўся, калі ўсё скончыцца добра, выйсці ў Вязьме з цягніка і там чакаць наступны цягнік. Ехаць далей тым самым цягніком было занадта небяспечна.

Ячоніс пачаў пераварочвацца на спіну. Ён штосьці мармытаў.

Раман устаў. Апрануў плашч. Зашпіліў пояс. Апрануў будзёнаўку і расшпіліў кабуру, каб у любы момант дастаць рэвальвер. Потым выняў востры, як брытва, кінжал і, укленчыўшы на падлозе ля ўзгалоўя Ячоніса, пачаў распорваць партфель па швах. Надразаў спачатку павярхоўна, потым усё глыбей. Потым канчаткова перарэзаў валокны нітак і кінжалам адцягнуў скураны пояс шырынёй у тры пальцы. Адхінуў яго набок. Ubачыў наверху партфеля пераплёты кніжак. На адной з іх прачытаў назву: Ленін «Шаг вперёд, два назад». Пад імі ляжала велікаватая тэчка з тонкага жоўтага кардону.

«Тое, што трэба».

Раман, прытрымліваючы левай рукой партфель, каб той не ствараў шуму, правай пачаў выцягваць змесціва. Кінжал трымаў у зубах. Адначасова кожныя некалькі секунд паглядаў на твар Ячоніса.

Ён выцягнуў ужо трэцюю частку змесціва партфеля, калі Ячоніс пачаў пераварочвацца на правы бок. Спачатку

Раман замёр нерухома, а потым, карыстаючыся тым, што Ячоніс павярнуўся ў сне, цалкам выцягнуў тэчку. Паклаў яе на падлогу.

Раман апусціў выразаную скуру ў партфель і кінжалам засунуў яе як мага далей усярэдзіну. Напоўнены кніжкамі партфель мала паменшаў, і Ячоніс не скоро зможа заўважыць прапажу.

Раман развязаў тэчку і адкрыў яе. Убачыў надрукаваныя машынапісам аркушы паперы. Далей былі якіясьці рукапісы і друкі. Раман паклаў усё ў свой партфель, зняў будзёнаўку і лёг на канапу. Усё было ў парадку. Ён цяпер будзе чакаць прыбыцця цягніка на Вязьму. Цягнік павінен быў прыйсці праз паўгадзіны.

Ён глянуў на Ячоніса.

«Папомніш ты яшчэ ўладзімірскага «багамаза» і ягоную лекцыю пра злодзеяў. А можа, ён нават не дадумаецца, што гэта мая работа?»

У Вязьме Раман ціхенька адчыніў дзверы і выйшаў у праход. Не выйшаў на перон, а выскачыў з другога боку цягніка на рэйкі. Адышоў ад станцыі.

Спыніўся паблізу цёмных адпрацаваных прамавугольнікаў шпалаў. Знайшоў там добра схаванае месца і зняў з сябе будзёнаўку і плашч. З партфеля дастаў скураную куртку і шапку з чырвонай зоркай. Яшчэ ў Маскве ён прадугледзеў, што будзе патрэба пераапануцца так ці інакш у іншую вопратку, у залежнасці ад акалічнасцей, для выканання работы. Запасныя дакументы ён заўсёды меў пры сабе.

Раман паклаў на расшпілены плашч будзёнаўку, свой партфель і кабуру ад рэвальвера. Скруціў усё гэта ў вузельчык і пачаў шукаць добра схаванае месца, дзе мог бы гэта выкінуць. Непадалёку знайшоў роў, запоўнены вадой. Узяў некалькі камянёў і, расхінуўшы плашч, паклаў іх усярэдзіну. Потым усё гэта выкінуў у роў. Ад «краскома», які ехаў з Ячонісам, не засталася нават следу. Гэпэўшнікі маглі цяпер беспаспяхова высочваць «краскомов», якія ехалі ў цягніках і праходзілі па вакзалах, «краскомов», прыкметы якіх супадалі б з апісаннем, дадзеным Ячонісам.

Украдзеную тэчку Раман склаў напалову і размясціў на жываце пад кашуляй і поясам так, каб яна не перашкаджала рухацца і не магла выпасці.

13 лістапада пасля вельмі цяжкага шляху Раман прыехаў у Мінск. Ён адчуваў сябе дрэнна. Моцна прастыў, быў змучаны і нявыспаны. З Вязьмы ехаў у «цвёрдым» вагоне, запоўненым пад завязку. Нават стаць зручна было немагчыма. Зусім знясілены, ён выйшаў на перон у Мінску. Адчуваў, што ў галаве ўсё віруе. Вусны патрэскаліся, шчокі гарэлі, пад вачыма былі плямы.

Яго трохі падбадзёрылі холад і свежае паветра, бо ў вагоне быў жудасны смурод. Раман разам з іншымі пасажырамі прадэфіляваў пад чуйнымі поглядамі гэпэўнікаў, якія пільнавалі ля выхаду з вагона. Усё было ў парадку. Ён быў такім тыповым савецкім служачым, што на яго зусім не звярнулі ўвагі.

Калі выйшаў на плошчу перад вакзалам, пачуў аднекуль збоку знаёмы яму голас:

— Прывітанне, сябра! Даўно мы не бачыліся.

Ён убачыў сярэдняга ўзросту мужчыну, апранутага пацывільнаму, у расшпіленым цёмным паліто, у шэрай «керанцы». Ён пазнаў чэкіста, з якім размаўляў у пані Двалінскай. Падаў яму руку.

— Куды ты так шаруеш? — зычліва спытаўся чэкіст.

— Сам не ведаю куды.

— Выдатна! І я іду ў той бок. Памятаеце нашу размову?

— Канешне.

— Хацеў пазней вас сустрэць, паразмаўляць, але не было магчымасці.

— На нейкі час я перапыніў работу.

Яны ішлі ў напрамку цэнтра горада. Снег, які засцілаў вуліцы, прыглушыў шум горада. А зверху ўсё падаў на зямлю халодны белы пух, ператвараючы ўсё навокал у чудоўную казку.

— Вы нешта ў дрэнным настроі, — сказаў чэкіст.

— Я стомлены.

— То хадзем да мяне. Выспішся. Хіба толькі спяшаешся?

— Нікуды не спяшаюся. А па праўдзе кажучы, нават не маю дзе адпачыць.

— Дык добра. Хадзем да мяне. У мяне сястра такая вар'ятка... гэпэушніца, але прашу не звяртаць увагі.

Ішлі па Савецкай вуліцы. У нейкі момант чэкіст сказаў:

— Ведаеце што? Хадземце тут у адно месца. Вы, мусіць, галодны? Сёння я плачу. Я многім вам абавязаны.

— Вы мне нічога не павінны. Каб ведаў, дзе вы жывяце, то пастаянна наведваў бы вас. Мусіць, сумна вам без «снегу»?

— Купляю час ад часу, але гады дорага бяруць і падрабліваюць. Менавіта там, куды мы ідзём, можна і «снегу» купіць.

— Навошта купляць? У мяне гэтага многа!

Чэкіст схопіў яго за плячо.

— Сапраўды?

— Што за пытанне: кажу, што ёсць, значыць, ёсць.

— Дык і вы таго ж...

— Часам.

— Гэта цудоўна! Хадзем туды. Павячэраем, а потым пойдзем да мяне.

Неўзабаве яны сышлі ўніз па слізкіх прыступках. Злева з-пад буфета паказаліся чорныя валасы, вусы, вочы і кусцістыя бровы Карашэлі. Гэта была сталовая «Казбек», у якой Раман аднаго разу піў з Клядзінскім. Гаспадар расплыўся ва ўсмешцы:

— Вітаю шаноўных таварышаў!

З чэкістам ён прывітаўся, паціскаючы яму руку, а Раману сказаў:

— Даўно таварыш не наведваў мяне. А як здароўечка таварыша Громава?

«Мае, гад, памяць», — падумаў Раман і адказаў:

— Успамінае вас Громаў! Кажы, што агуркі яму тады зашкодзілі. Хоча з вамі разлічыцца.

Карашэлі, трохі заклапочаны, сказаў:

— Агуркі былі першага гатунку! Таварышу ж яны не зашкодзілі!

Чэкіст спытаў:

— Нашы ёсць у памяшканні?

— Ёсць некалькі. Прашу ўвайсці.

Раман і чэкіст пайшлі ў кватэру гаспадара. Там у нізкім, але досыць прасторным пакоі было пяцёра мужчын. Трое сядзелі за сталом. Адзін ляжаў на канапе, а другі сядзеў у яго ў нагах і падкідваў угору вялікі яблык. Пры ўваходзе новых гасцей усе павярнулі да іх галовы.

— Ага, Цыдра! — сказаў адзін.

Чэкіст (Цыдра) прывітаўся з усімі. Раман таксама зрабіў гэта. На іх не звярнулі вялікай увагі. Відочна, гэта было сваё колца. Калі прыйшоў Карашэлі, Цыдра загадаў яму прынесці пляшку «квасу» і халодную цяляціну.

— Цяляціну тут яшчэ можна есці, — растлумачыў Цыдра Раману. — Астатняе — мыш'як, стрыхнін.

Яны селі ўдваіх за маленькі круглы стол ля акна і чакалі вячэру.

— Калі маеш «снег», — запытаў у Рамана чэкіст, — то дай!

Раман дастаў з кішэні 15 аднаграмовых пакецікаў і, пакінуўшы сабе 3, даў чэкісту 12. Цыдра разгарнуў паперку. Даткнуўся пальцам да парашку і паспрабаваў на язык.

— Цудоўна! — сказаў ён з радасным бляскам у вачах. — Прадам ім 5 штук. А рэшта для мяне. Усё б узяў, але не выпадае. Яны таксама дзеляцца са мной. Карашэлі скуру здзірае і падроблівае. То соды, то хініну дадасць. Зрэшты, д'яблы яго там ведаюць, чаго!

Цыдра падышоў да агульнага стала.

— Маю 5 грамаў «снегу». Па два рублі. Вам магу ўступіць.

Людзі, што сядзелі за сталом, ажывіліся. Той, які ляжаў на канапе, сеў. Той, які падкідаў яблык, падкінуў яго аж пад столь.

— Давай!

Магутны, плячысты мужчына, які сядзеў, нахіліўшыся над сталом, нібы намерваючыся адапхнуць яго грудзямі, палез у кішэню і дастаў некалькі залатых манет. Даў Цыдры 10 рублёў і трэснуў яго далонню па спіне.

— Залаты хлопец!

Цыдра кінуў на стол пяць парашкоў і вярнуўся да Рамана.

Сонька прынесла пляшку гарэлкі, цяляціну і хлеб.

Да століка падышоў сабака. Паклаў Раману на калені чорны лоб і глядзеў яму ў твар гнойнымі вачыма. Цыдра кінуў на сабаку і сказаў:

— Гэта Мурка, сука. Ці верыш, што яна какаіністка?

Раман здзівіўся.

— Нашы яе навучылі. Цяпер лазіць ад аднаго да другога, плача і просіць. Вось, паглядзі!

Цыдра насыпаў на абрывац паперы трохі какаіну і расцёр парашок пальцам у тонкі слой. Потым падаў гэта на далоні Мурцы. Сука пачала прагна вынюхаць какаін. А калі Цыдра кінуў паперу на зямлю, яна працягвала нюхаць. Потым пачала лізаць.

На Рамана гэта стварыла непрыемнае ўражанне.

Цыдра і Раман пілі гарэлку і елі. Людзі, якія сядзелі за вялікім сталом, ужывалі какаін. Толькі гігант, які заплаціў за какаін, не ўжываў яго. Час ад часу ён выпіваў шклянку гарэлкі і ўсё больш салавеў. З-пад нізкага ілба панура свяціліся ягоныя маленькія прымружаныя вочы.

— Гэта Буйвал, — сказаў Цыдра Раману. — Наш генеральны кат. Такая патэнтаваная машына для ператварэння людзей на мармелад. Таксама нюхае, але пераважна ўлівае. Мае такую сістэму: спачатку напампуецца гарэлкай, а потым пачынае «працу».

Цыдра і Раман гаварылі на «ты», як даўней. У нейкі момант Раман спытаў:

— Чаму не нюхаеш?

— На гэта яшчэ будзе час. Пасля вячэры будзем ужываць і пойдзем да мяне. Там можна будзе.

— Гэта ўсе вашы?

— Так... Сюды прыходзяць розныя, нават злодзеі і шу-
леры. Але сёння — толькі свае.

Мурка зноў лашчылася да Рамана, жабруючы какаін.
Раману стала шкада яе. Ён насыпаў на далонь трохі какаі-
ну і даў яго сучцы, якая прагна панюхала парашок і пачала
дзіўна напружвацца і адкідаць назад галаву. Гэта выглядала
так, нібы яе штосьці душыла ў горле.

Буйвал узяў у зубы бутэльку гарэлкі і, не датыкаючыся
рукамі, рухам галавы падняў бутэльку ўгору. Выпіў з яе
рэшткі алкаголю, потым распасцёр на сталі гіганцкія лапы
і пачаў панура глядзець у сцяну.

Адзін чэкіст, бледны, амаль зялёны, якога называлі Са-
лодкі Саламон, гледзячы на лямпу прыгожымі вачыма,
якія цяпер сталі проста цудоўнымі, таму што крывава
і зялёнкава паблісквалі ў святле, пачаў гаварыць. У ягоным
голесе была нязвыклая сіла. Слухачы папросту бачылі тое,
пра што ён казаў:

— Люся была цудоўнай... Вочы без дна... Сапфіравае
мора, а ў ім агонь і аксаміт... Узяла маю руку вечарам над
ракой... і паклала сабе на сэрца... Я зразумеў яе... А як ішла,
то ўсё ў яе спявала... Я сказаў ёй: «Хочаш, каб я памёр?» А яна
кажа: «Няхай лепш месяц спявае...» І спяваў... Ён жа нямы,
а так спяваў, што я плакаў... Яна дала мне чорную стужку...
зняла з шыі... Пахла, як бэз... Пахла, пакуль Люся жыла...
Цяпер не, бо Люсі ўжо няма... Ці верыце, што я ведаю, што
Люся ёсць... Ведаю і бачу... О! — ён выпягнуў руку да сця-
ны. — На ёй зялёная сукенка, вусны салодкія, рукі тонкія,
лёгкія... Вочы граюць, як музыка... Найдаражэйшая рэч у ча-
лавеку — смех... Тады смяялася ўсё... А я плыву у паветры
туды, куды яна глядзела... Люся яшчэ прыйдзе да мяне...
Ведаю гэта... Можа, заўтра... Тады скажу ёй усё, што...

Буйвал перарваў яго:

— Што хочаш яе.

Хтосьці засмяўся драўляным, ненатуральным, падоб-
ным да брэху сабакі смехам. Чэкіст, які падкідваў яблык,

цяпер з натхнёным тварам гладзіў яго пальцамі, нібы маляваў на ім нейкія цудоўныя ўзоры.

Цыдра сказаў Раману:

— Можа, і мы ўжывем?

Раман кіўнуў яму. Хацеў забіць агіду і цяжкое пачуццё пустэчы, якое ўсё мацней агортвала яго так, што яго ахапіла ахвота крычаць або вырваць пісталет і пазабіваць усіх і сябе. Нервы не вытрымлівалі агіды жыцця.

Пачалі ўжываць какаін. Раман заўважыў, што Цыдра пасля ўжывання какаіну націрае паперай дзясны. Ён зрабіў тое самае і адчуў у роце прыемны халадок і здранцвенне.

Неўзабаве ўсё пачало мяняцца. Ён адчуў сябе лёгкім. Смутак усмактаўся ў задымленае паветра, а дым утвараў цудоўныя фігуры. Ён адчуў, што ён моцны, што разумее ўсё з першага слова, што ўгадвае нават чужыя думкі. У мозгу перапляталася стракатая стужка назіранняў, выскоў і ўспамінаў.

Людзі, што сядзелі за сталом, смяяліся, гарача размаўлялі, часта ўсе разам. І бліскалі вачыма. Часам хтось выбухаў смехам.

Цыдра сказаў Раману:

— Выйдем на паветра.

Раман ахвотна згадзіўся, бо раптам адчуў патрэбу ў руху і дзеяннях.

Яны зноў ужылі какаін і пайшлі да выхаду. Ззаду Буйвал гаварыў натхнёным голасам:

— Мы, таварышы, звяршылі цуд... Я сам, каханья, магу кожнага зразумець... Чалавек мае сем скур... Шэсць трэба яму зняць, а сёмую пакінуць... Няхай жыве, як матыль у садзе...

На калені яму паклала галаву Мурка і глядзела ў вочы крываваму кату Надзвычайкі. Яна жабравала цудоўны парашок, які рабіў з пустэчы сабачага і людскога існавання незразумелы цуд, адзіны, гіганцкі.

Яны не адчувалі холаду. Усё хутчэй ішлі вуліцамі. Усё навокал было вясялае, мітуслівае. Праз пятнаццаць хвілін

хуткага маршу ўвайшлі ў кватэру Цыдры. Гэта быў вялікі пакой з асобным уваходам. Справа былі адчынены дзверы ў кухню.

Селі за стол і зноў ужылі какаін.

— Ці ж гэта праўда, што ў вас кожнага шпіёна пасля «выкарыстання» ліквідуюць? — спытаў чэкіст.

— Няпраўда! — адказаў Раман, думачы пра нешта іншае, бясконца важнае для яго.

Цыдра пачаў хадзіць па пакоі. Рухі ў яго былі ліхаманкавымі, бессэнсоўнымі. Ён быў ужо «занюханы».

Раман адчуваў, што сэрца ў яго стукае шалёна. Дэфармаваныя выявы рэчаіснасці плылі перад вачыма. У мозгу была блытаніна думак. Пальцы нервова перабіралі цыратовую сурвэтку.

Цыдра ўзяў шапку і пайшоў да дзвярэй. Ля парога павярнуўся і сказаў Раману:

— Прынясу самагонкі!.. Грошы маю... Усё гэта і левае, і правае... А сапраўды, гэта тое самае!..

Ён хацеў выйсці, але на прыступках пачуліся хуткія крокі і дзверы, з сілай расчыненыя звонку, грывнулі аб сцяну. У пакой увайшла жанчына гадоў трыццаці, у чорным кажушкі і мужчынскай шапцы. Гэта была сястра Цыдры, Каця. Яна кінула шапку на ложак, працяжна свіснула і сказала брату:

— Але ж ты і выглядаеш!

Яна плюнула і, хістаючыся на нагах, пачала здымаць кажушок. Брат сказаў ёй:

— Гэта калега... Са Смаленска... Пераначуе ў нас... Я зараз вярнуся...

Ён выйшаў з пакоя.

— Лепш гарэлкі прынясі! — крыкнула яму сястра.

Потым, не вітаючыся з Раманам, падышла да люстра і пачала расчэсваць мокрыя валасы. Адначасова яна смялася і насвіствала «Кирпичики». Яна была п'яная.

— Так... Дык значыць, ты са Смаленска, — сказала яна неяк прыдзірліва і адначасова з ігнараваннем. — І што ж там у тваім Смаленску: весела ці паскудна? Як?

Раман не адказваў. Гледзячы на яе з усмешкай, ён дрыжачымі рукамі даставаў з кішэні запалкі.

— Вось і дагадзілі сабе! — працягнула Каця. — І куды той гад паляцеў? Зноў наробиць пекла!

Раман закурыў папяросу.

— Можа, і мне прапанаваў бы? Таксама досыць!

Раман пачаў смяяцца:

— Ох, якая ж ты камічная!.. На, вазьмі ўсе... Калі ласка!

— Ах, мерсі... Не патрабую... Маю свае... І што ж там у вашым Смаленску?

— Цудоўна.

— Так? Цудоўна? А ці ведаеш гэтую песеньку:

Мама, мама, што рабіць будзем,

Калі дасць зіма холаду?

Ці да вясны яшчэ мы дажывём,

Ці паздыхаем з голаду?

Прыжмурваючы шэрыя халодныя вочы, яна глядзела на Рамана і зноў штосьці насвіствала. А яго раптам агарнула ненатуральная бадзёрасць. Неўзабаве ён адчуў, што ўвесь палае. Ён пачаў грызці вусны. Глядзеў на Кацю з такім агнём у зрэнках, што яна раптоўна змоўкла і стала ўважліва прыглядацца да яго.

— Ого-го! Дык цябе добра разабрала!

Ён штосьці сказаў хрыплым голасам і падышоў да яе. Яна адступіла. Абаперлася аб сцяну спінай. Хацела вырвацца ад яго, але ён абхапіў яе напалову, і яны разам паваліліся на падлогу.

— Ну, і што далей? — сказала Каця, задыханая, і зноў паспрабавала вырвацца ад яго.

Раптам яна перастала супраціўляцца і сказала амаль спакойна:

— Ну, то хадзем на ложкак... Добра... Ужо добра...

Потым яны ляжалі, стомленыя, мокрыя ад поту.

Каця ўстала і прынесла з кухні шклянку вады.

— На, напіся, дурненькі!

Раман пачаў піць ваду. Зубы стукалі па шкле, вада вылівалася, сутарга перахватвала горла. Ён адчуваў сябе ўсё горш. Неспадзявана Каця ўзрушылася:

— Гэта ён, гэты балбес, атручвае цябе. Дурненькі ж ты, дзетачка. Колькі табе гадоў? Мусіць, 20.

Раман дрыжэў. Яму было холадна, а рукі і ногі нібы наліліся волавам.

Каця выйшла ў кухню, прынесла вядро і цёплай вады.

— На, вазьмі! Уцягвай у нос!.. Добра! Яшчэ, яшчэ!

Раман прапаласкаў нос і рот. Потым выпіў трохі гарачага чаю і лёг. Яго агарнуў цяжкі сон. Каця накрыла яго коўдрай, потым закурыла папяросу і лягла на край вузкага ложка. У нейкі момант яна заўважыла, што на падлозе ў ценю ад стала нешта ляжыць. Яна ўстала і падняла складзеную напалову, скамечаную тэчку. Выраўняла яе і развязала матузы. Пачала чытаць паперы, якія знаходзіліся ўсярэдзіне. Раптам азірнулася на Рамана, зморшчыла лоб і паківала галавой:

— Ох, дык ты такі! — сказала ціха.

Яна склала тэчку так, як было, і засунула яе пад падушку. Потым, седзячы ў кашулі на краі ложка, доўга глядзела на Рамана. У яе мозгу перапляталася мноства думак, але даносіць на яго яна не намервалася. Ёй зрабілася чамусьці шкада Рамана. Яна рукой адкінула ягоныя валасы з ілба і выцерла з твару пот.

На прыступках зноў загудзелі крокі. Увайшоў Цыдра. Ён быў ужо п'яны. Алкаголь прагнаў какаінавае шаленства, але настроіў яго на пануры лад. Цыдра наблізіўся да ложка сястры і хацеў абудзіць Рамана, але Каця адапхнула яго.

— Ідзі, ідзі, дурань! Не чапай яго! Ён ужо спіць.

— А што табе да гэтага?

— Маю дачыненне і ўсё тут. Кладзіся спаць!

Цыдра, штосьці мармычучы, пайшоў да свайго ложка і кінуўся на яго ў вопратцы.

— Хоць боты здымі, скаціна!

Брат не адказваў. Пачуўся храп.

Каця патушыла лямпу і лягла ў ложак, стараючыся не перашкаджаць Раману. Яна заснула няскора.

Раман прачнуўся рана. Цыдры ўжо не было ў пакоі. Гадзіну таму ён выйшаў. Каця яшчэ спала на краі ложка, толькі напалову накрытая коўдрай. Раман убачыў у яе на грудзях высыпку і падумаў: «Можа, у яе сіфіліс?»

Ён успомніў учарашні вечар, і яго агарнула агіда да яе і да сябе. З агідай ён адсунуўся далей да сцяны, а коўдрай накрыў Кацю аж па шыю. У гэты момант яна прачнулася. Твар у яе быў зеленаваты, валасы ўскудлачаныя, вакол вачэй і роту маршчыны. Яна здавалася старэйшай на 20 гадоў.

Каця прысунулася да яго і хацела яго пацалаваць. Але ён адхіліўся, кажучы:

— Не трэба. Дай спакой!

Яна ўважліва паглядзела яму ў вочы і раптам на яе шчоках пачалі паказвацца чырвоныя плямы, а вочы загарэліся злосцю.

— А, дык ты такі! Учора ты быў іншы. Цалаваў, грыз, скуголіў, як сабака. А сёння я смярджу? Ах ты гад! Свіння ты! Думаеш, што не ведаю, хто ты? Ты подлы шпіён! І сюды пракраўся!

Раман пабялеў і ўсунуў руку ў кішэню.

— Так, так, нягоднік! Схапіся за рэвальвер! Мусіць, не першы раз табе забіць чалавека?.. Ну, дастань!.. Страляй! Чаму ж не страляеш?.. Ты подлая гадзіна! Страляй! Вялікая штука!

На яе вуснах паказалася пена. Яна ўся трэслася.

— Ну, страляй! Баішся шуму? Не бойся. Ніхто не прыйдзе. Ведаюць, што за госці тут жывуць!.. Але ты не застрэліш!.. Не зможаш жанчыну застрэліць, бо баязлівец! Бо павінен страляць і ў вочы глядзец! Бо ты толькі г... І нічога больш! Пазіруеш! Сябе ашукваеш, што ты такі моцны,

цвёрды, рашучы. От, дакажы, што ты герой: стрэль мне ў грудзі, у сэрца!.. Ага, баішся, бо баязлівец!

— Не. Бо не дурны. Хочаш адкараскацца ад жыцця, а сама трусамі са страху трасеш, дык мяне знайшла. Няма нічога лепшага, як саму сябе застрэліць! Я добра ведаю гэта!

Тады Каця разарвала кашулю і, выстаўляючы абвіслыя грудзі, пачала гаварыць сцішана, амаль шэптам:

— Ну, на!.. Страляй! Ну!.. Кажу табе!..

Тады Раман сумна сказаў:

— Каця, супакойся! Я гэтага не зраблю! Не дакучай мне! Я так дрэнна адчуваю сябе. Пакрыўдзілася, што я не пачалаваў цябе. Але гэта не таму, што пагарджаю табой, а таму, што я хворы!

Раптам вусны ў Каці пачалі дрыжэць, а праз хвіліну яна заплакала і закрыла твар рукой.

Раман злез з ложка, паспешліва прывёў вопратку ў парадак і пачысціў яе. А Каця ўсё рыдала. Раману было вельмі шкада яе. Ён падышоў да ложка і пачаў гладзіць яе па галаве. Тады Каця заклала руку за падушку і дастала адтуль тэчку. Падала яму.

— На, вазьмі! Учора ляжала на падлозе.

Раман даткнуўся рукой да ілба.

— Ты чытала гэта? — хутка спытаў ён.

Яна кіўнула. А потым апусціла рукі і, гледзячы на яго пачырванелымі, поўнымі слёз вачыма, сказала:

— Баішся? Нікому не верыш? Як чэкістка, дык ужо апошняя сцерва? Так? А хто ж зразумее, чаму я стала чэкісткай? А можа, я чысцейшая і лепшая за гэтых вашых белых дзяўчатак, якія, апрача сябе, нічога на свеце не бачаць? Можа, я таму нешчаслівая, што яны занадта шчаслівыя? Можа, я кожнага чалавека змагу зразумець, але не хачу гэтага паказваць? Калі б ты мяне ў сябе падпільнаваў, то пабег бы ў вашу дэфензіву. А я не... Ведаю, што на гэта няма рады, што ўсё гэта... пекла. І тваё пекла, і маё пекла, і нас усіх!

Раман сеў на край ложка, хацеў накрыць Кацю коўдрай, але яна адкінула яе.

— Прастынеш. Такі холад!

— То і добра! Мне позна клапаціцца пра здароўе. І нікому я не патрэбна. От, учора табе спатрэбілася, а сёння ты на мяне напляваў. І так заўсёды, так усе... Я ведаю людзей. Добра ведаю. Жанчыны — сукі, але мужчыны — гэта такія халодныя гады! Ніводзін, найлепшы, нават пальца найгоршай кабеты не варты! Кожны, хто возьме жанчыну, цэніць яе як начны гаршчок! Ілжэ, лашчыцца, ліслівіць, а думае сваё. Без разліку ніводзін да жанчыны не наблізіцца. Я б іх вешала! — яна скрыгатнула зубамі і сціснула далоні ў кулак. — Забівала б падлюг, як клопоў!

— Я пайду, Каця. Не хачу цябе злаваць. Можна, не так ёсць, як гаворыш, але цяжка. Мусіць, ты не знайшла добрых людзей.

Яна падняла галаву.

— Добры той, хто мае чым плаціць альбо ўмее добра ашукваць. А беднаму і такому, што схлусіць не можа, няма спосабу добрым быць. Ты добры?.. Мусіць, маеш фуру грошай? А ці спытаўся ты, ці не галодная я?

— Не ведаў, што можна пытацца пра гэта.

— А як учора да мяне заваліўся, то не пытаўся. Табе хачацца, і ўсё. А я, раба твая, павінна толькі з ушанаваннем ногі расстаўляць!

— Дык я дам табе грошай!

— Дай, дай! — яна выцягнула руку.

Раман паспешліва дастаў з кішэні пачак купюр і даў ёй некалькі. Яна паківала галавой.

— Столькі? Ты дай палову... Спаў тут, я чаем цябе паіла, ратавала, каб у мяне не здох анёлак з рожкамі. А ён хоча ад мяне некалькімі сотнямі адкараскацца!

— Вазьмі нават усе!

— Не. Дай палову. Я зараз адлічу.

Яна падзяліла грошы на дзве купкі і абедзве падала яму.

— Цяпер дай сам!

Ён падаў адзін стос. Яна ўзяла яго і, усміханючыся, пачала ірваць грошы на драбнюткія кавалачкі. Потым страхнула іх на падлогу і холадна сказала:

— А цяпер прэч адсюль!

— Да пабачэння! — сказаў Раман.

— Хуткага сканання!

Раман выйшаў на калідор. Яму здалося, што за дзвярыма зноў чуецца рыданне. Яму было шалёна няёмка. Ён не адчуваў да Каці ніякай крыўды. І сам не адчуваў сябе вінаватым у адносінах да яе, але яго прыгнятаў страшэнны цяжар. Ім былі жудаснасць, хаос і бессэнсоўнасць чалавечага жыцця, з якога пакуль што ёсць толькі адно выйсце...

Болік Клядзінскі ішоў на новую канспіратыўную кватэру. Пазваніў, як звычайна, тры разы коратка і чакаў. Неўзабаве за дзвярыма пачуліся лёгкія жаночыя крокі.

«Дома», — падумаў Клядзінскі.

Дзверы адчыніліся, але святла ў прыхожай не было. Клядзінскага гэта здзівіла, але ён увайшоў, кажучы: «Запа-ліце святло!»

У гэты момант дзверы грывнулі, і святло заліло прыхожую. Адначасова на Клядзінскага накінулася некалькі чалавек. Ён шаргануўся, раскідаў іх на бакі і схапіўся за зброю. Тады ззаду прагучала некалькі выстралаў. Дзве кулі трапілі яму ў галаву. Клядзінскі паваліўся на падлогу. Не паспеў скарыстацца рэвальверам.

Чэкісты былі незадаволеныя такім вынікам, бо быў загад узяць яго жывым і страляць толькі ў крайнім выпадку. Яны не думалі, што будучь мець справу з такім моцным чалавекам. Разлічвалі на тое, што некалькі чалавек лёгка абяззброяць яго.

Дзённік шпіёна

Брэст на Бугу, 16 лістапада 1923 г.

Пішу гэты дзённік. Стараюся не дурыць. Паказваю сябе і таварышаў у розных сітуацыях, у розным святле. Паказваю вам іх на багатым фоне жыцця і ведаю, што бясконца далёкі я ад разумення іх і самога сябе. Вельмі цяжка дакапацца да істотнага зместу чалавечай душы. Там такое мноства загадак, што здабыццё нават дробнай часткі здаецца вялікай перамогай. У анекдотце расказваецца, што чалавек складаецца з душы, цела і пашпарта. А насамрэч чалавек складаецца з крыўды, інстынктаў, жаданняў, забарон, рэфлексій, і многае з гэтага падаецца абсалютна немагчымым для разумення. Адчуваюць гэта тыя, якія змогуць бяспасна паглыбіцца ва ўласную душу і паспрабуюць прыгледзецца да яе, адкінуўшы амбіцыі і інтэлектуальныя звычкі. Убачаць рэчы і жудасныя, і цудоўныя, але агідных там няма.

Дасканала разумею ўсё гэта і, паказваючы вам пэўны адрэзак чалавечага жыцця і часцінку чалавечых душ, не хачу, каб на гэта выносілі паспешлівыя асуджэнні і прысуды. У чалавека ёсць схільнасць быць пракурорам і суддзёй для іншых людзей. Хачу, каб гэта прынялі за слабую спробу вырвацца з хаосу жыцця і дэманстрацыі пэўнага моманту рэчаіснасці так, як замацавалася ў маім мозгу. Усё гэта выпадковае. І тое, што я пішу, і тое, што вы чытаеце, і тое, як пішу. Але пішу так, як адчуваю і думаю. Многа чаго вам не паказаў, але не таму, каб нешта схаваць, а толькі таму, што нельга было або не мог. Многа чаго я змяніў, ператасаваў, злагодзіў або падкрэсліў, выдзеліў.

Стоўбцы, 19 лістапада 1923 г.

Адчуваю сябе дрэнна. Можа, таму, што апошнім часам перажыў многа страт. Я да ўсяго абыякавы, аднак гарыць у ва мне цікавасць: што яшчэ новае ўбачу ў гэтым жыцці?

Што ж вам яшчэ цікавага сказаць? Чаму вас навучу, чым узрушу, развесялю? І ці варта пісаць?.. Такая пустэча ў душы і абыякавасць. Цяпер падводжу вынік і раблю падлік страт і знаходак.

Я — шпіён. Іду вуліцамі, гляджу людзям у вочы і трымаю жыццё кожнага ў кішэні — на іншага стаўлю ўказальны палец левай або правай рукі. Іду праз горад. Іду прама, ні на што не гляджу і ўсё бачу. Бо я — шпіён.

Я — шпіён. Магу быць, кім хачу... Калі апану на галаву будзёнаўку з чырвоным «васьміногам», а ў кішэні кіну дакументы, то стану абаронцам рэвалюцыі і з нянавісцю буду вымаўляць: «буржуазія!» Захлынаюся гэтым словам, бо я — шпіён.

Еду цягнуком, чытаю газету, слухаю размовы, слухаю песенькі. І гэта ўсё адразу. А потым прыпамінаю і артыкул з газеты (для савецкай арыентацыі ў палітычнай сітуацыі), і цікавыя дадзеныя з размоў, і песеньку, бо я — шпіён.

Як шпіён я па-за правам і жыццём. І абсалютна нічога не маю, каб губляць... Столькі разоў перамагаў, ваюючы за тысячы, што смерць была б для мяне не пройгрышам, а канцом перамог. Я — шпіён. Размаўляю са многімі ідэйнымі камуністамі, загартаванымі бальшавікамі. Гляджу ім у вочы і адразу бачу, што я вышэй за гэтых фанатыкаў бальшавізму. Яны адчуваюць гэта з кожнага майго слова. Бо я — шпіён.

Я — шпіён, і няма для мяне нічога схаванага ані ў штабах, ані ў думках тых, з кім ваюю. Таямніца — гэта для іх, а я, калі яе не здабуду, адгадаю, адчую. Бо я — шпіён і павінен гэта зрабіць.

Я — шпіён і таму атручваюся распаччу і злосцю, што не здабыў загад № 33. У тэчцы, якую з такой цяжкасцю здабыў (нацыяналізаваў) у вагоне Ячоніса, патрэбнага мне загада не было. Былі іншыя дакументы, але яны не былі мне патрэбныя. Мне таму цяжка, што на працягу некалькіх месяцаў я не змог здабыць таго, што было абавязкова патрэбнае.

Я — шпіён і мне баліць ад таго, што не зрабіў столькі для разведкі, колькі мог бы. Кожнае сваё заняўбанне, легкадумнасць, нават асабістае жыццё, лічу слабасцю... Таму абвінавачваю сябе, што не зрабіў столькі, колькі мог і колькі хацеў. Што паддаваўся пачуццям і жыццю. Таму прызнаю тую віну, што я — шпіён.

А цяпер — як звычайны чалавек — раблю падлік.

Што згубіў на працягу сваёй працы?.. Страціў ілюзію.

Што здабыў?.. Я здабыў трохі вопыту і спазнаў новы для мяне эпизод чалавечага жыцця.

Што я ўбачыў?.. Ubачыў, што цудоўныя пурпуровыя кветкі рэвалюцыі 1917 года звялі, а засталася толькі адна: буйная, пурпуровая ад крыві кветка — ГПУ.

Я ўбачыў, што «ў імя свабоды, роўнасці і братэрства» зграя катаў губіць 150 мільёнаў чалавек.

Я ўбачыў людзей, якія, абапіраючыся на матэрыялістычнае разуменне гісторыі, што чалавек можа жыць без наведвання касцёла, без гімнаў, але не можа жыць без ежы, вопраткі і даху над галавой, забралі ў чалавека чалавечую вопратку, ежу і дах над галавой. І прымусілі яго пад пагрозай страты жыцця спяваць гімны і хадзіць у бальшавіцкія касцёлы, дзе ім убіваюць у галовы ўсё, што супярэчыць натуральнаму паняццю пра рэчы.

Я ўбачыў, што зрабілі дабрачынцамі народу тых, якія з'яўляюцца яго рабаўнікамі і забойцамі.

Я пераканаўся, што няма большай ганьбы і знявагі для чалавека, як быць савецкім грамадзянінам.

Я пераканаўся, што характар расейцаў псуецца. Людзі робяцца подлымі, хлуслівымі, баязлівымі, фальшывымі. Я не здзіўляюся гэтаму і не пагарджаю імі, толькі шчыра іх шкадую, бо ірвуцца, як могуць, да жыцця і робяць — знарок ці не знарок — усё, каб толькі яго захаваць і прадоўжыць.

Ёсць адна агульная вялікая бясспрэчная ідэя, якая абавязвае кожнага чалавека, — гэта чалавечая годнасць. Кожны павінен шанаваць чалавека не толькі ў сабе, але і ў іншых. Хто

гэтага не зразумее, многа не дасягне. А да чаго даткнецца, ператворыць у бруд і кроў. Ці разумеюць гэта тыя, якія знішчаюць вёскі аўтаматамі, якія пазабівалі сацыялістаў за адзін стрэл фанатычкі ў Леніна? Не разумеюць, бо, аслепленыя ўласнай пыхай, селі на руінах Расіі і ўдыхаюць дым пажарышчаў разам з кадзілам лісліваасці. А нават калі б і не на пажарышчах селі, а ў мармуровых палацах, у якіх жыло б сытае быдла, схіляючы каркі перад клікай першасвятароў чырвонай магіі, то за тое, што скалечылі людскую думку, будуць годныя толькі пагарды... Абурацца на іх нельга. Нявартыя гэтага гонару, як нявартыя клоп або вош... Калі не задушаць іх людзі, калі самі не задумаюцца, то сатрэ іх з верхні Расіі звычайная чалавечая культура, якая тым хутчэй рушыць уперад, чым больш яе будуць затрымліваць. А ў гісторыі застанецца крывавае старонка, на якой будуць напісаны подлыя імёны катаў народу. І цяжка будзе паверыць у гэта, цяжка, бо нават тыя, якія жывуць цяпер, не вераць або не бачаць, пакуль не пачуюць гэтага на ўласным целе ці душы.

Хто зразумее страшэнную трагедыю соцень тысяч беспрытульных дзяцей, якія на ўзроўні звяроў, адкінутыя ўрадам, у распачы змагаюцца за жыццё? Ці зразумеюць гэта яснавільможныя паны з Саўнаркама? Ці зразумее Еўропа?.. Што вырасце з гэтых дзяцей, якія ўцалеюць, якіх не знішчаць чалавек, мароз, голад і бактэрыі?

Еўропа заўсёды будзе ўсміхацца з недаверам. Панове з Саўнаркама будуць фатаграфавальнікі на экспарт вясельны пухлыя шчочкі дзяцей чырвонай «шляхты» з чырвоных школ і курортаў. (Заўсёды з усмешкай — такія ўжо ёсць савецкія аб'ектывы: што толькі не фатаграфуюць — усё ўсміхаецца.) А беспрытульныя будуць есці са сметнікаў, правам зверва і інстынктна будуць красці і рабаваць, потым дэградаваць і гінуць або, калі каторы ўцалее, ствараць новую касту людзей: агідных, подлых, але якія маюць рацыю. Гэта самае страшэннае.

Ведаю, што ўсё гэта, што я пішу, слабое, непераканаўчае. Ведаю, што многія мне не вераць, бо «пішучь гэта за грошы буржуазіі, агентаў, контррэвалюцыянераў, белавардзейцаў, нарэшце, бандытаў, перамытнікаў» і г. д. Так будуць «спяваць» стройным хорам савецкія салаўі.

Мне цяжка паверыць. Больш прыемна слухаць з захапленнем тоўстых коміважораў Палітбюро, якія развозяць у добра напханах савецкімі далярамі чамаданах савецкі дурман.

ГЛАВА 23

Бог нocy адыходзіць у змрок

Усё ў той вечар было нязвыклым: і вуліцы, і дамы, і людзі. Раману здавалася, што ён ідзе па рухомай стужцы. Паветра было гарачае, а людзі ўсміхаліся яму. Таму ён таксама спрабаваў усміхацца. У адным месцы ён узяў з паркана жменю снегу і пачаў яго есці. Ён быў цёплы, і гэта вельмі здзівіла Рамана... Ягоныя думкі былі досыць ясныя, толькі ім бракавала сувязі. А ўражанні даходзілі ў мозг дэфармаванымі.

Раман моцна прастудзіўся падчас апошняй паездкі з Масквы, калі выйшаў у Вязьме і там спаў, разагрэты, пад чыгуначным мастом. Потым, падчас апошняй паездкі ў Саветы, мусіў у вопратцы пераплыць дзве ракі. Прастуда ўзмацнілася, і цяпер ён хадзіў з тэмпературай па Мінску. Стан яго не быў цяжкім, але свядомасць была прытупленая і дзіўна ўспрымала рэчаіснасць.

Паблізу Ніжняга рынку ён убачыў катрыншчыка, які стаяў ля брамы і круціў ручку трухлявага інструмента. Дрыжачы, замёрзлы папугай сядзеў у цеснай клетцы. Раман затрымаўся каля яе. Раптам адчуў, што вочы ў яго мокрыя ад слёз.

«Што ж гэта за цудоўная мелодыя? Дзе я яе чуў?»

Катрыншчык, падбадзёраны ўвагай савецкага «краскома», пачаў хутчэй круціць ручку і ўжо ўсміхаўся Раману пасіনেлымі вуснамі. Гукі паліліся хутчэй, віравалі разам са сняжынкамі і лёгка, весела кружылі ў паветры.

Раман добра ведаў гэтую мелодыю. Чуў яе многа разоў, але не мог успомніць, дзе, і гэта мучыла яго. Катрыншчык перастаў круціць ручку інструмента і адчыніў дзверцы клеткі. Ён звярнуўся да Рамана:

— Тут, шаноўны таварыш, цудоўны птах выцягне вам шчаслівы лёс.

Раман наблізіўся да яго і глядзеў на папугая, які схваўся ў кут клеткі. Нарэшце, падштурхнуты некалькі разоў пальцам, птах дзюбай выкінуў са скрыначкі чырвоную паперку.

— Прашу, таварыш, гэта вам птах шчасце выцягнуў.

Раман узяў зложаную картку і намерваўся адысці. Катрыншчык пакорна зняў шапку:

— Шаноўны таварыш, папрашу на хлеб для мяне і на корм для птаха. Ад учарашняга мы не елі!

— Ага, калі ласка!

Даў яму некалькі буйных купюр. Здзіўлены катрыншчык доўга кланяўся, а потым схапіўся за ручку інструмента і пачаў паспешліва круціць, напаўняючы паветра вісклівай мелодыяй.

Раман пайшоў далей. У вушах усё гучала тая песенька. У руках ён трымаў чырвоную картку.

«Дык шчасце прадаюць. Можна купляць... Дзіўна».

Зноў паплылі вуліцы, ліхтары. Зноў яму ўсміхаліся вочы і вусны прахожых. Некалькі разоў ён міжвольна ўсведамляў рэчаіснасць. Тады ён моршчыў лоб і думаў: «Куды ісці, каб адпачыць?» Адусюль на яго пазірала небяспека. Колішнія сховы былі пад наглядам, новых не змог зрабіць, бо праца ўсё гнала яго па розных гарадах Беларусі, а ў Мінску бываў толькі праездам.

«А можа, пайсці да Жарскай, да Юлькі? Але там таксама можа быць нагляд».

Раптам ён убачыў Лізку, якая ішла насупраць яго па вуліцы Садовай. Яна была ў цёмным паліто, на галаве была завязана хустка. Пад пахай яна несла абгорнуты паперай скрутак. Раман спыніўся. Лізка пазнала яго ў гэтым строі з адлегласці двух крокаў і гэта адзіна таму, што ён дзіўна паводзіў сябе і глядзеў ёй у твар.

— Раман, — прашаптала яна і спынілася на месцы.

— Чаго ты смяешся? — спытаў у яе Раман.

— Што ты кажаш? Я зусім не смяюся!

— Я бачу... Але можаш смяяцца... Усе смяюцца... Калі табе весела, то гэта вельмі добра...

— Раман!

— Слухаю, Ліза! Я заўсёды слухаў цябе! Гавары!

— Раман!.. Я тое схлусіла!

— Дык што ж у гэтым смешнага?

— Але ж я зусім не смяюся. Ты дзіўны. Я кажу пра дзённік. Я зусім не думала такога пра цябе. Не ведаю, як тое напісала... Зразумей мяне: мне дрэнна! Мне надакучыла гэта ўсё! Ты ж мне нічога не сказаў... Я думала, што ты пагарджаеш мной, што лічыш мяне скончанай эгаісткай, што мне так дрэнна!

— Нічога дрэннага я не думаю... Можаш смяяцца... Ты заўсёды смялася. І добра табе так. Але, ведаеш, ад твайго смеху штосьці ўва мне памерла... Не ведаю, што... Але гэта ўжо не вернецца... Ведаю толькі, што кахаю цябе... І таму аслабаніў цябе ад сябе.

— Дык што далей будзе, Раман?

— Ты выйшла за Азімава?

— Так.

— Нават апошняя маёй парады не паслухала... І ведаю, што табе з ім дрэнна.

— Дрэнна!

— Так. Замарозіць цябе... Сумна табе будзе і холадна.

— Ох, Ромку! Я не ведаю, што табе сказаць!

— А чаму табе так весела?

— Ромку!

— Я бачу... Мяне не ашукаеш... Цяпер я бачу ўсё. А, аднак, ты цудоўная... На гэта няма рады... Ведаеш, я ўжо не адживу... Учора ў цягніку хацеў застрэліцца, але ўспомніў слана!

— Якога слана?

— Ружовага слана... Такі малы, а злосны. Зусім не дакучае мне... Калі гляджу на яго, то мне таксама хочацца смяцца... І ён смяецца... Але злосны...

— Ромачак, я такая нешчаслівая!

— Ага!.. Калі ласка... Маеш шчасце!

Даў ёй чырвоную картку.

— Што гэта?! Але ж ты, Ромак, п'яны!

— Гэта маё шчасце... Вазьмі сабе... Гэта даў мне птах шчасця... Таму я пайду... А ты, Ліза, можаш смяцца... Ты разумная, практычная. А я дурны. Усё жыццё п'яны. Упіўся, Ліза, верай у людзей і хаджу п'яны... Таму пайду... Будзь разумнейшай за мяне і за сябе...

Ён павярнуў і пайшоў, хістаючыся, гнаны гарачкай крыві і думак, у кірунку Савецкай вуліцы. Ліза зрабіла за ім некалькі крокаў. Потым спынілася. Раман знік на павароце. Яна доўга глядзела ў глыб пустой вуліцы.

«...А можа, ён звар'яцеў?»

Задумаўшыся, сумная, яна пайшла далей. Спынілася пад ліхтаром, разгарнула чырвоную картку. Ubачыла надрукаваныя вершы. І тут вецер вырваў з ейных рук паперку. Яна пабегла за ёй амаль спалоханая. Віхура падняла паперку ўгору і перакінула праз плот.

А Раман хутка ішоў вуліцамі. Лоб у яго быў мокры ад поту, на вуснах было суха. А 11 гадзіне ён заўважыў знаёмую яму вуліцу на прадмесці. Пайшоў туды. Ubачыў малы драўляны дамок. Увайшоў у сенцы і адчыніў дзверы. Яму здалося, што праз шчыліну нехта сочыць за ім. Праз хвіліну дзверы суседняга пакоя адчыніліся і выйшаў Харэўскі. Ён наблізіўся да калегі, паціснуў яму руку і сказаў:

— Што з табою? Так дзіка выглядаеш.

— Нічога... Гэта слон... І ўсе смяюцца... Ты таксама...

— Сядай! — сказаў Харэўскі і выйшаў у суседні пакой. Там звярнуўся да сястры:
 — Хінін ёсць?
 — Ёсць.
 — Трэба даць яму вялікую дозу хініну і пакласці ў ложка. Псякрэў! У такім стане лазіць па горадзе! Добра, што прыйшоў сюды!

Выезджаны тракт блішчэў блакітным колерам у промнях месяца. Вечер гуляў па палях, забаўляючыся лёгкім пылам снегу. Там, дзе пасля апошняй адлігі снег быў ператвораны ў ледзяную шкарлупіну, мільгалі вясёлкавыя іскры. Мароз быў моцны.

Раман і Харэўскі выйшлі а 8 гадзіне вечара з Тучынкі і накіраваліся на захад. Снег рыпеў пад нагамі. Паветра было свежае. Яны ішлі, задумаўшыся, зусім не размаўляючы.

У вёсцы Нядзведзін убачылі насупраць валвыканкама групу людзей. Адзін з іх, нягледзячы на мароз, быў у летняй чырвонай шапцы. Убачыўшы людзей, якія ішлі па дарозе, яны з недаверам глядзелі ў іхні бок. Калі наблізіліся да іх, Харэўскі прыпыніўся і сказаў:

— Якога чорта вылупіліся?

Адзін з іх буркнуў:

— А што, нельга? Дарога агульная!

— Ну-ну, пагавары ў мяне, то я табе пагавару!

Ніхто не адазваўся. Калегі пайшлі далей. Ззаду хтось сказаў нападуголасу:

— «Краскомы», падлюгі! Напіліся і вырабляюцца!

Сёння Раман адчуваў сябе лепш. Добрая доза хініну і добра праспаная ноч дапамаглі яму. Засталіся толькі слабасць і шум у вушах. Цяпер, на свежым паветры, ён адчуваў сябе лепш. Яго мучыла адна думка. Ведаў, што ўчора размаўляў з Лізкай, але не мог прыпомніць ні яе слоў, ні сваіх.

У Яржаве калегі ўвайшлі ў нейкую халупу, у якой гарэла лучына, і трохі адпачылі. Выкурылі папяросы, напіліся вады і рушылі далей.

Каля 11 гадзіны апынуліся паблізу 14 вярсты. Тут, злева ад тракту, пачыналася паласа кустоў. Далей быў малады лясок, які злучаўся са Старасельскім лесам. Калі міналі кусты, у некалькіх дзясятках крокаў ззаду з левага боку выйшла трое чалавек: двое чырвонаармейцаў і цывільны ў скураной куртцы. З адлегласці 30 крокаў крыкнулі:

— Стаяць!

Раман і Харэўскі павярнуліся да іх. Харэўскі дастаў наган і некалькі разоў стрэліў. Салдаты і цывільны пабеглі да рову і там палеглі. А калегі пад гул аўтаматных стрэлаў звярнулі з тракту ў лес.

Раптам Раман заўважыў, што Харэўскі спыніўся і водзіць левай рукой у паветры, нібы шукае апоры. Ён зразумеў, што калега паранены, і хуценька падаў яму руку. Харэўскі ўкленчыў і пачаў паволі асядаць. Ціха сказаў Раману:

— Спалохай іх гранатамі.

Раман на хаду ўзвёў дзве гранаты і пачаў перабягаць кустамі ўздоўж тракту ў тым кірунку, адкуль хвіліну таму чуліся стрэлы. У 30 кроках далей ён убачыў траіх чалавек, якія выходзілі на тракт. Яны намерваліся ісці ў напрамку лесу. Раман, трымаючы гранаты ў руцэ, каб яны потым выбухнулі ў паветры (тады разлітаюцца ва ўсе бакі), кінуў іх у бок людзей, што ішлі па тракце. Пачуліся выбухі гранат і крыкі. Двое паўзлі па дарозе, адзін бег у адкрытае поле.

Раман вярнуўся да Харэўскага. Калега ляжаў на снезе. Пры святле месяца твар ягоны здаваўся сінім. Раман занепакоена нахіліўся над ім:

— Куды табе трапілі?

— Скончана!.. Прастрэлілі кішкі!.. Але гэта нічога!

— Што нічога?

— Увогуле ўсё.

Раман схпіўся за галаву. Да граніцы было 18 вёрст, а тут нельга было спадзявацца на дапамогу.

— Што рабіць? — сказаў ён у роспачы.

— Зараз пойдзеш сабе, — ціха і спакойна сказаў Харэўскі. — Можна, гэта і добра, бо мне ўжо ўсё надакучыла!.. Аддасі работу і раскажаш, што сталася са мной!

— Добра. Табе баліць?

— Не. Толькі хочацца ванітаваць і слабасць... Далёка вялікі лес?

— Блізка.

— Занясі мяне туды! Не хачу паміраць у гэтых кустах.

Раман укленчыў. Харэўскі абняў яго за шыю. Тады Раман панёс яго ў глыб Старасельскага лесу. Ішоў вельмі асцярожна, бо баяўся, што прычыніць калегу боль. Калі апынуліся ў вялікім хваёвым лесе паблізу заснежаных штабляў дрэў, Харэўскі сказаў:

— Пусці!

Раман паклаў яго на снег. Хацеў прынесці штосьці на подсцілку, але Харэўскі сказаў:

— Не трэба.

І тут Раман заўважыў паблізу выезджаную санямі дарогу, па якой з лесу вазілі дрэва. Далей, злева, лес радзеў і было поле. Ён падумаў, што мог бы знайсці сані і завезці калегу за граніцу. Гэта дадало яму бадзёрасці. Ён паспешліва нахіліўся над Харэўскім і сказаў:

— Ведаеш, Зыгмунт, зараз знайду сані. Пайду на хутар і найму хлопца.

— Мусіць, не дажыву, не давязеш мяне жывога.

— Паспрабую.

Ён пабег па дарозе да ўскрайку лесу. У 400 кроках справа ў полі стаяла халупа. Раман наблізіўся да яе. Заўважыў у акне святло. Пастукаў у шыбу. Ubачыў нечы твар.

— Чаго хочаце? — спыталі ў яго па-беларуску.

— Адчыніце! Міліцыя!

У хаце пачуліся галасы: раіліся.

Ён ударыў рукаяткай рэвальвера ў раму акна і крыкнуў:

— Жыва адчыняйце, бо выламлю акно!

Неўзабаве адчынілі дзверы, і Раман, свецячы ліхтарыкам у сенцах, увайшоў у вялікую хату. Яго ўпусціла маленькая дзяўчынка. У хаце ён убачыў спалоханага хлопца, які стаяў ля печы ў шэрай самаробнай бялізне. З ложка, з-пад коўдры, выглядваў змізарнелы твар жанчыны.

— Ёсць конь? — спытаў Раман.

— Ёсць, таварыш.

— Апранайся! Запрагай каня і паехалі!

Хлопец, скоса зіркаючы на яго, не рухаўся з месца і не адказваў.

— Чаго стаіш?

— Таварыш, я не паеду!

— Чаму?

— Баюся!

— А я кажу табе, што паедзеш! Зараз жа запрагай каня!

— Не паеду!

Раман кінуўся да яго. Хлопец пачаў адступаць.

— Таварыш, можаце мяне забіць, але я не паеду!

— І заб'ю!.. Апранайся!..

— Не па-е-ду, — заскуголіў хлопец і сеў на падлогу.

Раман паднёс парабелум.

— Уставай!

Хлопец толькі ўздрыгваў на зямлі і дзікім, поўным нянавісці поглядам зыркаў на Рамана.

На ложку ціха скуголіла кабета.

— Апошні раз кажу табе: уставай!

Хлопец не зрушыўся з месца. Тады Раман стрэліў побач з ім на гліняную падлогу. Хлопец усхапіўся на ногі і, расчухраны, смярдзючы потам, з дзікім бляскам у вачах, пачаў выкрыкваць амаль непрытомна:

— Забі!.. Забі!.. Ужо пазабівалі!.. Апошняга каня хочаш забраць!.. Забі ўсіх!.. Забі!..

Жанчына галасіла ўсё гучней. У дзяўчынкі быў нервовы зрыў, і яна ікала. Раман схапіўся за галаву. Ахвотна ўцёк бы адсюль, бо гэта было жудасна і ён быў агідны сам сабе. Але думка пра параненага зрабіла яго няўмольным.

Ён зноў стрэліў каля твару хлопца і левай рукою схапіў яго за горла.

— Хадзі, запрагай каня! Бо нічога вам тут не пакіну. А каня сам вазьму!

Хлопец не адказваў, а толькі дрыжэў.

На вуснах у яго паказалася пена, а ў вачах было такое мора ігнаравання і нянавісці, што Раман зразумеў, што не змусіць яго запрэгчы каня. Ён успомніў, што мае залатыя грошы. Ведаў, што савецкія ў вачах сялян малакаштоўныя. Ён паспешліва дастаў кашалёк з кішэні і пачаў выкідваць на далонь залатыя манеты. Іх было 15 па 10 рублёў. Ён даў іх хлопцу ў жменю.

— Маеш тут 150 рублёў. Куплю твайго каня і сані. Паеду сам.

Хлопец глядзеў на яго здзіўленымі вачыма.

— А не адбярэш?

— Не, не. Толькі хутка!

У хлеў вялі дзверы з хаты. Хлопец апрануў на бялізну кажух і ўвайшоў з Раманам у хлеў. Паспешліва запрог каня ў сані і даў Раману пугу.

Раман вырушыў у дарогу ў кірунку лесу. Харэўскага знайшоў на старым месцы. Калега ляжаў дагары і глядзеў у неба. Ён яшчэ жыў. Раман заўважыў, што грудзі ў Харэўскага засыпаны белым парашком, а дзве паперкі ляжаць побач на снезе.

«Ужываў какаін».

— Як адчуваеш сябе? — спытаў Раман. — Ёсць конь і сані.

Харэўскі зрабіў рух рукой.

— Позна!.. Зараз канец!..

— Цябе перавязаць?.. Можа, вытрымаеш да граніцы?..

Харэўскі не адказваў і ўсміхаўся.

— Зыгмусь! — клікаў яго Раман.

— Вазьмі дакументы!.. Усё!.. Раскажаш!.. Там загад Рэваенсавета № 33... Не згубі!..

— Добра. Табе баліць?

— Не...

— Можа, даць табе яшчэ какаіну?..

— Дай!

Ён дапамог калегу ўжыць вялікую дозу какаіну. Хацеў сам зрабіць гэта ж, але перамог сябе. Падумаў, што павінен

быць цалкам цвярозым. Харэўскі пачаў рухаць галавой, нібы душыўся. Раман расшпіліў яму каўнер кашулі.

— А можа, паедзем?

— Не... Дай спакой... Зараз сам паеду... Гэта ўсё роўна... Ведаеш што?

— Чаго хочаш?

— Ведаеш, — твар Харэўскага азарыла ўсмешка, — як памру, то спалі мяне!.. Тут дрэва досыць... Разумееш... На-вошта, каб ваўкі рвалі мяне, а чэрві тачылі?.. Альбо яны возьмуць... Спалі мяне... Зрабі стог і спалі... Паляту туды, угору... Разумееш?..

Ён усміхаўся сваім думкам, а твар яго рабіўся ўсё цямнейшым. Вочы запалі глыбока. Ён быў ужо зусім іншы, чым дзве гадзіны таму.

— Спаліш?.. Дай руку!.. Апошняя паслуга!.. Так?..

— Добра, — сказаў Раман.

— Слова!.. Дай руку!..

Раман паціснуў мокрую халодную далонь.

— Забяры ў мяне ўсё і рабі стог!

Раман пазабіраў у калегі ўсё з кішэні і схаваў. Толькі рэвальвер не даў яму Харэўскі.

— Памятай, дакументы!.. Загад!.. Стог вялікі!.. Паляту пад зоркі!.. Па лесе!.. З ветрам!..

Раман скінуў снег з верхняй часткі штабля і пачаў укладваць збоку паляны другі штабель. Зрабіў штосьці накшталт двух прыступак, па якіх мог лёгка ўзнесці цела Харэўскага. Раптам пачуў ззаду стрэл. Скочыў да Харэўскага. Зыгмунт некалькі разоў прымружыў павекі, потым вочы засталіся адкрытымі... Ён глядзеў угору мёртвымі зрэнкамі. Стрэліў сабе ў рот.

Раман глядзеў яму ў твар.

Збраў у калегі рэвальвер і занёс астылае цела на стог. Дзівіўся, што той такі лёгка, і гэта расчуліла Рамана. Адчуў, што твар у яго мокры ад слёз. Ён засаромеўся і пачаў клясці, сам не ведаючы каго. Потым паспешліва чыркаў запалкамі, якія выпадалі ў яго з рук.

Нарэшце, сухія бярозавыя паленцы разгарэліся і пачалі весела палаць. Раман адышоў, а агонь поўз усё вышэй. Нарэшце, ён вырас, абняў увесь штабель і пачаў падымацца да неба.

Конь неспакойна храпеў на дарозе. Раман пастаяў яшчэ некалькі хвілін, пакуль не ўбачыў у бушуючым полімі абрысы цела калегі. Махнуў яму рукой і адышоў.

Пагнаў каня па старой дарозе. Спыніў яго ля дзвярэй халупы таго хлопца. Наблізіўся да акна і хацеў пастукаць, але замест гэтага, невядома чаму, выбіў рэвальверам шыбу і крыкнуў усярэдзіну:

— Вазьмі свайго каня!

Азірнуўся. На адлегласці ў паўкіламетра адсюль палаў у лесе велізарны стог. Мусіць, агнём схапіліся суседнія штаблялі, якіх было там многа. Далей лес здаваўся зусім чорным... А іскры шыбавалі высока над вяршалінамі елак.

Раману ўспомнілася палаючае гумно Казакевіча. Прамільгнулі перад вачыма эпізоды той прыгоды. Раптам прыйшоў на памяць Антон.

«Мусіць, чакае мяне ў Ракаве... Прыкрою прынясу яму навіну».

Раман праверыў, ці мае пры сабе дакументы Харэўскага. Глянуў апошні раз у бок дрэў, вяршыні якіх крывава палісквалі. Павярнуўся і пайшоў да ўскрайку лесу.

Няма большых артыстаў, як месяц і мароз. Удваіх змогуць стварыць такія казкі, што вачам цяжка паверыць...

Хмары каронай апляталі глыбокую сіню неба. Зоркі мігцелі зменлівымі вясёлкамі. А заінелыя дрэвы, размаляваныя марозам, блішчэлі ў серабрыстай паводцы святла, як дьяментавыя дэкарацыі. Толькі месяц, напышлівы, заспаны, поўны годнасці, нізка завіс над зямлёй і неахвотна ныраў у бель свавольных аблокаў.

Але ў тысячу разоў прыгажэйшай здаецца натура чалавека, мозг якога разгарачыў какаін. І Раман, усё ідучы на захад, паглынаючы вачамі неверагодную прыгажосць прыроды, патанаў у захапленні. Ужыў ужо другую дозу какаіну і ішоў як машына, увогуле не адчуваючы стамлення. Ягонае

цела нібы страціла вагу. Рух стаў палётам, слізганнем у месяцовым святле. А мозг працаваў ясна, інтэнсіўна. У ім раіліся цудоўныя думкі, вырашалася столькі забытых пытанняў, што можна было здзівіцца надзвычайнай працы мозгу.

Была ўжо 4 гадзіна раніцы. Да граніцы заставалася яшчэ 5 кіламетраў. Дзве гадзіны прайшло, як ён ішоў пад уплывам наркотыку, і цяпер пачаў слабець... Пашукаў у кішэнях: какаіну не было. Неасцярожна ўжыў ён апошнюю дозу.

Пайшоў далей. Дыханне ў яго перарывалася, на ілбе паказаўся пот, рукі павільгатнелі, кашуля ліпла да цела. Ён пачаў спатыкацца. Спыніўся. Глянуў на гадзіннік. Рукі ў яго трэсліся. Праверыў па зорках напрамак дарогі і рушыў далей, сціскаючы зубы і кулакі.

Стома рабілася ўсё мацнейшай. Немач агортвала цела. Вабіла неадольнае жаданне легчы на снег. Нарэшце, зрабіў гэта. Можна б, і не ўстаў, але раптам у яго перад вачыма паўстаў адзін успамін з дзяцінства. Дома злавілі ў пастку для мышэй пацука і выкінулі яго ў вядро, поўнае памыяў. Раман глядзеў, як пацук плаваў па крузе, спрабуючы вылезці. Не мог, але ўсё плаваў кругом і ўсё пысачкай і лапкамі датыкаўся да бруднай бляхі. Спачатку на паверхні быў бачны цёмны мокры хрыбет звярка, а праз пэўны час пацук стаміўся і ўжо толькі канец пыскі выступаў на паверхні. Аднак ён з апошніх сіл змагаўся за жыццё. Гэта працягвалася вельмі доўга. Раман хацеў дастаць яго з вады, але баяўся дарослых. Нарэшце, выбраў зручны момант і, усадзіўшы руку ў вядро, дастаў пацука і паспешліва схваў руку ў кішэню штаноў. Потым выйшаў з пакоя, адчуваючы, як у яго ў руцэ калоціцца спрацаванае, змучанае сэрца пацука. Занёс яго ў гумно і пусціў у сена. Ён глядзеў, як пацук няўклюдна поўз, стараючыся як найхутчэй схвацца ад вачэй малога чалавека.

Гэты ўспамін абудзіў у ім волю. Ён усхапіўся на ногі і зрабіў некалькі крокаў. Але ісці было жудасна цяжка. Ён сеў і пачаў здымаць з ног боты. Паставіў іх на снезе і пайшоў далей. Але шкарпэткі былі падзёртыя на пятах, і ў іх

набіваўся снег. Тады ён здзёр іх з ног і далей пайшоў басанож. Холаду зусім не адчуваў. Толькі невядома чаму балелі ў яго кончыкі пальцаў і пазногці.

Ён брыў наперад, як п'яны. І ўсё навокал было п'яным... Месяц, які яшчэ нядаўна, як вялікі сыты кот, хаваўся за лёгкай белай хмаркай, цяпер пачаў хістацца над зямлёй, нібы падвешаны на дроце. Яго торгаў вецер і кідаў у бакі. Зоркі цэлымі раямі перабягалі з месца на месца. Дрэвы танцавалі на заснежаным полі.

Ён страціў арыентацыю, калі яму ў вушы ўдарыў гул званоў. Ён разлятаўся па палях і цяжка плыў удалячынь. Пайшоў у тым кірунку. Неўзабаве трапіў на невысокую ў гэтым месцы загароджу з калючага дроту. Ён зразумеў: граніца!.. У душы запалілася радасць. Хацеў пералезці праз дрот, але спатыкнуўся і паваліўся на яго.

Усё навокал было ўжо зусім непрытымным. І неба, і зямля, і месяц, і зоркі... Раптам месяц ператварыўся ў гіганцкі ружовы ліхтар. Пачаў фарбаваць у чырвонае ўвесь свет...

Раман хацеў устаць, але яго трымалі шыпы дроту... Ён зноў знерухомеў... Тады на ружовым снезе, побач з загароджай, паказаўся малы ружовы слон са злоснымі вачыма. Некага шукаў. Рамана.

Забава дрыжачымі рукамі расшпіліў пояс і гузікі плашча. Сеў ля загароджы. Устаў. Сутаргава трымаючыся за дрот, не адчуваючы драпін, ірвучы адзенне, ён пачаў прадзірацца праз загароджу. Напаўдарозе азірнуўся. Сарваў з дроту плашч і кінуў яго перад сабой. Адчуў, што зараз зноў паваліцца на дрот. Усё перад ім было ўжо не ружовае, а пурпуровае. Апошнім намаганнем дабраўся да краю загароджы.

У дваццаці кроках злева бездапаможна стаялі ўплеченыя ў дрот два пагранічныя слупы.

Раман усё стаяў каля краю загароджы. Забыўся, што мае рабіць.

А ўгары імчаўся месяц, а ўнізе гнаў вецер, і ўсё танула ў ружовым падманным шаленстве.

ЗМЕСТ

Глава 1. Першая разведка	11
Глава 2. «Партыя» Лізкі.....	31
Глава 3. Трое адсутных.....	41
Глава 4. «Увага: шпіён падслухоўвае!».....	50
Глава 5. «Настаўнік»	76
Глава 6. «Волга, Волга»	82
Глава 7. Малая прыгода.....	94
Глава 8. Дзень нараджэння Лізкі.....	105
Глава 9. ...Там, дзе ходзяць д'яблы.....	126
Глава 10. Рапарт агента разведкі.....	158
Глава 11. Першае месца.....	171
Глава 12. Чырвоны май	181
Глава 13. Настойка ёду.....	200
Глава 14. Возера, поўнае зорак	230
Глава 15. Чары і жыццё	251
Глава 16. Сад пакут	265
Глава 17. Апошніяе дзяжурства.....	305
Глава 18. Багам ночы роўныя	313
Глава 19. Манеўры	334
Глава 20. Прыгода ў «Парыжы»	343
Глава 21. Кастрычнік.....	372
Глава 22. Белая чума	395
Глава 23. Бог ночы адыходзіць у змрок.....	418

Літаратурна-мастацкае выданне

Пясецкі Сяргей

Багам ночы роўныя

Раман

Пераклад з польскай

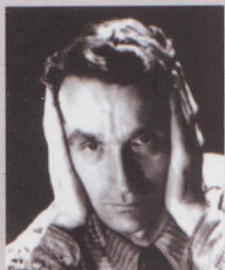
Адказы за выпуск *Т.А. Фалалева*
Стылістычны рэдактар *Н.М. Зенюк-Пятроўская*
Камп'ютарная вёрстка *В.І. Скрытнік*

Падпісана ў друк 26.02.2019.
Фармат 60x84 1/16. Папера афсетная. Гарнітура Petersburg. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 25,11. Ул.-выд. арк. 22,09.
Наклад 1000 асобн. Заказ № 0733.

ООО «Издательство «Регистр».
Свидетельство о государственной регистрации
издателя, изготовителя и распространителя печатных изданий
№ 1/404 от 17.07.2014, перерегистрировано 16.01.2015, 27.07.2015.
Ул. Новаторская, 2Б, к. 411, г. Минск, 220053.
Тел./факс: (10-375-17) 286-06-08, 286-06-14.
<http://www.profmedia.by>

16+

ООО «Полиграфт».
Свидетельство о государственной регистрации издателя,
изготовителя и распространителя печатных изданий № 2/14
от 21.11.2013. Ул. Кнорина, 50, г. Минск, 220103.

Гэта яшчэ адно выданне на беларускай мове нашага знакамітага суайчынніка. Папярэдне раман “Багам ночы роўныя” быў выдадзены двойчы ў знакамітым варшаўскім выдавецтве “Рой” (1939), затым — у Лондане (1950, 1985, 1996), Варшаве (1989, 2001), Гданьску (1989), а таксама перакладзены на шведскую ды італьянскую мовы. Сімвалічны сэнс назвы гэтага твора відавочны: менавіта ў начны час

адбываюцца ў ім асноўныя падзеі, менавіта “начныя багі” савецка-польскай мяжы праяўляюць сябе не толькі вопытнымі агентамі спецслужбаў, кантрабандыстамі, але і ярскравымі індывідуальнасцямі, бясстрашнымі людзьмі.

Галоўны герой і сведка падзей, Раман Забава, з’яўляецца ў творы супрацоўнікам польскай ваеннай разведкі, выконваючы сакрэтныя даручэнні на тэрыторыі Савецкай Беларусі. Гэта яго вачыма мы назіраем за штодзённымі клопатамі жыхароў Мінска 1920-х гг., бачым канкрэтыку памежнага жыцця, бальшавіцкую сістэму ў дзеянні. Непрадказальныя і небяспечныя вандроўкі, шпіёнскія камбінацыі, любоўныя калізіі Рамана Забавы, аднаго з “начных багоў”, маглі б стаць добрай асновай нават для галівудскай экранізацыі.

Раман “Багам ночы роўныя” адразу бярэ чытача ў палон шчырасцю інтанацый аўтара, незвычайнай увагай да асобных дэталяў, сатырычнымі ноткамі (чалавек заўсёды застаецца homo ridens, хоць гэты смех часта праз слёзы), тонкім лірызмам, жыццёвай даставернасцю, рамантычным пафасам...

Издательство

РЕГИСТР

ONEBOOK.BY

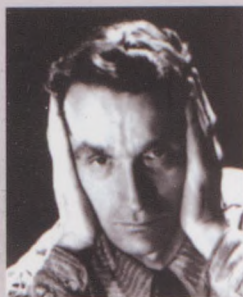
ISBN 978-985-7215-03-4

9 789857 215034

ТВОРЫ СЯРГЕЯ ПЯСЕЦКАГА

1. БАГАМ НОЧЫ РОЎНЯЯ РЕГИСТР БЕЛ
2. КАХАНАК ВЯЛІКАЙ-МЯДЗВЕДЗІЦЫ РЕГИСТР РУС/БЕЛ
3. ЯБЛЫЧАК
4. ГЛЯНУ Я Ё АКНО
5. НІХТО НЕ ДАСЦЬ НАМ ПАРАТУНКУ
6. СЕМ ПІГУЛЕК ЛЮЦЫФЕРА
7. АДАМ І ЕВА
8. ЗАПІСКІ АФІЦЭРА Чырвонай арміі
9. ЖЫЦЦЁ РАЗЗБРОЕНАГА ЧАЛАВЕКА РЕГИСТР РУС
10. ЧАЛАВЕК, ПЕРАЎТВОРАНЫ Ё ВАЎКА РЕГИСТР РУС
11. ДЛЯ ГОНАРУ АРГАНІЗАЦЫ РЕГИСТР РУС
12. ВАВІЛОНСКАЯ ВЕЖА РЕГИСТР РУС

Гэта яшчэ адно выданне на беларускай мове нашага знакамітага сучайчынніка. Папярэдне раман “Багам ночы роўныя” быў выдадзены двойчы ў знакамітым варшаўскім выдавецтве “Рой” (1939), затым — у Лондане (1950, 1985, 1996), Варшаве (1989, 2001), Гданьску (1989), а таксама перакладзены на шведскую ды італьянскую мовы. Сімвалічны сэнс назвы гэтага твора відавочны: менавіта ў начны час

адбываюцца ў ім асноўныя падзеі, менавіта “начныя багі” савецка-польскай мяжы праяўляюць сябе не толькі вопытнымі агентамі спецслужбаў, кантрабандыстамі, але і яркавымі індывідуальнасцямі, бясстрашнымі людзьмі.

Галоўны герой і сведка падзей, Раман Забава, з’яўляецца ў творы супрацоўнікам польскай ваеннай разведкі, выконваючы сакрэтныя даручэнні на тэрыторыі Савецкай Беларусі. Гэта яго вачыма мы назіраем за штодзённымі клопатамі жыхароў Мінска 1920-х гг., бачым канкрэтыку памежнага жыцця, бальшавіцкую сістэму ў дзеянні. Непрадказальныя і небяспечныя вандроўкі, шпіёнскія камбінацыі, любоўныя калізіі Рамана Забавы, аднаго з “начных багоў”, маглі б стаць добрай асновай нават для галівудскай экранізацыі.

Раман “Багам ночы роўныя” адразу бярэ чытача ў палон шчырасцю інтанацый аўтара, незвычайнай увагай да асобных дэталей, сатырычнымі ноткамі (чалавек заўсёды застаецца homo ridens, хоць гэты смех часта праз слёзы), тонкім лірызмам, жыццёвай даставернасцю, рамантычным пафасам...

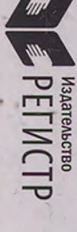
Издательство
РЕГИСТР

ONEBOOK.BY

ISBN 978-985-7215-03-4

9 789857 215034

Мэдретевьство

РЕПМСТР

ԵՎՐԱՄ
ԻՐԱՆԻ
ՔՐԻՍՏՈՍԻԱՆՈՍՅԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆԻՍՏԵՐՈՒԹՅԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՄԵԾԵՐԱԿԱՆ
ՄԻՆԻՍՏԵՐՈՒԹՅԱՆ